Vámos Gabriella

A FOLKLÓR A SZOCIALIZMUSBAN

Az országos ünnepek tartalmi és formai világa az 1950-es évek első felében

NÉPRAJZI ÉRTEKEZÉSEK 14.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
Bárth Dániel, Kemecsi Lajos, Turai Tünde

Vámos Gabriella

A FOLKLÓR A SZOCIALIZMUSBAN

Az országos ünnepek tartalmi és formai világa az 1950-es évek első felében

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
BUDAPEST, 2025

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia
és a Magyar Néprajzi Társaság támogatta.

ISSN 2060-4386

ISBN 978-615-82723-0-8

© Magyar Néprajzi Társaság
Felelős kiadó: Kemecsi Lajos

SZAKMAI LEKTOR
Deáky Zita, Ispán Ágota Lídia
OLVASÓSZERKESZTŐ
Szijártó Éva

TÖRDELŐ
Fancsek Krisztina

BORÍTÓTERV
Szilágyi Levente

Borítókép: Ünnepi felvonulás. Budapest, IV. kerület, Árpád út 42.,
44. és 46., 1955. (Fortepan/Kriss Géza)

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

Családomnak

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS 9

BEVEZETÉS 11
Elméleti keretek 16
A kutatás forrásai és módszertana 20
A kötet felépítése 25

TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI ÁTALAKULÁS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN – RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS 27
A vas és acél országáig vezető út – iparosítás 28
A mezőgazdaság átalakulása 36

A FOLKLÓR A SZOVJETUNIÓBAN 43
A szovjet folklorisztika 1917 és 1957 között 45
Új folklórműfajok és jellemzőik 55
Bilinákból novinák 56

A MAGYAR FOLKLORISZTIKA AZ 1950-ES ÉVEK ELEJÉN 60
Munkásfolklór kutatása 67
A Népművészeti Intézet gyűjtései 78

A MAGYAR KULTURÁLIS ÉLET ÁTALAKULÁSA 85
A *Művelt Nép* és a *Népművelési Híradó* című folyóiratok 93
Változások a sajtó területén 94
Művelt Nép 97
Népművelési Híradó 101
Kultúrotthonok 103
Ismeretterjesztő előadások 110
Kultúrversenyek 116

ÜNNEPEK AZ 1950-ES ÉVEKBEN 121
Szocializmus és folklorizmus 126
A szovjet minta 1917 és 1957 között 130
Hazai előzmények 139
Centenáriumi ünnepségek 141
Sztálin 70. születésnapja 149
Március 15-e 153
Április 4-e 155
Május 1-je 158
Augusztus 20-a 171
November 7-e 174
Karácsony és húsvét 179

ESETTANULMÁNY – ARATÓÜNNEPEK 182
A kezdetek – Darányi Ignác rendeletei 183
A néprajztudomány korabeli reakciója 185
Az 1901-es dobozi aratóünnep és annak hatása 191
Az aratóünnepek programjának változása: az új kenyér és a színdarabok 195
Aratóünnepek a két világháború között 198
A Faluszövetség hatása 203
Amerikás magyarok aratóünnepei 207
Gyöngyösbokréta mozgalom 208
Aratóünnepek a második világháború után 216
Egy aratóünnepre szánt színdarab tanulságai 222
Minta-aratóünnepek – 1951 236
Sztálinváros – ópentelei aratóünnep 1952–1954 között 242
Aratóünnepek az ötvenes évek második felétől 254

ÖSSZEFOGLALÁS 255

BIBLIOGRÁFIA 260

FELHASZNÁLT FORRÁSOK 305

MELLÉKLETEK 308

SUMMARY 314

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

2014-ben, amikor a dunaújvárosi Intercisa Múzeumban kezdtem el dolgozni, az első és legfontosabb feladatom a néprajzi gyűjtemény megismerése volt. Ekkor került a kezembe egy EA 3919 Dégh Linda: *Munkásfolklór (életmód, folklorizáció stb.)* feliratú mappa, amely felkeltette az érdeklődésem. Sem a név, sem a cím nem hangzott ismeretlenül, de a dossziéban található lejegyzések már annál inkább. Gyanútlanul, ám annál lelkesebben kezdtem el utánajárni a további forrásoknak, majd nagyon hamar egy szövegdzsungel közepén találtam magam. Első utam Bárth Dánielhez vezetett, aki rögtön azt javasolta, hogy ebből írjak egy doktori disszertációt… Így kezdődött el életemnek egy közel nyolcéves periódusa, és ezekben az években eleinte a „doktori írása", majd annak könyvvé formálása folyamatosan napirenden volt. E hosszúra nyúló időszak alatt volt lehetőségem önállóan és kutatócsoportok keretei között is dolgozni, olyan konferenciákon részt venni, amelyek tapasztalatai mind formálták szövegemet.

Szerencsésnek tartom magam, hogy az évek során olyan intézményekben dolgozhattam, amelyek vezetői támogatták munkámat. A sors ajándékának tartom, hogy közben lehetőséget kaptam az oktatásra is az ELTE BTK Néprajzi Intézetében. Az elmúlt években számos olyan emberrel találkoztam, akik segítettek és támogattak, amiért nem lehetek elég hálás.

Elsőként köszönöm Smid Bernadettnek, hogy elvállalta a disszertáció témavezetését és szakmai útmutatást nyújtott számomra. Hálásan köszönöm Deáky Zitának és Ispán Ágota Lídiának a dolgozat és a kötet elolvasására fordított idejüket, a körültekintő és további munkára buzdító meglátásaikat. Munkámról megfogalmazott észrevételeik inspirálóak és ösztönzőek voltak, egyben hozzájárultak a disszertáció- és a könyvírás folyamatához. Köszönöm Szijártó Éva gondos olvasószerkesztői munkáját, Horváth Kingának pedig a könyvkiadás körüli ügyintézés miatt vagyok hálás.

Köszönöm az Intercisa Múzeum, az MNMKK Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár és az ELTE BTK Néprajzi Intézet minden munka-

társának a szakmai és baráti támogatását. Hálás vagyok az Intézet hallgatóinak is, akik türelmesen elfogadták, hogy az engem jobban érdeklő témáknak több időt szenteltem az órákon. Barátaim folyamatos érdeklődése és szeretete nélkül sem boldogultam volna a dolgozatírás útvesztőiben.

A legnagyobb köszönettel családomnak tartozom: hálás vagyok szüleimnek, hogy a legnehezebb időkben is lehetőséget biztosítottak a tanulásra és mindig példát mutattak abban, hogy a munka elvégzése nem kedvfüggő. Köszönöm testvéremnek és sógoromnak, hogy mindig számíthatok rájuk. Társamnak, Makai Sándornak pedig örökké hálás leszek szüntelen bátorításáért, szeretetéért és bíztatásáért. Boldog vagyok, hogy kettőnk világa a legbiztosabb menedék.

BEVEZETÉS

Jelen kötet középpontjában az elmúlt évtizedekben kevésbé kutatott téma, a munkásfolklór áll. Egy olyan jelenség feltárása, amelynek vizsgálata a szocializmus időszakában – a többi szocialista országhoz hasonlóan – politikai nyomás, ideológiai és tudománypolitikai kontroll alatt, szovjet mintára indult el. Ennek oka, hogy az 1940-es évek második felétől az aktuálpolitika erősen hatott az élet minden területére, amely alól a tudományos és a kulturális szféra sem lehetett kivétel. A politikai vezetés meghatározni és ellenőrizni akarta a kultúra minden területét, így a Magyar Tudományos Akadémia átalakítása mellett a tudományos társulatok működésének megváltoztatását is elengedhetetlennek tartotta. A néprajztudományt közvetlenül érintette a múzeumok államosítása és a Néptudományi Intézet megszüntetése. 1949-ben, az Ortutay Gyula által meghirdetett eszmei-politikai fordulat után világossá vált az az irány, amelyet az akkori néprajzos nemzedéknek követnie kellett. Elkészült a néprajztudomány ötéves terve, amelynek végrehajtására tíz munkaközösség és kilenc munkacsoport jött létre. Ezek közül egyet az akkor legaktuálisabb témák közé sorolt munkásfolklór kutatására szerveztek meg. A csoport tagjainak feladata volt, hogy szovjet példák alapján tanulmányozzák a hazai munkásság kialakulását, a parasztság ipari munkavállalását, a szocialista eszmék folklórban történő megnyilvánulását és segítsék a tartalmában új munkásfolklór kialakítását.[1]

A kezdetben vonzó és prioritást élvező téma néhány év alatt jelentőségét vesztette; kutatása kevés eredményt és egy rendkívül heterogén anyagot eredményezett, amely magán viselte a kor aktuálpolitikai lenyomatait. Ugyanakkor a kutatás egyik fontos pozitívuma volt, hogy az ipari és a városi munkásság, valamint a bányászság a néprajzi érdeklődés látóterébe került. Ezáltal a *nép* fogalmának értelmezése is változáson ment keresztül, és a hosszú ideig kizárólag a parasztságra vonatkoztatott definíció tartalma kibővült. A gyűjtések új helyszíneként

[1] Kósa L. 1989. 245.; Létay M. 1996. 315.

megjelent a város, amely a minden értelemben vett összetettségével kihívások elé állította a kutatókat.[2] Noha Ortutay Gyula már 1937-ben felhívta a figyelmet a főváros és a többi város megismerésére, amit az összetett paraszti társadalom csoportjainak kutatásával azonos jelentőségűnek tartott, a városnéprajzi kutatás megvalósítása még egy évtizeddel később is nehézségekbe ütközött.[3]

A szocializmus első időszakában folyt néprajzi munkáskutatások két területre fókuszáltak: a munkásfolklórra és a munkáshagyományok témakörére. Bár a munkásfolklór területén több publikáció is született, a téma vizsgálata akkor felkészületlenül érte a kutatókat.[4] Dégh Linda már 1947-ben értekezett *A munkásság és a népköltészet* viszonyáról,[5] 1950-ben megalakult a Munkásfolklór Munkaközösség, amelynek aktív tagjai Dégh Linda, Dömötör Tekla, Katona Imre és Nagy Dezső voltak. Több cikk, tanulmány és összegzés látott napvilágot,[6] de ez a program az 1960-as évek végére kifulladt, és a kutatók egy része is új témák felé fordult. Az 1960-as években megjelent kiadványok úm. Nagy Dezső bibliográfiája, a Katona Imre – Maróthy János – Szatmári Antal szerkesztésében kiadott *A parasztdaltól a munkásdalig* című tanulmánykötet a korábbi évtizedekben összegyűjtött adatok nyomán íródtak.[7] Ebben az időszakban a munkásdalra koncentrálódott a figyelem, így készült el Maróthy János zeneszociológiai szempontú feldolgozása.[8]

Tágabb szakmai körökben kevés figyelmet kapott a Legújabbkori Múzeum, a későbbi Munkásmozgalmi Múzeum keretében zajló gyűjtés, amely a munkásság történetének, életviszonyainak és tárgyi világának feltárására vállalkozott. Az 1970–80-as években megnőtt a helytörténeti és amatőr kutatók tollából született munkák száma, mint például a bányamérnök Faller Jenő *Jó szerencsét!* című 1975-ben megjelent kötete, Nemcsik Pál borsodnádasdi, Vass Tibor ózdi, Molnár Pál és Szvircsek Ferenc salgótarjáni munkásokról szóló írásai. Az imént említett kutatási eredmények egyéni kezdeményezések voltak, amelyeket megyei múzeumok, szakmúzeumok, honismereti körök támogattak.[9]

Ebben az időszakban a munkásság szociológusok és szociográfusok érdeklődését is felkeltette. Ennek eredményeképpen készült el Kemény István *A magyar munkásosztály rétegződése*, Berkovits György *Világváros határában*, Gelléri Péter *A vándorló munkások* című írása, Mátyus Aliz, Sulyok Katalin és Ember

---

2 Ilyés S. 2013. 7–9.
3 Létay M. 1996. 315., 320.
4 Dégh L. 1953.; T. Szerémi B. (szerk.) 1955.
5 Dégh L. 1947a. 250–271.
6 Katona I. 1957.
7 Katona I. – Maróthy J. – Szatmári A. (szerk.) 1968.; Nagy D. 1962.
8 Maróthy J. 1966., 1980.
9 Paládi-Kovács A. 2000. 241.

Mária női munkásszállásokon készült riportjai.[10] Ezekkel egy időben a történettudomány képviselői a különböző iparvállalatok és nagyüzemek történetét feldolgozó monográfiák megírására vállalkoztak, valamint több tanulmány is íródott, a munkásság életviszonyairól, élet- és lakáskörülményeiről.[11]

Az 1980-as években, az említett, de a kötetben ki nem fejtett időszakban, indult tudományos kutatások eredményeként született meg 1982-ben Fejős Zoltán és Niedermüller Péter szerkesztésében a városok néprajzi-antropológiai kutatásához összeállított bibliográfia,[12] majd 1984-ben Hofer Tamás szerkesztésében a *Történeti antropológia* című kötet. Ez utóbbiban Hofer Tamás, Niedermüller Péter, Sárkány Mihály és Voigt Vilmos tanulmányai olyan megállapításokat tartalmaztak, amelyek nemcsak a téma elméleti hátterének újragondolása, hanem a munkásfolklór szempontjából is inspirálóan hatottak. Ezek a művek fontos támpontokat adtak a parasztság fogalmának újraértelmezéséhez, a városi lét és tér kapcsolatrendszereinek átgondolásához, a városi létforma mindennapokra gyakorolt hatásának megértéséhez.[13]

Ezekben az években jelentek meg Paládi-Kovács Attila alapkutatásai a gömöri bányászéletről, a bányászok, vasmunkások sajátos kommunikációs rendszeréről, a kisiparban és céhekben dolgozók életmódvizsgálatáról, amelyek a teljes ipari munkásság vizsgálatáig vezettek.[14] A nyolcvanas évek végén adták ki Hála Józsefnek a Börzsöny-vidéki kőbányászatról és kőhasznosításról írt monográfiáját, ugyanebben az évben Nagy Dezső *Magyar munkásfolklór* című kötetét. Utóbbi, bár sem nemzetköziségével, sem újító szemléletével nem emelkedik ki, de máig az egyetlen kötet, amely teljes egészében a munkásfolklórral foglalkozik.[15]

Fontos és hiánypótló művek láttak napvilágot, amelyekben a munkásság életmódja és életkörülményei, az iparosítás falusi életre és munkavállalásra gyakorolt hatása, az ingázás, a városi lét és mindezek szóbeli anyagban való megnyilvánulása került elemzésre. A felsorolt munkák mellőzték az 1950–60-as években oly jellemző ideológiai szóhasználatot, az osztálytársadalmi keretekben való gondolkodást, és hatással voltak a rendszerváltozást követő néprajzi, folklorisztikai munkákra.

Az 1980-as évek első felében indult el az a tudományos diskurzus, amelynek hatására a társadalomtörténészek és társadalomnéprajzosok új generációja a mikrotörténet, a történeti antropológia, a városantropológia, valamint az oral history módszertanára támaszkodva, és a nemzetközi kutatási eredménye-

[10] Berkovits Gy. 1976.; Gelléri P. 1977.; Kemény I. 1972. 36–48.; Mátyus A. 1977. 77–87.; Sulyok K. – Ember M. 1976. 34–41.

[11] Bővebben lásd. Paládi-Kovács A. 2000. 242.

[12] Fejős Z. – Niedermüller P. 1982.

[13] Hofer T. 1984.

[14] Munkáinak szintézise: Paládi-Kovács A. 2000. 239–308., 2007.

[15] Hála J. 1987.; Nagy D. 1987.

ket figyelembe véve fordult a munkásság kutatása felé. Írásaik középpontjában a munkásság életmódja és életkörülményei, az iparosítás falusi életre és munkavállalásra gyakorolt hatása, a munkásklubok szerepe, a munkásnők helyzete, továbbá az ingázás kérdései álltak, míg a munkásfolklór nem vagy csupán érintőlegesen került említésre.[16]

A munkásfolklór fogalmát Voigt Vilmos összegezte:[17] abból indult ki, hogy valójában a folklór definíciójától függ, hogy mit tekinthetünk társadalomtörténeti értelemben munkásfolklórnak. Voigt szerint a munkásfolklór kialakulásának hazai időszaka az iparosodás idejére, a 19. századra tehető, és főleg a német és kisebb mértékben a cseh munkásfolklór hatott rá. Az európai viszonyokhoz képest kései kialakulásából következik, hogy a magyar munkásfolklór jellemző műfaja a dal; a prózai műfajok közül pedig a mese és a monda, amelyeket ennek ellenére sem lenne célszerű munkásmesének, munkásmondának nevezni. Gazdag anyagot ismerünk viszont a bányászok köréből, amelyek sokat merítettek a paraszti hagyományból, de tartalmukban a bányászélethez igazodtak. Voigt hangsúlyozza, hogy a munkásfolklór legnépszerűbb elemei a nemzetközi munkásmozgalomhoz kapcsolódtak. Ezek közé tartozik a munkásdalok többsége, még akkor is, ha szerzőjük ismert volt, mint pl. a *Marseillaise* vagy az *Internacionálé* esetében, amelyek funkciójukat tekintve tömegdalokként maradtak fent. Voigt szerint tágabban értelmezve, mindazokat a közösségi jellegű alkotásokat a munkásfolklór körébe lehet sorolni, amelyek a munkásság körében éltek.[18]

A Voigt-féle definíció is rávilágít a téma bonyolultságára és sokrétűségére. Utal arra a körülményre, hogy a munkásfolklór szorosan kapcsolódott a paraszti kultúrához, amelyről jól tudjuk, hogy az évszázadok során számos hatás érte. Például számos népdal új tartalommal élt tovább, vagy a munkásdalok a népdalok dallamára születtek.[19] Kutatásom célja az volt, hogy megtaláljam azt a területet, amelynek segítségével a munkásfolklór komplex jelensége megragadható és bemutatható. Erre az országos ünnepeket tartottam megfelelőnek, amelyek rendkívül összetett eseményekként voltak jelen a szocializmus évtizedeiben is.

Az általam vizsgált időszakban az ünnepek új rendszerének kezdeményezője az állam és a párt volt. Fontos szerepük volt az aktuálpolitikai eszmék és célok közvetítésében, a munkás–paraszt szövetség propagálásában, a formájában népi, tartalmában szocialista kultúra reprezentálásában. A szocialista vezetés legfontosabb célja az volt, hogy a társadalom minden tagja az új ideológia hűséges

[16] Horváth S. 2004.; Tóth E. Zs. 2007., 2010.; Ilyés S. 2013.; Várkonyi-Nickel R. 2017a.; Ispán Á. L. 2020.; Nagy P. 2016.; Kisőrsi Zs. 2021.

[17] A Voigt által megfogalmazott definíció megegyezik azzal, amit Dömötör Tekla is összefoglalt a *Művelt Nép* című folyóiratban 1953-ban.

[18] Voigt V. 1980. 658–659.

[19] Dömötör T. 1953. 9.

követője legyen. Ebben az átnevelő munkában számítottak az agitátorokra,[20] akik a gyárakban és az üzemekben népszerűsítették a párt programját, de a népnevelőkre, a kultúrotthonok vezetőire, munkatársaira, a kultúrversenyek és az ünnepségek szervezőire is. Révai József,[21] a Rákosi-diktatúra egyik ideológusa – 1949 és 1953 között népművelési minisztere – már 1948-tól nyíltan hangoztatta, hogy a „szocializmust a kultúra területén is fel kell építeni."[22] A kultúra teljes intézményi struktúrája ezen elképzelés mentén szerveződött át, így az rövid időn belül egy teljesen centralizált, átpolitizált, átideologizált rendszerré vált. Célja a *szocialista embertípus* megteremtése volt, így feladatai közé tartozott az is, hogy új szocialista kultúrát teremtsen. Az új embereszmény jellemzőjeként a feltétlen párthűséget, az elkötelezettséget és az éberséget jelölték ki, ennek megfelelően az új, szocialista ember a marxista kultúra elsajátítását második születéseként élte meg, és képes volt magában megölni a „régit" az „új" megteremtése érdekében.[23]

Az egyik cél a korábbi állami ünnepek tartalmának átalakítása és az egyházi ünnepek háttérbe szorítása volt. Az állami vezetés az új ünnepi formák megteremtésével a hagyományos ünnepekre fordított időt és energiát próbálta meg elvonni.[24] További célja egy egységes és uniformizált kultúra megteremtése volt, amit jól illusztrálnak az 1951-ben megrendezett mintaünnepek, amelyeket a városokban és a falvakban is azonos forgatókönyv alapján kellett megszervezni. Az országos ünnepek sorába – a többi szocialista országhoz hasonlóan – több új pl. április 4-e, november 7-e is bekerült, amelyeknek nem voltak hagyományai,

[20] Az agitátorok feladata a párt politikai intézkedéseinek, nézeteinek, céljainak és jelszavainak terjesztése volt a lakosság körében. A minél nagyobb tömegbázis megteremtése érdekében bevetették a gyűlések, kiadványok, plakátok, újságcikkek, rádióadások majd később a televíziós műsorok széles skáláját. Az agitátoroknak tekintettel kellett lenniük a hallgatóság összetételére, törekedniük kellett a lakossággal a megfelelő kommunikációra. „Harcolniuk" kellett a jobb műszaki, gazdasági és kulturális eredményekért, jelentőségük mégis a választások idején nőtt meg igazán. Természetesen a kollektivizálás népszerűsítése és a nagygazdaellenes propaganda kapcsán is nagyban támaszkodtak munkájukra. A Magyar Dolgozók Pártja Agitációs és Propaganda Osztálya ontotta magából az ideologizált utasításokat mind szöveg, mind kép formájában. Erről bővebben lásd: Huhák H. 2014a. 61–74., 2014b. 148–188., 2015. 7–20.

[21] Révai (Lederer) József (1898–1959) 1945-től 1956-ig az MKP, majd az MDP KV, 1953-ig pedig a PB tagja volt. 1945 és 1950 között, az MDP napilapjának, a *Szabad Nép*nek volt főszerkesztője. 1948-tól 1953-ig a magyar kulturális élet legfontosabb irányítója, a szocialista realizmus elveinek megfogalmazója volt. 1953 után a politikai életben és a Párton belül is háttérbe szorították. 1956-ban a Szovjetunióba menekült, ahonnan egy évvel később tért haza. 1959-ben halt meg. Sz.n. 1982a. 509–510.

[22] Révai J. 1952. 6.

[23] Demeter Cs. 2012. 68.; Fitzpatrick, S. 2003. 159–178.; Garros, V. 1995.; Hellbeck, J. 2003. 179–210.; Pennetier, C. – Pudal, B. 2001. 48–51.

[24] Voigt V. 1978. 620.

hanem a hatalom legitimitását szolgálták. A szocialista vezetés olyan ünnepeket is megtartott, amelyek a második világháború előtt is az ünnepi struktúra részei voltak (március 15-e, augusztus 20-a), de 1945 után alkalmasnak tűntek arra, hogy az aktuálpolitikai célokat és az ideológiát közvetítsék. Voltak azonban olyan állami ünnepek, mint a május 1-je vagy az augusztus 20-a, amelyek idővel lokális jelleget öltöttek. Mivel az új ünnepeknek nem volt kialakult szokásvilága, a régieket pedig új tartalommal kellett feltölteni, azok a fordulat éveitől kezdve sok változáson mentek keresztül. Ez nemcsak az eszmei tartalmukban mutatkozott meg, hanem cselekvésstruktúrájuk és formai, külső jegyeik tekintetében is. A Népművészeti Intézet munkatársainak feljegyzéseiből és gyűjtött anyagából kiderül, hogy a mintaünnepeknek azok az elemei, amelyeknek nem voltak helyi hagyományai vagy ha voltak, egészen más kontextusban éltek a gyakorlatban, idegenül hatottak és nem épültek be az ünnepek majdani menetébe.[25]

Munkám célkitűzése kettős: azt vizsgálom, hogy a második világháború után kialakult új hatalmi és ideológiai közegben a folklorisztika számára kijelölt új feladatok egyike, a munkásfolklór kutatása milyen eredményekkel járt, hogyan valósult meg a szovjet minta követése. Azt a politikai, társadalmi, tudományos és kulturális közeget szeretném bemutatni, amelyben a munkásfolklór témakörének kutatása kiemelt szerepet kapott. Az országos ünnepek példáin keresztül pedig olyan eseményeket állítok középpontba, amelyeken keresztül a munkás és paraszti folklór között kialakult kölcsönhatás leginkább megmutatkozott. Ennek eszmei és ideológiai hátterét a munkás–paraszt szövetség adta, amely az ünnepségek tartalmára is hatással volt. Véleményem szerint az országos ünnepek vizsgálatán keresztül a szovjet minta folklórra gyakorolt hatása is bemutathatóvá válik, és a kultúraformálás útjának állomásai is nyomon követhetők.

Elméleti keretek

Jelen kötetben olvasható elemzések elméleti hátterére a totalitárius paradigmát elutasító revizionista és posztrevizionista felfogások hatottak, amelyek az 1980-as évek közepétől kiteljesedett történetírói nézőpontváltás eredményeként fogalmazódtak meg.[26] Az említett irányzatok képviselői a sztálinizmus vizsgálatához

[25] Erről a május elsejével foglalkozó fejezetben lesz részletesebben szó.

[26] Az említett elméleteken kívül létezett az ún. modernizációs paradigma, amely főleg gazdasági kérdések kontextusában próbálta megragadni a sztálinizmus problémáját. Emellett a magyar kutatásokra is ható totalitárius modell, amely Hannah Arendt 1951-ben megjelent *A totalitarianizmus gyökerei* című művével vált ismertté, uralmi kérdéssé egyszerűsítette a definíciót, és a szovjet társadalmi valóságot figyelmen kívül hagyva jellemezte a társadalmat. Ennek elemző összefoglalását lásd: Bartha E. 2003. 26–28.; Hoffmann, D. L. 2003. 1–7.; Horváth S. 2006. 3–30.

a mikrohistorikus megközelítést alkalmazták, és a mindennapok kutatását széles társadalmi-politikai makrostruktúra keretei között valósították meg. A revizionista és posztrevizionista elmélet követői elsősorban a Szovjetunióval kapcsolatos kutatásaikból kiindulva cáfolták azt a felfogást, hogy a sztálinizmus idején megszűnt az állam és a társadalom közötti kommunikáció, hogy a társadalom tagjai csupán passzív szemlélői voltak a felülről jövő politikai intézkedéseknek, és azt az álláspontot képviselték, hogy a terror a rendszer labilitásából fakadt. Figyelmeztettek arra, hogy sokan valóban támogatták az ellenségkeresés gyakorlatát, de rávilágítottak arra is, hogy a szovjet hatalom több módon kommunikált állampolgáraival. Esettanulmányok segítségével igazolták, hogy a helyi sajátosságok hogyan befolyásolták a központi döntéseket és elvárásokat. Mivel a hivatalos vezetés ellenőrző tekintete nem jutott el mindenhová pl. az elmaradott infrastrukturális viszonyok miatt, sokszor a helyi folyamatok határozták meg a politikai döntések megvalósítását és kimenetelét. Az 1980-as évektől meginduló mikrokutatások cáfolták azt a felfogást is, hogy a társadalom tagjainak nem volt lehetősége véleményük kifejezésére. A lokális vizsgálatok igazolták az állami döntések változatos megvalósításának lehetőségeit. Különösen igaz volt ez a kollektivizálás végrehajtását és a kulákkérdést tekintve: olyan esetek is előfordultak, hogy a helyi pártbizottságok és a helyi közösségek a lokális konfliktusokat akarták általuk rendezni, és a közösség marginálisnak vagy deviánsnak számító tagjai pl. kicsapongó életet élő asszonyok, férjezetlenek lettek a kuláküldözés áldozatai.[27]

A nemzetközi szerzők egy része, akik a gyári munkásokkal vagy a sztahanovistákkal foglalkoztak, rámutattak a hatalommal ellenszegülők érdekérvényesítési mechanizmusára is.[28] Annak ellenére, hogy a munkásság a korszak privilegizált társadalmi rétege volt, kifejtette ellenállását a hatalommal szemben és megtalálta a rendszerkritika lehetőségeit.[29] A kutatói szemléletmód változása azzal is járt, hogy a mindennapi élet és a hatalmi viszonyok a maguk komplexitásában álltak az elemzések középpontjában. A sztálinizmus mindennapjainak ilyen összetett bemutatásához az is hozzájárult, hogy megnyíltak a szovjet levéltárak, így egyre több forrás állt a kutatók rendelkezésére. A fennmaradt személyes visszaemlékezések tükrében árnyalódott a kép; és a szocializmus szimbólumrendszere, nyelvi stílusa, az állampolgárok sokszínű magán és nyilvános viselkedési mintái nyomán a megélt tapasztalatok heterogén világa tárult a kutatók elé. Sheila Fitzpatrick

---

[27] Bartha E. 2003. 33. A teljesség igénye nélkül erről lásd: Viola, L. 1987.; Bolgár D. 2008. 50–93.; Bali J. – Deáky Z. – Vámos G. 2022.

[28] A gyári munkások helyzetének bemutatását lásd: Andrle, V. 1988.; Kuromiya, H. 1988.; Siegelbaum L. H. 1988.

[29] Bartha E. 2003. 15–39. A sztálinista terror újraértelmezése is megtörtént, de a pártapparátus bürokráciájának kaotikussága is felkeltette a kutatók figyelmét. Erre egy példa: Thurston, R. 1996.

kutatásai során hangsúlyozta, hogy a sztálini vezetés alapját nem csupán a társadalomra felülről erőltetett intézkedések sorozatai adták, hanem a társadalom tagjai is hozzájárultak a rendszer működtetéséhez.[30] Fitzpatrick a társadalomtörténeti iskola képviselőjeként a sztálinizmust „kulturális forradalomként" definiálta, amely nem egyszerűen „felülről" irányított volt, hanem „alulról" is jelentős társadalmi erők támogatták. Fitzpatrick a társadalom vizsgálata felől közelített a sztálinizmus kérdéséhez, és hangsúlyozta, hogy a rendszer legfőbb társadalmi bázisát egy munkás–paraszt származású fiatalokból álló káderréteg adta, amelynek tagjai számára az osztályalapú oktatási program révén megnyíltak az egyetemek, így elitváltás zajlott le, amelyben sokan a kormányzati rendszernek köszönhették egyéni felemelkedésüket. Fitzpatrick szerint a szovjet kulturális forradalom 1932-ben ért véget, ezt követően az új elit saját pozíciójának megszilárdítására és átörökítésére rendezkedett be.[31]

A sztálinizmus kritikai olvasatára figyelmeztet a *sztálinizmus mint civilizáció* paradigma képviselője, Stephen Kotkin is, aki Foucault hatalomról alkotott diskurzusaiból kiindulva, Fitzpatrick sztálinizmus mint forradalom tézisét továbbgondolva, és Moshe Lewin sztálini fordulattal bekövetkezett urbanizációs fejlődéssel kapcsolatos elméletén továbblépve értelmezte a Szovjetunió sztálini időszakát. A sztálinizmus civilizációként való meghatározása a szovjet levéltárak megnyílása után vált igazán népszerűvé, és a kutatás módszertanában és perspektívájában is paradigmaváltást jelentett. Előtérbe kerültek a mindennapi élet különböző aspektusai, amelyek abból a megközelítésmódból következtek, miszerint a Sztálinnal kiépült állami berendezkedés nemcsak a kollektivizálást, új ipari létesítmények létrehozását és egy elnyomó hatalmi rendszert jelentett, „hanem kialakított egy új értékrendszert, egy új társadalmi identitást, egy új életformát is."[32]

A megváltozott kutatói szemléletmód azzal a törekvéssel járt, hogy a mindennapi élet és a hatalmi viszonyok, a valóság és az ideológia közötti összetett kapcsolatot a maga teljességében vizsgálja, és a sztálinizmust mint értékrendszert, társadalmi identitást és életmódot elemezze. Kotkin a sztálini első ötéves terv alatt épült szovjet városról, Magnyitogorszkról írt kötetében arra hívta fel a figyelmet, hogy a szocializmust nem lehet egyszerűen politikai vagy gazdasági szempontból értelmezni, hanem a társadalomra ható, saját jelrendszert, fogalmakat, mindennapokat teremtő, az egyes emberek gondolatvilágára ható bonyolult és összetett rendszerként szükséges azt megragadni. Véleménye szerint a bolsevizmus nem csupán egy intézményrendszert, egy ideológiát jelentett, hanem egy összetett szimbólumrendszert, egy új nyelvet és beszédstílust (*speaking bolshevik*), valamint új viselkedési szabályokat is, amelyek mind a magán, mind

[30] Ennek szintézisét lásd: Fitzpatrick, S. 1999.
[31] Bartha E. 2003. 31–32.
[32] Kotkin, S. 1995. 20–23., 2003. 122–125.; Bartha E. 2003. 19.

a közéletben megfigyelhetők voltak.[33] Kotkin szerint a politikai vezetés és a rendszer irányítói nyelvileg konstruáltak meg társadalmi jelenségeket, és így próbáltak hatni az emberekre. A város lakóit Kotkin sem a hatalomnak alávetett passzív tömegként értelmezte, hanem olyan egyéni cselekvőkként tekintett rájuk, akik aktív befolyásolói voltak a társadalmi folyamatoknak.[34]

A bemutatott elméleteket a néprajztudomány és az ünnepek vonatkozásában továbbgondolva felvetődik a kérdés: A kulturális és a tudományos élet képviselői hogyan alkalmazkodtak a politikai rendszer elvárásaihoz? Hogyan volt lehetséges, hogy egy tudomány minden mostoha körülmény ellenére fennmaradt? Milyen szerepet vállalt a korabeli néprajztudomány a paraszti hagyományok megőrzésében és egy új, szocialista hagyomány kitalálásában? A bemutatásra kerülő források segítségével azt követem figyelemmel, hogy az ünnepségek esetében – amelyeket a mindennapokban is alapvető pártpropaganda és ízlésmonopólium nyomasztó narratív és tárgyi világa határozott meg – hogyan jelent meg és érhető tetten a szocialista ideológia és a szovjet minta hatása. Lényeges kérdés számomra ez azért is, mert a szocialista politika egy új világ, egy új valóság megalkotásának szándékával lépett fel. A társadalmi tér és idő átformálására törekedett, mindenhol jelen akart lenni, ellenőrizni és befolyásolni. A szocialista utópiaépítésnek egy sajátos szegmense mutatkozott meg az ünnepek példáján keresztül: létezett egy hivatalos reprezentáció, amely ceremoniális performansz jelleget öltött és így szervezte a nyilvánosságot is. Emellett viszont megjelent egy másik, gyakorlati aspektus, amelyben kidomborodtak az 1950-es évek Magyarországának konfliktusokkal terhelt mindennapjai: a jegyrendszer, a beszolgáltatás, az állandó normarendezés, a megfigyelések, a csengőfrász, az elítéltek tömegei, a paraszti társadalom problémái, a kuláküldözés, a ki- és betelepítések, a belső koncentrációs táborok és a városokban munkát vállalók tömegének nehézségei. Hogyan jelentek, illetve nem jelentek meg mindezek egy ünnepi esemény megszervezése során? Erre részben választ adnak a Népművészeti Intézet fennmaradt gyűjtései, amelyek a felülről jövő intézkedések és megkoreografált központi ceremóniák lokális és gyakorlatban megvalósult jellemzőit állítják középpontba. Arra a kérdésre pedig, hogy ebben a megváltozott légkörben a néprajztudomány hogyan próbálta legitimálni létjogosultságát; a Munkásfolklór és a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösségről, valamint a Népművészeti Intézet működéséről fennmaradt jelentések és összefoglalások között találjuk a választ.

[33] Kotkin, S. 1995. 198–237.; Bartha E. 2013. 19.
[34] Kotkin, S. 1995. 157–197.; Bartha E. 2013. 29–32.

A kutatás forrásai és módszertana

A szocializmus időszakának bemutatásakor az egyik legnagyobb kihívást az jelenti, hogyan lehet a korszak történéseit úgy bemutatni, hogy azok megfeleljenek az akkor élők tapasztalatainak, miközben a történések, az események tudományos igényű magyarázatával lépünk fel. A többirányú forrásfeltárás és az interdiszciplináris szemléletmód segítségével a különböző értékrendek, nézőpontok, tapasztalatok sokasága domborodhat ki. Emellett a források keletkezésének körülményei, helye és ideje sem hagyhatók figyelmen kívül, amelyek arra ösztönöznek, hogy a korszak retorikáját magukon viselő szövegek mögé nézzünk.[35]

A korszakból adódóan különösen fontos a források nyelvi kódjának vizsgálata, azok dekódolása, hiszen „[a] szocializmus nem egyszerűen intézményrendszer, hanem habitus, attitűd és a források szintjén elsősorban nyelvhasználat."[36] Mint minden diktatúrában, a kommunista időszakban is a nyelv és a hatalom egymástól elválaszthatatlan volt, és a nyelvre Sztálin sem egyszerűen kommunikációs eszközként, hanem fegyverként tekintett.[37] A nyelv mint a diktatúra kialakításának elsődleges közege és eszköze jelent meg, amely azzal is járt, hogy a szavakat nem eredeti jelentésükben használták és a tartalmukat is gyakran összemosták.[38] A nyelv manipulálása, színpadiassá formálása, szókészletének variálása az aktuális céloknak megfelelően könnyen megvalósítható volt, és a gondolkodás megváltoztatását sürgette. A politika által elfogadott és céljainak alárendelt paternalista és militarista nyelvhasználat a nyilvánosság szintjén mint a diktatúra támogatója jelent meg, de a privát élet területét is áthatotta. Utóbbi esetében a fonáksága és gyengesége is megmutatkozott, mivel a nyelvi utalások és azok burkolt üzenetei éppen a Rákosi-diktatúra legkeményebb időszakában terjedtek el leginkább a viccek, szatírák, karikatúrák, rigmusok kódolt tartalmába ágyazottan.[39]

A nyelv leegyszerűsítésével, sűrítésével az absztrakt és összetett gondolatok is megsemmisíthetők, ideáltípusok konstruálhatók, amelyek a hétköznapi és hivatali nyelvhasználat szintjén egyaránt megragadhatók.[40] Ebből kiindulva a korszak tömegkommunikációs gyakorlatából és propagandájából keletkezett források nyelvhasználatának kritikus olvasata elengedhetetlen az események megértéséhez. Ehhez figyelembe kell venni azokat az adatokat, amelyeket tartalmaz, és azokat, amelyek hiányoznak belőle. A korszakkal foglalkozó kutatások így együt-

---

35 Ö. Kovács J. 2012. 19.

36 Horváth S. 2006. 23. Jobst Ágnes a *Szabad Nép* vezércikkeit elemezve vizsgálta a hatalom nyelvhasználatot befolyásoló, formáló intézkedéseit. Jobst Á. 2010.

37 Vö. Kotkin, S. 1995. 198–237.; Ö. Kovács J. 2012. 38.

38 Ö. Kovács J. 2012. 38.

39 Ö. Kovács J. 2012. 40.

40 Ö. Kovács J. 2012. 44.

tal sajátos fordítói mechanizmusok is. Évtizedek távlatából akarjuk megérteni az időnként mulatságosnak, teátrálisnak, idegennek hangzó kifejezéseket, amelyek valójában egy elképzelt társadalom hamis és manipulált ideálképét mutatták.[41]

A szocialista kommunikációs gyakorlatban olyan nyelvhasználati módszerről volt szó, amely ritualizált, ismétléseken, kötött szerkezeteken alapult. Ezekben mára nem az információ tartalma, hanem a megfogalmazott értékek és az azokhoz kapcsolódó viszonyok váltak fontossá. Éppen ezért a nyelv a korabeli valóságról, léthelyzetről egyoldalú és torz képet mutatott, amelyből legtöbbször csak következtetni lehetett a valós társadalmi folyamatokra.[42]

A fentieket figyelembe véve használtam munkám során a *Művelt Nép* és a *Népművelési Híradó* című folyóiratokban közölt cikkeket, amelyekből a hatalmi perspektíva nézőpontjai bontakoznak ki. A Népművelési Minisztérium lapjaként kiadott *Művelt Nép* a pártvezetés propagandacéljait szolgálta. Feladata a formájában népi, tartalmában szocialista kultúra terjesztése volt, és a Révai által meghirdetett kultúrforradalmat alapozta meg. A népnevelés egyik eszközének számított, a hatalom művelődéspolitikáról vallott nézeteit közvetítette az olvasók számára. A *Művelt Nép* folyóirat különösen izgalmas forrásnak bizonyult a munkásfolklór-kutatás szempontjából is, mivel több cikk is megjelent benne a témával kapcsolatban. Ez a tény is jól érzékelteti a téma aktuálpolitikai érintettségét és a korszakban kiemelt szerepét. Ezzel szemben a *Népművelési Híradó* olyan tanácsokat, útmutatókat és ünnepekkel kapcsolatos cikkeket tartalmaz, amelyek a népművelés szakemberei számára íródtak. A két folyóirat stílusát, nyelvhasználatát és szókészletét tekintve sok hasonlóságot mutat, és alkalmasnak találom őket arra, hogy bemutassam azt az intézményi és ideológiai hátteret, amelyek segítségével a politikai vezetés az új szocialista ünnepi struktúrát kiépíteni és támogatni kívánta. Segítségükkel néztem rá a kultúrotthonépítési-mozgalomra, az ismeretterjesztő előadások és a kultúrversenyek világára. Feldolgozásuk során több olyan témára is rábukkantam, amelyek bemutatása nem szerepelt az eredeti terveim között (pl. ismeretterjesztő előadások), ugyanakkor olyan sokszor jelentek meg az ünnepekkel kapcsolatban, hogy hiba lett volna átsiklani felettük. Az említett két lap mellett haszonnal forgattam több, különböző arculatú és eltérő olvasóközönség számára kiadott újságot, hírlapot is (pl. *Budapesti Hírlap, Vasárnapi Ujság, Szabad Nép* stb.), amelyek eltérő időszakokból maradtak fent, ezáltal az ünnepek különböző évtizedekben ismert forgatókönyveihez vittek közelebb. Az ezekben fellelt információk kiegészítésére jó lehetőséget biztosított a Magyar Távirati Iroda 1920 és 1944 közötti időszakból fennmaradt anyagának megismerése, amelyet az aratóünnepek bemutatása során hasznosítottam.

---

[41] Apor P. 2008. 15.

[42] A diktatórikus nyelvhasználat megértését segíti Victor Klemperer *A Harmadik Birodalom nyelve* című könyve is. Klemperer, V. 1984.

Kutatásom során mindvégig igyekeztem szem előtt tartani, hogy a magyarországi szocialista diktatúra hivatalos nyelve nem az akkori jelenről tájékoztat, hanem egy utópiát jelenít meg, amely a fennmaradt narratívákon keresztül is látható.[43] A politika szintjén létezett egy ideális társadalom, egy fikció, amellyel sokszor ellentétben állt a mindennapi élet társadalmi szerveződése. A mesterséges reprezentációk, ceremóniák, gesztusok és felszólalások a szocialista mítosz építését szolgálták. Erre figyelemmel voltam akkor is, amikor a korabeli filmhíradókat használtam fel. Olyan forrásokként kezeltem őket, amelyek a korszak propagandagépezetében fontos szerepet játszottak. Eredetileg az aktuális események bemutatása lett volna a feladatuk, valójában azonban az agitáció képi illusztrálását szolgálták. A bennük közölt és bemutatott események még csak köszönőviszonyban sincsenek az ötvenes évek valóságával. A híradók mozgóképein mindenki boldognak és elégedettnek látszik. Egy sajátos utópiát jelenítettek meg, egy elképzelt, ideális világ történéseiről tudósítottak.[44]

A híradókban látható felvételek ellenpólusát a Népművészeti Intézet gyűjtései során készült filmfelvételek jelentették számomra, amelyeket a BTK Zenetudományi Intézetben kutattam. Mivel ezek célja a szokások és az ünnepi események tárgyilagos dokumentálása volt, másfajta indíttatásból születtek, mint a filmhíradók. Mivel korlátozott mennyiségű filmtekercs állt rendelkezésre, készítőiknek figyelniük kellett arra, hogy az ünnepi események minden fontos mozzanatának maradjon hely. A filmeket készítő munkatársaknak a legfontosabb pillanatok rögzítésére kellett koncentrálniuk, amibe nem fért tehát bele az „üresjáratok" megörökítése. Információértékükhöz azonban kétség sem fér, és segítségünkre vannak abban, hogy könnyebben elképzeljük a korabeli körülményeket, amelyekben az ünnepségek megrendezésre kerültek. Nagyon tanulságosak, mert megmutatják, hogy a nyomasztó társadalmi valóság ellenére, az ünnepek mégiscsak közösségi események és különleges alkalmak voltak. Bár az emberek látták a kamerákat, ami mindenképpen befolyásolhatta a viselkedésüket, de a megörökített jelenetek mégis távol állnak a filmhíradókban látottaktól, és megmutatják, hogy az ünnepek társadalmi szükségleteket is kielégítettek. Akik részt vettek bennük sokszor függetlenítették magukat az ünnepek túlzó külsőségeitől, valamint politikai tartalmától, és kihasználták a munkaszüneti nap adta lehetőségeket.[45]

A források megmutatják, hogy az ideológia és a mindennapi élet, a köz- és a magánszféra gyökeresen eltértek egymástól. A vezetés bármennyire is szerette volna a jól nevelt, homogén társadalom képét hangsúlyozni, tovább éltek a hivatalos normáktól eltérő korábbi értékek és gyakorlatok. Ez az ünnepek szintjén a ceremóniák lokális különbözősége révén is megnyilvánult, amely a Népművé-

[43] Apor P. 2008. 16.
[44] Halász Cs. 2013. 117.
[45] Botiková, M. – Deáky Z. 2021. 308.

szeti Intézet gyűjteseiből is kitűnik. Az 1951-ben, a szovjet Népi Alkotások Háza mintájára alapított intézet feladata a kulturális forradalom művészeti irányítása volt. Néprajzi Osztályának munkatársai országszerte végeztek gyűjtőmunkát, majd segítették a helyieket szokásaik színpadra állításában. Alkalmazottjai izgalmas és sokrétű anyagot hagytak maguk után, amelyek közül a mintaünnepségekről és a sztálinvárosi aratóünnepről készült feljegyzéseket, szakmai leírásokat és jelentéseket tudtam hasznosítani. Általuk érzékelhetővé vált, hogy a szocialista időszak ünnepségeinek forgatókönyvei milyen elképzelések és döntések hatására formálódtak. Segítségükkel megfigyelhető volt, hogy hogyan változott az ünnepek addig ismert menete, a megszokott rituálék hogyan egészültek ki új, időnként szokatlan elemekkel. Az Intézet munkatársai által írt jelentések alapján bepillanthatunk annak folyamatába is, hogy a helyi közösségek hogyan vettek részt az ünnepségek szervezésében, azok megvalósításában. További fontos forrásként tekintettem az Intézet által kiadott műsorfüzetekre is. Feldolgozásuk lehetőséget adott arra, hogy megfigyeljem a Révai-féle kultúrforradalom milyen előzményekre épített. Szándéka szerint a korábbi gyakorlatoktól, főleg a Gyöngyösbokréta hagyományaitól próbált meg elszakadni, de az említett források segítségével bizonyítható, hogy ez nem sikerült teljes mértékben. Ezt azok a fényképek is alátámasztják, amelyeket a Népművészeti Intézet munkatársai készítettek, és ugyancsak a BTK Zenetudományi Intézetben érhetők el. Azzal kapcsolatban pedig, hogy az Intézmény tulajdonképpen hogyan jött létre, és milyen szerepet töltött be a művészeti tömegmozgalomban, az egykori intézetigazgatóval, Széll Jenővel 1981–82-ben készített interjú szövege adott új információkat.

Mindezek mellett mindig ott marad a korszak teljes megismerhetőségének kételye; a források szubjektív szelekciója, a kutató történet*író*i mivolta,[46] amely akadálya lehet a történések tényleges bemutatásának. Sok esetben a források jellegéből, retorikájából, hozzáférhetőségéből adódó csapdák jelenléte is állandó kockázatot jelent, amely több évtizedes időbeli távlatok esetében is jelen van.[47] Az antropológiai vizsgálatokkal ellentétben,[48] amelyeknek alapvető jellemzője a résztvevő megfigyelés, a tereppel való szoros kapcsolat, munkám során a diskurzuselemzés módszerére támaszkodhattam, ha a szövegek mögött meghúzódó

[46] A 20. század második felében fogalmazódott meg a történészek írói szerepe. White, H. 1997. 68–102.

[47] Nem hagyható figyelmen kívül, hogy sok esetben az sem egyértelmű, hogy mit tekinthetünk forrásnak. Ez különösen a szociográfiák esetében igaz, amelyre szakirodalomként vagy forrásként is hivatkozhatunk. Hová sorolhatók azok az önéletírások, korrajzok, naplók, visszaemlékezések, amelyek nélkül nem lenne teljes a korszakról való gondolkodásunk, hiszen olyan finom adalékokat, személyes nézőpontokat tartalmaznak, amelyek más formában nem érhetők tetten? Gyáni G. 2008. 4–9.

[48] Vö. Bodó J. 2004.

motivációkat szerettem volna interpretálni.[49] Ezáltal nem csak az adott kommunikációs közeg narratív stratégiáira derülhetett fény, de a történeti forrás, mint az etnográfiai kutatómunka új terepe jelent meg.[50]

A kötet második, elemző részében bemutatott mintaünnepek, illetve a sztálinvárosi aratóünnep elemzése során arra törekedtem, hogy rávilágítsak: az ünnepek alatt a szöveges és tárgyi reprezentációk hogyan sűrűsödtek, miközben megjelent bennük a nyilvános és a privát szféra sajátos kettőssége, amely a szocialista korszak egyik jellegzetes vonása volt. Bodó Julianna ezt a következőképpen fogalmazta meg: „az uralkodó ideológia önmaga feltétel nélküli elfogadtatása érdekében mindenütt jelenvalóságra törekszik, vagyis egy olyan nyilvánosságot teremt, amely igyekszik a társadalom minden területét lefedni. E nyilvánosságteremtési igyekezet egyik legfontosabb mozzanata egy valóságkép megkonstruálása és minden társadalmi aktor ennek történő megfeleltetése. A nyilvánosság minden területe e megfelelést teszi láthatóvá."[51]

Éppen ezért az ünnepi alkalmakra úgy tekintek, mint olyan eseményekre, amelyek a magánszférát sem hagyták érintetlenül: egy-egy kultúrcsoport ünnepi alkalomra való felkészülése a családi időbeosztásra, a családi életre is kihatott. A lokális vizsgálatok arra is felhívják a figyelmet, hogy a politika által felépített kép, amely a sajtóban a propaganda szándékát tekintve csak pozitív lehetett, valójában milyen viszonyban állt az ünnepi események helyspecifikus valóságképével. Az 1951-es mintaünnepeket olyan etalonoknak szánták, amelyek a későbbi évek ünnepi eseményeinek szervezéséhez is alapul szolgáltak volna. A Népművészeti Intézet munkatársainak összefoglalásából viszont látható, hogy sok esetben nem sikerült megszervezni az eseményeket, aminek változatos okai lehettek: nem gyűlt össze kellő ember a próbákra, a frissen kinevezett kultúrházvezető nem tudta mozgósítani az embereket, az ünnepség napján derült ki, hogy a DISZ helyi szervezete felbomlott, az ifjúság nagy részét a szomszéd városba sportrendezvényre vitték, így nem tudtak részt venni a rendezvényen. De lehet, hogy nem is akartak…

Szeretném hangsúlyozni, hogy a kötet struktúrájára a felhasznált források is hatással voltak: igyekeztem minél több forrástípust bemutatni és megszólaltatni, de nagyon sok így is kimaradt. Jövőbeni céljaim között szerepel munkám for-

---

[49] A diskurzuselemzés elméleti és módszertani összefoglalását lásd: Glózer R. 2006. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index8dbc.html?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0 (Utolsó megtekintés: 2025. március 12.)

[50] A terep fogalmának átértelmezéséről mára jelentős mennyiségű szakirodalom született. A legfrissebbek közül kiemelném: Mátyus I. 2015. 27–37.; Bednárik J. 2016. 191–222.

[51] Bodó J. 2004. 44–45.

rásbázisát a Megyei és a Járási Tanácsok Népművelési Osztályainak anyagával, valamint interjúkkal is kiegészíteni ezzel kibővítve a vizsgált ünnepekhez kapcsolódó társadalmi gyakorlatok bemutatási lehetőségeit.

A kötet felépítése

A kötet hét nagy egységből áll, amelyek további alfejezetekre tagolódnak. A bevezető gondolatok, a felhasznált források és az alkalmazott módszertan ismertetése után, a második világháborút követő társadalmi és gazdasági átalakulások rövid összefoglalása következik. Ezen belül az iparosodás hatására, az ipari munkásság társadalomban betöltött szerepére és a mezőgazdaság szocialista mintára történő átalakítására reflektálok. A két társadalmi réteget ért hatások bemutatását azért tartom fontosnak, mert az általam vizsgált ünnepek tartalma a munkás–paraszt szövetség propagálására épült a szocializmus évtizedeiben. Azok a politikai intézkedések, amelyek a munkásságra és a parasztságra irányultak, az ünnepek tartalmán is éreztették hatásukat, illetve az ünnepek azok megerősítését is szolgálták.

A harmadik fejezetben a Szovjetunió 1917 és 1957 közötti időszakában zajló folklorisztikai kutatásokról kísérlek meg áttekintést adni. A kiválasztott intervallum lehetővé teszi, hogy megfigyeljük az októberi forradalmat követő és a desztalinizációs időszakot megelőző évtizedek folklórra és folklorisztikai kutatásokra gyakorolt hatását. Ezt követően a sztálini időszakban kialakult új folklórműfajokra, azokon belül pedig a bilinák mintájára írt *novina*kra koncentrálok. Azt pedig, hogy egy új műfaj megalkotása milyen külső hatások mentén zajlott és milyen szerepet töltött be egy személy életében, az egyik legismertebb novina énekes, a Fehér-tenger vidékéről származó Marfa Semenovna Kriukova (1876–1954) esetén keresztül szemléltetem.

A hazai folklorisztikát érintő hatások és az azok nyomán bekövetkezett változások bemutatására a negyedik fejezetben kerül sor. A szocializmus első évtizedei sajátos körülményeket teremtettek a kutatások számára. Olyan kiemelt témák jelentek meg, mint a munkásfolklór, amelynek gyűjtésére és kutatására külön munkacsoport is alakult. Ennek működését külön alfejezetben mutatom be. Ezt a megoldást választottam a kulturális tömegmozgalomban fontos szerepet betöltő Népművészeti Intézet esetében is.

Majd a hazai kulturális életben lezajlott változások elemzése következik. Kitérek arra, hogy hogyan változott a sajtó korabeli szerepe, amelyre két folyóirat, a *Művelt Nép* és a *Népművelési Híradó* részletesebb tartalmi elemzése ad lehetőséget. Segítségükkel a kultúrforradalom infrastrukturális háttérének megteremtésére tett kísérletekre is reflektálok. Ezt a kultúrotthon-mozgalom, az ismeretterjesztő előadások (*Szabad Föld Téli Esték, Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok*) és a kul-

túrversenyek vizsgálata követi. Ezek segítségével a szovjet eredetű kulturáltság (*kulturnost*) koncepció hazai megvalósítására tett törekvéseket követem nyomon.

A hatodik fejezet fókuszában az országos ünnepek állnak. Egyfelől a szovjet minta 1917 és 1957 közötti történetét vizsgálom abból a szempontból, hogy milyen változások követték egymást a szovjet ünnepstruktúra kialakításában. Ezt követően ismét a hazai viszonyok elemzése kap hangsúlyt. Először a szocialista hatalomátvétel előtti ünnepi naptár jellemzőit mutatom be, majd hosszabban elemzem a centenáriumi ünnepségeket és a Sztálin 70. születésnapjára szervezett megmozdulásokat. Részletes ismertetésük által azt próbálom meg érzékeltetni, hogy milyen hatással voltak a következő években megrendezett ünnepségekre. Ezután az országos ünnepekre térek rá, és bemutatom március 15-e, április 4-e, május 1-je, augusztus 20-a és november 7-e új tartalmi és formai világát. A karácsony és a húsvét című alfejezetben arra reflektálok, hogy milyen sorsra jutottak az egyházi ünnepek a szocializmus időszakában.

Végül, a hetedik fejezetben egy nagyobb lélegzetvételű esettanulmány segítségével az aratóünnepek történetén keresztül azt szemléltetem, hogy egy hagyományos agrárünnepnek nevezett, ám valójában politikai céllal megkonstruált esemény eszmei tartalma hogyan változott az aktuálpolitikai célokkal párhuzamosan. Az aratóünnepek történetét létrehozásuk pillanatától kezdve követem nyomon, amely jó lehetőséget ad arra, hogy egy kitalált hagyomány változását, formálódását is megfigyeljük. Az 1951-ben megrendezett minta-aratóünnepekre, ezt követően pedig a Sztálinvárosban megrendezett ünnepekre térek rá, amelyeknek komoly szerepük volt a munkás–paraszt szövetség propagálásában.

Elemzéseim szűkebben vett időhatárát az 1950-es évek első időszaka jelenti. Ugyanakkor a több esetben megfigyelhető időbeli vissza- vagy előreutalásokat azért tartottam fontosnak, mert úgy gondoltam, hogy így válik igazán láthatóvá az ünnepek tartalmában és tárgyi világában évtizedeken keresztül tovább élő elemek bemutatása. Kutatásom térbeli határait a rendelkezésre álló források alakították. Az ország számos pontjáról hozok példákat egy-egy téma kapcsán, ezáltal egy-egy ünnep lokális megvalósítására is felhívom a figyelmet.

TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI ÁTALAKULÁS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN – RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A második világháborút követően Magyarország több kelet-közép-európai[52] államhoz hasonlóan a szovjet érdekszférába került, ami a politikai átalakulások mellett radikális gazdasági, társadalmi és kulturális változásokkal járt.[53] A háború után a szocialista hatalomátvétellel megváltoztak a korábbi társadalmi viszonyok, felbolydultak és rendkívül gyorsan alakultak át az addig megszokott életvilágok. A következőkben az ipari munkásságot és a parasztságot érintő változásokat emelem ki, és megpróbálom bemutatni azt a társadalmi kontextust, amely az ünnepek szervezését, menetét és tartalmát is meghatározta a vizsgált időszakban.

---

[52] Mind a hazai, mind a nemzetközi történetírásban kibontakozott az ún. Kelet-Európa vita, amelynek könyvtárnyi szakirodalma született. Ennek részletezésétől és ismertetésétől eltekintek. Niederhauser Emil a következő történeti régiókat különböztette meg Kelet-Európában: Nyugat-Kelet-Európa (Csehország, Szlovénia), Közép-Kelet-Európa (Lengyelország, Magyarország, Horvátország és a balti államok), a balkáni országok (Románia, Bulgária, Szerbia, Macedónia, Bosznia, Albánia) és Kelet-Kelet-Európa (Oroszország, Ukrajna, Belorusszia). Erről bővebben lásd: Niederhauser E. 1990. 24–42. Továbbá lásd Krausz Tamás írásait és kutatásait a témában: Krausz T. 1993. 431–443., 2011. 219–290., valamint Bartha Eszter és Stefano Bottoni összefoglalásait: Bartha E. 2015. 206–220.; Bottoni, S. 2015. 9–19. Valuch Tibor a Kelet-Közép-Európa megnevezést használja, és dolgozatomban én is így teszek Valuch T. 2020. 15.

[53] Applebaum, A 2014.; Kalmár M. 2014. Fontos megjegyezni, hogy a kelet-európai országokban a szocializmus kiépítésére nem egyformán került sor. A balti államok és Ukrajna nyugati része szovjetizálódott ugyan, de ezeket a területeket nyugatibbnak és nacionalistábbnak tartották, mint a Szovjetunió többi részét. Ezt a jellegzetességet írja le az ún. *Soviet-West* (Szovjet-Nyugat) fogalma. Risch, W. 2014. 63–81. Ez a speciális körülmény a terület folklórján is éreztette hatását. Artymyshyn, P. 2020. 10.

A vas és acél országáig vezető út – iparosítás

Belényi Gyula a munkásság kialakulásának társadalomtörténetében három nagy korszakot különböztet meg: az első a 19. század közepétől az első világháborúig tart, a második szakaszt a két világháború közötti évtizedek jelentik, a harmadik korszak pedig a második világháború utánra tehető.[54] A háború utáni rövid átmeneti időszakot követően, az 1940-es évek második felétől a munkásság új helyzetbe került, társadalmi jellemzői is megváltoztak.[55]

A 19. század első felében az iparból élő népesség összetételét négy nagy csoport alkotta: a falusi, háziipari tevékenységből élők, a városi céhek iparosai, a manufaktúrák és gyárak dolgozói, valamint a bányamunkásság. Az 1848-as forradalom és szabadságharc átalakította a társadalomfejlődés kereteit: megteremtette a jogi hátterét és a gazdasági alapjait a modern, gyárban dolgozó és városi bérmunkás réteg kialakulásának. Már ebben az időszakban kezdetét vette a munkásság számának gyors ütemű növekedése. Az sem elhanyagolható, hogy a városi munkásság társadalmon belüli arányának növekedéséhez nemcsak a belső migráció, hanem a külföldről érkező szakmunkások vándorlása is hozzájárult. Ez a folyamat erősödött fel a kiegyezést követően, amikor a kapitalizálódás hatására megnőtt

[54] A 19. század második felére létrejött egy heterogén társadalmi réteg, a modern munkásság, amelynek tagjai számára az ipar valamelyik ága biztosította a megélhetést. Közéjük tartoztak a kisebb műhellyel rendelkező iparosok, az ő segédeik és beosztottjaik, a közép- és nagyobb üzemek tulajdonosai, a szellemi irányítást végző tisztviselők, valamint a fizikai munkát végző munkások és családtagjaik. Nagy P. 2016. 18–19. A munkássággal foglalkozó írásokban újra és újra előkerül a terminusok, leírások értelmezésének kérdése, felvetődik az egységes fogalomhasználat igénye és a munkásságba tartozó csoportok körülhatárolásának szándéka. Nagy P. 2016.; Várkonyi-Nickel R. 2017a., 2017b. Alabán Péter kiemeli, hogy Laczkó Miklósnak az 1960-as években bemutatott kategorizálása csak szakmunkásokat és idénymunkás napszámosokat különböztetett meg a 19. századi munkásságon belül, és több foglalkozás besorolását tekintve bizonytalan volt. Alabán P. 2017. 30. Az etnográfia képviselői közül Paládi-Kovács Attila foglalkozott az ipari munkásság témájával, kiemelve ezzel a néprajztudomány feladatait a kutatásokon belül. Paládi-Kovács írása rendkívül figyelemkeltő, módszertanilag és forrásfelhasználását tekintve kiemelkedő, így nem meglepő, hogy további kutatásokra ösztönözte a néprajzzal rokon tudományok képviselőit is. Paládi-Kovács A. 2000. 239–308., 2007.

[55] Az első időszakot a munkásság kialakulása és fejlődése jellemezte. Ezekben az évtizedekben, a születő gyáriparral párhuzamosan váltak kevésbé merevvé a kisipar keretei, lazult a mester és segédje közötti viszony. Bódy Zs. 2010. 44. A második szakaszra hatással volt a trianoni békeszerződés, amelynek hatására a munkásság száma és társadalmon belüli aránya is csökkent. Belényi Gy. 2009. 17. Az ipari munkásság rendszerváltozást követő helyzetéről lásd: Alabán P. 2017. 29–58.

a faluból városba, leginkább a fővárosba költözők száma. Ennek eredményeként a 19. század utolsó harmadára az iparban munkát vállalók aránya jelentősen nőtt a mezőgazdaságból élők rovására.[56]

A 19. század második felének ipari munkássága már rendkívül összetett és színes társadalmi réteg volt, amely eltérő nemzetiségű és társadalmi helyzetű csoportok tagjaiból verbuválódott. A képzettebb szakmunkások nagy része külföldi, főleg német ajkúak voltak, csak a 20. század elejére haladta meg a magyar nyelvű munkások aránya a németekét. A dualizmus korára is jellemző volt, hogy a munkásság nyitott maradt más társadalmi rétegek számára. Ezt a lehetőséget leginkább a parasztság használta ki. Belőlük jött létre az a segédmunkás réteg, akik képzetlenek voltak, emellett rendkívül olcsó munkaerőnek számítottak. Többségük nem szakadt el véglegesen a mezőgazdasági munkától, például aratás idején még visszajártak a falvakba. Ez a csoport a munkásságon belül kiszolgáltatottnak számított, érdekeit aligha tudta érvényesíteni, a szakszervezetek sem sokat törődtek velük. Látható, hogy már a 19. század második felében létrejött egy nagyon összetett társadalmi réteg, amelynek, ha üzemi koncentrációját vizsgáljuk meg, sajátos kettőséget tapasztalhatunk: egyrészt kialakult egy nagy számú nagyüzemi munkásság, amely tagjai az ezer főnél több alkalmazottat foglalkoztató üzemekben, gyárakban vállaltak munkát, de jelentős maradt a néhány fős kisipari üzemekben dolgozó munkások száma is. A munkásság területi koncentrációját figyelembe véve elmondható, hogy az ipari munkásság nagy többsége Budapesten és annak agglomerációjában vállalt munkát.[57]

Az első világháború után, majd a trianoni döntést követően alapvető változások zajlottak a munkásság körében is: az ipari munkások száma a felére csökkent, de társadalmon belüli számarányuk még mindig magas maradt. Budapest jelentősége ipari szempontból mérséklődött, és olyan nagyobb ipari centrumok alakultak ki, amelyek a nyersanyaglelőhelyek közelségének köszönhették felemelkedésüket. Lassú ütemben ugyan, de folytatódott a vidéki régiók iparosítása. Ugyanakkor erre a korszakra is igaz, hogy a vidéki és a fővárosi ipari területek rossz lakáshelyzetével, infrastrukturális hiányával is számolni kellett, ahogyan a munka reményében belső migrációra kényszerülő lakosság jelenlétével is.[58] Andorka Rudolf a társadalmi mobilitás jellemzőit vizsgálva hangsúlyozta, hogy a városi munkásság majdnem fele a mezőgazdaságban dolgozók közül került ki.

---

[56] Belényi Gy. 2009. 18–19. A korszak ipari munkásságának számát nehéz megállapítani. Sem a szakirodalomban, sem a forrásokban nincs egységes konszenzus sem e tekintetben, sem a munkásság fogalmának értelmezésében. Az viszont kétségtelen, hogy a növekedés üteme gyors volt. Belényi Gy. 2009. 18.; Gyáni G. [2001] 2006. 18., 294.

[57] Belényi Gy. 2009. 20.

[58] Belényi Gy. 2009. 23.

A korábban földművelésből élő réteg képzetlensége folytán csak a városi munkásság alsó csoportjába kerülhetett be, főleg segédmunkát végzett. Ezzel egyidejűleg, a századforduló óta a többgenerációs munkáscsaládok száma is nőtt.[59]

A 20. század első felében a munkásság élet- és munkakörülményein nemcsak az első világháború éreztette hatását, hanem a gazdasági világválság is. A munkanélküliség csökkentése és a munkásság nyomorának felszámolása megoldandó feladatként állt az aktuális politikai vezetés előtt. Csak a lassú gazdasági stabilizációs folyamat eredményeként javult valamelyest az ipari munkásság életszínvonala a korábbi évekhez képest.[60]

A szocialista átalakulásig vezető időszak is összetett volt, társadalmi viszonyait tekintve különbözött az 1945 előttitől és az 1948 utánitól. Magában foglalta a háborús újjáépítést, a megszálló szovjet csapatokat, a gazdaság helyreállítására tett lépéseket, az emberi és morális veszteségek feldolgozására tett kísérleteket. Ezek a folyamatok befolyásolták az ipari munkásság helyzetét is: az iparban foglalkoztatottak számarányának növekedése megakadt, a háború alatt a nem katonai célokat kiszolgáló üzemek munkásait katonai szolgálatra hívták, sokan közülük hadifogságba kerültek. 1945-re a munkaerőhiány olyan súlyossá vált, hogy rendeletekkel akarták megoldani a munkaerő-ellátási nehézségeket. Az ipar újraindítása szakképzett munkásokat igényelt, a gazdasági rekonstrukciós lépések a nehézipar felé tolták el a munkásság arányát. Tovább súlyosbította az ország, azon belül a munkásság helyzetét, hogy a korábbi évekre jellemző munkaerőhiány 1946-ra nagyarányú munkanélküliségbe csapott át, amely különösen súlyosan érintette a kubikusok, a mezőgazdasági munkások és az egyes vidékek építő- és élelmiszeripari munkásait. Ez a folyamat összefüggött azzal, hogy a beruházások helyett fontosabb volt a szovjet jóvátételi kötelezettségek fizetése, amely nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is éreztette hatását. A korszak mezőgazdasági munkanélküliségében érintett társadalmi réteg jelenti majd az ezt követő években megkezdett extenzív iparosítás munkaerőforrását.

A mezőgazdaságot érintő munkanélküliség Magyarországon több tényezőre vezethető vissza. Hozzájárult a földreform, de a hátrányos gazdasági helyzet is. Hangsúlyozni kell, hogy a földreform érintett egy nagy számú agrárproletár réteget, akiknek 1945 után, a nagybirtokok felosztását követően megszűntek az idényjellegű munkavállalási lehetőségei. A létrejött kis- és középparaszti réteg saját munkaerejét alkalmazta a földművelés során. A mezőgazdasági szegénység támogatását 1947 végén a Földművelésügyi Minisztérium (FM) próbálta megoldani. Az FM tájékoztatta az Országos Tervhivatalt arról, hogy Csongrád, Heves, Borsod, Békés, Szabolcs, Hajdú, Szolnok és Zemplén megyékben sok családnak a téli hónapokra nem maradt gabonája, amit közmunka szervezésével kívántak

[59] Andorka R. 1982. 56.
[60] Belényi Gy. 2009. 27.

enyhíteni, de felmerült a külföldön történő munkavállalás támogatása is. Súlyos, gyors megoldást sürgető társadalmi krízis volt a mezőgazdasági munkásság munkanélkülisége, egyre több helyről számoltak be tüntetésekről. A válság az ipar fejlesztésével tűnt megoldhatónak, hiszen az ipari beruházások felvették az olcsó munkaerőt.[61]

A második világháború után azok a munkások voltak jobb helyzetben, akik a gazdasági rekonstrukciós munkákban vettek részt, így például az energiatermelés vagy a közlekedés helyreállításán, hidak építésén kaptak munkát. Az ipari munkanélküliek legnagyobb arányát a segédmunkások tették ki, számuk különösen a vidéki ipari körzetekben volt magas, a fővárosban alacsonyabb maradt. Ez vezetett ahhoz, hogy a háború utáni újjáépítési hullám kezdetén a vidéki munkásokat a fővárosba szólították, majd, amikor a helyreállítás már nem igényelt annyi munkaerőt, és vidéken súlyossá vált a munkanélküliség, megtiltották az építőmunkások fővárosi munkavállalását.[62]

Miután Magyarország 1945 után a szovjet érdekszférába került, a fordulat éveit (1947–49)[63] követően már egyértelművé vált, hogy a politikai átalakulások mellett radikális társadalmi változásokra is számítani kell. A 20. század második felében hatalomra került Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) gazdaságpolitikája szovjet mintát követett. Olyan extenzív iparosítást, főleg nehézipari fejlesztéseket hajtottak végre, amely a magyar társadalom foglalkozásszerkezetének átalakulásához és belső migrációhoz vezetett. Miután a hatalom a hagyományos paraszti életmódot felszámolta, az életmódváltásra kényszerült parasztokból munkás- és bányászembereket nevelt, így munkásdinasztiák alapjait teremtette meg.[64] Mindez összefüggésben állt a mezőgazdaságot érintő átalakulásokkal, az 1948 végén

[61] Belényi Gy. 2009. 30–34.

[62] Belényi Gy. 2009. 35–36.

[63] A „fordulat éve" kifejezést Rákosi Mátyás az 1947 tavaszától 1948 nyaráig tartó időszakra vonatkozóan használta. Rákosi M. 1950. 8. Ennek értékeléséről lásd: Gyarmati Gy. 2011. 14. Munkám során következetesen a „fordulat évei" kifejezést használom, a „fordulat éve" helyett. A fordulat évei alatt az 1947–49 közötti időszakot értem. Elfogadom azt a nézőpontot, hogy az ország politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális átalakítása nem egy, hanem több év alatt zajlott le. Ennek a folyamatnak politikai és eszmetörténeti, építészeti és képzőművészeti szempontból történő összefoglalását lásd: Standeisky É. 1998. Rainer M. János a változások folyamatszerűségét és a dátumok szimbolikáját hangsúlyozza. Rainer M. J. 1998. 17–39. Az 1947–49 közötti időszakra vonatkozóan Gyarmati György, majd az ő nyomán Scheibner Tamás a *rendszerváltoztatás* kifejezést használják. Gyarmati Gy. 2011. 12.; Scheibner T. 2014. 19.

[64] Alabán P. 2017. 30.

kezdődő kollektivizálással, az agrárnépesség számának csökkentésével.[65] Az ötvenes évek elejére a földjüket elhagyók tömegeit az iparosodó területek szívták fel pl. Sztálinváros, Kazincbarcika, Várpalota stb., de megfelelő szakképzettség hiányában a paraszti sorból kilépők legtöbbje az iparban csak nehéz fizikai munkát tudott vállalni, amely jelentős társadalmi státuszvesztéssel járt.[66]

Az új, sztálini mintát követő politika fő feladatait Rákosi Mátyás fogalmazta meg az MDP Központi Vezetőségének 1948. november 27-i ülésén: Rákosi kül- és belpolitikai kérdések taglalása mellett foglalkozott a munkaerő-gazdálkodás kérdéseivel is. Sürgette a gyors ütemű iparosítást, különösen a hadiipar fejlesztését, az új munkások gyors munkába állását: „[r]á kell mutatni arra, hogy milyen gigászi feladok állnak a közeljövőben a magyar dolgozók előtt. Hogy egyetlenegyet említsek: az ötéves tervvel kapcsolatban az eddigieken felül 300 000 új ipari munkásra van szükség."[67] Rákosi egy új, párthű réteget szeretett volna kialakítani az ipari dolgozók között, számuk bővítését pedig a mezőgazdasági munkások rovására akarta megteremteni. Velük kapcsolatban a következőt hangsúlyozta: „az új, nyers erők, az ifjak, a falu fiai és leányai, akiknek átnevelése és átgyúrása nem kis feladat."[68]

Az első munkaerő-gazdálkodási tervek 1949-ben készültek el, fő céljuk az ipar, különösen a bányászat, az építőipar, a vas-, az acél- és gépgyártás munkaerő-ellátásnak biztosítása volt. A szovjet elvárásoknak eleget téve és a Szovjetunió 1930-as évekbeli iparosítási programját másolva, Rákosi a „vas- és acél országát" akarta felépíteni, de figyelmen kívül hagyta azt a körülményt, hogy a Kárpát-medence területe vasérclelőhelyekben szegény. Ráadásul a kokszolható szén sem állt elegendő mennyiségben rendelkezésre, így leginkább szovjet nyersanyagbázisra építhették az ország természeti erőforrásait teljesen figyelmen kívül hagyó politikai elképzelést.[69]

A nehézipar fejlesztése 1949 után a háborús készültség miatt vált fontossá, mivel a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának (Kominform) 1949. november 16-án, Budapesten megtartott ülésén Jugoszláviát a háborúra készülő államok közé sorolták. Így az 1950. január 1-jén elinduló első ötéves tervet is, amelyben a nehézipari fejlesztések és a mezőgazdaság gyors átalakítása váltak kiemelt feladattá, ennek hatására fogalmazták meg. Ezt a szándékot tovább erősítette az 1950 júniusában kitört koreai háború, amely a hidegháború első fegyveres összeütközéseként fordulatot hozott a nagyhatalmi politikában. A nehézipari tervek

---

[65] 1949 és 1961 között közel 600 000 fő hagyta el a mezőgazdaságot, majd helyezkedett el az ipar, a közlekedés és a szolgáltató szektor területein. Varga Zs. 2012. 223–239.

[66] Valuch T. 2005. 94–120.

[67] Rákosi M. 1948. 290.

[68] Rákosi M. 1948. 291.

[69] Borvendég Zs. – Palasik M. 2015. 21.

1951-ben váltak végképp irreálissá, miután Sztálin 1951. január 8-án Moszkvában fogadta az európai szocialista országok vezetőit és hadügyminisztereit a katonai helyzet megtárgyalására, és hangsúlyozta a hadsereg- és a nehézipari fejlesztések szükségességét. A hadsereg ellátását minden ország saját magának szervezte meg, így az ötéves tervben megfogalmazott számokat megemelték.[70]

Magyar viszonylatban jó példa ennek a folyamatnak az illusztrálására a Heves megyei Liszkó-völgyben 1952-ben megnyitott Mátra-vidéki Fémművek Tubus- és Kupakgyára, amely valójában lőszerüzemként működött. A vállalat csak a koreai konfliktus enyhülése után, 1954-től függesztette fel a hadianyag-termelést, majd Tömegcikk Művek és Tubus Művek néven működött. Az üzem az 1960-as évektől a vietnami háború miatt ismét elkezdte a hadianyag-termelést, de mellette fogyasztói cikkeket is gyártott.[71]

A bányászat és alapanyaggyártás központjaiként megjelentek az új szocialista városok, amelyek egy-egy nagy termelőüzem köré szerveződtek.[72] Létrehozásuk során a centralizáció játszotta a legfontosabb szerepet, így több kisebb település és falu összevonásával alakították ki őket. A legismertebb szocialista városok közé tartozott Sztálinváros, Kazincbarcika, Komló és Tatabánya, amelyek építése és fejlesztése a természeti környezet arculatát is teljesen átformálta. A szocialista városok egy része már rendelkezett nehézipari előzményekkel, de az eredetileg mezőgazdasági területen felépített Sztálinváros kifejezetten újdonságnak számított.[73]

A nehézipar fejlődése természetesen a munkások létszámának emelésével járt, akikben a politikai vezetés a szocialista iparosítás legfőbb eszközeit látta. Nagy hangsúlyt fektettek a mezőgazdasági népesség mobilitásának és ipari munkavállalásának felgyorsítására, a nők munkába állítására, az először munkát vállaló fiatalok iparban történő elhelyezkedésének ösztönzésére és a munkanélküliek ipari foglalkoztatására.[74] Az erőszakos társadalomformáló politikai intézkedések következtében a 20. század második felére az ipari, városi munkásság arányait tekintve a magyar társadalom legnagyobb számú és legösszetettebb csoportjává vált.[75]

---

[70] Borvendég Zs. – Palasik M. 2015. 22–23.; Germuska P. 2012. 51–52.

[71] Molnár Cs. 2020. 218.

[72] Ez a torz iparpolitika már az 1970–80-as évektől, de leginkább a rendszerváltás után éreztette a hatását: az 1980-as években érezhető gazdasági megtorpanás, majd a rendszerváltás után a tervgazdasági rendszerből a piacgazdaságba való átmenet hatására a nehézipar is válságba került és az ipari munkásság helyzete is megváltozott. Ennek a folyamatnak a széleskörű bemutatását lásd: Bartha E. – Tóth A. – Valuch T. 2020.

[73] Borvendég Zs. – Palasik M. 2015. 24–31. A szocialista városok hazai történetéhez lásd: Germuska P. 2004., 2012. 47–78.

[74] Belényi Gy. 2009. 53–63.

[75] Valuch T. 2012. 5.; Gyáni G. [2001] 2006. 215–224.

Ezt a folyamatot emelte ki Gyáni Gábor is, aki a magyarországi városi munkásság szerkezetét 1910 és 1941 között vizsgálva megállapította, hogy 1945 előtt a városi bérmunkások száma sem a társadalomszerkezetben, sem a foglalkozási struktúrában nem volt mérvadó. Ez a tendencia változott meg 1950 után, amikor a politikai, gazdasági és társadalmi változások hatására, a városhoz, az iparhoz kötődő munkásság nagy száma magyar viszonylatban is jellemzővé vált.

A 20. század évtizedei alatt számos gazdasági, társadalmi, politikai és földrajzi változás eredményeként létrejött egy tagolt és erősen rétegzett társadalmi réteg, „amiben a megélhetési gondokkal küszködő, létbizonytalanság határán egyensúlyozó alkalmi és segédmunkásoktól, a biztosabb egzisztenciával rendelkező, félig képzett munkáscsoportokon, a kolonizált, kispolgári életnívóval rendelkező szakmunkásokon át az alsóközéposztály életszínvonalán élő munkásokig, művezetőkig terjedően számos csoport volt jelen egyidejűleg."[76] A munkásságon belül a legnehezebb helyzetbe a mezőgazdaságból kilépő újmunkás réteg került, akik ingázásra kényszerültek, mert az ipari beruházások elsősorban a már korábban iparosodott, városiasodott területekre irányultak.[77]

Az ipari munkavállalás nem feltétlenül járt együtt a falusi életforma végleges feladásával, így a mezőgazdaságon kívüli munkavállalás az ingázó életformával párosult. Ez a kétlakiságnak nevezett életforma a Rákosi-korszakban negatív megítélést kapott, mert a hivatalos ideológia szintjén a kétlaki munkásokat nem tekintették a szocialista munkásosztály teljes jogú tagjainak.[78] Az ingázó munkásokkal összekapcsolták többek közt az alkohol- és családi problémákat, valamint a prostitúciót, vagyis olyan deviáns magatartásformákat, amelyek a városi közegben ragadtak rájuk. Ugyanakkor a kétlaki munkások lakóhelyükön a háztáji és a kisegítő gazdaság révén jövedelemkiegészítésre tettek szert. Ez volt az oka annak, hogy a kétlakiság „az 1970-es évek elején olyan tartós életformává vált, amely a magyar munkásság felét jellemezte."[79]

Az ingázók közösségén belül a legrosszabb helyzetben mégis a távolsági ingázók voltak, akik nem tudták megtenni nap mint nap a lakó- és munkahelyük közötti utat, így csak hetente, kéthetente, havonta vagy annál is ritkábban jártak haza. Ők ideiglenes szállásokra kényszerültek, közülük sokan ágybérlők lettek, legtöbben viszont a városokban épült, államilag fenntartott munkásszállások lakóivá váltak. A munkásszállások eredetileg ideiglenesen próbáltak segíteni a városba költözött munkások szállásgondjain, de sokan akár évtizedekre is itt ra-

[76] Valuch T. 2012. 7.

[77] Germuska P. 2004.

[78] Az 1950-es években kialakított Nógrád megyei bányász kultúrotthonok számára hangsúlyozták, hogy a kétlakiság ellen a kultúrmunkával is fel kell venni a harcot. Pesoldt F. 1950. 6.

[79] Varga Zs. 2012. 38., 162–181.; 2021.

gadtak. Legtöbb lakójuk falvakból, tanyákról került fel a fővárosba szakma nélkül, többségük a nyolc osztályt is alig végezte el. Kiszakadtak abból a zárt közösségből, amelynek ismerték a normáit, és hiányosságaikkal a nagyvárosban szembesültek. Az életformaváltás kemény próbatételt jelentett számukra, amelyet idővel talán sikerülhetett áthidalniuk. Nagy nyomás nehezedett az új környezetben nemcsak magára a munkásra, akinek a gyári körülmények között kellett teljesítenie, s a hosszú, megerőltető munkanap után magáról gondoskodnia, de az otthon maradt családra is, ahol férfi nélkül kellett a mindennapok során boldogulni. A napi szinten megtapasztalt magány, az állandó alkalmazkodásból adódó stressz és az intim szféra hiánya rendkívüli kihívásokat jelentett a mindennapokban. Életkörülményeiket, társadalmi szerepvállalásukat, valamint képzettségüket tekintve hátrányos helyzetben voltak. A munkásszállókon lakók az újmunkásságon belül is kiszolgáltatott csoportnak számítottak, noha a propaganda szintjén ők is a kiemelt munkásosztály tagjai voltak.[80]

A munkásság társadalomtörténetét tekintve a szocialista propagandában hangsúlyozott egységes munkásosztály képe sosem létezett. Már a 19. századtól különböző társadalmi csoportok és nemzetiségek közül kerültek ki az iparban, a városokban munkát vállalók. A szocialista politikai vezetés bármennyire is igyekezett a homogén munkásosztály látszatát kelteni, majd fenntartani, ez a csoport nem viselkedett tehetetlen, képlékeny egységként. Felvetődik a kérdés, hogy egy ilyen összetett társadalmi rétegnek milyen formában vizsgálható a kultúrája, hiszen számolnunk kell egyrészt a paraszti hagyományokkal, amelyek területenként sem mutattak sosem egységes képet; másrészt meghatározó volt az új, a városi közeg, ahol másokkal találkozva a kulturális jellemzők cseréjét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Erre a folyamatra természetesen hatással voltak a munkásszállások, a munkásotthonok, továbbá a közös szórakozási alkalmakat kínáló terek is. Gondoljunk például az együtt „majálisozó, természetet járó, szabadidejében olvasóköröket látogató, szabadtéri pavilonokban élő, cigányzenére mulató, futball mérkőzésekre együtt járó, formálisan is közösséget alkotó, szakmáját, munkáját és szakértelmét gyermekére, utódaira, a következő generációra átörökíteni képes társadalmi csoport”[81] tarka világáról fennmaradt életképekre, amelyek bizonyítják, hogy a munkásság társadalmi és kulturális jellemzőinek megragadása nem egyszerű feladat. Ezen túl persze az új kulturális közeg kihívásaira adott egyéni válaszreakciók feltárása is újabbnál újabb információkat kínál.

[80] Kohut T. 2008. 60.
[81] Alabán P. 2017. 29.

A mezőgazdaság átalakulása

A paraszti társadalom 1945 előtt rendkívül rétegzett volt, és olyan heterogén struktúrát alkotott, ami az egyes paraszti rétegek kollektivizáláshoz való viszonyát is meghatározta. A két világháború között a parasztságnak csupán egyharmada rendelkezett annyi földdel, amennyi a megélhetését is biztosította, kétharmadát pedig olyan törpebirtokosok vagy földnélküliek alkották, akik időnként vagy rendszeresen bérmunkát vállaltak. Az 1945. március 17-én elfogadott földreformrendelet a nagy- és középbirtokok felosztásával kiszélesítette a földdel rendelkezők körét, és létrehozta azt az újbirtokos réteget, akik néhány évig önállóan gazdálkodhattak. Amikor 1944–45 fordulóján a Szovjetunió megjelent a kelet-közép-európai térségben, rá kellett jönnie arra, hogy a kommunista pártok még a városi munkásság körében sem élveztek túl nagy támogatást, ami még inkább igaz volt a falusi, paraszti lakosságra. Ezért a földreformok végrehajtása a szovjet vezetésnek is érdeke volt, amely így próbált meg támogatókat szerezni a parasztság köréből is. Habár az új tulajdonosok átlag öt hektár földet kaptak, az újonnan létrejött gazdaságok többsége nem volt életképes méretű, továbbá az új birtokosok nagy részének sem tapasztalata, sem szakérelme nem volt az önálló gazdálkodáshoz, a földreform mégis hatalmas lélektani jelentőséggel bírt. Az újonnan földhöz jutottak számára a földosztás történelmi igazságtételnek tűnt, s ez olyan erőket mozgatott meg bennük, amire a háború utáni kormányzatok a mezőgazdaság újjáépítésének terheit is alapozhatták.[82]

A világháború után a parasztságra rótt kötelezettségek aránya és mértéke megnőtt. A kötelező beszolgáltatási és begyűjtési rendszer a háborút követően is fennmaradt olyan indokkal, hogy a mezőgazdaságot ért háborús veszteségek és a termelés csökkenése miatt a közélelmezés, valamint a fegyverszüneti egyezmény értelmében kötelezően fizetendő jóvátételi és hadseregellátási kötelezettségek csak így teljesíthetők.[83] A terhek az évek múltával sem csökkentek, sőt a rendszer évről évre szigorodott. A beszolgáltatandó termények listája egyre hosszabb, a mennyiségük egyre nagyobb lett, és központilag írták elő, majd bontották le megyékre, járásokra, falvakra, egyénekre. Ez nemcsak terheket rótt a mezőgazdaságra, hanem bizonytalan termelést is eredményezett. Kérdésessé vált a termelt javak felhasználásának lehetősége, hiszen a korábbi évtizedekben egy gazda maga ha-

[82] Az 1945. márciusi rendelet az ország megművelhető területének 35%-át érintette. Ennek kétharmad részét főleg mezőgazdasági munkások, gazdasági cselédek és törpebirtokosok között osztották szét, egyharmada pedig állami gazdaságok és szövetkezetek tulajdonába került. Varga Zs. 2021. 8–9., 11. A második világháború után Európában megvalósított földreformokról lásd: Varga Zs. 2021. 13–15.

[83] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a Szovjetunió feltételeit elfogadva 1945. január 20-án írta alá a fegyverszüneti egyezményt. Romsics I. 2010. 280.

tározta meg, hogy milyen formában használja fel a betakarított termést, hogy osztja el a családi fogyasztás, a piaci értékesítés, a vetőmag felhasználás és az állati takarmányozás között. Az is a saját döntése volt, hogy mekkora összeget fordít a földművelés fejlesztésére, esetleg gépesít-e, vásárol-e újabb felszerelést. Ez a kiszámíthatóság változott meg drasztikusan a meredeken emelkedő beszolgáltatás hatására. A begyűjtési rendszer mellett az árrendszer állami szabályozása, az adórendszer, a terv- és békekölcsön-jegyzés is fontos szerepet játszott a paraszti jövedelmek fokozatos kisajátításában. Mindemellett a parasztság feletti kontroll abban is megnyilvánult, hogy állami szinten előírták a kötelező vetésterveket, a mezőgazdasági munkák ütemét. Ez alapjaiban rengette meg és értéktelenítette el azt a nemzedékről nemzedékre hagyományozott tudást, amely a földmunkák rendjére vonatkozott. Sok esetben az irreális módon megszabott határidők nem vették figyelembe az időjárási és a helyi jellemzőket, amit tovább súlyosbított, hogy a határidők figyelmen kívül hagyása szigorú büntetéssel járt.[84] A beszolgáltatott termékekért járó fizetség folyamatosan csökkent, de az állami készleteknek 1950-re 22, 1951-re 47, 1952-re 73%-a származott a begyűjtésből. Vidéken rendszeresen feltűntek az elszámoltatási bizottságok, amelynek a tagjai a padlástól a pincéig mindent átkutattak az elrejtett termények után kutatva. 1948 és 1955 között 400 000 parasztot ítéltek el közellátás veszélyeztetése miatt.[85]

Az ország szovjetizálásának folyamata tehát 1947 és 48 között felgyorsult; a magyar falvakat, és az azok lakosságát érintő gazdasági, társadalmi átalakításokat is szovjet minta alapján igyekeztek véghez vinni. Az egyik legnagyobb problémát ezzel kapcsolatban az jelentette, hogy a mezőgazdaság átszervezésére a szovjet kommunista pártnak sem volt bevált receptje. Mire a Szovjetunióban kollektivizálásra sor került, már megszűnt a föld magántulajdona, ellenben Magyarországon földbirtokkal rendelkező parasztokat kellett arra kényszeríteni, hogy belépjenek a szövetkezetekbe. A parasztság tagjai a végsőkig ragaszkodtak földjeikhez, s ez olyan feszültségeket okozott, amire a politikai vezetés az állami erőszakszervezetek teljes eszköztárának bevetésével reagált. Óriási volt a paraszti ellenállás, ami miatt a kollektivizálás többször megakadt, végül három hullámban (I. 1949–53, II. 1955–56, III. 1959–61) játszódott le.[86]

1948-ban, alig három évvel a második világháború után, amikor az ország és annak lakossága még ki sem heverte a harcok okozta morális, egzisztenciális és emberi veszteségeket, folyamatosak voltak a közélelmezési problémák, jelentős terhet rótt az ország lakosságára a nagyhatalmaknak fizetendő jóvátétel

[84] Fontos hangsúlyozni, hogy a magyar mezőgazdaságba történő állami beavatkozás már a második világháború alatt megkezdődött. Ennek részletes bemutatását lásd: Varga Zs. 2006. 224–226.; Erdmann Gy. 1992.

[85] Romsics I. 2010. 350.

[86] Varga Zs. 2006. 224.

összege, rendkívül megterhelte az országot a közellátás biztosítása mellett az itt állomásozó katonák ellátása, az MDP hatalomra kerülése előre vetítette az egész társadalmat felforgató sorsfordulók sorozatát: az egypártrendszer, az élet minden területére nehezedő, a szocialista életideált hangsúlyozó eszmerendszer fokozatos kialakulását, amely egy új típusú gondolkodást, világnézetet hangsúlyozott.[87]

A mezőgazdaság átalakítását és a szövetkezesítési mozgalmat Rákosi 1948. augusztus 20-án elmondott „kecskeméti beszéde"[88] hirdette meg, amelyből arról értesülhetett az ország lakossága, hogy a paraszti magángazdaságokat termelőszövetkezetekbe kell kényszeríteni.[89] Az esemény azért is nevezetes, mert ettől

[87] A hazai folyamatok a nagyhatalmi politikában bekövetkezett változásokkal álltak összefüggésben: 1947–48-ra a Szovjetunió és Amerika közötti nagyhatalmi ellentétek egyre erősebbé váltak. Emiatt a Szovjetunió számára a befolyása alatt álló és egyben biztonsági zónaként szolgáló országok nemzeti sajátosságokat szem előtt tartó politikája veszélyessé vált. A Kominform 1948. június 19-e és 23-a között Bukarestben megtartott ülésén Jugoszláviát kemény bírálat érte, és a következő évben szovjet hatásra kizárták a szervezetből. Szovjet nyomásra koncepciós perek sorozata indult el a térség országaiban azért, hogy kiiktassák azokat a kommunista vezetőket, akik a szovjet modellt a nemzeti sajátosságok megtartása mellett akarták átvenni. Annak ellenére, hogy a Kominform-határozat nem tartalmazott utalást a kollektivizálás megindítására, 1948 második felében a kelet-közép-európai kommunista vezetők hozzáláttak annak előkészítéséhez. 1949-ben Magyarországon is elindult a kollektivizálási kampány. Varga Zs. 2021. 17.

[88] Rákosi nem csak ebben az évben látogatott el Kecskemétre. Ekkor már negyedik alkalommal tartott beszédet a városban. Az első világháborút követően többször is felszólalt, és hamar nagy népszerűségre tett szert a baloldali érzelműek körében. 1945. augusztus 20-án, amikor részt vett a Kommunista Párt szervezte Munkás-Paraszt Napon, már ismerős terepre tért vissza. Ebben az évben a kommunista párt fő képviselői Farkas Mihály, Péter Gábor és Kádár János is a városban tartózkodtak, és tanúi lehettek a háború után szinte elsők között megrendezett, jól szervezett ünnepnek. Nemcsak a kecskemétiek voltak kíváncsiak a már többször látott Rákosira, hanem a környező települések lakói is elmentek meghallgatni beszédét. A filmhíradók tanulsága szerint nagy tömegeket megmozgató esemény volt, amelyen valóban nagy számmal vettek részt munkások és parasztok is. Rákosi több mint egy órásra nyúló beszéde során hangsúlyozta a kommunista párt részvételét a földosztásban, és már ekkor ecsetelte a földosztás szükségességét. Beszélt a bányák államosításáról, a svábok kitelepítésére tett kísérletekről és a hadifoglyok hazahozataláról, majd a küszöbön álló választásokról. Rákosi a következő években is impozáns beszédeket tartott a városban, és 1948-ban óriási üdvrivalgás közepette köszöntötték a politikust. Tánczos-Szabó Á. 2012. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_5_5 (Utolsó megtekintés: 2025. február 8.)

[89] „Két út áll a magyar dolgozó parasztság előtt. Az egyik út a régi, a megszokott, a túlzásba vitt egyéni gazdálkodás, ahol mindenki csak magával törődik, ahol az az elv uralkodik, hogy aki bírja, marja. Ennek az elvnek elkerülhetetlen, törvényszerű

kezdve a *kulák* kifejezés a kommunista nyelv alapszavává vált, és megkezdődött a lenini és sztálini tanokon alapuló kuláküldözés, az erőltetett kollektivizálás, ezzel a falusi társadalom átalakítása és az agrárszektor szovjetizálása.[90]

A párt célja a vagyonnal, nagy kiterjedésű földtulajdonnal és presztízzsel bíró gazdák megtörése volt, akikre úgy tekintettek, mint a szövetkezesítési mozgalom kerékkötőire. 1948-ban állami ellenőrzés alá vonták a gazdagparaszti ingatlanok adásvételét, és ezzel párhuzamosan elkezdődött munkaeszközeik (traktor, cséplőgép) kisajátítása is, ami az erőszakos kollektivizálással még jobban felerősödött. Egy 1949 májusában íródott MDP KV határozat szerint azt a nagygazdát tekintették kuláknak, aki 25 kat. holdnál nagyobb területet birtokolt vagy jövedelme meghaladta a 350 aranykoronát. A kulákokra kivetett beszolgáltatási tervek, adók teljesítése lehetetlenné vált, amit tovább súlyosbított, hogy a fizetési kötelezettségek nem teljesítése esetén késedelmi pótlékot, büntetőkamatot róttak ki rájuk. A fizetésképtelenség az ingatlanok és gépek elárverezésével, börtönbüntetéssel és internálással járt.[91] A kuláknak minősített falusi gazdák elleni támadás teljes mértékben a párt mögött álló erőszakszervezetre támaszkodott. A kulákokban a kapitalista rendszer maradványát látták, valamint az új rendszer olyan ádáz ellenségeit, akik akadályozzák a szocializmus építését. Aki egyszer felkerült a kuláklistára, onnan a földje csökkentése árán sem kerülhetett le.[92]

következménye az, hogy a nagy halak megeszik a kis halakat, a nagy kulák gazdák tovább erősödnek, tovább gazdagodnak, és tönkreteszik a gyengébb, dolgozó parasztságot. […] A demokrácia nemcsak a dolgozó parasztság szövetkezését támogatja, de gondoskodik róla, hogy a kulák nagygazdák fája ne nőjön az égig, hogy korlátok közé szorítsák a kulák terjeszkedést." Sz.n. 1948a. 1.

90 Bolgár Dániel a kuláküldözés fogalomtörténeti vetületével foglalkozó tanulmányában tanulságos megállapításokat tesz arra vonatkozóan (is), hogy mikor jelent meg a kulák szó a köznyelvben. Már 1948 előtt ismert kifejezés volt, de „a népi vagy népi tematikát feldolgozó írók műveiben találjuk" (54.). Az 1930-as években már többé-kevésbé elterjedt, de nem vagyoni kategóriát jelöltek általa, hanem „egyfajta lelki berendezkedést, viselkedést, sőt kultúrát, illetve testalkatot." (54.) Az viszont biztos, hogy a kifejezés negatív értéktartalommal bírt már ekkor is. Ennek a negatív, ártó figurának az alakja tehát már készen volt, így az 1950-es évek kulákellenes mozgalma már biztos alapokra építkezhetett. Révai József már 1945 előtt használta a „kulák" kifejezést, és elismerte a népiek munkáját. Bolgár D. 2008. 50–93.

91 Varga Zs. 2006. 227–229.

92 Az, hogy kit tekintettek kuláknak akár településenként is változó volt. A kulák képlékeny kategóriájába sokféle „falusi osztályellenség" belefért. Földdel és mezőgazdaságból származó jövedelemmel rendelkező kocsmárosok, malomtulajdonosok mint „kupeckulák" vagy „ipari kulák" jelentek meg az iratokban. A helyi tanító vagy plébános pedig mint „értelmiségi kulák" kerülhetett listára. Bolgár D. 2008. 58.; Varga Zs. 2021. 32.

Az MDP kezdetben a kollektivizálást azokra a rétegekre alapozta, akik 1945-ben nem jutottak földhöz, ezért a mezőgazdasági bérmunkások és cselédek földéhségére építve próbálta a szövetkezetek felé terelni a szegényparasztságot. Ennek a rétegnek a nagy része, vagy akik az 1945-ös földosztás következtében földhöz jutottak ugyan, de nem tudtak gazdaságilag megerősödni, hamar beléptek a téeszekbe.[93] A kis- és középbirtokos parasztság meggyőzésére azonban erőteljes propagandakampány bontakozott ki, amiben – mint látni fogjuk – a mezőgazdasági kiállítások, rádióműsorok, propagandafüzetek mellett az aratóünnepeknek is szerepet szántak.[94]

Az intenzív agitáció ellenére 1949-ben is szerény eredményeket lehetett csak elkönyvelni a termelőszövetkezeti gazdálkodás terén. Világossá vált, hogy azok a parasztok, akik az I. vagy II. típusú téeszcsékbe léptek be, az egyéni kisgazdaságuk megtartására törekedtek, és a magasabb kollektivizáltsági fokot jelentő III. típusba már nem léptek át. Ezen a politikai vezetés változtatni akart, ezért 1950-ben meghatározták, hogy az egyes megyékben hány új termelőszövetkezeti csoportot kell létrehozni. Miközben a hatalom a kulákokkal szemben egyre keményebben lépett fel, folyamatos nyomás alatt tartotta a közép- és kisbirtokosokat is. A kötelező beszolgáltatási rendszer azokat a rétegeket is súlyosan érintette, akik 1951–52-ben főleg azért léptek be a téeszekbe, hogy szabaduljanak a teljesíthetetlenné vált terhek alól. Különösen intenzív kampány bontakozott ki az MDP II. kongresszusa alkalmával 1951 elején, aminek következményeként egyes települések termelőszövetkezeti községekké váltak. Ezek közé tartozott Túrkeve, de a minta-aratóünnepek helyszínei közül Karcag és Nádudvar is.[95]

A parasztság ellehetetlenítésének másik eszköze a tagosítás volt, amely a megalakuló szövetkezetek nagyüzemi termelését szolgálta azáltal, hogy a szövetkezeti tulajdonba került kisparcellákat egyesítette. Ezáltal a parasztokat ingatlanjaik cseréjére kötelezték. Ennek hatására természetesen a téeszek kapták a jobb, a magánparasztok a rosszabb minőségű földeket. A földtulajdonba történő ilyen mértékű beavatkozás teljesen felborította a tulajdon biztonságába vetett bizalmat,

[93] Varga Zs. 2006. 232.

[94] A földbirtokuk, ha csak részben is, de védte őket a teljes kiszolgáltatottsággal szemben. Jól tudták, ha feladják gazdálkodó életformájukat bizonytalanná válik megélhetésük és elveszítik függetlenségüket abban a pillanatban, amint vállalják a közös gazdálkodást. A kulákok viszont 1950–51-re a hatalmi korlátozások miatt gazdaságilag végképp lehetetlen helyzetbe kerültek, ezért a gazdasági terhek teljesítése a közép- és kisparaszti rétegre nehezedett. A teljesíthetetlenné váló beszolgáltatási kötelezettségek miatt az 1950-es évek elején egyre több gazda döntött a téeszekbe való belépés mellett, amelytől menekülési útvonalat reméltek. Aki pedig magától nem jutott erre a meggyőződésre, azt idővel az erőszakos agitáció kényszerítette belépésre. Varga Zs. 2006. 229–232., 2021. 38–39.

[95] Varga Zs. 2021. 40–41., 51.

és a talajerő-gazdálkodás hiánya a termelés alacsony hatékonyságát eredményezte. Az új tulajdonosnak nem állt érdekében a trágyázás, a szántás minőségi elvégzése, mert előfordult, hogy a hasznot már nem ő takarította be. 1949 és 1953 között az ország több mint 2000 községében tagosítottak, sok helyen akár többször is, és 1953-ra az ország szántóterületének 21%-a téeszek, 13%-a az állami gazdaságok tulajdonába került. A mezőgazdaság tulajdonviszonyainak felborítása, a beruházási szükségletek teljes ignorálása, a megműveletlen földek területének növekedése, a felborult vetésszerkezet nemcsak mezőgazdasági, hanem népélelmezési problémákhoz is vezetett. Miközben az ipari növények – cukorrépa, napraforgó, len, kender, dohány – termőterülete nőtt, de termésátlaguk nem érte el a háború előtti szintet, a búza vetésterülete a háború előttihez képest is 21%-kal csökkent. A talajerő-gazdálkodás, a korszerű technikák, gépek alkalmazása a legritkább esetben valósult csak meg. Az 1948 és 50 között létrehozott gépállomásoktól mint a „szocializmus falusi előhírnökeitől" a nagyüzemek létrejöttét várták. Ezek azért nem hozták meg a várt eredményt, mert nem állt rendelkezésre sem kellő mennyiségű fedett épület, sem alkatrész, sem szakképzett munkaerő a karbantartáshoz.[96]

A sztálini minta másolása néhány év alatt katasztrofális körülmények közé sodorta a hazai agrárvilágot. 1952-ben az egyébként is irreális beszolgáltatásokat az aszály is megnehezítette, és 1952–53 fordulójára az élelmiszer- és vetőmaghiány, valamint a padlássöprések miatt a falusiak kilátástalan körülmények közé kerültek. Sztálin halála után, az 1953 nyarán hatalomra került Nagy Imre-féle kormány politikája hozott számukra enyhülést, amiben a mezőgazdaságnak kiemelt szerep jutott, mivel a vezetés a lakosság ellátásának gyors javulását várta tőle. Olyan intézkedéseket hoztak, amelyek könnyítettek a mezőgazdasági termelők helyzetén, és megmentették a szövetkezeti rendszert a teljes összeomlástól. A változás az egyéni gazdálkodók termelési kedvén is éreztette a hatását, ami az élelmiszerellátás terén is megmutatkozott. Két évvel később, Nagy Imre leváltásával véget ért a hazai hagyományokhoz és viszonyokhoz igazított agrárpolitikai irány, és Rákosiék visszatértek az '53 előttihez, amelyben a nehéz- és hadiipari fejlesztés a lakosság fogyasztásának korlátozásával és a mezőgazdaságtól való jövedelemelvonással járt. Ismét megnövelték a beszolgáltatási- és adóterheket, a téeszeknél visszaállították a hároméves kilépési tilalmat, és 1955 őszén kezdetét vette a kollektivizálás második hulláma, s vele együtt a tagosítás.[97]

1956 elejétől a politikai, a társadalmi és a gazdasági élet válságos helyzete egyértelműen megmutatkozott. A kollektivizálás második hulláma országszerte

[96] Erről bővebben lásd: Romsics I. 2010. 351–354.

[97] Lásd: Varga Zs. 2021. 95–96. Rendkívül fontos és hiánypótló kiadványok jelentek meg a Vidéktörténeti Témacsoport munkájának köszönhetően: Csikós G. – Kiss R. – Ö. Kovács J. 2017.; Horváth G. K. 2018., 2019.; Galambos I. – Horváth G. K. 2019.

komoly kríziseket okozott, hiszen a vidéki lakosság még az első szakasz tragédiáit sem heverte ki. Akik 1955 őszén aláírták a belépési nyilatkozatot, néhány héttel később mindent megtettek azért, hogy kilépjenek a téeszekből. 1956 folyamán pedig felszínre tört a korábbi évek parasztellenes és sztálinista elveket követő politikájának feszültsége. A forradalom és szabadságharc tragikus kimenetele után az MSZMP vezetőinek legfontosabb felismerése az volt, hogy a szocializmus építése nem járhat együtt az életszínvonal romlásával. Azzal egyidőben, hogy a hatalom keményen fellépett ellenfeleivel szemben, a társadalom tagjaival a kiegyezés lehetőségeit kereste, amihez leghatékonyabb eszköznek az életszínvonal emelése, az élelmiszerellátás biztosítása mutatkozott. 1958 végén az MSZMP agrárpolitikájában fordulat következett be: a kollektivizálás ismét napirendre került. 1959 őszére rendkívül feszült légkör uralkodott a falvakban, több helyen kemény konfliktusokra került sor, majd 1961-re megtörtént az egyéni gazdálkodás felszámolása. Ezt követően a paraszti törekvéseket a túlélés és a kiútkeresés jellemezte.[98]

[98] Ö. Kovács J. 2012. 234–260.; Varga Zs. 2006. 235–237., 2021. 88–147. A kollektivizálás lokális, regionális helyzetéről és a paraszti ellenállás formáiról lásd: Ö. Kovács J. 2012. 280–314., 355–367.; Farkas Gy. 2016. 239–356.

A FOLKLÓR A SZOVJETUNIÓBAN

A hazai jellegzetességek megértéséhez elengedhetetlen a már sokszor említett szovjet minta vizsgálata, illetve annak bemutatása, hogy a Szovjetunióban hogyan alakult a folklorisztika helyzete, egyes folklórműfajok sorsa. Kidomborodhat az is, hogy a szovjet rendszer fennállása alatt a hivatalos propaganda és a mindennapok szocializmusa közti szembetűnő különbségek hogyan nyilvánultak meg a folklór területén. Izaly Zemtsovsky és Alma Kunanbaeva etnomuzikológusok *Communism and folklore* című tanulmányukban úgy fogalmaznak, hogy az elmélet és a gyakorlat között megjelenő különbségek abból fakadtak, hogy a valóságban két ideológia létezett: az egyik a cselekvések vezérfonalát adta, „a másik olyan *függöny*ként szolgált, amely mögött a rezsim elrejtette valódi szándékait."[99]

Ez a tényező a folklór esetében is határozottan megmutatkozott: a Szovjetunióban a folklór kiemelt státuszt kapott, a politikai vezetés a „szocializmust építő nép kreatív alkotómunkájaként" hivatkozott rá, amely a szocialista kultúra alapjaként szolgálhat. Ez az elképzelés csak akkor valósulhatott meg, ha a folklór maga is elég szovjetté vált; így a nyilvánosság szintjén megjelent a folklór szovjet vezetés által támogatott sajátos változata. A folklór ezen típusának nem maradt kapcsolata az emberek szabad alkotóerejével, a politika a saját képére alakította és a saját céljainak rendelte alá. Zemtsovsky és Kunanbaeva szerint a folklór ilyen szintű kontrolljára úgy is tekinthetünk, amelyet valójában a rezsim félelme indikált: az attól való rettegés, hogy a szóbeliség szintjén élő szövegek nem ellenőrizhetők, nem hat rájuk a cenzúra. A folklór alapvető jellemzője, hogy a személyiség, az egyéni és egyedi alkotási ösztön kifejezésére alkalmas. Ha azonban elüt a kollektív elvárásoktól vagy kiszámíthatatlan fejlődési útra lép veszélyes is lehet, így erőteljes irányítása elengedhetetlen.[100]

---

[99] Zemtsovsky, I. – Kunanbaeva, A. 1997. 4.

[100] Zemtsovsky, I. – Kunanbaeva, A. 1997. 4–5.

A mindennapi gyakorlatban természetesen léteztek olyan szóbeli műfajok, mint például a közéleti vicc vagy az anekdota, amelyek kíméletlenül reflektáltak a politikai eseményekre, azok szereplőire és a hatalmi elnyomásra.[101] Iain Lauchlan történész írásából kiderül, hogy a szovjet viccek a legnagyobb sztálini terror időszakában élték fénykorukat. A kocsmákban, munkahelyeken, kávézókban, utcákon elsuttogott csattanós szójátékok, történetek a nép kreativitásának és lázadásának megnyilvánulásai voltak. Szerzőik a szóbeliségükből adódóan ismeretlenek, akiket lehetetlen lett volna felkutatni. Lauchlan kifejti, hogy a viccek a Szovjetunióban is nagyon könnyen terjedtek, és minél nagyobb volt az elnyomás, annál kíméletlenebb volt a vicc csattanója is. Mindegyik társadalmi csoport kedvelte a vicceket, de a humor leggazdagabb forrása az értelmiség volt. Miután Sztálin a szovjet írókat is a politikai szándékot erősítő szövegtermelésnek rendelte alá, sokan a vicc műfajának segítségével űztek gúnyt a hatalomból.[102]

Lauchlan Edward de Bono pszichológusra hivatkozva arra is reflektál, hogy a viccek, humoros történetek célja nemcsak a nevettetés és az ironizálás volt, hanem alternatív hírszolgálatként is működtek. Tekintettel arra, hogy az állami propagandagépezet hírei megbízhatatlanok és elferdítettek voltak, a szovjet és a külföldi politikusok a viccek segítségével is tájékozódtak a Szovjetunióban zajló eseményekről.[103] A szovjet politikai viccek széleskörű vonzerejét és népszerűségét is a mindennapokban megtapasztalt és a szövegekben ábrázolt kettősség adta: a sajtóban bemutatott boldog világ elszakadt a hétköznapok valóságától, az így keletkezett légüres térben politikai viccek ezrei születtek meg. Ezek a szövegek kivétel nélkül ellenzékiek voltak, nyíltan számonkérték a politikai visszásságokat, és bár nem döntötték meg a szovjet diktatúrát (sem), segítettek átvészelni annak mindennapjait.[104]

Ebben a fejezetben a szovjet folklorisztika 1917 és 1957 közötti történetét tekintem át. A kiválasztott időhatár lehetővé teszi, hogy rápillantsunk az októberi forradalmat követő, és az 1956-ban meghirdetett desztalinizációs folyamatokat megelőző évtizedek szovjet folklorisztikára gyakorolt hatására. Ezt követően a politikai változásokhoz aktualizált új folklórműfajokra térek ki, majd ezeken belül a *novinák*ról lesz szó részletesebben. Annak illusztrálására, hogy hogyan zajlott a szövegek megalkotásának folyamata, az egyik legismertebb novinaénekes, Marfa Kriukova esetét mutatom be.

---

101 Katona I. 1994. 5.

102 Lauchlan, I. 2010. 264–265.

103 Lauchlan, I. 2010. 267.

104 A politikai viccek egyik fontos jellemzője, hogy a bennük szereplő politikusok neve, valamint a politikai események könnyen aktualizálhatók. Katona I. 1994. 5.; Kozintsev, A. 2009. 202–203.

A szovjet folklorisztika 1917 és 1957 között

Az 1917-es októberi forradalom a kulturális életre is hatással volt. Az 1917-ben elindított *Proletkult* művészeti mozgalom a folklór minden olyan jellemzőjének és műfajának megsemmisítésére törekedett, amely a korábbi cári rendszerrel, az egyházzal vagy az akkor már kuláknak minősített, az új politikai-társadalmi berendezkedés ellenségének számító elemmel kapcsolatban állt. A mozgalom szellemi örökösévé az 1925-ben alapított RAPP (Proletárírók Összoroszországi Szövetsége) vált, amelytől a fentiek mellett az ötéves terv szolgálatát várták el. Az 1923-ban létrehozott RAPM (Proletárzenészek Összoroszországi Szövetsége) a zenei élet szervezésével, (minta)tömegdalok komponálásával, a rezsimhez hű zeneszerzők, zenészek stb. összefogásával foglalkozott egészen az 1932-es feloszlatásáig.[105]

1918-tól a folklórnak Lenin is politikai jelentőséget tulajdonított, és a forradalom után kultúrpolitikussá kinevezett Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkijt a művészetek minden ágára és a folklórra épülő propaganda kidolgozására és megvalósítására utasította. Az ideológia kiszolgálása mind a kutatók, mind a velük kapcsolatban álló népdalénekesek és mesemondók számára kötelezővé vált.[106] Lenin 1919-ben elrendelte, hogy a Lunacsarszkij irányítása alatt álló Oktatási Népbiztosság felelős minden nyilvános szórakozási forma ellenőrzéséért és felügyeletéért.[107]

Ennek ellenére Felix J. Oinas észt folklorista az 1922-ben megalakult Szovjetunió első éveit a folklórkutatás aranykoraként emlegette a folklór és a politika viszonyát elemző tanulmányában. Oinas kitért arra, hogy 1925-től az Oroszországi Kommunista Párt Központi Bizottsága lehetővé tette a különböző irodalmi szellemi irányzatok szabadságát, így az 1920-as évek különösen gyümölcsözőek voltak az irodalomtudomány, azon belül pedig a folklorisztika számára. Ezek az évek hozták a történeti iskola, a formalizmus és a finn földrajzi iskola szovjet útjának fejlődését, amelyek az 1920-as évek végéig a maguk módszertani és elméleti sokszínűségében élhettek egymás mellett. A történeti iskola képviselői, Boris és Iurii Sokolov, Vsevolod Miller hagyományait folytatták az orosz *bilinák*kal kapcsolatos kutatásaik során.[108]

---

105 Az írókat és a zenészeket összefogó szervezetek mellett megalakult a művészek (AKhRR) és a filmkészítők (ARRK) szövetsége is. A tömegdalok egyik legfontosabb komponálója Aleksandr Davidenko volt, az ő 1925-ös szerzeménye, *Konnitsa Budenno* (Budenny kálváriája) vált a tömegdalok mintájává. Oinas, F. J. 1975. 157–158.; Edmunds, N. 2000. 67., 72.

106 Oinas, F. J. 1975. 160.

107 Zemtsovsky, I. – Kunanbaeva, A. 1997. 8.

108 A bilinák gyűjtése a 19. század második felében élénkült meg. A gyűjtők közül kiemelkedik Pavel Ribnikov (1831–1885), aki az Onyega-tó környékén élő parasztok körében gyűjtött, és a fiatalon elhunyt Alexander Hilferding (1831–72), aki észak-

Miller bilinákkal foglalkozó kutatásainak célja a szövegek és a valós történelmi események közötti kapcsolat tanulmányozása volt, munkássága hatott a Sokolov testvérek által 1918 és 1919 között kiadott bilinagyűjtemények szövegeinek magyarázataira is. Ezekben az években élte fénykorát a formalista iskola, amelynek legfontosabb képviselői a szovjet varázsmesék morfológiai vizsgálatával foglalkozó Vladimir Propp, a bilinák struktúráját elemző Aleksandr Pavlovich Skaftymov, a dalok formai szerkezetét és a folklór poétikáját vizsgáló Viktor Maksimovich Zsirmunskij, és a Propp által alkalmazott „funkció" fogalmának első alkalmazója, Aleksandr Nyikiforov voltak. A harmadik irányzat, a finn Kaarle Krohn és Antii Aarne által alapított földrajztörténeti iskola Sergey Fyodorovich Oldenburg és Nikolaj Petrovic Andrejev hatására épült be a szovjet folklorisztikai kutatások módszertanába a 19. század végén. Ezutóbbi kutató Aarne mesetípus-indexét orosz nyelvre is lefordította.[109]

Ezekben az években az ismert folkloristák közül Mark Konsztantyinovics Azadovszkij és Propp is többször felszólaltak a folklór múltközpontúságára irányuló kritikákkal szemben.[110] 1926-ban Propp a csasztuska műfaján keresztül reflektált arra, hogy az sok műfajhoz hasonlóan nemcsak a múlthoz kapcsolódik, hanem a jelen erőteljes hangján is szól. Az 1930-as évektől már elhagyta a csasztuska műfajának példáját, és az egész folklórra vonatkoztatta állítását.[111]

A folklorisztikát érintő legerőteljesebb változás akkor következett be, amikor Sztálin 1928-ban meghirdette az első ötéves tervet, amelyben a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálását és az ipar látványos modernizálását fogalmazta meg.[112] A RAPP és más irodalmi szervezetek feloszlatása után az irodalmi élet, így a folklorisztika is, az 1934-ben létrehozott Szovjet Írószövetség kontrollja alá került, amelynek ez év augusztusában megtartott alakuló ülésén a szövetség elnöke, Maxim Gorkij a szocialista-realizmus elveit, és a folklór politikai jelentőségét is hangsúlyozta.[113]

---

oroszországi terepmunkája során jegyzett le a műfajba tartozó több száz szöveget. Dorson, R. 1963. 97.

109 Oinas, F. J. 1973. 45–46. Andrejev kötete magyar nyelven is megjelent: Andrejev, N. P. 1960.

110 Azadovszkij mesekutatás terén elért eredményei új utakat nyitottak a magyar folklorisztika számára is. Az Amur és a Léna folyók mentén végzett kutatásai mellett, az ún. „egyéniségkutató" irányzat képviselőjeként vált ismertté, 1926-ban, Helsinkiben jelent meg egy szibériai mesemondó asszonyról írt kötete. A szovjet folklorista Ortutay Gyulára is nagy hatással volt, ami Azadovszkijról írt nekrológjából is kiderül: az ő hatására fordult Ortutay érdeklődése a mesemondó egyénisége felé, így született meg a *Fedics Mihály mesél* című kötete is. Ortutay Gy.1956. 180–181.; Voigt V. 2014a. 31.

111 Oinas, F. J. 1975. 158.

112 Langer, K. 2021. 8.

113 Oinas, F. J. 1975. 158.

Az 1920–30-as években a folklorisztikai kutatások perspektívája is kitágult, és a gazdasági-társadalmi átalakulások hatására nagy lendületet kapott a városok, az üzemek, a gyárak és a különböző foglalkozási csoportok népköltészetének kutatása. Nagy szerepet vállalt ebben a munkában a Szovjet Tudományos Akadémia Folklore Osztálya, majd a Szovjet Írók Szövetsége. Az 1920-as években gyűjtések kezdődtek az uráli üzemekben dolgozó munkások körében, valamint ekkor indult meg a munkásdalok publikálása is.[114]

Figyelemre méltó ebből az időszakból Vladimir Birjukov 1937-ben megjelent gyűjteménye, amely több éves gyűjtőmunka eredményeként született meg. Birjukovot 1931-ben mint az Írószövetség tagját bízták meg a forradalom előtti folklór Urál környékén fellelhető anyagának összegyűjtésével. A terepmunkával szemben állított követelmények szigorúak és egyértelműek voltak: a vallásos tartalmú szövegek, a káromkodások, továbbá a nehéz paraszti életről szóló történetek lejegyzése tilos volt. Helyettük a kollektív gazdaságokban végzett munka előnyeire, s a munkásosztály folklórjára kellett helyezni a hangsúlyt. A szerző az uráli Szverdlovszk, Pjervouraljszk és Kamenszk környékén élő bányászok, munkások körében dalokat, közmondásokat, meséket, mondákat is lejegyzett, figyelt a népnyelvi jellegzetességekre, valamint a különböző variánsok közlésére. A Birjukov által feltárt hatalmas és sokrétű anyag célja a munkások és munkáltatók korabeli viszonyának bemutatása és az osztályharcos ideológia szövegekben tetten érhető lenyomatainak bizonyítása volt. Jó példája annak, hogy a folklorisztika ekkorra elveszítette tudományos önállóságát, ahogyan feladata a politikai érdekek kiszolgálása lett.[115]

Ugyanígy hangsúlyossá vált a Szovjetunió területén élő népek kutatása is, amelyet az Akadémia Nemzetiségi Intézete irányított. A Sergej Oldenburg vezetése alatt álló Orosz Földrajzi Társaság Mesekutató Bizottságának tagjai Szovjetunió-szerte kiterjedt mesegyűjtést végeztek, így folytak kutatások Irkuckban, Szaratovban, Kalininban és Szmolenszkben is.[116]

Gorkij a folklórra – Leninhez hasonlóan – a „dolgozó tömegek alkotómunkájának eredményeként" és a szocialista kultúra alapjaként tekintetett, ettől kezdve a szigorú ellenőrzés és irányítás nemcsak a folkloristák munkájára terjedt ki, hanem az elbeszélők és a narratívák kontroll alatt tartását is magával vonta. Gorkij azt vallotta, hogy a folklóralkotásokban tükröződő optimizmus, a morális és emberi értékek, valamint a népi hősök mintaként szolgálnak majd a kultúrharc során.[117] A szovjet folklórtól a politikai vezetés a formájában nemzeti, népi, tartalmát tekintve szocialista kultúra felépítésének támogatását várta el.[118]

---

114 Dégh L. 1949. 296.

115 Vö. Dorson, R. 1963. 98. vö. Dömötör S. 1947. 349.; Kovács Z. 1956. 145–146.

116 Dégh L. 1949. 293–294.

117 Dorson, R. 1963. 98.; Oinas, F. J. 1973. 46–47.

118 Zemtsovsky, I. – Kunanbaeva, A. 1997. 5.

Gorkij beszéde a politikai vezetőkben megerősítette a folklór jelentőségét, így országszerte támogatták a folklórgyűjtéseket, amelyeket a frissen megalakult néprajzi intézmények számára kötelezővé is tettek. A folkloristáktól elvárták, hogy a terepmunka során a politikai intézkedéseket pl. a kolhozok szervezését is propagálják, kiállítások, előadások keretei között hirdessék azok megvalósítását. A legjegyzett szövegek tartalmával kapcsolatban is szigorú előírásokat kellett követniük, az ideológiailag elfogadhatatlan dalokat, meséket tilos volt lejegyezniük. A Szovjetuniónak ezen időszakában a folklorisztika elveszítette tudományos és szellemi szabadságát, a folklór rögzítése helyett a politikai nevelés támogatása lett a feladata.[119]

A gyűjtésekbe a helyi értelmiség képviselői, az egyetemisták és az ipari iskolák tanulói is bekapcsolódtak. A párt lapja, a *Pravda* sorra közölte a gyűjtési felhívásokat és a gyűjteni kívánt szövegek mintáit. A tanároknak, a mezőgazdasági munkásoknak, a gépállomások dolgozóinak, valamint a kolhoztagoknak a gyűjtései a helyi lapokban is megjelentek. Különös figyelmet szántak az életrajzi elbeszélések és visszaemlékezések (*skazy*) gyűjtésének, amelyek legfontosabb témája a *régi* és az *új* élet közötti különbségek hangsúlyozása volt. Természetesen a folklórgyűjtések is az SZKP ideológiai nyomása alatt történtek, és a gyűjtött szövegeket arra használták, hogy azokat új, szocialista tartalommal megtöltve közvetítsék a tömegek felé.[120] Azokat a műfajokat és alkotásokat, amelyek nem feleltek meg az ideológiai elvárásoknak, a *Pravda*ban és más vezető lapokban nyíltan kritizálták. Jól mutatja a helyzet súlyosságát és komolyságát a Demjan Bednyj *Hősök* (Bogatyri) című vígoperájával szemben megfogalmazott éles kritika, miszerint a Bednyj a bilinahősöket lenézően és becsmérlően mutatta be, amiért a folkloristákat tették felelőssé. Az operát betiltották, a *Pravda*ban megjelent cikkekben a folkloristákat a történeti múlt meghamisításával, a bilinák arisztokratikus eredetéhez való ragaszkodással vádolták meg. Ez a nyilvánvaló támadás kijelölte a tudományszak és művelői számára a „helyes" utat, amely nem lehetett más, mint a politikai ideológia kiszolgálása.[121]

Az 1930-as évek második felére a folklorisztikai kutatások módszertani és elméleti háttere is átalakult. A formalizmust, a történeti és a finn földrajzi iskolát károsnak nyilvánították, az irányzatok képviselőit elméleteik újragondolására kényszerítették: a Tudományos Akadémia Folklór Osztályának 1936 áprilisában tartott ülésén Propp és Zsirmunszkij elismerték a formalista iskola tévedéseit, ugyanezen az eseményen Andrejev belátta a finn összehasonlító módszer hibáit. végül a történeti iskola képviselőinek is újra kellett gondolniuk a bilinák keletkezési idejéhez kapcsolódó kutatásaikat. Miller megállapítását, miszerint a bilinákat

---

119 Oinas, F. J. 1975. 159–160.

120 Oinas, F. J. 1973. 48., 1975. 159.; Kalkun, A. – Oras, J. 2018. 44.

121 Oinas, F. J. 1975. 161.

a hercegi kíséretek tagjaitól vették át a középkorban népszerű énekes-táncos mulattatók (*skomorkhi*), majd az ő közvetítésükkel jutott el a parasztsághoz a 16–17. században, a folkloristáknak meg kellett változtatniuk. Így született meg 1937-ben Szokolovnak az a bizonyítottan hibás teóriája, amelyben a munkásosztály fontos szerepét hangsúlyozta, és a dolgozók tömegeinek alkotókedvét emelte ki a bilinák létrejöttében.[122] Szokolov nevéhez kapcsolódik egy új, már marxista szellemiségű folklorisztikai kézikönyv is, amely két elv mentén íródott: 1. a folklórra a múlt és ezzel egy időben a jelen erőteljes hangjaként kell tekinteni, 2. a folklórszövegekben tükröződik az osztályharc, és a folklór jelenti a *fegyver*t az osztályok közötti konfliktusok rendezésében.[123]

---

122 Oinas, F. J. 1973. 48–49. A bilinák eredetéről szóló ismereteket összefoglalja: Oinas, F. J. 1971. 513–522. Az észteknél is jellemző volt, hogy a korábbi időszakokban kutatók, gyűjtők közül többnek, pl. Jakob Hurtnak, vagy az Észt Folklór Archívum alapítójának, Oskar Loorits-nak az írásait, gyűjteseit indexre tették, nevüket kitörölték a kéziratokból, munkáikra nem lehetett hivatkozni. A döntések mögött természetesen nem szakmai, hanem politikai okok álltak: Jakob Hurt a 19. századi észt nemzeti mozgalom legfontosabb képviselője volt, Loorits pedig a szovjet megszállás elől 1947-ben Svédországba szökött, ami elég indok volt arra, hogy az 1945 és 1952 között gyűjtött anyagokból kitöröljék a nevüket. A kéziratos és nyomtatott szövegek felülbírálása szigorú, és módszerét tekintve változatos volt; a nevek, adatok kivágása, kihúzása, az oldalak leragasztása megszokott eljárásnak számítottak. A munkát jobb esetben a folkloristák maguk, a Folklór Intézet munkatársai, vagy rosszabb esetben a cenzúra gépezetének tagjai, a Központi Állami Archívum dolgozói végezték. Ilyen körülmények között a frissen gyűjtött szövegek is szerkesztői munkán mentek keresztül mielőtt az archívumokba kerültek. A folkloristáknak terepmunkájuk során dönteniük kellett arról, hogy mit és hogyan jegyeznek le. Dilemmáikról és bizonytalanságukról a fennmaradt levelezések, naplók is tájékoztatnak: Liina Saarlo észt folklorista 160 terepmunkanaplót vizsgált, amelyeket 1940–60 között írtak észtországi folklórgyűjtők és diákok terepmunkáik során. Ezekben az adatközlők adatai, az adatközlés helye mindig szerepelt, és a napló a gyűjtött kézirat mellé került, szabadon hozzáférhető volt a későbbi kutatók számára. Saarlo a naplókban az öncenzúra jegyeit kereste, és arra próbált választ találni, hogy a terepnaplókat a korszak valós dokumentumainak vagy fiktív forrásoknak érdemes-e tekinteni. A szerző amellett érvel, hogy a naplók segítik az összegyűjtött anyag és általában a folklórgyűjtések kontextusba helyezését. Felépítésük és tartalmuk változott az idők során, nem voltak formai előírásaik, a nyilvános és a magán írások határán álltak. Íróik a későbbi kutatókra gondolva vezették azokat. Gyakori volt bennük a szovjetizmusok alkalmazása, a valós társadalmi problémák viszont nem kaptak bennük hangsúlyt. Ezért feltételezi Saarlo, hogy az archívumokba bekerült naplók mellett a gyűjtők vezethettek egy másikat is, csak saját használatra. Erről részletesebben lásd: Saarlo, L. 2018. https://bragelaboratorium.com/2018/12/18/evaded-politics-self-censorship-in-estonian-folkloristic-fieldwork-diaries-in-the-1950s/ (Utolsó megtekintés: 2025. április 29.) Vö. Jääts, I. 2019. 1–4.; Kulasalu, K. 2017. 138–139.

123 Dorson, R. 1963. 98.

Szokolov munkája abban a szellemi közegben íródott és jelent meg, amelyben láthatóan felértékelődött a folklór jelentősége, és el kellett foglalnia helyét az irodalom, a zene és a művészetek mellett mint az új, proletár eszmék kifejezője. A folklórt az a tulajdonsága, hogy nemcsak egy szűk értelmiségi réteg birtokában volt, hanem a szovjet társadalom legnagyobb részét kitevő mezőgazdasági és gyári munkások körében is lehetett gyűjteni, még egyedülállóbbá tette. Ráadásul megvolt az a jellegzetessége, hogy könnyen be lehetett mutatni mint egy olyan entitást, amelyben a nép kollektív alkotóereje mutatkozott meg.[124]

A második világháború alatt a szovjet irodalomnak és folklórnak a politikai vezetés továbbra is fontos szerepet szánt; az ismert folklórműfajokat aktualizálták és az énekmondók legfontosabb feladata a hazaszeretet és az ellenség elleni harc hangsúlyozása volt.[125] A háború utáni szovjet kultúrpolitika vezetőjének kinevezett Andrej Alekszandrovics Zsdanov 1946-tól nyíltan hangoztatta Nyugat-ellenes nézeteit, és 1947-ben a Kominform alakuló ülésén a szovjet megszállás alatt álló közép-európai országokban a kommunisták hatalomátvételét propagálta. A zsdanovi ideológiai harc a folkloristákat is érintette, és sokukat azzal vádolták meg, hogy Veszelovszkij *burzsoá*, *kozmopolita* nézeteihez ragaszkodtak.[126]

Hasonlóan Veszelovszkij kutatásaihoz, a Hans Naumann által megfogalmazott „gesunkenes Kulturgut" (*lesüllyedt kultúrjavak*) elmélet, amely az 1920-as években a szovjet folkloristák körében is követőkre talált, átértelmezésre kárhoztatott. Naumann azon hipotézise, hogy az alsó társadalmi rétegek kultúrája úgy gyarapszik, hogy a kulturális javak a felső rétegektől leszállnak, lesüllyednek közéjük, a szovjet ideológiával nem volt összeegyeztethető. A Kommunista Párt Központi Bizottsága 1946. augusztus 14-én elfogadott egy határozatot, amelyben elítélték a „veszelovisták" Nyugathoz kapcsolódó nézeteit és Naumann folklórra vonatkozó eredettézisét. Határozatban rögzítették, hogy a népművészet eredete a munkásosztály kreatív önkifejezési formáiban keresendő, így értelmezve újra a Naumann által megfogalmazott elképzeléseket.[127]

A folkloristák közül Zsirmunszkijt, Azadovszkijt, Bogatirjovot és Proppot ismét nyilvánosan felelősségre vonták. 1946-ban jelent meg Propp *A varázsmese törté-*

---

124 Dorson, R. 1963. 98.

125 Az észt folklór politikai és ideológiai szempontból értékelődött fel; a politikusok elvárták, hogy a folklóralkotások reflektáljanak a szovjet állam fejlődésére, a folkloristák pedig alkalmazzák a marxista-leninista elméleteket. Kulasalu, K. 2017. 146.; Langer, K. 2021. 6.

126 Veszelovszkijra úgy tekintettek, mint a nyugati irodalomtörténet képviselőjére, aki az összehasonlító mesekutatásban korszakalkotó Theodore Benfey követője. Eredményeit a Szovjet Tudományos Akadémia Folklore Intézete 1948-ban marxista szempontból újraértékelte. Dégh L. 1949. 293.

127 Dorson, R. 1963. 97.

neti gyökerei című munkája, amely azonnal fennakadt a cenzúra szűrőjén. Mivel Propp a mese eredetét és keletkezési történetét a beavatási rítusokkal hozta összefüggésbe, munkája területi távlatait tekintve kiterjedt Nyugat-Európára, Amerikára, Ausztráliára stb., és könyvében olyan szerzőkre hivatkozott, mint Frazer vagy Boas, így teljesen mértékben a kultúrpolitikai nézetekkel szembeni irányt képviselte.[128] A kutatók számára nem maradt más megoldás, mint olyan kutatási témákat találni, amelyek a zsdanovi kultúrpolitikai elveknek is megfeleltek.[129]

A szovjet néprajztudomány történetében fontos volt a Szovjet Kommunista Párt XIX. kongresszusán, 1952-ben elhangzott kulturális életre vonatkozó utasítások megvalósítása. A Szovjetunió ötödik ötéves tervének (1951–1955) alapját és a kongresszus elméleti hátterét Sztálin *A szocializmus közgazdaságtani problémái a Szovjetunióban* című írása adta, amelyben a szovjet diktátor kijelölte a szocializmusból a kommunizmusba történő átmenet állomásait és irányát.[130] A szovjet etnográfusok számára ez a gazdasági munka lett a minta, amely alapján a néprajztudomány feladatait, a szocialista életmód és kultúra néprajzi szempontú vizsgálatának tartalmát és céljait is újra kellett fogalmazniuk.

A kultúrára már Lenin is olyan területként tekintett, amellyel a gazdasági-társadalmi fejlődés szocialista útja megvalósítható, azt vallotta, hogy a kommunizmus elérése érdekében a társadalom átneveléséhez a *kultúrforradalom* elengedhetetlen. Ebbe a munkába a szovjet néprajztudománynak is be kellett kapcsolódnia, és művelőitől elvárták annak a (vélt) folyamatnak a dokumentálását, ahogyan „a néptömegek anyagi jólétének növekedésével és a lakosság műveltségi igényei

---

128 Dorson, R. 1963. 97; Oinas, F. J. 1973. 53–54.

129 Ez általában azzal járt, hogy a kutatók a tárgyi néprajz témaköreinek kutatása felé nyitottak. Ezt látjuk Észtország esetében is, ahol a szocializmus időszakában zajló néprajzi kutatások három fő témakör, a népviselet, a népi építészet és a gazdálkodás feltárására irányultak. A népviselet az országszerte megrendezett dalünnepségek miatt értékelődött fel. Az Észt Nemzeti Múzeum munkatársai fontosnak tartották, hogy hitelesen mutassák be azokat az ünnepségeken, és mintaként használják őket viseletek rekonstruálása során. A viseletkiállítások, a témával kapcsolatos publikációk népszerűek és keresettek voltak. A népi építészeten belül a főleg Észt- és Lettország területén elterjedt cséplőházak (*rihielamu*) kutatása emelkedett ki. A cséplőházak dokumentálása az értékmentés szándékával történt, mert a kolhozok vízellátásának biztosítása miatt meg kellett újítani a vízelvezetést az ország területén, és azokat a cséplőházakat, amelyek ennek útjában álltak, lebontották. Ennek következtében az épületek az 1960-as évekre gyakorlatilag eltűntek. Ez nem egyszerűen egy épülettípus eltűnését jelentette, hanem a kulturális örökségre mért csapás is volt. A harmadik kutatási téma a mezőgazdaság volt, így az észteknél jellemző gabonanövény, a rozs és a mezőgazdasági eszközök is fontossá váltak a kutatások számára. Jääts, I. 2019. 9.

130 Sztálin, J. V. 1952.

emelkedésével (…) a Szovjetunió valamennyi népének nemzeti kultúrája további nagy fejlődésen megy keresztül."[131]

A szovjet etnográfusoknak különösen arra a folyamatra kellett koncentrálniuk, hogy a szovjet nemzeti kultúra milyen befolyással volt a „Szovjetunió többi népének kultúrájára és életmódjára."[132] Emellett a nehézipar és a gépesített mezőgazdaság életmódra és kultúrára gyakorolt hatása, a város és falu közötti különbségek felszámolásának dokumentálása is a kutatások középpontjába került. Ennek az elméleti és módszertani hátterét Lenin és Sztálin nemzeti kultúrával kapcsolatos marxista elvei, Sztálinnak a nyelvtudomány kérdéséről, valamint a szocializmus közgazdasági problémáiról írt tézisei adták, amelyek a kapitalista nemzeti kultúra ellenében fogalmazódtak meg, és a tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúrát támogatták.[133]

Ezen kultúrának a dolgozó parasztság mellett a munkásosztály volt a másik fontos társadalmi bázisa, amellyel kapcsolatban Sztálin is hangsúlyozta, hogy a munkások kultúrája a városokba költözve fokozatosan átalakult, és bár nemzeti karakterét megőrizte, mégis különbözött a paraszti lakosságétól, ugyanakkor hatott is rá, így tanulmányozásuk a szovjet néprajzban elengedhetetlen.[134]

A Szovjet Tudományos Akadémia Mikluho-Maklajról elnevezett Néprajzi Intézetének tudományos brigádjai ezen elvek mentén szervezték kutatásaikat a tadzsik, kirgiz, altaji stb. népek körében, az ország több kolhozában és az ipari munkásság között. Az utóbbi témával kapcsolatban viszont a legnagyobb problémát a szilárd módszertan hiánya jelentette, így elmozdultak a szovjet munkásosztály múlt- és szocializmuskori kutatása és a forradalmi mozgalmak története felé.[135] A munkásság kulturális jellemzőinek tudományos igényű feltárása és a kutatás módszertanának kidolgozása a szovjet néprajzkutatás kiemelt feladataként jelentkezett, mivel a munkásságra olyan társadalmi osztályként tekintettek, amely a nemzeti hagyományok őrzője és örököse is egyben.[136]

A változást Zsdanov 1948-as és Sztálin 1952-es halála hozta el, amely nem csak politikai változásokat eredményezett: az addig jellemző kolhozkutatások paraszti kultúrára gyakorolt hatása mellett az SZKP XIX. kongresszusa után két

---

131 Kusnyer, P. I. 1953. 5.

132 Kusnyer, P. I. 1953. 5.

133 A rendszer magát mindig a kapitalizmus ellenében, annak antivilágaként fogalmazta meg. Stephen Kotkin a következőképpen írta ezt le: „(a szocializmus) azt ígérte, hogy választ ad a kapitalizmus nagyon is valós problémáira. Míg az utóbbi a válság jeleit mutatta, a szocializmus sokak számára vonzó és megvalósítható alternatívának ígérkezett." Kotkin, S. 1995. 359. idézi: Bartha E. 2003. 18.

134 Kusnyer, P. I. 1953. 6–7.

135 Kusnyer, P. I. 1953. 8–9.

136 Kusnyer, P. I. 1953. 10.

téma, a család és a családi életforma, valamint a népi lakóházak kutatása vált időszerűvé. A munkásság kultúrájára, folklórjára irányuló kutatások a Szovjetunióban is megrekedtek, és ez a körülmény a szovjet mintát követő magyar kutatások esetében is éreztette hatását.[137]

A kutatások szabadabb utat kaptak, de a folkloristák továbbra is erős ideológiai nyomás alatt dolgoztak. Az 1956-ban meghirdetett desztalinizációs folyamat hatására a folklórszövegek is változtak, hiszen Sztálin említése eltűnt a folklóralkotások és folklorisztikai tankönyvek soraiból. A Sztálint dicsőítő folklóralkotások kikerültek a kutatók érdeklődési köréből, a *pszeudo-folklór* (fakelore) kategóriájába lettek száműzve, így hosszú évekig nem foglalkoztak velük. Nem tekintették a szovjet folklór részének sem, hiszen az alkotások többsége az írásbeliség szintjén maradt, nem került be a szóbeliségbe, így sikertelen irodalmi alkotásokként kezelték őket. Ezekben az években elkezdődött a korábban indexre tett folklorisztikai munkák kiadása vagy újrakiadása. Az 1930-as években a bilinák eredetéről vallott elmélet miatt kegyvesztett történeti iskola Boris Aleksandrovich Ribakov és Mark M. Plisetskij írásainak köszönhetően ismét feltűnhetett. Az 1950-es években intenzív vizsgálatok tárgyává váltak a balladák, amelyek a szovjet uralom első negyven évében elhanyagolt műfajnak számítottak. Lehetővé vált a vallásos tartalmú folklórműfajok tanulmányozása, de a nyugati országok folkloristáival való kapcsolat és együttműködés még mindig elképzelhetetlennek tűnt.[138]

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a legnagyobb elnyomás és tudományos sematizmus időszakában is sok tudós folytatta a sztálinizmus időszaka előtti folklórkutatás módszertani és elméleti útjait, megőrizték szellemi függetlenségüket. És bár a kutatók megtanulták a kötelezően elvárt marxista-leninista elméleteket, valamint az alkalmazandó retorikai fordulatokat, de terepmunkájuk során megőrizték az adatközlőkkel való bizalmas kapcsolatukat, és megközelítésmódjuk a szovjet időszak előtt általános módszereken alapult.[139]

A szovjet folklorisztika vizsgált időszaka tele volt a folklórhoz és annak kutatásához kapcsolódó túlzásokkal. De ahogyan Mark Slobin amerikai etnomuzikológus is rávilágít Zemtsovsky és Kunanbaeva írásához fűzött hozzászólásában, a folklórral szemben támasztott elvárások pl. a szövegek cenzúrázása, a szexuális tartalmú szövegrészek törlése stb. az európai és az amerikai folklorisztikai kutatások történetében sem volt idegen jelenség. Slobin Vance Randolph folklorista példáját említi, aki csak élete vége felé közeledve merte kiadni az Ozark-hegység vidékén gyűjtött obszcén és erotikus tartalmú szövegeit, amelyek szóhasználatukban és tartalmukban átlépték a jóízlés határait. Emellett a *fakelore* kérdését sem

---

137 A szocializmus falusi építészetének hatásáról lásd: Bognár Gy. 1967. 64–72.

138 Bogatirev 1954-ben kiadott folklorisztikai kötetében még szerepelt Sztálin neve, a kötet 1956-os második kiadásából viszont teljesen eltűnt. Oinas, F. J. 1973. 55–58.

139 Langer, K. 2021. 6.; Slobin, M. 1997. 24.

korlátozhatjuk a Szovjetunió területére a kutatott évtizedekben, hiszen Slobin kiemeli, hogy az 1930-as években az Egyesült Államokban állami támogatásoknak köszönhetően zajlott az afrikai rabszolga-elbeszélések gyűjtése. A gyűjtött anyagot azonban a gyűjtők úgy szerkesztették, hogy abból egy egységes „rabszolga beszédmód" rajzolódjon ki. Így a szövegek speciális íze és az adatközlők dialektusainak egyedisége elveszett. Slobin hangsúlyozza, hogy a feladat tehát nem az, hogy felhívjuk a figyelmet a szovjet folklór torzításaira, hanem az, hogy megnézzük ez a folyamat miben különbözött az európai és az amerikai jelenségtől.[140]

Az egyik legnyilvánvalóbb eltérés az az elnyomás és túlbürokratizált légkör volt, amely a szovjet folklorisztikára nehezedett az 1920-as évek végétől. Az állami kontroll a nyugati társadalmak esetében is megnyilvánult, de a szovjet kutatásokra és a gyűjtött anyag szerkesztésére irányuló előírások kijelöltek egy sajátos szovjet utat, amelyet a szovjet blokk országai számára is mintaként szántak.[141] A lokális szintű kutatásokból viszont kitűnik, hogy a minta tényleges megvalósítása eltéréseket mutatott az egyes országokban.[142]

Voigt Vilmos szerint a szovjet folklorisztika az 1950-es végén vált világhírűvé, miután rehabilitálták a klasszikusok úm. Propp, Zsirmunszkij, Bogatirjov, Meletyinszkij és mások munkáit, így a morfológiai, strukturalista irányzatok kiteljesedhettek, majd további kutatásokat inspirálhattak. Mégis az a körülmény, hogy sok fiatal tudós hagyta el a Szovjetuniót, visszavetette a folklorisztika fejlődését és többen megmaradtak a megszokott kutatási elméletek keretei között. Úgy tűnt, mintha a tudományág új utakon járna, miközben a tudás és az értékek a szovjet megszállás előtti alapokon maradtak.[143]

---

140 Vance Randolph kötete a *Pissing in the Snow and Other Ozark Folktales* címmel jelent meg először 1976-ban. Slobin, M. 1997. 25.

141 Kaisa Langer észt folklorista kifejti, hogy az észt folklorisztika szovjetizálása sem volt sikeres. Az új perspektívák és módszertani újítások hangsúlyozása ellenére a kutatások többsége a második világháború előtt megszokott módon történt, még akkor is, ha a tudósok újabb generációja végezte a kutatásokat. A folkloristák gyakran politikai szempontból biztonságos és semleges kutatási témákat választottak munkájuk során, ebből kifolyólag a kortárs kultúra dokumentálása aligha történhetett meg, annak ellenére, hogy a szovjet időszak egy sor olyan társadalmi változást hozott, amelyek alapjaiban formálták át a paraszti kultúrát. Ennek részletes összefoglalását lásd: Jääts, I. 2019. 1.; Langer, K. 2021. 6–33.

142 Slobin, M. 1997. 26.; Langer, K. 2021. 8.

143 Voigt V. 1990b. 30–31.

Új folklórműfajok és jellemzőik

Mind a Szovjetunióban, mind a szovjet blokk országaiban találkozhatunk a politikai változásokra reflektáló szóbeli és írott műfajokkal.[144] A később bemutatásra kerülő *novinák* mellett felértékelődtek a papcsúfolók, a forradalmi- és mozgalmi dalok, továbbá a gyári munkások folklórjának elemei.

Az aktualizált és új műfajok – például a könnyen improvizálható csasztuskák – jellemzője az volt, hogy kötelező elemként szerepeltek bennük a technikai újítások; így a traktor, a repülőgép, az elektromosság, a szocializmus építését segítő napköziotthonok, a szovjet hazafiság, a fejlődés további jelképeiként pedig a hidak és az új utak állandó motívumaikká váltak. A folklórműfajok központi témájaként az ipari fejlesztések, Sztahanov, majd a róla elnevezett mozgalom követői, a sztahonovisták, a mezőgazdaság kollektivizálása, az ötéves terv, a munkásmozgalom, a nők emancipációja, a már korábban is említett politikai vezetők dicsérete, valamint a kulákok kifigurázásai szerepelt.[145]

Azokat a műfajokat, amelyek nem feleltek meg a vezetés céljainak, egyszerűen betiltották;[146] így a vallás bármely irányzatához, az udvari, cári élethez, vallási ünnepekhez kapcsolódó műfajok sorra némultak el, de éppen az üldöztetés és a tabusítás hatására sokuk fennmaradt az ellenkultúra részeként.

Az ortodox egyház már az 1917-es forradalom után az ateizmust hirdető hatalom céltáblájává vált. Az 1920-as évektől az ortodox közösségek számára a karácsonyhoz és a húsvéthoz kapcsolódó új dalok gyűjteményeit adták ki. A legtöbb török nyelvű nép eposzait, énekmondó- vagy dalversenyeit betiltották, mert

---

144 Az észteknél az ország délkeleti területein élő ortodox vallású szetu énekesek hagyományos műfaja, a *leelo* újult meg és kapott szocialista tartalmat. A legismertebb leelo énekes Anne Vabarna (1877–1964) volt. Kalkun, A. 2017. 147.; Kalkun, A. – Oras, J. 2018. 41–42.

145 Oinas, F. J. 1975. 164–165.; Langer, K. 2021. 8.

146 Észtországban például, amely a második világháború után lett a Szovjetunió része, megváltoztak a folklorisztikai kutatás és oktatás keretei, a folklórarchívumokban őrzött szövegek cenzúrája két hullámban zajlott le: először olyan szövegek – főleg dalok, viccek – folklórgyűjtésekből való eltávolítása volt a feladat, amelyek a legkisebb mértékben is anti-szovjet utalásokat tartalmaztak. Ezt pedig az obszcén szövegek eltüntetése követte. Nigol Andresen, a Népbiztosok Tanácsának oktatási biztosa 1944-ben a következőket jelentette ki a folklorisztikával kapcsolatban: „Tanulmányoznunk kell a folklór gazdag tárházát. Ugyanakkor a Nagy Honvédő Háború, a kultúrtörténet és az új folklór gondos összegyűjtést és tanulmányozást igényel." Az Észt Kommunista Párt első titkára, Nikolai Karotamm 1945-ben megtartott beszédében pedig kijelentette: „El kell kezdenünk komolyan és szisztematikusan tanulmányozni a folklórt. Ott találunk majd választ népünk múltjával kapcsolatos kérdésekre a politikai, gazdasági és kulturális fejlődés területén." Langer, K. 2021. 6.

azokról úgy tartották, hogy a feudalista rendszert és annak uralkodóit dicsérték. De ugyanerre a sorsra jutottak az ukrán epikus énekek, a *dumák* és számos más, a Szovjetunió területén élő kisebbség folklórműfajai is.[147] A párt 1933-tól szigorúan előírta az ünnepek menetét, és útmutatókat adatott ki azok megszervezésére. Ezekben olyan dalokat, verseket, zenei darabokat soroltak fel, amelyek a nyilvános események során előadhatónak minősültek. A fent említett műfajoknak az ünnepeken és az állami rendezvényeken is kiemelt szerepet szántak.[148]

Az 1930-as évek új műfajai és a személyi kultusz fontos lenyomatai közé tartoztak azok a verses levelek, amelyeket fontos politikai események, ünnepségek előtt gyári munkások, kolhoztagok írtak Sztálinnak, akit gyakran mint a „nemzetek vezetője", „népek atyja" emlegettek. Amikor a német fenyegetettség az 1930–40-es évek fordulóján megerősödött, majd Németország a Barbarossa hadművelet során megtámadta a Szovjetuniót, a szovjet folklórban hangsúlyossá váltak a hazafias motívumok. A vezetők dicsőítése, az árulók elmarasztalása, az ellenség iránti gyűlölet felkeltése jól kivehető a folklórgyűjteményekben fennmaradt szövegekben. Ezekben az alkotásokban a németeket gyakran „náci kígyóként", „fekete hollórajként" ábrázolták. De a szovjetek szövetségesei, az angolok és az amerikaiak is gúny tárgyává váltak: Winston Churchill brit miniszterelnököt „öreg rókaként", Max Aitken – ismertebb nevén Lord Beaverbrook – brit politikust „hitvány imperialistaként" emlegették.[149]

Bilinákból novinák

Az 1930-as években jelentek meg a folklór alkotások új típusai, a szovjet bilinák, azaz a novinák (*noviny*), amelyek motívumaikat és költői eszközeiket tekintve a hagyományos folklórral álltak kapcsolatban, de témáikban már a kortárs élet eseményeire reflektáltak. A bilinák hőseinek helyét (Il'ia Muromets, Dobrynia Nikitich, Alesha Popovich) a szovjet politikai vezérkar hírességei pl. Lenin, Sztálin vagy Voroszilov mint a haza védelmezői, a Vörös Hadsereg, a kolhozok és gyárak „hősei" vették át. A bilinák az új daloknak, a *novinák*nak adták át helyüket, a bennük megénekelt szovjet vezetők ugyanazokkal az idealizált tulajdonságokkal rendelkeztek, mint az egykori bilináké, így magától értetődő módon önfeláldozók, találékonyak voltak, felvették a harcot a kulákokkal, akik kegyetlenségük, falánkságuk és gyávaságuk tekintetében a bilinák ellenséges cárjaival (III. Sándor, II. Miklós) vagy az ellenséges tatárokkal mutattak rokonságot. A novinák

147 Zemtsovsky, I. – Kunanbaeva, A. 1997. 5., 10.
148 Zemtsovsky, I. – Kunanbaeva, A. 1997. 8.
149 Oinas, F. J. 1975. 170–171.

egy tudatos alkotói folyamat eredményei voltak, a nyilvános eseményeken is fontos szerepük volt, a folkloristák az eposz újjászületését látták bennük.[150]

A legismertebb novina énekes, a Fehér-tenger vidékéről, egy, a Zolotitsa folyó menti faluból származó Marfa Semenovna Kriukova (1876–1954) volt, aki magát a műfajt is elnevezte. Kriukova az édesanyjától, Agrafena Kriukovától (1855–1921), családjának többi tagjától, szülőfaluja lakosaitól, utazóktól és könyvekből tanulta a bilinákat. Marfa és testvére Pavla (1879–1946) számára a nyomtatott kiadványok jelentették a bilinák tanulásának egyik legfontosabb formáját. Többet édesanyjuknak is megtanítottak, akitől később Aleksei Vladimirovich Markov folklórgyűjtő is számos bilinát jegyezett le 1899-ben. A legtöbb bilinaénekeshez hasonlóan Marfa is improvizált a bilinák és más műfajok előadása során. Alkotásaiban népmesei motívumok, anekdoták, regények epizódjai, legendák, krónikák eseményei keveredtek, amelyek jól bizonyították Kriukova olvasottságát. Énekei gazdag kompiláló munka eredményeként születtek, és Kriukova gazdag tudása, valamint kiapadhatatlan képzelőereje miatt válhattak a novinák kimeríthetetlen forrásává. Még életében több kötet is megjelent, amelyekben az általa ismert szövegeket gyűjtötték össze: 1939-ben és 1941-ben adták ki bilinagyűjteményeit, amelyek 197 hagyományos és 78 maga által alkotott szöveget tartalmaztak. Tizennégy darabot magába foglaló novinagyűjteményét 1939-ben publikálták. 1946-ban adták ki a Múlt és jelen hőseiről (*About Heroes Past and Present*) című kötetét, amely a háború alatt alkotott hazafias novinák gyűjteménye volt.[151]

Kriukova számára nem volt idegen a szereplés, hiszen mielőtt híres bilina, majd novina énekes lett, saját szülőfalujának mesemondójaként és siratóasszonyként is ismerték. Kriukova leghosszabb és legismertebb novinája, az 1200 soros Lenin meséje (*The Tale of Lenin*) 1937-ben a szovjet Honvédelmi Minisztérium lapjában, a *Krasnaya Zvezda* folyóiratban, egy évvel később pedig önálló könyvként is megjelent, és a bilinákból jól ismert motívumokat sűrítette magába.[152]

A korszakra jellemző módon Kriukova sem egyedül alkotta meg a közönség előtt előadott énekeit, hanem Viktorin Popov szovjet író segítségével zajlott a novinák alkotói folyamata. Popov leírta Kriukova novináit, javította, szerkesztette őket, korrigálta a bennük szereplő történelmi eseményeket, hogy helyes sorrendben legyenek, kihúzta a fölösleges ismétléseket és Kriukova Fehér-tenger menti dialektusának sajátosságait is megpróbálta mérsékelni. A kész novinákról így már nehéz volt megállapítani, hogy azokban melyek voltak Kriukova saját szavai, és melyek Popov munkájának eredményei. Az alapos szerkesztői munka célja az volt, hogy jól felépített és politikai szempontból is hibátlan szövegek

150 Oinas, F. J. 1973. 50.; Ziolkowski, M. 2013. 91–122.; Miller, F. J. 1990. 26.

151 Miller, F. J. 1990. 25–26.

152 Erről bővebben lásd: Miller, F. J. 1990. 27–32.

kerüljenek a nyilvánosság elé, hiszen az elmondottaknak tétje volt. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy 1937 és 1938 a sztálini diktatúra legsötétebb évei voltak. A kíméletlen tisztogatások, a *Jezsovscsina* időszaka, amelynek bárki áldozatává válhatott. A párt a folklór fejlődését, a régi műfajok újjászületését és az újak teremtését látta a szövegekben. Ezt az elképzelést és az improvizációt nélkülöző alkotói folyamatot a párthű folkloristák, mint Vladimir Csicserov (1906–1956) is támogatták. Csicserov arra kényszerített több, Oroszország északi részéről származó énekmondót, hogy az új vezetőkről és hősökről alkossanak szövegeket. Csicserov az epikus énekesek meggyőzését tekintve nem riadt vissza az agresszív eszközöktől sem. Több epikus énekest – közöttük Marfa Kriukovát – is deportálással fenyegetett meg egy moszkvai találkozó alkalmával, ha néhány órán belül nem állítanak össze egy olyan szöveget, amely a „szabad népakaratot" fejezi ki.[153]

Természetesen nem Kriukova volt az egyetlen novina énekes, akit író vagy folklorista segített alkotói munkája során; M. R. Golubkova N. P. Leontiev szovjet íróval, P. I. Ryabinin-Andreev és F. A. Konashkov a folklorista M. I. Kostrovával közösen, a hagyományos műfajokból, újságokból, regényekből inspirálódva kreálták a novinákat. A legjobb énekmondók fontos párteseményeken léptek fel. Rendszeresen vendégül látták őket Moszkvában, Leningrádban, múzeumokat látogattak meg, színházi előadásokon vettek részt, a rádióban hírek, az újságokban cikkek jelentek meg róluk. Az énekmondók rendszeresen találkoztak is egymással azzal a céllal, hogy bővítsék saját tudásukat, ismereteiket. 1938-ban, a leghíresebb énekmondókat a Szovjet Írószövetség tagjai közé választották (bár sokan analfabéták voltak) és az 1930-ban, Lenin születésének 30. évfordulójára alapított Lenin-rend kitüntetésben részesítették.[154]

Ideológiai képzésük is elengedhetetlen volt, így otthonaikba az elsők között vezették be az elektromos áramot, hogy rádiót hallgathassanak, előfizették őket a legfontosabb folyóiratokra, a részükre összeállított kis házikönyvtáraknak pedig alapelemei voltak a politikai célú kiadványok. Amikor Marfa Kriukova Sztálinról szóló versét írta, a párt 1938-ban Victorin Popovval kaukázusi útra küldte, hogy bejárják azokat a helyeket, ahol Sztálin gyermekkorát töltötte, és lehetőségük legyen azokkal az emberekkel is beszélni, akik a diktátort fiatal korában ismerték. Az énekesek munkáját az 1930-as évek második felében Moszkvában létrehozott és Lenin feleségéről, Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkajaról elnevezett Népi Alkotások Háza (All-Union House of Folk Art) fogta össze.[155]

A novinák esetében egy olyan műfajról volt tehát szó, amellyel szemben határozott politikai elvárások fogalmazódtak meg. A bilináktól átvett monumentális

---

153 Oinas, F. J. 1973. 52.; Zemtsovsky, I. – Kunanbaeva, A. 1997. 8.

154 Oinas, F. J. 1973. 52; Miller, F. J. 1990. 25–40.

155 Oinas, F. J. 1975. 162. Vö. Kulasalu, K. 2017. 146.; Langer, K. 2021. 6.

terjedelem, dramatizált előadásmód, a bennük szereplő idealizált alakok és történelmi események a szovjet vezetés (főleg Sztálin) számára is vonzóak voltak.

A későbbi fejezetekben látható lesz, hogy nálunk a novinák kevés reflexiót váltottak ki, sokkal hangsúlyosabb volt a lírai műfajok pl. a dalok, köszöntők, rigmusok szövegeinek átírása. Ezen kívül sem a novinákra, sem Marfa Kriukovára, sem a rajta kívül ismert novinaénekesekre nincs utalás a magyar kutatásokban. Csupán néhány, 1952–53-ban írt, az új, „szocialista népköltészet" kérdésén töprengő irodalomtudományi írás között találkozunk a nevével, ahol mint „népi mesemondó asszonyt" emlegetik, aki „ismert mondájában" megörökítette Lenin és Sztálin alakját.[156] Ezt követően 1976-ban tűnik fel a neve, az SZKP XXV. kongresszusáról szóló beszámolók kapcsán: ekkor mutatták be Rodion Shchedrin (1932–) szovjet zeneszerző *Lenin a nép körében* című oratóriumát, amelyhez visszaemlékezéseket és „Marfa Krjukova népi mesemondó közvetlenül Lenin halála után született műveit" használta fel.[157]

Ahogyan az idézetek is alátámasztják, feltűnő a Kriukova neve kapcsán felmerülő novinákat érintő terminológiai bizonytalanság, és az is, hogy a műfaj párhuzamait a mesék, mondák között vélték megtalálni a magyar anyagban. Erre nem került sor, de itt jegyezném meg, hogy a bilinák és mesék, mondák közötti kapcsolat a későbbi évtizedekben is foglalkoztatta a folkloristákat. Voigt Vilmos és Demény István Pál is utalt arra, hogy a Szilágyi és Hagymási (Hajmási) mondájában – amelynek témáját a 16. században széphistória, majd balladák formájában is ismerjük – szerepelő „előmentében gyalogösvényt vágott az ellenség között – visszatértében szekérutat nyitott" formula, vagy a Toldi-mondakörből ismert bika megfékezésének motívuma az orosz bilinákban is megtalálható.[158]

156 Sz.n. 1953a. 269–270.
157 Sz.n. 1976. 3.
158 Voigt V. 1998a. 163., 165.

A MAGYAR FOLKLORISZTIKA AZ 1950-ES ÉVEK ELEJÉN

Ebben a fejezetben arra keresem a választ, hogy a korszakban sokszor emlegetett szovjet minta követése hogyan valósult meg magyarországi keretek között. Abból indulok ki, hogy a gazdasági, társadalmi, kulturális átalakulás és átalakítás mellett a tudományos élet sem maradt érintetlen, a néprajztudománynak is alkalmazkodnia kellett a megváltozott kutatási és publikálási lehetőségekhez.

A tudományszak nem volt könnyű helyzetben, mert az 1930-as években mint „nemzeti tudomány" tekintettek rá, így a politikai fordulat után még inkább figyelemmel kísérték a kutatások alakulását.[159] Ráadásul a második világháború után a tudományos élet szervezését és irányítását az emberi veszteségek miatt az akkor harmincas éveiben járó generáció vette át.[160] 1945 után a szovjet néprajztudománynyal kiépített kapcsolatok váltak meghatározóvá, és a folklorisztikára Zsirmunszkij, Propp, valamint Meletyinszkij munkái hatottak.[161] Erre az időszakra jellemző volt a hagyományos módszerek folytatása és az újító törekvések megjelenése is. A munkásfolklór, városi folklór kutatása az utóbbiak közé tartozott.[162]

A politikai fordulat után a magyar néprajztudományt közvetlenül érintette a múzeumok államosítása, a Néptudományi Intézet és az intézeti kutatómunka megszüntetése. Emellett az is hátráltatta a tudományos gyűjtéseket és feldolgozásukat, hogy a háború után a múzeumok, intézmények és könyvtárak felújítása is szükségessé vált. Ezt nehezítette a pengő 1946-os romlása, amely a kulturális intézményekben is megszorításokat követelt: a tüzelőhiány miatt az intézményekben csak egy-egy szobát, épületrészt fűtöttek, a múzeumokban

159 Kósa L. 2001. 161–197.; Tompos K. 2020. 25.
160 Tompos K. 2014. 162.
161 Voigt V. 1987. 15.
162 Voigt V. 1987. 17.

a tárgyak megmentése volt a legfontosabb feladat, a feldolgozás, a kiállítási munkák elmaradtak.[163]

1946-tól már látható volt, hogy a Szovjetunió eredményeinek népszerűsítésében a tudományos életnek, azon belül a néprajztudománynak is szerepet szántak. Ebben az évben jelent meg *A Szovjetunió* című vaskos kötet első része azzal a céllal, hogy „az igazi Szovjetuniót mutassa be írásban és képben" a nagyközönség számára.[164] A kötetbe szánt néprajzi részt Ortutay Gyula, Balassa Iván, Márkus Mihály és Vargyas Lajos írták.[165] A nagyívű összefoglalóról már kiadása évében megjelent egy pozitív hangvételű, a kötet sokféleségét és tudományos apparátusát kiemelő recenzió az *Ethnographia* hasábjain. Szerzője hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió föld- és néprajzát bemutató kötet részletes információkat ad a tájról, a benne élő népek tagolódásáról, mindennapi életéről. Márkus Mihály a család, a földművelés, az állattenyésztés, a halászat, a táplálkozás, a viselet, a szokások és az orosz néphit jellemzőit mutatta be széles történelmi kontextusban, külön reflektálva a környező népekkel rokon vonásokra is. Balassa Iván a finnugor- és török népek népi életét foglalta össze, Vargyas Lajos a magyar és a Szovjetunió területén élő népek közötti kulturális kapcsolatra hívta fel a figyelmet, külön kitérve a népmesék és a vallási képzetek közötti kapcsolatokra.[166]

A kötet fogadtatása szakmai körökben pozitív volt. Ezzel szemben a Magyar Kommunista Párt központi lapjában, a *Szabad Nép*ben 1947. március 9-én megjelent ismertető kifejezetten negatívan értékelte az „első nagy magyar művet a Szovjetunióról."[167] A cikk írója szerint a kötet szerzői „igyekeztek megismertetni a magyar néppel a Szovjetunió természeti, föld- és néprajzi, részben gazdasági és kulturális viszonyait" de ezt a célt nem valósították meg. Ehhez az írásra rendelkezésre álló idő rövidsége, a felhasznált forrásmunkák hiányosságai és elavultsága járultak hozzá. Problémás volt ez azért, mert „ilyen komoly kutatómunkát oly rohamosan fejlődő és változó ország ismertetésénél, mint a Szovjetunió, csak a legújabb adatok alapján lehet elvégezni." A kritika szerint az elmúlt 20–25 év adatai kimaradtak mind a földrajztudós Bulla Béla,[168] mind pedig a néprajzku-

[163] Néptudományi Intézet vagy Táj- és Népkutató Központ 1938 októberében Teleki Pál akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete alapján jött létre. 1939 januárjában Országos Táj- és Népkutató Intézet néven alakult újjá, majd 1941 őszén a Teleki Pál Tudományos Intézet Államtudományi Intézetének Táj- és Népkutató Osztálya lett. Az osztály 1945-ben Néptudományi Intézet néven önállósult, majd 1949-ben feloszlatták. Kósa L. 1982. 146–147.

[164] Bolgár E. 1946. 5.

[165] Balassa I. 2001. 136.

[166] [y.s.] 1946. 100–101.

[167] Bíró Z. 1947. 6.

[168] Életéhez lásd: Marosi S. é.n. http://tef.elte.hu/hu/tanszek/tanszek-tortenet.html?id=163 (Utolsó megtekintés: 2025. március 9.)

tatók írásaiból, így ez ahhoz vezetett, hogy „eltorzították a Szovjetunió népeiről összeállított képet." Márkus Mihály a kritika szerint mint „valami exotikus (sic!) félvad és alsóbbrendű népek hazájának mutatja be" az országot, helytelen elnevezéseket használ az ország népcsoportjaira, az orosz nép családi életéről szóló rész a népszokásokra koncentrál, holott a „szovjet nép, amely már nem ismeri ezeket a rég eltűnt babonákat és vad szokásokat, éppen úgy fogadhatja a szerzőnek idevágó leírását, mint ahogy mi magyarok felháborodással utasítanánk vissza valamely külföldi könyvnek olyan állítását, hogy a magyarok nyereg alatt puhított húst esznek." A kritika szerint a szovjet nép akkori életmódjának bemutatása kimaradt, és Márkus a régi és elmaradott, babonás jellemzőket emelte ki. Hasonlóan elmarasztalóan írtak a folyóiratban Balassa Iván tanulmányáról, amelyben azt kritizálták, hogy nem reflektált a jelenkori viszonyokra, és a korábbi évszázadok életmódja szerepelt összefoglalásában. Ez azért volt súlyos hiba, mert az „októberi forradalom óta ezek a népek átugrottak a nomád és primitív nép állapotából a szocialista társadalmi rendszerbe" – szólt az érvelés. A néprajzosok közül csak Vargyas Lajos tanulmánya kapott elismerést értékelhető adatai miatt. A cikk szerzője hangsúlyozta, hogy a kötetet a későbbiek során át kell dolgozni, a kiadónak gondoskodnia kell arról, hogy a könyv szerzői hozzájussanak a legfrissebb szovjet forrásmunkákhoz, így láthatják majd az ország fejlődésének történetét.[169]

A *Szabad Nép*ben megjelent bírálat már világosan mutatta, hogy a néprajztudománynak is alkalmazkodnia kellett az új politikai elvárásokhoz, és ki kellett jelölnie az új kutatási irányokat. A kötetről megjelent elmarasztaló értékelés kiváló példája volt annak, hogy 1947-re a kritika és a politika nyelve különösen a baloldalhoz kapcsolódó beszédmódokban mennyire összefonódott.[170]

A második világháború utáni első nagyszabású vállalkozás, amelybe a néprajztudomány saját pozíciójának megerősítése érdekében kapcsolódott be, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc centenáriumának előkészítése volt. Az 1947-ben elkezdett heroikus vállalkozásban a tapasztalt gyűjtőktől a népi kollégiumi diákokig mindenki részt vett. Az egy éven keresztül zajló intenzív munka megkönnyítése érdekében útmutatót adtak ki, az akkori néprajzos hallgatók felkészítéséről pedig Dégh Linda gondoskodott. Létrejött az 1848-as Néprajzi Bizottság, amely a gyűjtések irányítását végezte, de az egy éven keresztül zajló megfeszített munka komolyabb eredmények nélkül ért véget: a kitűzött célokból csupán egy szerény kiállítás valósult meg, valamint négy évvel később Dégh Linda összeállította *A szabadságharc népköltészete* című kötetet. A következő évre már mindenhol alábbhagyott a centenáriumi láz, és Sztálin 70. születésnapjának megünneplése volt a feladat, majd, amikor 1951-ben március 15-e az állami ünnepek közül is kikerült, a néprajzi munka is okafogyottá vált. A centenáriumi

[169] Bíró Z. 1947. 6.

[170] Scheibner T. 2014. 11.

gyűjtés a politikai elvárásokhoz alkalmazkodni kényszerülő néprajztudomány történetében csak az első állomás volt, de tapasztalatai és folyamata, majd kimenetele a későbbi évek eseményeivel is párhuzamban állt.[171]

Ortutay Gyulának mint kultuszminiszternek és mint a Magyar Néprajzi Társaság elnökének volt a feladata az eszmei-politikai fordulat kihirdetése: 1949. június 22-én, a Néprajzi Társaság LXI. Közgyűlésén hangzott el *A magyar néprajztudomány elvi kérdései* című programadó beszéde, amely kijelölte a néprajztudomány új útjait.[172] Kósa László megjegyzi, hogy bár Ortutay sosem vonta vissza az ott elhangzottakat, de nem is kérte számon azokat; az 1949. évi beszéd az adott korban elkerülhetetlen politikai lépés volt.[173]

Ortutay előadásában a tudományszak megújulásaként a marxista-leninista utat jelölte meg, beszédében már szovjet etnográfusok munkáira hivatkozott, Révai József és Rákosi szavait idézte, a néprajz korábbi múltját és eredményeit pedig elmarasztalta. Tartalmában és szellemiségében is összefüggött ezzel a beszéddel Ortutaynak 1951-ben, az akadémiai osztályülésen *Néprajz és kulturális forradalom* címmel tartott előadása, amelyben már a magyar néprajz ötéves tervéről is beszélt.[174] Az említett előadásban Ortutay Lenin azon elméletéből indult ki, amely azt hangsúlyozta, hogy az irodalmi munkának fontos szerepet kell vállalnia a kulturális forradalom megvalósításában. Ortutay erre alapozva fogalmazta meg, hogy a néprajzi munkának „pártszerűvé" kell válnia. Úgy vélte, ez a szovjet példa megismerésével lehetséges, amelynek eredményeit és tapasztalatait hazai körülmények között is meg kell ismerni. Ennek előfeltétele a marxizmus-leninizmus tanainak elsajátítása, majd alkalmazása a kutatómunka során. Érvelése alátámasztására a hazai folklorisztika tudománytörténetének marxista átértelmezését közölte. Majd Ortutay feltette a kérdést: Hogyan „szolgálhatja" a néprajztudomány a kulturális forradalmat? Válasza a következő volt: a falu szocialista átalakulásának, változásának vizsgálatával, vagyis annak bemutatásával, hogy a „tszcs-k, gépállomások, a termelés megváltoztatása milyen hatással voltak a társadalomra és a kultúrára." Ezért tartotta fontosnak az üzemekben, a falvakban megjelent *új kulturális elemek* kutatását, majd hangsúlyozta a néprajztudomány szerepét a falu és város közös kulturális formáinak kialakításában. Ortutay ezt a népköltészet anyagának új tartalommal való feltöltése útján látta megvalósíthatónak. Példaként a szovjet népmeséket és

---

171 A centenáriumi gyűjtés tapasztalatainak alapos összefoglalását lásd: Tompos K. 2020. 25–44.

172 Ortutay Gy. 1949. 1–24.

173 Kósa L. 1989. 247.

174 Kósa László kiemeli, hogy ebben a korszakban arányait tekintve jóval több és szervezettebb kutatómunka folyt, mint a korábbi évtizedekben. Kósa L. 2001. 109–110. Az említett ötéves terv kihirdetésére, a munkaközösségek megalakítására az 1950. október 30-a és november 2-a között, Siófokon megtartott konferencián került sor.

bilinákat emelte ki, amelyekről Lenin is úgy gondolkodott, hogy a „forradalmasító népi vágyakozás" fejeződik ki bennük, és mivel a folklórtól távol áll a peszszimizmus, szövegei viszont számos tanulsággal szolgálnak, a politikai munka során is alkalmazhatók. Ily módon a paraszti hagyományokat kell felhasználni a tömegkultúra kialakítására. Emellett figyelni kell a folklorizáció jelentkezésére és arra, hogy a faluról üzemi, építési munkára vagy bányába kerülő dolgozók esetében a paraszti formák és hagyományok hogyan alakulnak, milyen új szokások jönnek létre. Ennek kutatásához az intézményi együttműködést hangsúlyozta, és a Néprajzi Múzeum, az Egyetemi Néprajzi Intézet és a Népművészeti Intézet mellett egy Folklorisztikai Kutató Intézet felállítását javasolta.[175]

A néprajztudomány ötéves tervét Tálasi István, Vajda László és Dégh Linda készítették el 1950-ben, amelyben a gyűjtésre helyeződött a hangsúly az elméleti és rendszerező munkák helyett, mivel „az ötvenes évek nem voltak alkalmasak arra, hogy részletekbe menő kutatások eredményeit teljes egészükben publikálják."[176] Megfogalmazták egy új *Magyarság Néprajza* elkészítésének tervét, figyelmet fordítottak a tudománynépszerűsítésre és az intézményi feladatokra. A néprajztudomány feladatává tették a falvak és városok lakosságát érintő változások dokumentálását, amelyet a frissen felállított tíz munkaközösség és kilenc munkacsoport keretein belül próbáltak megvalósítani.[177] A létrejött munkaközösségek a következők voltak: 1. A földművelés és az állattartás a kapitalizmus időszakában, 2. A magyar népművészet kialakulásának története, 3. A magyar paraszttársadalom osztályainak kialakulása és fejlődése a feudalizmus felbomlásától a felszabadulásig, 4. Rokonsági intézmények, 5. Munkásfolklór munkaközösség, 6. Folklorisztikai munkaközösség, 7. Magyar néphitkutató munkaközösség, 8. Matyó munkaközösség, 9. Néprajzi Lexikon munkaközösség, 10. Egyetemes néprajzi munkaközösség. A létrejött munkacsoportok: 1. Népzenei munkacsoport, 2. Tánckutató munkacsoport, 3. Építkezési munkacsoport, 4. Települési munkacsoport, 5. Népi technikák munkacsoport, 6. Halászati munkacsoport, 7. Táplálkozási munkacsoport, 8. Népszokásokat vizsgáló munkacsoport, 9. Bibliográfiai munkacsoport. A személyi veszteségek, továbbá az átalakuló társadalmi, gazdasági és kulturális jellemzők mellett a tudományszaknak azzal is meg kellett küzdenie, hogy megtalálja helyét az új, fokozatosan szocialista mintára átalakított és irányított tudományos életben. Nagy erőfeszítéseket jelentett ez a kutatók számára, hiszen a háború előtt mint nemzeti tudomány sem tudott maradéktalanul megfelelni a művelődéspolitika elvárásainak. Most ismét szerepvállalásra kényszerült egy olyan közegben, ahol a nemzet, nemzeti kultúra, nép és hagyomány új ideológiai köntösben jelent meg. A változások hatására a folklorisztikai kutatások tematikája, témája, idő- és térbeli meg-

175 Ortutay Gy. 1951. 192–202.

176 Voigt V. 1979. 5.

177 Kósa L. 2001. 204–211.; Ispán Á. L. 2013. 142.; Sz. Morvay J. 1951. 226–229.

osztottsága átalakult: már nem elsősorban a parasztságra irányultak a kutatások, hanem új társadalmi csoportok felé is nyitottak a tudományszak képviselői, így az ipari munkásság, a városi lakosság folklórjának megismerését is szorgalmazták. A mezőgazdaság szocialista átszervezése, az iparosítás miatt gyorsan változó paraszti életmód, a városi néprajz, és az ezzel szorosan összefüggő munkáséletmód és munkásfolklór kutatása vált elsődlegessé. A vizsgálni kívánt témák esetében a politikai elvárásoknak is meg kellett felelni, így a „falusi osztályharc", a „szocialista falu", az „agrárproletárok", az „öntudatos munkások" és a termelőszövetkezetekben dolgozók csoportjainak bemutatása került előtérbe.[178]

Az 1950-es években kutató nemzedék tagjai nem voltak könnyű helyzetben, mivel a gyűjtőktől és kutatóktól azt is elvárták, hogy a szovjet mintához hasonlóan részt vegyenek a kulturális tömegmozgalomban és segítsék a helyieket a kultúrversenyekre való felkészülésben, a szokások, táncok visszatanításában egy olyan időszakban, amelynek saját szemükkel látták a visszásságait.[179] Jól szemlélteti a gyűjtések körülményeit Maácz László néptánckutató visszaemlékezése:

> „Örültem, hogy néhány szép dalt és némi szokáselemet lejegyezhettem. A legrosszabb időket éltük. A házak padlása lesöpörve, az otthoni kenyérsütést erőszakkal megszüntették, aratási időben a harmadik faluból hozták a feketére égett kenyeret, fejenként fél kilóra valót. Táncolni?... Amikor már a negyedik-ötödik napon bizalmukba fogadtak, nyíltan megmondták, hogy nyomozónak néztek, aki csak álcázásból érdeklődik a dalok iránt. És vajon hogy viselkedjék a gyűjtő, ha az öregember szépen eldudorássza dalait az eperfa alatt (»Hol lakik kend, komámasszony, Devecserbe?« – a Háryban híressé lett, »Ó, mely sok hal…« variánsa) aztán váratlanul magába roskad és tehetetlenül zokogni kezd, mert Voronyezsnél elesett fia jut az eszébe? Vajon mit lehet ilyenkor tenni? Igen, szegény volt a falu ekkor; az emberek még ki sem heverték a háború sebeit, megrázkódtatásait, s a kilátástalanság érzésével, gyanakodva próbálták továbbvinni napi életüket. Nem a legjobb légkör volt ez a kutatáshoz – azt hiszem, bármelyik akkori kollégám nevében mondhatom."[180]

A megváltozott körülményekhez való alkalmazkodásra az *Ethnographia* 1952-es számában is felhívták a figyelmet, amely azért is szimbolikus, mert ebben az évben Rákosi 60. születésnapjának köszöntése állt középpontban:

> „Nemcsak a születő új felé kell fordulni, hanem figyelemmel kell kísérni a régit, ami harcban áll az újjal, és a régit meg kell tisztítani a kapitalista maradványoktól, amelyek a szocialista élet fejlődésének akadályai. Ebben kell a néprajztudomány-

---

178 Ennek részletes bemutatását lásd: Kósa L. 2001. 109–120.; Voigt V. 1987. 7–65., 1998b. 51–67.

179 Deáky Z. 2016. 10–11.

180 Fügedi J. – Szélpál-Bajtai É. 2015. 90.

> nak feladatokat vállalnia. […] Az ethnográfus (sic!) az új élet tanulmányozása területén sem lehet a tények egyszerű regisztrátora, hanem aktívan kell harcolnia a múlt káros csökevényei ellen. Az ethnográfusnak meg kell jelölnie a kultúrában és életmódban azt, amit a közeli és távoli jövőben fejleszteni kell."[181]

Az 1950-es években kutatni járó néprajzos nemzedék tagjai saját szemükkel láthatták a politikai propaganda által sugallt hamis kép valós társadalmi megnyilvánulását: a propaganda képét a zenélő-daloló-táncoskedvű parasztságról, aki élvezi a kulturális forradalom minden áldását, örömmel tapasztalja a falu és a város közötti különbségek megszűnését, a kulákoktól, ellenségektől megtisztított falusi légkört, a téeszesítés pozitív hozadékait; valójában azonban a birtokos parasztok üldözését, megalázását, tanácstalanságát, a beszolgáltatást, a padlássöpréseket, a nélkülözést és a munka reményében a városok irányába induló emberek csoportjait.[182]

Éppen ezért a parasztság megmaradt tárgyi kultúrájának és folklórjának összegyűjtése, az értékmentés szándéka is motiválta a kutatókat. Az 1951-ben a szovjet Népi Alkotások Háza mintájára felállított Népművészeti Intézet megalapításától kezdve fontos munkát vállalt a néphagyományok gyűjtésében, a gyűjtések anyagának archiválásában és hagyományőrző csoportok felállításában. Hivatalosan a Népművelési Minisztérium alá tartozott, így politikai szerepet is betöltött és hozzájárult a paraszti kultúra elemeinek dokumentálásához. Olyan országos központként működött, amelynek az is feladata volt, hogy oktassa és megfelelő anyaggal lássa el a vidéken és az üzemekben működő öntevékeny művészeti csoportokat.

Kutatásom célja felhívni a figyelmet erre a folyamatra, és több évtized távlatából levonni az akkori gyűjtések és kutatómunka tanulságait. Ebből kiindulva munkám során a forráskritika módszerét szem előtt tartva, a történeti tényekhez és a forrásokhoz ragaszkodom, és árnyalni szeretném a korszakról meglévő ismereteket. Elfogadom azt a tényt, hogy a korabeli politikai nyomásra a néprajztudománynak is reflektálnia kellett, de nem tekintek a tudományterületre úgy, mint a diktatúra kiszolgálójára. Évtizedek távlatából visszatekintve úgy kezelem ezt a korszakot, mint egy máig tartó út egyik állomását, és figyelembe veszem azt is, hogy a kutatók részéről a politikához való hozzáállásnak számos változata létezett, melyben a teljes meggyőződés és az ellenállás két végpontja között sokféle szerepvállalással találkozunk.

---

[181] Balassa I. 1952. 435–436., 444. Fontos megjegyezni, hogy a néprajztudománynak ez az időszaka a sokszor személyeskedésig fajuló vitákkal is terhelt volt. A korszak egyik emblematikus eseménye volt a Kálmány Lajos gyűjtésén alapuló, de 1952-ben kiadott *Történeti énekek és katonadalok* című gyűjtemény körül kialakult ellentét, amely bár szakmai diskurzusként indult, de személyeskedésig fajult. Ennek összefoglalását lásd: Tompos K. 2014. 154–183.

[182] Kósa L. 2001. 112–113.

Munkásfolklór kutatása

A néprajztudományban is bekövetkezett fordulatot követően, az 1950-es évektől kiemelt kutatási témának számított a városi munkásság kultúrája, amely esetében a szovjet munkás- és városkutatások módszertanából indultak (volna) ki.[183] Mire a kutatások elkezdődtek, a politikai vezetés már többször számonkérte Ortutay Gyulát, hogy miért késik a munkásfolklór kutatásának megszervezésével.[184] Ezt a hiányt próbálta meg pótolni az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszéke, amelynek vezetője Ortutay Gyula 1949-től kultuszminiszterként, majd a frissen megalakult Munkásfolklór Munkaközösség vezetőjeként támogatta a gyűjtéseket. A munkacsoport tagjai – Dégh Linda, Dömötör Tekla, Katona Imre és Pesovár Ernő – az 1950-es évek elején az ország több településén is gyűjtöttek.[185] A munkaközösség munkája nyomán fennmaradt szövegek forrásértéke nem esztétikai minőségükben, hanem létrejöttük körülményeiben rejlik, mivel a szövegek nagy része úgy gyűlt össze, hogy „kutatás, adatgyűjtés, néprajzi terepmunka igazában nem folyt."[186] Ez a megfelelő minta és a módszertani hiányosságok tükrében egyáltalán nem meglepő.

Voigt Vilmos kiemeli, hogy a későbbi évek során Nagy Dezső lett az a lelkes kutató, aki vállalta a munkásfolklór kutatását. Nagy Dezső az ország több területén gyűjtött, és könyvtári kutatások során is kereste a munkásfolklór történeti gyökereit, sajátos jellemzőit. Azon ritka kutatók közé tartozott, aki „nem hamisította a munkásfolklórt."[187] Utóbbi megállapítás Katona Imréhez fűződik, akinek szavai érzékletesen fejezik ki azt a körülményt, ahogyan a gyűjtések megvalósultak és a lejegyzések megszülettek. A korábbi fejezetben látható volt, hogy a szövegek átírása, „hamisítása" a szovjet folkloristáktól sem volt idegen. Mindennek ellenére a későbbiek során a rendelkezésemre álló adatokból és a munkaközösség tagjai által gyűjtött anyagból indulok ki, és megpróbálom vázolni azokat a sajátosságokat, amelyek a szövegek szintjén tetten érhetők.

---

183 Kusnyer, P. I. 1953. 1–19. A hazai néprajzi kutatások kereteinek kijelölését a Kusnyer írása után közölt *A Szovjetunió népei szocialista kultúrájának és életmódjának néprajzi tanulmányozásáról tartott egyeztető értekezlet határozatai* című közlés is alátámasztotta. Sz.n. 1953b. 20–23. A fejezet angol nyelvű tanulmány formájában is megjelent: Vámos G. 2024. 251–265.

184 Voigt V. 2007. 93.

185 A kutatók mellé akkori egyetemi hallgatók is csatlakoztak, így Nagy Dezső, Erdész Sándor, Halmos István, valamint Ladvenicza Ilona nevével is találkozunk. Dégh L. 1952a. 286.

186 Voigt V. 2007. 93.

187 Voigt V. 2007. 93.

A fennmaradt szövegek tehát nemcsak a korabeli gyűjtések lehetőségeiről árulkodnak, hanem arról is, ahogyan egy tudományszak művelői a politikai elvárásoknak megfelelően próbáltak dolgozni és a meglévő módszertant új környezetben alkalmazni. Ahogyan Ispán Ágota is rávilágított, az alapvetően falusi keretekhez szokott néprajzkutatók – néhány esetet kivéve – a falut keresték a városban: vagyis olyan témakörök felgyűjtését vállalták, amelyek a városok peremterületeinek falusi világában még megfigyelhetők voltak. Ez a szemléletmód a fővárosi vagy a szocialista álomvárosként emlegetett sztálinvárosi gyűjtéseik során is megmutatkozott.[188] Ezért kerülhettek például a sztálinvárosi munkásfolklór-gyűjtések mellé szép számmal az egykori Dunapentele kenderfeldolgozásáról, halászatáról, földműveléséről, állattartásáról stb. lejegyzett adatok. Utóbbiak precizitása, részletgazdagsága, adatolása jóval alaposabb, terjedelmük pedig nagyobb, mint a munkásfolklór-gyűjtések esetében, ami arról is árulkodik, hogy a hagyományos témakörök gyűjtői otthonosabban mozogtak a megszokott témák között.[189]

A munkaközösség tagjai tisztában voltak azzal, hogy a munkásság folklórjának feltárása nem egyszerű feladat, hiszen egy olyan társadalmi rétegről volt szó, amelyben a több generációs munkásdinasztiák, a szocialista iparosító politika hatására kialakult, leginkább a parasztságból verbuválódott újmunkás réteg, a városi üzemek munkásai, a bányák dolgozói stb. egyaránt képviselték magukat. Mégis, az elvárásoknak megfelelően, minden olyan narratívát, hagyományt, szokást, ünnepi alkalmat próbáltak lejegyezni és megfigyelni a munkásság körében, amelyet *munkásfolklór* címen később archiválhattak. A gyűjtött anyag tarkaságának oka a tisztázatlan fogalomhasználat. Erre a körülményre Dömötör Ákos

---

188 Kósa L. 2001. 207–208.; Ispán Á. 2013. 156.

189 Erről tanúskodnak az Ethnológiai Adattárban (továbbiakban EA) található gyűjtések is: EA 2512 Csermák Géza: *Sztálinváros ópentelei részén végzett halászat, vízimolnárság és hajóvontatás gyűjtés*. Dunapentele (Sztálinváros), 1951.; EA 2530 Kresz Mária: *Ruházkodás*. Dunapentele (Ópentele), 1951.; EA 2533 Boross Marietta: *Földművelés, állattartás*. Dunapentele (Ópentele), 1951.; EA 2536 Morvay Judit: *Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg táplálkozás, kenyérsütés, halételek*. Dunapentele (Ópentele), 1951.; EA 2537 Csilléry Klára: *Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg házberendezés, bútorzat.* Dunapentele (Ópentele), 1951.; EA 3027 Deisinger Margit: *Néphit és szokások, családi élet, jeles napok*. Dunapentele (Ópentele), 1952.; EA 3029 Deisinger Margit: *A délszláv néphit, szokások*. Ercsi, 1952.; EA 4010 Solymos Ede: *Halászati gyűjtés*. Dunapentele, 1953.; EA 4058 G. Veress Éva: *Vegyes néprajzi gyűjtés.* Dunapentele, 1951.; EA 5992 Sergő Erzsébet: *Pásztorkodás, pásztorművészet*. Dunapentele (Ópentele), 1955.; EA 5993 Sergő Erzsébet: *Családi élet változása, hiedelem*. Dunapentele (Ópentele), 1955.; EA 5999 Sergő Erzsébet: *Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg gazdálkodás, viselet, életmód.* Dunapentele (Ópentele), 1955.; EA 6074 Sergő Erzsébet: *Vegyes néprajzi adatok, főleg karácsonyi szokások, luca stb.* Dunapentele (Ópentele, Dunaújváros), 1955.

is utalt, és kiemelte, hogy a fogalom leginkább szűk, szakmai körökben terjedt el, így inkább tekinthető munkacímnek, mint egy jól körülhatárolt és tisztázott definíciónak. [190]

Az 1950-es években meginduló kutatások esetében megfigyelhető, hogy ahogyan a szocialista politikai közbeszéd is egy magától értetődő, és a homogenitás látszatát keltő *munkás* definícióval dolgozott, úgy a folkloristák számára sem igényelt magyarázatot, kit is tekintettek munkásnak, kiknek a folklórját kívánták gyűjteni: mindazokét, akiket a politikai vezetés munkásnak tekintett. Ezért kerülhettek egy definíció ernyője alá például a kishartyáni bányászok szokásai, hiedelmei; a sztálinvárosi munkások élettörténetei, dalai, meséi; a sajtó és a nyomtatott daloskönyvek hatására variálódott dalok, versek, munkásindulók; de az új műfajok, mint például a rigmusok, csasztuskák is. Ennek okán maga a gyűjtött anyag is olyan heterogén lett, mint a szocialista munkásság maga. Továbbá kitűnt, hogy a bányászok az ipari munkásságon belül egy speciális csoportot képviseltek, és megteremtették a maguk folklórját: a bányászmondákat és egy sajátos szokásvilágot.[191]

A munkásfolklór-kutatásokkal a folklór fogalma is kitágult, és a néprajzi, folklorisztikai kutatásokban ezelőtt kevéssé említett társadalmi csoport került a kutatások középpontjába.[192] Lényegében minden olyan alkotást a munkásfolklór körébe soroltak, amelyek mint közösségi alkotás éltek a munkásság körében, így nem formájuk, hanem a szövegek tartalma határozta meg, mit tekintettek munkásfolklórnak. A téma kutatása a munkásság és a populáris kultúra kapcsolatára hívta fel a figyelmet, de az is kiderült, hogy a nemzetközi és a magyar munkásmozgalmak hatása is érvényesült a szövegeken. A szocialista mintára meginduló munkásfolklór-kutatások tág és bizonytalan kategóriaként kezelték a munkásfolklórt, amely sokszínű és egyenetlen anyag, kapcsolódik a városi folklórhoz is, továbbá egy olyan szöveghalmaz, amelyben hagyományos és új folklórműfajok egyaránt megtalálhatók.[193]

A munkacsoport vezetését 1951-ben Dégh Linda vette át, és főként az általa kijelölt kutatási irányokat követve zajlottak a gyűjtési munkák, amelyekről részletesen beszámoltak az *Ethnographia* hasábjain. A munkacsoport gyűjtéseinek egyik célja az volt, hogy vázolják azt a társadalmi folyamatot, amely során a paraszti társadalom egyes tagjai az ipari munkavállalás mellett döntöttek, és azt, hogy a városi környezet, az új közösség milyen hatással volt a paraszti hagyományokra.

A gyűjtőutak első állomása 1951-ben a főváros egyik külső kerületében, Csepelen lévő és 1950–56 között az MDP fő-, majd első titkáráról elnevezett Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek volt, ahol Pesovár Ernő az akkori vasmunkások szo-

190 Dömötör Á. 1991. 190–191.
191 Voigt V. 2014b. 256.
192 Dömötör T. 1953. 9.; Voigt V. 2014b. 257.
193 Voigt V. 2014b. 256–260.

kásairól, életmódjáról, munkásmozgalmi tevékenységéről és ünnepeiről gyűjtött, továbbá több élettörténetet is lejegyzett.[194]

A csepeli gyűjtéssel párhuzamosan az ország egyik északi megyéjében fekvő bányásztelepülésen, a salgótarjáni szénmedence egyik falujában, Kishartyánban is elkezdték a paraszt-bányász életforma vizsgálatát. Utóbbi témakör különösen fontos volt a politikai vezetés számára, mert látták azt, hogy az ipari munkavállalás nem járt feltétlenül együtt a falusi életforma végleges feladásával, így a mezőgazdaságon kívüli munkavállalás az ingázó életformával párosult. Ez a kétlakiságnak nevezett életforma a Rákosi-korszakban negatív megítélést kapott, mert a hivatalos ideológia szintjén a kétlaki munkásokat nem tekintették a szocialista munkásosztály teljes jogú tagjainak. Az ingázó munkásokkal összekapcsolták azokat a deviáns magatartásformákat, amelyek a városi közegben ragadtak rájuk.

A gyűjtések időkereteit mindig széles korlátok között jelölték ki, és céljuk nemcsak az 1950-es évek munkásainak vizsgálata volt, hanem a politikai nyomásnak eleget téve, a szocialista korszak előtti időszak munkáspolitikájáról is terveztek elbeszéléseket gyűjteni. A szovjet folklorisztikai kutatásokból ismert minta szerint, a régi és az új élet szembeállítása fogalmazódott meg a gyűjtések egyik legfontosabb céljaként. A kulcsszó a „munkások öntudatra ébredése" volt, és ennek történelmi perspektívában való bemutatása, amelyet a korábbi politikai berendezkedés alatt működő néprajztudomány „elhanyagolt". Utóbbi szófordulat nem csupán egyszer, véletlenül jelent meg a kutatások említése kapcsán. Különösen a folklóralkotások feljegyzését tartották lényegesnek, a szokásleírásokat, dalokat, prózai történeteket, amelyek változatait egy-egy ünnepi struktúra során is felhasználhatták. Külön célként szerepelt az egyéni tehetségek felkutatása, és az olyan személyektől történő gyűjtés, akiknek fontos szerepe volt az üzemek kultúréletében.[195]

A gyűjtések során a kutatók a Munkásmozgalmi Intézettel is együttműködtek, és 1952–53-ban a Néprajzi Társaság vándorgyűlésén Dégh Linda ismertette *A munkásosztály néprajzi kutatása* című előadását, amelynek továbbgondolt változata lett az *Útmutató a munkásosztály néprajzi vizsgálatához* című írása. Utóbbinak hosszú távú célja volt, hogy segédletként működjön a kutatók, önkéntes gyűjtők számára, és segítse a munkáshagyományok gyűjtését a későbbi évek során.[196]

A téma aktuálpolitikai érintettségét jelzi, hogy Dégh előadásának rövid kivonata a *Művelt Nép*ben is megjelent, ahol a munkásfolklórt mint a néprajztudomány új kutatási irányát jellemezték.[197] Érdemes néhány szót szólni az *Útmutató*ról,

---

194 EA 2740 Pesovár Ernő: *Munkásfolklór gyűjtés*. Csepel, 1951.

195 EA 2742 Pesovár Ernő: *Bányászat, bányász szerszámok, bányász élet, munkásfolklór.* Etes – Kishartyán, 1951.; EA 2744 Pesovár Ernő: *Munkásfolklór (tánc, mese, hiedelem, szokás)*. Kishartyán, 1951.; EA 2758 Dömötör Tekla: *Munkásfolklór*, Kishartyán, Nógrád vm., 1951–1952.

196 Dégh L. 1952a. 283–323., 1953.

197 Dégh L. 1952b. 28–29.

amelynek feldolgozása nemcsak a témáját tekintve tanulságos, hanem a szerző gyűjtési technikáról alkotott véleményéről is bőségesen tájékoztat. A mindössze 63 számozott oldalból álló kiadvány két részből áll: szerzője az első részben éles kritikával illette a korábbi korszakok kutatóit, akiknek látóteréből kimaradt az „anyagi javak termelőinek" történelme, és közzétette véleményét, amely szerint sokkal nagyobb hangsúlyt kell helyezni a szocialista rendszer építőire a meginduló kutatásokban. Dégh Linda kifejezte, hogy a már felgyűjtött anyag sokszínűsége, műfaji gazdagsága is alátámasztja a munkásosztály „magas fokú társadalmi öntudatát."[198]

A munkástársadalom történetének vázolása után kijelölte azokat a főbb kérdéscsoportokat, amelyekre a gyűjtőknek rá kellett kérdezniük: arra a folyamatra voltak kíváncsiak egy-egy ember életében, amely során munkássá vált. Ennek megfelelően kiemelt kérdések vonatkoztak a gyermekkora, a családi körülményekre, a munka egyéni életutakban betöltött szerepére, hogy mikor, milyen körülmények között kapcsolódott be az illető a munkásmozgalomba, részletes kifejtését várták annak is, hogy hogyan változott a munkások helyzete az előző évtizedekhez képest. A néprajzi gyűjtésektől eltérően nagy arányban találkozhatunk olyan kérdésekkel, amelyek a politikai fordulatok emberi élettörténetekre gyakorolt hatására voltak kíváncsiak. Tehát nemcsak a munkások életmódjáról próbáltak tájékozódni, nemcsak a munkásműveltség került górcső alá, hanem a politika hatása is. Dégh Linda kiemelte, hogy a kutatásra vonatkozó összefoglalásokban, irányt adó munkákban meghatározó szerep jutott a kommunista rendszerben alkalmazott nyelvi kifejezéseknek. Ez természetesen hatott a munkák tartalmára is. Minden apró adat precíz, pontos lejegyzésének fontosságát hangsúlyozta, nehogy az önkéntes gyűjtői szelektálás csapdájába essenek a kutatók.[199]

Az *Útmutató* szerkezetéből és kérdéssorából is kitűnik az a szándék, amely a paraszti társadalom és a munkások műveltségbeli különbségeit bizonyítani igyekszik;

> „Gondolnunk kell arra a műveltségbeli különbségre, amely a munkásosztály és a parasztság közt van és ha paraszti elemekre találunk mind a munkáshagyomány, mind pedig a folklór területén, akkor a szovjet kutatás alapján azt kell megfigyelnünk, hogy miért konzerválódik s miként olvadnak fel azok magasabb rendű életkörülmények közé kerülve."[200]

Az *Útmutató* ellenére a későbbiek során gyűjtött anyag mégsem lett annyira részletgazdag, mint elvárható lett volna, ráadásul a kérdésekbe már az elvárt válaszokat is belefoglalták. Felmerül a kérdés, hogy Dégh miért nem egy alapos

198 Dégh L. 1953. 5.
199 Dégh L. 1953. 2–28.
200 Dégh L. 1952a. 288.

kérdőívet állított össze a téma kutatására. Ehhez valószínűleg a centenáriumi gyűjtések során szerzett tapasztalata is hozzájárult, amikor arra a következtetésre jutottak, hogy a kérdőívekben szereplő zárt kérdésekkel csupán néhány szavas válaszok jegyezhetők majd le.[201]

A munkaközösség gyűjtéseinek helyszínei 1953-tól bővültek, Sztálinvárosban, Csongrád megyében és a tatai szénmedencében egyaránt megfordultak. A korábbi gyűjtésekhez képest ebben az évben a Sztálinvárosban folytatott munka hozott újdonságot, amikor Dégh Linda és Dömötör Tekla a város építését végző munkások élettörténeteit jegyezte le.[202] Öntudatukra ébredt munkásokról szóló, a korábbi rendszerben szenvedő, az újban hirtelen lehetőségeket kapó, bizakodó elbeszéléseket rögzítettek. Kirajzolódott belőlük az életrajzi narratíva, ami a személyi kultuszban gyökerező hivatalos életrajzok esetében is megfigyelhető volt. A sanyarú családi háttér, a különböző próbatételek és áldozatok, a főhős szerepvállalása és helytállása, az ügy melletti elköteleződése a szocialista realista regény jellemzőivel mutattak párhuzamot. Az élettörténetek idealizált életutak voltak, amelyben a főhős teljes egészében alárendelte magát a szocializmus építésének, az egyes történeteken keresztül láthatóvá váltak a rendszer ideáltipikus hősei. Uralkodó volt az idealizált életrajzi narratíva, amelyben a személyes jellemvonások ritkán kerültek előtérbe. A megkonstruált *szocialista új ember* megtestesítőivé váltak. Kollektív jó és rossz tulajdonságokkal felruházott személyek jelentek meg a narratívákban, elvont és személytelen értékek csúcsosodtak ki bennük, példaként állítható magatartásminták konstruálása történt meg. Olyan személyek, akikbe a rendszer már belenevelte az általa elvárt értékeket és ideális mintákat.[203] Melyik helyszín bizonyult volna megfelelőbbnek a szocializmusban újjászülető emberek történeteinek megörökítésére, mint a szocialista álomként épített és az „új emberek kovácsaként" emlegetett Sztálinváros?[204]

Természetesen minden gyűjtőmunkával szemben felmerül a forráskritika és az önkényes gyűjtői szelekció veszélye, amely probléma a sztálinvárosi gyűjtéseknél is előkerül. Több évtized távlatából már csak letisztázott élettörténetek állnak a rendelkezésünkre, és nem tudjuk megállapítani, hogy valójában a lejegyzett információk vagy azok részletei hangzottak-e el. A fennmaradt narratívákra viszont úgy is szükséges tekintenünk, mint a politikai elvárásoknak megfelelni akaró tudományszak örökségére.

---

201 Tompos K. 2020. 31.

202 EA 3918 Dömötör Tekla: *Munkásfolklór (életmód, folklorizáció).* Dunapentele, 1953.; EA 3919 Dégh Linda: *Munkásfolklór (életmód, folklorizáció).* Dunapentele, 1953.

203 Apor P. 2008. 151.

204 Sz.n. 1951a. 1.

Az 1954-es évben a Munkásfolklór Munkaközösség már egy műfajra a dalra, és a magyarországi munkásdal-gyűjtemény összeállítására koncentrált, célkitűzésük egy gazdag jegyzetanyaggal ellátott szövegközlés és tudományos feldolgozás volt. Ebben az évben kiemelt szerepet kapott egy bányászfalu, Kirald népdalkincsének összegyűjtése, illetve egy tatai szénbányász életrajza is feldolgozásra került „mely nemcsak néprajzi, hanem munkásmozgalmi szempontból is jelentős" volt.[205]

A gyűjtőpályázat eredményeként született meg T. Szerémi Borbála szerkesztésében a *Magyarországi munkásdalok* című kötet, amelyről Nagy Dezső recenziója az 1956-os *Ethnographiá*ban a kötet és a gyűjtési módszertan visszásságaira is felhívta a figyelmet. A T. Szerémi nevével megjelent munkát úgy tüntették fel a munkásfolklór kutatását összegző művekben, mint az 1950-es évek tervszerű kutatásainak legfontosabb eredményét. A Munkásfolklór Munkaközösség tagjai, Dégh Linda, Dömötör Tekla és Katona Imre a kötet néprajzi munkatársai voltak, ennek ellenére sorra jelentek meg olyan kritikus bírálatok, miszerint tele volt közlésbeli és sajtóhibákkal. Annak ellenére, hogy az említett három szakember is részt vett a kiadás munkálataiban, a kötetnek nem volt célja a tudományos szempontú elemzés és közlés, főleg nem a részletes jegyzetapparátus. Csupán egy gyűjteményes kötetnek szánták a szélesebb közönség számára.[206]

A tartalmi hiányosságokat nem enyhítette a kötet igényes kiadása, jobb papírminősége, a rendszerezés igényével fellépő közlésmódja sem. Kérdéses volt továbbá a lejegyzések hitelessége, precizitása és módszertana, melyet Nagy Dezső Csongrád megyei gyűjtései is alátámasztottak.[207] A három folklorista szakértőnek felróható volt Nagy Dezső szerint a politikai megalkuvás, ami a kötet tudományos eredményeit is kétségbe vonta, de Nagy éles kritikai hangot ütött meg a kiadás körülményei kapcsán is. A jövőben tudományos igényű közlésmódra szólította fel a téma kutatóit, valamint a rokon tudományokkal való együttműködést szorgalmazta. Nagy Dezső írása azért is tanulságos, mert egészen ellentmond azoknak az összefoglalásoknak, amelyek az előző években láttak napvilágot, és a tervszerű, eredményes munkát emelték ki. Továbbá azt sem szabad elfelednünk, hogy Dégh Linda *Útmutatója* is kiadásra került ekkorra, de eredménye és hatása kétségbe vonható, a kötet minősége a korábbi évek gyűjtési gyakorlatát is megkérdőjelezi.

---

205 Barabás J. 1955. 602.

206 Nagy D. 1956. 656.

207 Vö. Nagy D. 1954. 120–141. A kötet megítélése a későbbiek során sem lett pozitívabb. Voigt Vilmos is hangsúlyozta az 1945 utáni folklorisztikai kutatásokat összegző írásában, hogy sajnálatos módon a munkásfolklór-kutatás eredményeiből csupán ez a „filológiailag pontatlan, folklorisztikailag nem tisztázott anyag" jelent meg. Voigt V. 1987. 17–18.

1954-ben fogalmazódott meg először, hogy a munkásfolklór kutatására a főváros lenne a legalkalmasabb terep, mivel a munkásság aránya ott a legnagyobb, és a kutatást támogató szakmai intézmények is ott összpontosulnak. Ennek hatására jött létre a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség, amelynek tagjai elsősorban az 1950-ben a fővároshoz csatolt környékbeli településeken (Budafok, Pesthidegkút, Tétény, Békásmegyer, Rákospalota, Cinkota, Rákoskeresztúr, Rákoscsaba stb.) láttak munkához. Ezek olyan területek voltak, amelyek még a hagyományos paraszti kultúrát őrizték, ezért a néprajzi kutatások tárgyát képezték. Munkásfolklórt, főleg munkásdalokat és szokásokat is gyűjtöttek,[208] de alapvetően a munkásság életmódja, a fővároshoz csatolt peremterületek paraszti hagyománya állt érdeklődésük középpontjában. A munkaközösség, megalakulásától kezdve minden évben több napilapban (*Szabad Nép* majd *Népszabadság, Esti Hírlap*) is gyűjtési felhívásokat tett közzé, és az alábbi témakörökkel kapcsolatos összegzéseket várták: Budapest munkáshagyományai (dalok, mesék, gyermekjátékok, szokások), a fővárosi munkásság vagy kisiparosság néprajza, egy kerület vagy városrész összefoglaló néprajzi leírása, Budapest gazdasági néprajza (gazdálkodás, kertészkedés, állattartás stb.), Budapest népművészete, viselete, táncai. Néhány év alatt nagy mennyiségű anyag gyűlt össze, de rendszerezését és feldolgozását a történelem eseményei akadályozták. A munkaközösség tagjai 1956-tól már nem tartottak megbeszéléseket és 1958–59-ből már sem munkaterv, sem jelentés nem maradt fent működésükről.[209]

A fentiek után megállapítható, hogy a munkásság kutatására – a szovjet mintával párhuzamosan – nem alakult ki egységes módszertan, és az ideológiai elvárásoknak megfelelni akaró néprajztudomány nem tudott hosszú távú sikereket elkönyvelni. A parasztság kutatására alkalmazott kérdésfelvetések és rendszerezési kísérletek éltek tovább a munkásság kutatása kapcsán is, a gyűjtés során a klasszikus műfaji felosztást követték a kutatók. A kiadott kötetek többségében állandó magyarázkodás és bizonyítási vágy jelent meg, amely természetesen a Rákosi-rendszer viszonyainak ismeretében érthető, de fakadhat a módszertani hiányból és abból a tisztázatlan kérdésből is, hogy sokszor a gyűjtők előtt sem volt világos, mit tekintettek a munkásság folklórjának.

Az 1960-as években történtek kezdeményezések a munkásfolklór-kutatások fellendítésére. Dobos Ilona a sztálinvárosi munkások körében folytatott gyűjtései után hívta fel a figyelmet arra, hogy a faluról városba költöző mesemondók szö-

---

208 MTA Néprajzi Kutató Csoport Kézirattára L.sz. 1135 Dömötör Tekla – Katona Imre – Dégh Linda – Bródi Dániel: *Mozgalmi dalok*. Budapest, 1955.; L.sz. 1061 Tiboldi József: *Munkásdalok*. Pesterzsébet, 1956., 1958.; L.sz. 901 Jankovits Ilona: *Munkáshagyományok, tréfás történetek, szokások (lakodalom)*. Békásmegyer, 1956.

209 Dömötör T. 1955. 605–607., 1958. 157–158.; Létay M. 1996. 315–320.

vegrepertoárja milyen változásokon ment keresztül az új környezet hatására.[210] A megváltozott életkörülmények, gondolkodásmód, a mesemondót körülvevő hallgatóság átalakulása miatt, a tündérmeséket és a hiedelemtörténeteket, kiszorították az általa „igaz történetnek" nevezett elbeszélések, amelyek a népi próza egyik megnyilvánulásaként tarthatók számon. Dobos Ilona az *igaztörténetek* alatt olyan szövegeket értett, amelyek az elbeszélő saját és másoktól hallott narratíváit is tartalmazták. Az ilyen típusú szövegek ismertek voltak a paraszti közösségekben, de a „tradicionális népi műveltség megbomlásával egyidejűleg" növekedett „az érdeklődés a realisztikusabb történetek iránt."[211] A mesék rovására egyre népszerűbbé váltak, nemcsak a munkásokkal vegyes, városi környezetben, hanem a falujuk és a munkahelyük között ingázók körében is.

Dobos Ilona csoportosította és tipizálta a történeteket, és különbséget tett az első személyben elmondott élménytörténetek és a mások élményeit is felhasználó, valóságtól jobban elrugaszkodó, folklorizálódott „igaz" történetek között.[212] Dobos Ilona elemezte a szövegrepertoárok változásának lélektani-társadalmi hátterét, utalt a gyermekkor, a félelem, a fájdalom, a sérelem stb. meghatározó szövegformáló szerepére, és kiemelte, hogy a „történetek lelki folyamatok termékei"[213] is egyben. Vázolta a női és férfi elbeszélők jellegzetes témáit, továbbá kifejtette, hogyan változtak az elbeszélők szövegei a társadalmi pozícióval párhuzamosan.

Dobos Ilona arra a következtetésre jutott, hogy bár az igaz történetek a mesék mellett mindig is jelen voltak egy-egy személy vagy közösség folklóranyagában, akkor nőtt meg a jelentőségük, amikor az elbeszélők idegen környezetbe kerültek. Ezáltal a munkásszállásokon, a szociális otthonokban, a kórházakban, a börtönökben és a hadifogságban az igaz történetek a mesék és mondák szerepét vették át. Nem kerülték el figyelmét az igaz történetekben szereplő motívumoknak, formai elemeknek, a hősök ábrázolásának más népköltészeti szövegekben fellelhető párhuzamai sem.[214]

---

[210] Dobos Ilona már korábban is foglalkozott a munkásfolklór kérdésével. Kutatásai 1951 és 1956 között, a Dégh Linda vezette Munkásfolklór Munkaközösség kutatásaival párhuzamosan és azzal együttműködésben zajlottak, aminek első összegzése az 1958-ban megjelent *Szegény ember vízzel főz. Életrajzi vallomások („igaz történetek")* című kötete volt. S. Dobos I. 1958.

[211] S. Dobos I. 1964. 198. Dobos Ilona kiemeli Hermann Bausinger megállapítását, aki német falvak lakói között végzett kutatásai során azt tapasztalta, hogy a mese és a monda mint „ünnepi viselet" élt a falusi emberek körében, amelyet ritkábban használtak a hétköznapi történetekhez viszonyítva.

[212] S. Dobos I. 1964. 201.

[213] S. Dobos I. 1964. 211.

[214] S. Dobos I. 1964. 212.

A téma egyik hazai kutatója, Nagy Dezső összeállította a munkásfolklór bibliográfiáját,[215] Maróthy János pedig a munkásdal kutatása során a zeneszociológia szempontjait érvényesítette, valamint elemezte a zenekultúra és munkásmozgalom kapcsolatát.[216] A munkásfolklór műfajai közül a munkásdalok kutatása vált népszerűvé, amelynek intézményi központja a Bartók Archívum volt. Fontos hangsúlyozni, hogy a munkásdalokra már Bartók, Kodály és Lajtha gyűjtései is felhívták a figyelmet, de a műfaj több évtizedig elkerülte a hagyományos paraszti műfajokra koncentráló kutatók figyelmét.[217] Az 1961. március 15-én Prágában tartott Nemzetközi Munkásdal Konferencia hatására megszervezték a budapesti székhelyű, Nemzetközi Munkásdal Bizottságot, amely 1968-ig működött.[218] Ezekben az években nem folyt sajátosan hazai szervezett gyűjtés. A korábbi évtizedek során összegyűjtött szöveganyagok értelmezését és rendszerezését a tíz tanulmányt magába foglaló, *A parasztdaltól a munkásdalig* című kötetben végezték el. A kötetnek elévülhetetlen érdeme, hogy tartalmazza a Voigt Vilmos által összegyűjtött, válogatott nemzetközi bibliográfiát a munkásdalkutatás témájában.[219]

A Nemzetközi Munkásdal Bizottság megszűnése újabb fordulópontot hozott a munkásfolklór kutatásban, és 1968-at követően ismét hiányoztak a munka szervezett, intézményi keretei. Ennek ellenére jelentek meg kötetek munkásdalokról, munkáshagyományokról, de az adatok gyűjtői és lejegyzői laikusok, főleg zenetanárok, művelődési házak alkalmazottai voltak: Barsi Ernő Győrben, Békefi Antal Veszprémben, Nagy Zoltán Nógrád megyében, Nemcsik Pál Ózd környékén gyűjtött.[220]

A magyar munkásfolklór első összefoglalóját Nagy Dezső készítette el, amelyben az egykori Munkásfolklór Munkaközösség tagjainak gyűjtései mellett saját gyűjtött anyagát is felhasználta. Nagy Dezső a munkások körében fellelhető számos folklórműfaj megnyilvánulására hívta fel a figyelmet, de olyan különlegességekre is hozott példákat, mint a munkás miatyánk, az eskü vagy a munkás tízparancsolat. Nem feledkezett meg a szocialista korszak kedvelt műfajáról, a csasztuskáról, a viccekről és a rigmusokról sem.[221]

Nagy Dezső felosztása és értelmezése hosszú időre kijelölte a munkásfolklórról kialakított tudományos diskurzusok irányait.[222] Nagy a munkásmozgalom felől közelített a munkásfolklór témaköréhez, és történelmi perspektívában próbálta

---

215 Nagy D. 1962.
216 Maróthy J. 1980.
217 Balázs G. 1991. 190.
218 Pálinkás J. 1962. 14–15.
219 Voigt V. 1968. 497–520.
220 Nagy D. 1987. 302.
221 Nagy D. 1987.
222 Nagy D. 1988. 749–772.

megrajzolni a műfaj kereteit. Munkája során tágan értelmezte a munkásfolklór fogalmát, és gazdag tematikus keretben elemezte az ipari munkásság folklórja mellett a magyar bányászfolklórt, a mozgalmi dalokat, a rigmusokat, valamint a folklorizálódott tömeg- és sztrájkdalokat.[223]

A munkásfolklór kutatása nem csak a magyar folklorisztikával szemben volt elvárás, hiszen a szocialista tömb több országában is – a magyar kutatásokkal egy időben – elkezdődtek a gyűjtések: a Német Demokratikus Köztársaságban Gerhard Heilfurth folklorista bányászok között gyűjtött; Csehszlovákiában pedig 1951-től jelent meg a *Radostná země* (Örömteli föld/Boldog föld) című folyóirat, amely a Sziléziai Tanulmányi Intézet néprajzosainak a munkássággal, munkásmozgalommal, szocialista faluval, folkloristáinak a munkásfolklórral, azon belül is a bányászfolklórral kapcsolatos gyűjtéseit, írásait közölte.[224]

A cseh kutatók már a 19. század végén, az új stílusú dalok vizsgálata során is felfigyeltek a munkásság folklórjára. Leoš Janáček zeneszerző a 20. század elején munkásdalokkal és az ostravai bányászok dalaival foglalkozott, de kijelenthető, hogy a csehszlovák kutatók a dalt tartották a munkásfolklór jellemző műfajának, így leginkább ezek vizsgálta került előtérbe kutatásaik során. Kiemelték a munkás és paraszti folklór közötti szoros kapcsolatot, amely a dalok dallamai esetében is megmutatkozott. Szegő Júlia hangsúlyozta, hogy a cseh, német, bolgár és szovjet kutatók nem láttak lényeges eltérést a munkás- és parasztdalok között, mindkettőre a nemzeti hagyomány részeként tekintettek.[225]

A romániai munkásfolklór-kutatás központja a bukaresti Folklór Intézet és a kolozsvári Bolyai Egyetemen működő munkásfolklór-kutató csoport volt. Utóbbi tagja volt Faragó József, az ő szerkesztésében jelent meg 1954-ben a *Rajta rajta, proletárok!* című kötet, amelyben dallam és magyarázat nélküli munkásdalokat közöltek. A kötet egy rövid bevezető tanulmánnyal indul, amelyben a szerző a kutatások hátterét és motivációit foglalta össze: a Romániában is útjára indított munkásfolklór-gyűjtés a szovjet folklorisztika mintáját próbálta követni, és a munkásfolklór kapcsolatait kutatta a paraszti folklórral. A romániai munkákból is kiderül, hogy a munkásfolklór kezdetben átköltött új stílusú népdalokból, népballadákból állt, de hatottak rá a népies műdalok is.[226]

A romániai kutatók közül ki kell emelnünk Szegő Júlia nevét, aki marosmenti faipari munkások között, gyergyószentmiklósi vasúti barakktáborban, a maroshévízi fűrésztelep munkásai között, továbbá egykori illegális mozgalmi központokban gyűjtött munkásdalokat. Szegő felhívta a figyelmet a szövegtanulási alkalmak sokszínűségére, a nemzetközi munkásfolklórból ismert szövegek pl.

223 Nagy D. 1988.
224 Manga J. 1952. 251–252.
225 Szegő J. 1957. 315.
226 Faragó J. (szerk.) 1954. 30–31.

a *Marseillaise* lokális változataira és a motívumok vándorlására. Szegő az egységes stílus hiányára figyelmeztetett a szövegekkel kapcsolatban és már nem folklóralkotásokként tekintett rájuk. A téma egyetlen román nyelvű gyűjtője Nikcola R. Ioan népzenegyűjtő volt.[227]

A Népművészeti Intézet gyűjtései

„*Fluctuat, nec mergitur*."[228]

Az 1951. január 6-án, a szovjet Népi Alkotások Háza mintájára létrehozott Népművészeti Intézet[229] a munkásfolklór kutatásához is gazdag anyagot hagyott hátra. Az intézmény a korábban megszüntetett egyesületek, szervezetek szakembereit is alkalmazta, így a Magyar Szabadszínjátszók Országos Szövetségének (1946–1948),[230] a Magyar Népi Művelődési Intézetnek (1946–1948),[231] a Néptáncosok

227 Szegő J. 1957. 315.

228 Széll Jenő válaszolta egyik alkalommal a Párizs címerén olvasható jelmondatot Kodály „Mit csinál az Intézet?" kérdésére. („Dobálják bár a hullámok, nem merül el.") Halász P. 2006. 22.

229 1956-ban az intézetet Népművelési Intézetként szervezték újjá, amelynek 1972-től Vitányi Iván lett a vezetője. A Népművelési Intézetből 1980-ban vált ki a Művelődéskutatási Osztály és a későbbiek során mint önálló Művelődéskutató Intézet működött Vitányi irányítása alatt. A Népművelési Intézet vezetésével Benkő Évát bízták meg. 1986-ban a Művelődéskutató Intézet és a Népművelési Intézet összevonásával létrejött az Országos Közművelődési Központ Vitányi vezetésével és két alintézettel: 1. Módszertani Intézet, amelynek igazgatója Benkő Éva lett, 2. Művelődéskutató Intézet, amely Hidy Péter igazgatósága alatt működött. Vitányi szakmai és politikai tekintélye tette lehetővé, hogy az intézmény a kádári 3T politika határmezsgyéjén a „tűrt" kategóriába kerülhetett. A rendszerváltás után, 1992-ben Magyar Művelődési Intézetként szervezték újjá, vezetője Halász Péter lett 1995-ig. Halász P. 2006. 24–25.

230 A Magyar Szabadszínjátszók Országos Szövetsége 1946-ban jött létre Muharay Elemér vezetésével. Feladata az amatőr művészeti mozgalom összefogása volt. Földiák A. (összeáll.) 1996. 3.

231 A Magyar Népi Művelődési Intézet 1946-ban alakult. Elnöke Illyés Gyula, igazgatója Harsányi István, titkára Gombos Imre voltak. Az Intézet az iskolán kívüli művelődést támogató intézményként jött létre, és a népi írók művelődésről alkotott elképzeléseit támogatta. Fontos célja volt a tanyák és községek művelődésének segítése, iskolák alapítása. Együttműködtek a Szabadművelődési Tanáccsal, a Táj- és Népkutató Intézettel és amatőr művészeti mozgalmakkal. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1948. október 13-án szüntette meg az intézetet. Erről bővebben lásd: Harsányi I. 1988.; Halász P. 2006. 23.

Szövetségének (1948–1950),[232] a Bartók Béla Szövetségnek (1948–1950)[233] és a Magyar Bábjátékosok Szövetségének (1949–1951)[234] több egykori dolgozója is itt kapott munkát.[235]

Az Intézet egyik feladata a kulturális forradalom művészeti irányítása volt: kultúrműsorok terveinek összeállítása, a kulturális tömegmozgalom művészeti lapjának, a *Népművészeti Értesítő*nek a szerkesztése, részvétel az új népdal és tánckultúra kialakításában.[236] Az intézmény több munkatársa is rendszeresen publikált a kultúrforradalom lapjának tekintett *Művelt Nép*ben, fotókkal illusztrált cikkek jelentek meg az Intézet munkatársainak munkájáról, akik néprajzi gyűjtőutakon, ünnepi rendezvényeken helyszíni felvételeket készítettek, majd azokból oktatóanyagokat állítottak össze a későbbi kultúrmunka támogatására.[237]

Az Intézetnek természetesen ideológiai szerepet szántak, és a szovjet mintára átalakítani kívánt kulturális élet egyik háttérintézményének számított, noha a gyakorlatban sokkal összetettebb és komolyabb munkát végzett el. Annak köszönhetően, hogy olyan kiváló és neves szakemberek dolgoztak itt, mint Lajtha László, Szőts István, Martin György vagy Pesovár Ernő, gyakorlatilag a magyar néptánckutatás alapjait teremtette meg.[238]

---

232 Pór Anna folytatta innen a munkát a Népművelési Intézetben. Földiák A. (összeáll.) 1996. 3.

233 A Bartók Béla Szövetség 1948-ban jött létre az 1867-ben alakult Magyar Dalosszövetség és az 1907-ben létrejött Munkás Dalszövetség egyesülésével. A hazai kóruskultúra kiemelkedő támogatói, Maróti Gyula és Perlstein Klára kerültek innen a Népművelési Intézethez. Földiák A. (összeáll.) 1996. 3. A szövetség folyóiratot is kiadott *Éneklő Nép* címmel, Asztalos Sándor szerkesztésében.

234 A Magyar Bábjátékosok Szövetsége 1949. február 20-án alakult, és a bábjátékosok munkáját irányította 1951-ig. Előzménye az 1931-ben létrejött, Blattner Géza (1893–1967) festő, grafikus, bábművész és Szokolay Béla (1891–1959) bábjátékos vezetése alatt működő, A Bábjáték Magyar Barátainak Köre és az 1948-ban alapított Magyar Bábjátékosok Egyesülete volt. Sz.n. 1994a. 474. Hollósné Sponták Gizella és Kós Lajos folytatták innen munkájukat a Népművészeti Intézetben. Földiák A. (összeáll.) 1996. 3.

235 Az intézet 1952-ben költözött a Corvin tér 8-as szám alá.

236 A 9/1951./1.6./M.T. sz. rendelet határozta meg az Intézet feladatát. Első igazgatója, Széll Jenő ezt a következőképpen fogalmazta meg a vele készült interjúban 1981–82-ben: „Ez egy országos központ, egy művelődésügyi intézmény volt, amelyiknek a feladata az volt, hogy irányítsa és befolyásolja és helyes útra terelje, anyaggal lássa el, oktassa az öntevékeny művészeti káderekt.” Az interjút készítették: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona. 1981–82. 4. sz. 355. (Az interjú a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár Oral History Archívumában érhető el)

237 Rudas B-né 1952. 28.

238 Erről részletesebben lásd: Sebő F. 2007. 19–21.

Az intézmény létrehozása Révainak azzal az elképzelésével állt összefüggésben, amelyet egyik alkalommal a következőképpen foglalt össze: „a népdal az kifejezi a nép elégedetlenségét, a nép jobb iránti vágyát, de egy nincs benne a népdalban, a szocializmus eszméje, és ezt nekünk kell belevinni a népművészetbe."[239]

Az Intézet felé megfogalmazott elvárás, miszerint új tartalommal kell megtölteni a hagyományos folklóranyagot, nagyon sok vitát váltott ki az ott dolgozó munkatársak között. Többen az abszolút újítás mellett álltak ki, de az Intézet első igazgatója, Széll Jenő (1912–1994)[240] ekként fogalmazta meg ezzel kapcsolatos elveit: „mi a továbbfejlesztésben nagyon óvatosak voltunk, és azt mondtuk, hogy azon az áron nem fogunk továbbfejleszteni, hogy tönkretesszük azt, ami jó, mert az elfuserálása a jónak."[241] Arról, hogy Révai mindehhez hogyan viszonyult, Széll a következőket fogalmazta meg:

> „[é]rdekes, hogy Révai lényegében megvédett minket, holott, ha valaki, ő világosan láthatta, hogy tényleg valami mást, mégpedig lényegesen mást csinálok én ott, mint ami az akkori hivatalos művelődéspolitika volt. Hogy én azt jó lelkiismerettel csinálhattam, az azért volt, mert az ellenfeleim olyan iszonyatosan színvonal alattiak voltak."[242]

Az új eszmét politikai célból, de mégis a spontaneitás látszatát keltve kellett közvetíteni, amely egyáltalán nem volt egyszerű, és sokszor a gyűjtő leleményességén és fantáziáján múlt, hogyan oldotta meg ezt a feladatot. Jól illusztrálja ezt Lontai Sándor Széll Jenővel készített interjújának részlete az 1970-es évekből:

> »[Lontai:] Tehát a népművészet autonóm művészet, nem tartalmazta a szocializmus eszméjét, bizonyos mértékig meg kellett változtatni tartalmában, jellegében. [Széll]: Igen, ilyesmit elvártak tőlünk. Nem is annyira megváltoztatni, mint azt, hogy gyűjteni olyan népdalokat, amibe már benne van a szocializmus. [Lontai]: Voltak ilyen dalok? [Széll]: Voltak, de aztán kiderült, hogy azt a gyűjtő találta ki.«"[243]

---

239 Stefány J. 1987. 44.

240 Széll Jenő 1951 februárjától 1955 decemberéig és 1956 szeptemberétől 1957 áprilisáig vezette a Népművészeti Intézetet. Az 1956-os forradalomban Nagy Imre titkára és a Szabad Kossuth Rádió kormánybiztosa volt. 1958. október 19-én tartóztatták le, börtönbüntetését letöltve 1963. március 29-én szabadult. Kozák P. 2023. https://www.nevpont.hu/palyakep/szell-jeno-41636 (Utolsó megtekintés: 2025. február 15.) Halász P. 2006. 23.

241 Részlet a Széll Jenővel 1981–82-ben készült interjúból. Az interjút készítették: Hegedűs B. András, Kozak Gyula, Szabóné Dér Ilona. 1981–82. 4. sz. 363.

242 Részlet a Széll Jenővel 1981–82-ben készült interjúból. Az interjút készítették: Hegedűs B. András, Kozak Gyula, Szabóné Dér Ilona. 1981–82. 4. sz. 365.

243 Idézi: Stefány J. 1987. 44.

A vezetésével 1956-ig megbízott Széll Jenőnek köszönhetően az intézmény a mindennapi munkája során óriási mennyiségű táncfilmet, fotót, kézirattári anyagot (népdalgyűjtést, szokásleírást, néptáncot, gyermekjátékot) hagyott hátra, amely később a Magyar Rádió, az Állami Népi Együttes, a Zeneművészeti Főiskola, a Színházművészeti Főiskola, valamint a Tudományos Akadémia számára pótolhatatlan forrásnak bizonyult, és az amatőr népművészeti mozgalmat szakmailag is támogatta.[244]

Emellett képzéseket szervezett, tudományosan megalapozott kutatómunkát végzett, könyvkiadással foglalkozott, elméleti-módszertani kérdésekben segítette az országszerte működő amatőr csoportokat.[245] A gyűjtőmunkában a legnagyobb szerepet az Intézet Néprajzi Osztálya vállalta, amelyet az abba beolvasztott egykori Magyar Szabadszínjátszók Országos Szövetségének elnöke, Muharay Elemér vezetett. A Néprajzi Osztály munkatársai között Martin György, Novák József, Márkus István, Pesovár Ernő és Pesovár Ferenc a néptáncgyűjtés terén elévülhetetlen munkát végeztek.[246]

A Népművészeti Intézet a Néprajzi Múzeummal, az Egyetemi Néprajzi Intézettel és a Múzeumi Központtal is együttműködött, továbbá támogatta a néprajzi gyűjteséket. Az intézmények közötti megbeszélésre 1951. április 24-én került sor. Morvay Péter és Vargyas Lajos felismerték, hogy a néprajzi munkaközösségek számára is fontos a Népművészeti Intézettel történő együttműködés. Morvay Péter ebben az időszakban már a Néprajzi Múzeum társadalmi gyűjtőhálózatának kidolgozójaként kiemelt szerepet vállalt magára. Kezdetben még a kérdőíves gyűjtések kidolgozását tűzték ki maguk elé, melynek már az 1930-as évek végén Gunda Béla is fontos szerepet szánt. Morvay Péter – akinek a minta-aratóünnepek megszervezésében is fontos szerepe volt – a Néptudományi Intézet felszámolása után, már a Néprajzi Múzeum munkatársaként vállalta a kapcsolattartást a Népművészeti Intézettel.[247] Az együttműködés az adminisztratív és az archiválási munkában is megnyilvánult, hiszen a gyűjtések, a róluk készült jelentések, a terepre utazáshoz szükséges iratok dokumentációinak egy része a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába is bekerült. Segítségükkel a korabeli gyűjtőmunka körülményeiről tájékozódhatunk.[248]

---

244 Az Intézet igazgatóhelyettese Kamarás Rezső volt. Kamarás 1952. 2–3. Az egykori Népművészeti Intézet gyűjtésének egy része az MTA BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Archívumába került. Erről részletesen lásd: Dóka K. – Felföldi L. – Fügedi J. – Karácsony Z. – Máté Zs. – Varga S. 2006. 2–12.

245 Halász P. 2006. 23.

246 Földiák A. (összeáll.) 1996. 3.

247 Harangi L. 1997. 113.; Szász J. 1981. 46–47.; Deáky Z. – Koltay E. 2016.

248 Koltay E. 2016. 23. Példa egy tematikus gyűjtési útmutatóra: Dégh L. 1953.

A néprajzi intézmények a Népművészeti Intézettel hivatalosan 1951. szeptember 8-tól működtek együtt, ami mindegyikük számára hasznosnak bizonyult. A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára olyan gyűjtések anyagával gyarapodott, melyek anyagi hátterét a Népművészeti Intézet biztosította.[249] A néprajzi gyűjtőmunkában tanítók, tanítónők, papok, kántorok, óvónők is részt vettek, akiknek a munkáját néprajzkutatók támogatták, segítették. A Népművészeti Intézet munkatársai úgy vállaltak részt a „kulturális tömegmozgalomban", hogy a megelőző néprajzi gyűjtőmunka után visszajártak a falvakba, településekre és segítették a helyieket szokásaik színpadra állításában, a táncok betanításában, és támogatták őket az országos kultúrversenyekre való felkészülésben.[250]

Az Intézet rendezésében készült arató-, szüret-, alkotmány-, május 1-jei ünnepségek esetében is látható a fenti tevékenység, méghozzá úgy, hogy az ünnepek menetébe beillesztett „öregek tánca" alkalmával az idős „adatközlő" tanította meg a táncokat, énekeket az ifjúságnak. A dallam, az ének, a tánc így eredeti környezetében maradva hagyományozódhatott át egyik generációról a másikra. Ezzel az ún. „alkalmazott népzenei feltárással" nem romlott az ének szövege és dallama, mert nem közvetítőkön keresztül jutott vissza a közösségbe.[251]

Az Intézet munkatársai a falvakban gyűjtött dalokat, táncokat heti tanfolyamok keretei között a gyárakban, üzemekben is tanították, ezáltal a munkásfolklórra is hatással voltak: például a sztálinvárosi Sztálin Vasmű Gépgyár tánccsoportjának vezetője, Forrai Kálmán 1953-ban, a *Művelt Nép* folyóiratban számolt be arról, hogy az üzem tánccsoportjának a Népművészeti Intézet tanfolyamain elsajátított decsi verbunkost fogja betanítani.[252] A kiválasztott tánc természetesen nem volt véletlen, mivel a Népművészeti Intézetből Igaz Mária, Lányi Ágoston, Erdős Lajos, Kovács Gábor, Vavrinecz Imre és Vadasi Tibor 1952. április 5-én valóban dokumentálták a decsi verbunkot Fülöp Ferenc előadásában.[253] Ilyen módon a falusi és az üzemi hagyomány szorosan összekapcsolódott, és az Intézet közreműködésének köszönhetően a falusi hagyomány üzemi keretek között tovább élt.

A Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának munkatársai által összeállított és kiadott műsorfüzetek, kötetek közül a munkásfolklór szűkebben vett témáját tekintve nem hagyható figyelmen kívül a *Köszöntőkönyv* című rigmusgyűjtemény, amelyről népművelők, írók, folkloristák részvételével vita is kialakult a *Művelt Nép* folyóirat hasábjain.[254]

---

249 Koltay E. 2016. 23.
250 Deáky Z. 2016. 10–11.; Rudas B-né 1952. 28.
251 Sebő F. 2007. 20.
252 Forrai K. 1953. 32.
253 BTK ZTI Ft. 164. 6a-b.
254 Sándor A. 1952. 26–27.; E. Kovács K. 1952. 29.; Varga I. 1952. 18–19.

Az 1952-ben megjelent kötet célja az volt, hogy az üzemi rigmusköltők és rigmusbrigádok munkáját segítse a szocialista tartalmú rigmusok előállításában, a művészeti versenyekre való felkészülésben. A kötet tartalmában az új, szocialista ünnepi struktúrához alkalmazkodott, így a sztahanovista munkások köszöntésére, szövetkezeti dolgozók születésnapjára, fenyőünnepre, télapó köszöntésére, aratás ünnepére, az új állami ünnepekre felhasználható köszöntőket, rigmusokat, dalokat tartalmazott.[255]

A tömegesen gyártott rigmusoknak és csasztuskáknak az 1950-es évek közepéig a népművelésben és a kultúragitációban is kiemelt szerepet szántak. Azokat a szocialista termelésre buzdító legfontosabb műfajoknak tartották, a tartalmában szocialista, formájában népi, új költészet fejlődésének alapját látták bennük. Dégh Linda a rigmusokkal kapcsolatban a népi jelleget tartotta lényegesnek, amely a rigmusok gyors terjedéséhez is hozzájárulhat. A paraszti költészetben ismert műfajok közül a tréfás dalokat, a házasító dalokat, szerelmi dalokat, a lakodalmi rigmusokat, leány- és asszonycsúfolókat, gúnydalokat, köszöntőket, a kortesdalokat és a munkásdalok nagy részét megfelelőnek tartotta az új rigmus kialakulásához.[256]

Az Intézet gyűjtési útmutatókat is megjelentett, amelyek közül az egyik az 1953-as *Az Országos Társadalmi Néprajzi Gyűjtés Tájékoztatója* című kiadvány volt, amely a társadalmi néprajzi gyűjtést segítette, ezért szerepelt a második részében egy részletes alapkérdőív is.[257]

Az Intézet működésének történetében az 1953-as júliusi fordulat hozott változást, amelyre Széll így emlékezett vissza:

> „[e]gyik napról másikra föl kellett fedeznünk olyan megdöbbentő dolgokat, hogy 1949 és 1952 között felszámolódott a magyar munkásénekkari kultúra. Felszámolódtak azok a munkásdalegyletek, amelyeket a tízes és húszas években alapítottak, és amelyek végig bírták a Horthy-rendszer egész elnyomását. […] Ezeket az énekegyleteket bepréselték valamelyik üzem kultúrosának a diktatúrája alá és a párt mindennapi céljait a tojásbegyűjtéstől a fásításig kellett nekik szolgálni és alátámasztani, azután temetéseken részt venni, élmunkás-kitüntetésekkor énekelni."[258]

Széll szavai jól mutatták azokat az abszurd körülményeket, amelyek közt az Intézet ellátta feladatait.

Széll Jenőt 1955-ben váltották le az Intézet éléről és Baranyai Tibor vette át annak vezetését. Ez azért nem okozott túl nagy váltást, mert Baranyai jóban volt

---

255 Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952.

256 Dégh L. 1952b. 28–29.

257 Az Országos Néprajzi Múzeum Adattára, Népművészet Intézet Néprajzi Osztálya (szerk.) 1953.

258 Részlet a Széll Jenővel 1981–82-ben készült interjúból. Az interjút készítették: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona. 1981–82. 4. sz. 388.

Széllel, nem követett merőben más vezetési stílust, és amikor 1956. szeptember 1-jén Széll visszatért, az eltávolítása előtti munkáját folytathatta. 1957. január 15-ig vezette az intézményt, amely ettől az évtől kezdve Népművelési Intézet néven folytatta munkáját. A Népművészeti Intézet tevékenységét a Népművelési Intézet Táncosztálya vette át.[259]

A Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának munkatársai kiterjedt gyűjtőmunkát végeztek, amelyek közül számomra az országos ünnepekhez kapcsolódó feljegyzések, dokumentumok voltak érdekesek. Már többször utaltam rá, hogy ennek az intézménynek milyen fontos szerepe volt a népművészeti mozgalom támogatásában, és hogy mindez az országos ünnepek esetében hogyan mutatkozott meg, a következő fejezetekben lesz látható.

[259] Részlet a Széll Jenővel 1981–82-ben készült interjúból. Az interjút készítették: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona. 1981–82. 4. sz. 405–407; Sebő F. 2007. 20.

A MAGYAR KULTURÁLIS ÉLET ÁTALAKULÁSA

A második világháború után létrejött koalíciós kormány kultúrpolitikai elképzeléseit a pártok társadalmi és politikai elvei határozták meg. Közös vonásuk volt egy olyan kultúra támogatása, amelynek középpontjában a munkásság és a parasztság áll, a népi kultúrán és a népművészeten alapul, ezáltal könnyen befogadható és alkalmas egy széleskörű közműveltség megteremtésére. A Magyar Kommunista Párt (MKP) számára a kezdetektől a szovjet minta volt a meghatározó, amely az új politikai berendezkedés alapját a „munkás–paraszt szövetség" létrejöttében látta, és az új kultúrát is erre a két társadalmi csoportra kívánta építeni. Ez az elképzelés a gyakorlatban a népdalok, a néptáncok, a népi játékok és a mozgalmi dalok népszerűsítésén alapult, és elutasított minden olyan munkáskulturális jelenséget, amely az avantgárd irányzatokkal érintkezett. Ebből az elképzelésből következett a közoktatás reformja, amelyben szintén egységes állásfoglalás volt megfigyelhető a pártok között. A cél egy olyan oktatási rendszer kidolgozása volt, amely minden társadalmi réteg számára korszerű alapműveltséget biztosít, ezzel a társadalmi különbségek csökkentéséhez és egy új népi értelmiségi réteg kineveléséhez is hozzájárul.[260]

A közigazgatásban az MKP a kezdetektől igyekezett pozíciókat szerezni. Így került sor arra, hogy az 1945 novemberében megtartott nemzetgyűlési választásokon legtöbb szavazatot kapott Független Kisgazdapárt vezetőit – Kovács Béla

[260] A népi kultúrán alapuló nemzeti műveltség a Nemzeti Paraszt Párt esetében a magyarnóták, a cigánydalok és az operett ellenében fogalmazódott meg. A kisgazdapárti politikusok is a népi kultúrára építették a magyar kultúra alapjait, de a párt balszárnyán belül többen kritikusan fogadták a paraszti kultúra kultuszát. Ezek közé tartozott Ortutay Gyula is, aki a népi kultúrára csak egy új kultúra kiindulópontjaként tekintett. A Szociáldemokrata Párt viszont teljes mértékben a munkásságra koncentráló kultúrpolitikát fogalmazott meg, ami azon az elképzelésen alapult, hogy a városi munkásság és a parasztság életformája annyira különbözik egymástól, hogy a munkásság nem veheti át a parasztság kultúráját, így a saját városi népdalát kell megteremtenie. Póth P. 1985. 498., 508., 510–513.; Ignácz Á. 2015. 324.

főtitkárt és Nagy Ferenc miniszterelnököt – az MKP hatására és a Szovjetunió támogatásával 1947 júniusára eltávolították a hatalomból.[261] Miután az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés[262] értelmében a szovjet jelenlét az országban állandóvá vált, majd 1948 júniusában a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülésével létrejött a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), a versengés lezárult.[263] Az 1949. május 15-én megtartott választások után hivatalosan is egypártrendszer alakult ki. Az 1949. augusztus 18-án elfogadott, majd augusztus 20-án hatályba lépett Magyar Népköztársaság Alkotmánya megszüntette a köztársasági elnöki posztot, és szovjet mintára létrehozta az Elnöki Tanácsot. Formailag továbbra is meghagyta a parlamentet, a kormányt és a bíróságot, de a gyakorlatban minden hatalom az MDP kezébe került, amely Rákosi Mátyással az élén annak kizárólagos gyakorlójává vált.[264]

A hatályba lépett törvény a diktatúra jellemvonásairól mindent elárul: kirajzolódik benne a proletárdiktatúra képe, amelynek lényege az osztályharc, a régi rend lerázása, szétzúzása, a termelőeszközök államosítása és a magántulajdon felszámolása. A dolgozó parasztság, valamint a munkásság vezető szerepét hangsúlyozza, amelyet az ország új címere is megerősít, és a „néphez hű értelmiség kifejlődését" sürgeti. A benne szereplő jelzők (nagy Szovjetunió), rugalmas kategóriák („a termelési eszközök *zöme*") a későbbi évek során a közbeszéd szintjén is megjelentek, és a törvényben foglaltak önkényes értelmezését tették lehetővé.[265] A teljes politikai fordulatot követően tehát az országépítés programja és propagandája a szovjet modellből indult ki, és az azt követő években is annak rendelődött alá.

Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében a nyilvánosság különböző szféráit is szovjetizálták: az irodalmi termékek kiadása, azok behozatala, terjesztése, a színházi előadások témája, a mozik működtetése, a rádióállomások, a posta és a kommunikációs csatornák használata kizárólag a Vörös Hadsereg főparancsnokságának engedélyével volt lehetséges, így a tudományos és a gazdasági élet mellett a kulturális szféra és annak céljai is radikálisan átala-

261 Borvendég Zs. – Palasik M. 2015. 17.

262 1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. IV. rész 22. cikk 2.

263 Erről bővebben: Apor B. – Apor P. – Rees, E. A. (eds.) 2008.; Bottoni, S. 2015.; Ö. Kovács J. 2017. 23. A hatalomra került kommunista vezetők – Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Nagy Imre stb. nem a Horthy-rendszerben illegálisan működő kommunisták csoportjából kerültek ki, hanem az ún. moszkoviták közül, akik a két világháború közötti moszkvai emigrációjuk idején ismerték meg a kommunista eszméket, és 1945 után az országba visszatérve a moszkvai központi utasítások végrehajtóivá váltak. Halász Cs. 2013. 7.

264 Borvendég Zs. – Palasik M. 2015. 17.

265 1949. évi XX. törvény A magyar népköztársaság alkotmánya.

kultak. A kultúra minden szegmense a központi ideológiai tanok közvetítőjeként, az új, szovjet mintát követő állami berendezkedés egyik legitimációs tereként funkcionált.[266]

A fogalommal kapcsolatban Scheibner Tamás, a magyar irodalmi élet szovjetizálását vizsgáló kötetében arra hívja fel a figyelmet, hogy az alapvetően gazdasági fogalomként számontartott kifejezés a társadalom és a kultúra átformálására is használható. Ennek az az oka, hogy 1945 után a politikai berendezkedés soha nem látott mértékben vonta maga alá az irodalomról szóló diskurzusokat.[267]

A hazai kulturális élet átalakítása tehát szovjet mintát követett: létrejött a Magyar Művészeti Tanács,[268] a szovjet vezetés által elfogadott kultúra pedig a VOKSZ-on (Vszeszojuznoe Obsesztvo Kulturnoj Szvjazü – Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Szervezete) keresztül ért el Magyarországra, amelyet az 1945. június 9-én megalakult Magyar–Szovjet Művelődési Társaság (MSZMT, később a Magyar Szovjet Társaság azaz MSZT) mint a VOKSZ testvérintézménye terjesztett. A VOKSZ elnöke, feladatainak és tevékenységi körének meghatározója 1941-es kivégzéséig Lev Trockij húga, Olga Kamenyeva volt, és az intézmény a titkosrendőrség hírszerzőjeként is működött. A VOKSZ szervezetét (elvben) azért hozták létre, hogy a Szovjetunió nemzetközi kulturális kapcsolatait koordinálja mind személyi, mind intézményi szinten. Több országban önálló kirendeltségei voltak, de Magyarországon a szovjet diplomáciai képviselet részeként működött 1945 és 1956 között.[269]

Az MSZMT szervezésének terve már 1944 decemberében megfogalmazódott. Horváth Márton, a Magyar Kommunista Párt értelmiségpolitikáját összegző munkájában már felvetette létrehozásának tervét: „Létre kell hoznunk egy Magyarország és [a] Szovjet Unió együttműködését előmozdító társaságot és adott esetben egyes tekintélyesebb gazdasági, közéleti férfit, tudóst stb. e társaság soraiba való felvétellel kell hozzánk közelebb hozni és a németellenes harcban ak-

---

266 A kelet-európai országokban a szocializmus kiépítésére nem egyformán került sor, amely speciális körülmény a terület folklórján is éreztette hatását. Applebaum, A. 2014.; Artymyshyn, P. 2020. 10.; Halász Cs. 2013.; Kalmár M. 2014.; Ö. Kovács J. 2017. 19–65.; Romsics I. 2010. 273–333.; Valuch T. 2005.

267 Ugyanakkor a kommunisták között nem volt egységes álláspont annak tekintetében, hogy a szovjetizálás során milyen utat kövessenek, és mit is takar valójában a szovjet modell megfelelő követése. Scheibner T. 2014. 9., 20.

268 1945 februárjában alakult, és ekkor még a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozott, elnöke Kodály Zoltán volt. Az intézmény a művészeti élet demokratikus szervezésének igényével jött létre, hét szaktanácsa létezett, amelyek megkérdezése nélkül a szaktárca nem hozhatott érdemi döntést. 1948 végére már csak névleg működött, a kormány 1950 februárjában döntött a megszüntetéséről. Bolvári-Takács G. 2011. 40.

269 Müller G. 2018. 66.; Rydel, J. 2017. 31.; Scheibner T. 2014. 70.

tív közreműködésre ösztökélni. Egy ilyen társaságnak a jelentősége különösen a háború utáni időkben fog roppant mértékben megnövekedni és ezért is érdemes már most alapjait lefektetni."[270]

A társaság a moszkoviták támogatásával a következő év nyarán jött létre: elnöke a nemesi származású Zilahy Lajos író, díszelnöke az 1937-ben orvosi Nobel-díjjal jutalmazott Szent-Györgyi Albert, főtitkára a drámaíró Háy Gyula volt.[271] A Társaság célja a két ország közötti kulturális kapcsolat és szellemi együttműködés támogatása volt, amit egymás kultúrájának kölcsönös megismertetésével, valamint tudományos eredményeik cseréjével kívántak elérni. Előadásokat, hangversenyeket, filmbemutatókat szerveztek, orosz nyelvtanfolyamokat indítottak, könyveket és folyóiratokat adtak ki. A társaság 1945 augusztusában elindította a *Jövendő* című képes magazinját, majd ez év októberében az *Irodalom/Tudomány* című lapot.[272] Fontosnak tartották a közös kulturális összejöveteleket is. Scheibner Tamás kiemeli, hogy a társaság programjai a városi középosztály igényeire épültek, akiknek „a Szovjetunióval szembeni ellenérzéseit eleinte nemcsak és nem elsősorban a közvetlen agitáció eszközeivel vélték leküzdeni, hanem az érzékekre hatva."[273] Figyelembe véve a világháború utáni eseményeket, valamint a Vörös Hadsereg iránti ellenszenvet, a Társaság első vezetőinek nagyon terhelt és nehéz időkben kellett tevékenykednie.

A Társaság létrehozását az is támogatta, hogy 1945-ben a magyar kormány intézkedett a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok elmélyítéséről: Dálnoki Miklós Béla, az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke felkérte a Magyar Tudományos Akadémia vezetőségét Lenin és Sztálin legfontosabb műveinek lefordítására és megjelentetésére. Felszólította a Kisfaludy Társaságot[274] a modern szovjet költők magyar nyelvű antológiájának kiadására, továbbá orosz nyelvi lektorátusok, orosz nyelvi és irodalmi tanszékek felállítását rendelte el a budapesti tanszék mellé. Az orosz nyelv oktatását a középiskolákban is kötelezővé tették.[275]

Annak ellenére, hogy a társaság vezetőségén belül kezdettől fogva jelen voltak baloldali politikusok, csak 1946 nyarára erősítették meg pozíciójukat olyannyira, hogy 1946 augusztusában Zilahy már így fogalmazott: „[n]yíltan ki kellene mon-

---

270 Idézi: Scheibner T. 2014. 69.

271 A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság létrejötte nem volt egyedülálló, mert 1945 nyarától a magyar és a külföldi szellemi elit kezdeményezésére, valamint a politikai ellentétek csillapítására különböző baráti társaságok jöttek létre. 1946 augusztusára a Magyarországon működő magyar–külföldi társaságok száma 18 volt. Tasiné Csúcs I. 2015. 154–171.; Halász Cs. 2013. 8.; Scheibner T. 2014. 72.

272 Scheibner T. 2014. 78.

273 Scheibner T. 2014. 70.

274 A Kisfaludy Társaság 1836 és 1952 között működött. Pogány P. 1980. 208–209.

275 Tasiné Csúcs I. 2015. 157.

dani, hogy az MSZMT egy propagandaszervezet, ez annál is inkább, mert a világ kultúrájának kimondottan egy darabját szolgálja, mely rendkívül fontos politikai szempontokkal van átszűrve, s minthogy propagandaszervezet nem állhat meg a saját lábán, mert végső fokon fontos állami célokat szolgál (…).”[276]

A Társaság funkciójának újragondolását a forint 1946. augusztus 1-i bevezetése is sürgette, amely a bérviszonyok változásával járt: az értelmiségi réteg számára alacsony béreket határozott meg, szemben a munkássággal. Mivel a Társaság programjainak és kiadványainak fizetőközönsége eredetileg az értelmiségi rétegből került ki, amely a gazdasági változások miatt veszített vásárlóerejéből, a munkásság pedig magasabb bevételhez jutott, így ekkortól az ő igényeiket kellett kielégíteni.[277]

1947 augusztusában az eredeti vezetés tagjai közül Zilahy Lajos és Szent-Györgyi Albert is elhagyták az országot, a Társaság eredeti, művelődésszervező funkciója végképp háttérbe szorult, és szovjet propagandaszervezetté alakult. Ezt a folyamatot tükrözi az is, hogy a Társaság a Magyar–Szovjet Baráti Társaság nevet vette fel, a művelődésre való utalást nevében sem tartotta meg. *Új Világ* címmel napilapot hozott létre, az agitációs munkát pedig a munkások, a parasztok és az állami alkalmazottak felé is kiterjesztette, legfontosabb feladatává a káderutánpótlás vált.[278]

Magyarországon különösen 1948-tól kezdődött el a szovjet kultúra széleskörű népszerűsítése: szovjet kulturális napokat szerveztek, amelyek keretében szovjet tanácsadók látogatták a hazai tudományos és művészeti intézményeket, így a kultúra fokozatosan a központi ideológia közvetítője lett.[279] 1949-ben, Sztálin 70. születésnapja alkalmából útjára indították a *Szovjet Kultúra* című folyóiratot azzal a céllal, hogy a szovjet kultúra minden ágát bemutassák a tömegek számára.[280]

A megváltozott politikai és társadalmi viszonyok hatására a kommunista ideológia is megkérdőjelezhetetlenné vált, de az évtizedek alatt sokat változott: Marx és Engels elképzeléseit már Lenin is másként érvényesítette, és a magyar kommunista vezetés is sajátos vonalat képviselt a sztálini politikai koncepción belül. A szocialista eszmék a Szovjetunió, a szocialista tervgazdasági rendszer, a kollektivizált mezőgazdaság, valamint a nehézipar felsőbbrendűségét és kiemelt szerepét hangsúlyozták. A szocializmus társadalmi bázisának a munkásságot és

---

276 Idézi: Tasiné Csúcs I. 2015. 166. A szervezet függetlensége csak látszat volt, mivel Háy Gyula is támogatta a kommunisták fölényét a Társaságon belül. Scheibner T. 2014. 73.

277 Scheibner T. 2014. 91.

278 A társaság vállalta a Sztálin 70. születésnapja alkalmából készült ajándékok Moszkvába szállítását is. Tasiné Csúcs I. 2015. 167., 169.; Scheibner T. 2014. 92–94.

279 Halász Cs. 2013. 8.

280 Sz.n. 1950a. 8.

a parasztságot tekintették, a közbeszéd szintjén az állam és a párt egységét hangsúlyozták, és a rendszer ellenségeivel szembeni kíméletlen fellépés a népművelés irányait is kijelölte.[281] A népműveléssel összekapcsolódott az ellenségek elleni könyörtelen harc is, amelyre az ünnepeket explicit módon is felhasználták. Ennek miként jét egy későbbi alfejezetben bemutatott, aratóünnepre szánt színdarab példáján keresztül is érzékeltetem.

Az 1948-as év, mint az 1848–49-es forradalom és szabadságharc századik évfordulója, megfelelő indokot teremtett az MDP legitimációjának megteremtésére. A centenárium évében megrendezett események menetét a párt saját céljaira formálta, hiszen az 1848–49-es nemzeti függetlenségi mozgalmat, a jobbágyfelszabadítást könnyen meg lehetett tölteni az osztályharcos ideológiával. A centenárium így jó lehetőséget nyújtott arra, hogy a politikai vezetés megteremtse 1848–49 és a kommunista hatalomátvétel közötti összetartozás elméletét.[282]

Hazai keretek között a művelődés és a kultúraterjesztés átalakítására kultúrforradalmat hirdettek, amelytől az új rendszer egyik alapjának, a kultúrának a teljes átalakítását várták el. A kultúrforradalom fogalmát az 1917-es októberi orosz forradalom után Lenin alkalmazta először. Az ő értelmezése szerint a kultúrforradalom a társadalmi forradalom részeként valósulhatott meg, amely egy új kulturális színvonal megteremtéséhez járult hozzá, ami a szocializmus építésének elengedhetetlen feltétele. Ezzel a folyamattal együtt járt az „uralkodó osztályok" kultúrájának felszámolása, és az osztályharc stratégiai kiaknázása, egy új értelmiségi réteg létrehozása, amely majd munkásokból és parasztokból tevődik össze. Ezt a véleményt és álláspontot fogalmazta meg az 1949 és 1953 között népművelési miniszteri posztot betöltő Révai József[283] is a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán, 1952-ben.[284]

Révai szavaiból kiderül, hogy a program célja a kor kifejezésével élve, a „széles tömegek" kulturális színvonalának emelése volt. Szoros kapcsolatban állt a népműveléssel, amely a későbbi évek során a kultúrforradalom ideológiai alapjaira épült:

---

281 Halász Cs. 2013. 10–14.

282 Eitler Á. 2018. 105–106. Erről részletesebben a *Centenáriumi ünnepségek* című fejezetben lesz szó.

283 Révai (Lederer) József (1898–1959) 1945-től 1956-ig az MKP, majd az MDP KV, 1953-ig pedig a PB tagja volt. 1945 és 1950 között, az MDP napilapjának, a *Szabad Nép*nek volt főszerkesztője. 1948-tól 1953-ig ő volt a magyar kulturális élet legfontosabb irányítója, a szocialista realizmus elveinek megfogalmazója. 1953 után a politikai életben és a Párton belül is háttérbe szorították. 1956-ban a Szovjetunióba menekült, ahonnan egy évvel később tért haza. 1959-ben halt meg. Sz.n. 1982a. 509–510.

284 Drabancz M. R. – Fónai M. 2005. 122–123.

> „tanulatlan munkások százezreiből kell szakmunkásokat nevelnünk, jelent tíz meg tízezer új, magasan kvalifikált szakembert […] jelenti azt, hogy emelnünk kell dolgozóink általános műveltségét, […] dolgozó népünk millióiban kell kifejlesztenünk és tudatosítanunk a munkához, az államhoz, a hazához való új viszonyt."[285]

Révai hangsúlyozta, hogy a szocialista világnézet elsajátítására, a szocialista átnevelésre minden intézményes eszközt, a tudományt, a művészetek minden ágát, a mozit,[286] a színházat és a könyvkiadást is fel kell használni.[287]

A kultúrforradalomra Révai egy összetett és komplex folyamatként tekintett, amelyhez szorosan hozzátartozott annak az infrastrukturális háttérnek a megteremtése és biztosítása, amely lehetővé tette a kultúrához való egyenlő és zavartalan hozzáférést.[288] Révai a kulturális változás egyik alapjának a falu szocialista mintára történő átalakítását tekintette, és már 1949. szeptember 26-án elmondott beszédében egyebek között kiemelte, hogy mindent meg kell tenni a formájában nemzeti és tartalmában szocialista kultúra kialakításáért.[289] A kultúrforradalom kapcsán pedig kifejtette: „feladatai nem öncélú feladatok, hanem alá vannak rendelve gazdasági és politikai fő feladatainknak és kölcsönhatásban vannak egymással".[290] Szavai kijelölték a következő évek kulturális változásainak keretét és irányát, és ezáltal a politikai vezetés „a materialista világnézet elterjesztésére, a szocialista kultúra kialakítására és uralkodóvá tételére jelentette be igényét."[291]

A politikai vezetés az iskolán kívüli oktatás és művelődés terén a népművelés útjait az 1949. június 11-én, a XV. törvénycikkel létrehozott Népművelési Minisztériumon keresztül jelölte ki.[292] Az új, tartalmában szocialista kultúra terjesztésé-

---

285 Révai J. 1952. 6.

286 A filmgyártás és a mozik szocializmusban betöltött szerepéről lásd: Halász Cs. 2013. 109–140.

287 A könyvtárak, a könyvkiadás és a könyvek politikai propagandában betöltött szerepéről lásd: Halász Cs. 2013. 141–162. A könyvkiadók államosításának folyamata a Szikra példáján: Scheibner T. 2014. 49–68.

288 Ispán Á. L. 2020. 123.

289 Soós P. 1981. 91–92.

290 Révai J. 1952. 6.

291 Eitler Á. 2018. 108.

292 A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból (VKM) 1949. május 11-én vált ki és önállósult a Népművelési Minisztérium. Korábban egységes szervezetként működött Ortutay Gyula vezetésével. Ortutay 1949. június 11. és 1950. február 25. között vezette a VKM-et. A VKM 1951. május 19-ig létezett, Ortutay után Darvas József vezette tovább, majd 1951-ben szervezték át Közoktatásügyi Minisztériummá, amely néven 1953. július 4-ig működött. A Népművelési Minisztérium 1949. június 11-től 1956. december 31-ig állt fenn. Fő feladata az állami művelődési intézményrendszer kialakítása és elvi irányítása, valamint a kultúrforradalom szervezése volt. A Népmű-

re a művelődés és a kommunikáció minden ágát felhasználták. A sajtó, a rádió, az iskolai tananyag, a művészet összes területe, majd egy aktuális, megtervezett ünnepi struktúra kialakítása, 1951-ben a mintaünnepek megrendezése, a formájában népi, tartalmában szocialista kultúrát terjesztette, amely társadalmi bázisának a munkásságot, a parasztságot és a párthű értelmiségi réteget tekintették. A vezetők a legtöbb támogatást tőlük várták, és a pártrendezvényekre, ünnepi alkalmakra könnyen mozgósítható csoportokként tekintettek rájuk. A tömegek ideológiai befolyásolására a kultúra nemcsak mint az ideológiai forradalom egyik legfontosabb területe, hanem mint eszköze is megjelent.[293]

Ezzel párhuzamosan kezdett el körvonalazódni a „kulturált ember" alakja is, akivel szemben műveltség- és viselkedésbeli szabályok fogalmazódtak meg.[294] Az említett folyamat hátterét az 1930-as évek Szovjetuniójában megalkotott és megvalósítani kívánt *kulturnost koncepció*ban kell keresnünk.[295] Vadim Volkov orosz történész, aki az említett jelenséget a sztálini civilizációs kampány részeként vizsgálta, rámutatott arra, hogy a kulturnost elméletét nem a bolsevikok találták ki, de ők vezették be a szocializmus építésének felgyorsítására, így az 1930-as években vált igazán fontossá.[296]

Volkov összefoglalja, hogy a kulturnost koncepciónak része volt a művelődés, az olvasás, a kulturált viselkedés, a rendszeres tisztálkodás és az igényes megjelenés, így kiterjedt egyrészt az emberek belső (pl. műveltségbeli, erkölcsi) és külső (testi) jegyeinek felügyeletére, az 1930-as évek végére pedig a politikai aspektusa (politikai fejlődés) vált hangsúlyossá. A fogalom tartalma, a társadalmi folyamatokkal párhuzamosan, az 1930-as években folyamatosan alakult, mivel az 1920-as évek végén elindított iparosításai kampány, a kollektivizálás és az urbanizálódás hatására a szovjet társadalom szerkezete is megváltozott.

A városok lakosságának száma olyan emberek odaköltözésével duzzadt fel, akik kiszakadtak azokból a megszokott közösségekből, amelyek normáját és rendszerét jól ismerték. A laktanyákban, barakkokban és munkásszállókon elhelyezett munkásokról gyakran jelentek meg olyan hírek, amelyek a társadalmi elvárásokat megsértő viselkedésükről tudósítottak. A városi lét a jobb megélhe-

velési Minisztérium tehát a kulturális élet és azon belül a művészetek felügyeletét vette át a vallás- és közoktatásügyi tárcától. Révai kinevezése 1949. június 11-től 1953. július 4-ig tartott, őt követte 1956. október 24-e és 31-e között Lukács György. Drabancz M. R. – Fónai M. 2005. 122.; Bolvári-Takács G. 2011. 42; Halász Cs. 2013. 16.

293 Halász Cs. 2013. 7.

294 Ispán Á. L. 2020. 124.

295 Ispán Á. L. 2019. 478–479.; Kelly, C. – Volkov, V. 1998. 291–313.; Starks, T. 2008. 162–201.; Volkov, V. 2000. 210–230.

296 Volkov, V. 2000. 211., 213.

tési lehetőségeivel, a kulturált élet alternatívájával kecsegtetett, aminek nem volt egy egységes mintája, de a rendszer szempontjából elengedhetetlen volt a városi tömeg régi szokásainak és viselkedésének megváltoztatása.

A politikai vezetésnek meg kellett találnia azt a határt, amelyben a kulturált élet keretei úgy körvonalazódtak, hogy közben a munkás–paraszt ideológiai alapjai sem sérültek, valamint a legitimizált kispolgári, polgári minták sem kerültek túlsúlyba. A kulturnost mint tudás az olvasás és a művelődés révén volt elérhető, a műveltség pedig egy közös kulturális horizontot biztosított a társadalom tagjai számára.[297] A kulturnost koncepció hazai keretek között is a paraszti életmód jellemzőinek és az azokhoz kapcsolódó ízlésvilágnak a városi mintákhoz csiszolását jelentette.[298]

A kulturált ember életében az olvasásnak különösen hangsúlyossá kellett válnia, hiszen arra a kommunisták a politikai nevelés alapjaként tekintettek. Lenin meggyőződése is az volt, hogy a politikai nevelés az analfabetizmus felszámolásával lehetséges, mivel az írni és olvasni tudó ember nem ad a pletykákra, a rémhírekre és képes maga mögött hagyni előítéleteit. Éppen ezért az alfabetizáció különösen nagy hangsúlyt kapott az 1920-as évek Szovjetuniójában. Miután az írni-olvasni tudók száma megnőtt, a kulturált ember karakterében az olvasás és a művelődés vált hangsúlyossá, így a kulturált viselkedés fogalma is jelentésváltozáson esett át. Az analfabetizmus mértéke különbözött a szocialista blokk országaiban: Magyarországon 1949-re az ország hét évnél idősebb lakosságának 95%-a tudott írni és olvasni, így a kulturnost koncepció hazai keretek közötti megvalósításakor már nem az ő számuk csökkentése volt a legfontosabb feladat. Helyette az olvasás népszerűsítése és az olvasó ember felértékelődése figyelhető meg. A könyv és az újság mint a szocializmus építésének fegyvere, a dolgozó ember legjobb barátja és a tudatlanság felszámolására vívott harc eszköze jelent meg a propagandában.[299]

A *Művelt Nép* és a *Népművelési Híradó* című folyóiratok

A kultúrforradalomhoz kapcsolódó elképzelések jól elemezhetők a *Művelt Nép* (1950–56), valamint a *Népművelési Híradó* (1949–53) című folyóiratok segítségével. A hasábjainkon olvasható írások megmutatják az ideológia nyelvhasználatát, de kirajzolódik belőlük a városi és a vidéki kultúra képe, a paraszti társadalom átalakítására tett intézkedések hálózata is. Az említett folyóiratok korabeli propa-

297 Volkov, V. 2000. 215–216., 224.

298 Ispán Á. L. 2020. 124.

299 Az ötvenes évek elején a könyv/újság mint fegyver metafora a képi ábrázolásokban is megjelent. Ehhez bővebben lásd: Ispán Á. L. 2020. 124–133.

gandaanyagok, amelyek eddig kevésbé kerültek a néprajzi, folklorisztikai kutatások középpontjába. Alkalmasak arra, hogy segítségükkel betekintést nyerjünk a centralizált kultúra minden ága, így a kultúrotthonok, kultúrversenyek, ismeretterjesztő előadások változatos témaköreinek világába, amelyek közvetett vagy közvetlen módon hatással voltak a munkásfolklórra. Segítségükkel láthatóvá válik, hogy a nyilvánosság szintjén hogyan jelent meg a vidéki társadalom, hogyan használták fel a paraszti kultúra elemeit a tömegkultúra megteremtéséhez, és milyen új tartalommal ruházták fel a különböző népszokásokat, milyen lehetőséget teremtettek a falusi embereknek arra, hogy elsajátítsák a szocialista műveltséget, és ezzel a *szocialista embertípus* megtestesítőivé váljanak.

A folyóiratok tartalmát társadalmi-történeti kontextusban mutatom be, ezzel bizonyítva azt, hogy a lapok kiadásának körülményei és tartalma összefüggésben állt saját társadalmi, történeti és kulturális közegükkel. A következő alfejezetben a sajtó területén bekövetkezett változások bemutatásával reflektálok arra, hogy kiadásuk háttere és motivációja beleolvad abba a történeti, politikai, kulturális keretbe, amely a létrehozásukért volt felelős.[300]

Változások a sajtó területén

A második világháború után a Magyar Kommunista Párt korlátozta a lapkiadást, és a cenzúra bevezetésével a megmaradt sajtó új tartalma is hamar körvonalazódni látszott. Egy 1945. februári kormányrendeletben súlyos papírhiányra hivatkozva kizárólag azoknak a lapoknak a kiadását engedélyezték, amelyek működését a megszálló szovjet hatóságok is támogatták.[301]

Rákosi Mátyás 1945 májusától nyíltan hangoztatta, hogy „meg kell szerezni a sajtó irányítását. A harc most a sajtó területére tevődik át. Jó fegyver van a kezünkben: a papírkiutalás. A reakciós lapokat ki kell éheztetni."[302] A sajtó és a lapkiadás adminisztratív ügyei 1948-tól a miniszterelnökség sajtóosztályához kerültek, majd 1948. március 23-án Rákosi a Párt Akadémia utcai székházában tartott sajtófogadáson elmondott beszédében kijelölte a sajtó új irányait:

> „[e]l kell érnünk a demokrácia negyedik évében, hogy a demokrácia sajtója a tömegnevelés, a nemzetnevelés egyik fontos eszközévé váljék. Csak a régi rendszer akarta a tömeg figyelmét elterelni az állam döntő fontosságú ügyeiről. Ma megváltozott a helyzet, van lehetőség arra, hogy a sajtó teljesítse nemzetnevelő feladatát. Mi a magunk részéről minden segítséget megadunk ahhoz, hogy a magyar újság-

300 Keszeg V. 2008. 153.; Barton, D. 1991.; Barton, D. – Papen, U. 2010. 3–32.

301 340/1945. M.E.sz.r. Részletesebben lásd: Horváth A. 2013.; Sz. Nagy G. 2017. 190–213.

302 Sz. Nagy G. 2021. 119.

írás erre a színvonalra emelkedhessék és így újabb hatalmas pillérrel támassza alá a magyar demokrácia épületét. (Lelkes taps.)"[303]

A „lelkes" tapsot kiváltó beszéd tehát annak a folyamatnak volt a következménye, amely már 1945-ben kezdetét vette. A tömegnevelés, a nemzetnevelés érdekébe állított sajtó tartalmát korlátozták. A fordulat évei után csak azok a lapok maradhattak meg, amelyek alkalmazkodtak a Magyar Dolgozók Pártja irányelveihez, így tulajdonképpen az 1945 előtt jellemző sokszínű napi- és hetilap-felhozatal, a többpárti politikai lapkiadás megszűnt.[304] 1949-től a Magyar Népköztársaság Alkotmánya csak elvben biztosította a sajtószabadságot, egy évvel később pedig a sajtó és a rádió állami irányítása a Népművelési Minisztérium Tájékoztatási Főosztálya alá került, amelyet Révai József irányított. A sajtót ettől kezdve nem jogszabályok és rendeleti intézkedések, hanem közvetlen, a párt és Rákosi elvárásait kiszolgáló utasítások mentén irányították.[305] Mindezek az intézkedések a pártatlan sajtó mítoszának teljes megdöntését eredményezték, ennélfogva annak szerepe már nem a társadalmi események semleges és tárgyilagos közvetítése volt, hanem egy előre megfontolt szándék és az ideológia kiszolgálása.[306]

A szerkesztőségek összetétele is megváltozott: az újságírók politikai, ideológiai képzése, a szocialista eszmék iránti elköteleződése mindennél fontosabb lett. Az újságírók egyik feladatává a szocialista öntudat építése vált, így ennek megfelelően válogatták, fogalmazták a híreket,[307] és mindez erős nyomot hagyott a lapok nyelvezetén, tartalmán, színvonalán. A politikai híreket, eseményeket minden lapban egyformán, a Magyar Távirati Irodától érkezett formában közölték. A megváltozott nyelvezet szintén propagandacélokat szolgált: egyszerű fogalmazásmód és mondatalkotás, torzítások, kifigurázások, klisék, hangzatos szlogenek uralták az oldalakat. A folyóiratokban gyakorlatilag bármilyen téma kapcsán a szocialista ember harcos helytállását, az ellenségek kiiktatását hangsúlyozták. Cikkek tömege szólt az egyszerű emberek *diadaltörténeteiről*, amelyek a szocialisták támogatása nélkül nem valósulhattak volna meg. A tudósításokban mindig figyeltek arra, hogy az embereket vidámnak, lelkesnek mutassák be, akik örömmel fogadják az új intézkedéseket, akiket pusztán a termelés és a még jobb

303 Rákosi M. 1948. 45–46.

304 Horváth A. 2013. 12.

305 Idézi: Horváth A. 2013. 9.

306 Jobst Á. 2009. 437.

307 Michael Kunczik a demokratikus újságírásról szóló tanulmányában hívja fel a figyelmet arra, hogy a szocialista államokban az újságíróknak szembesülniük kellett azzal, hogy hitelüket veszítették a lakosság szemében, hiszen az emberek hozzáfértek a nyugati médiához, így a hírek egy részét legtöbbször sikertelenül próbálták átírni, eltitkolni. Kunczik, M. 2001. 7–21.

teljesítmény érdekel, akik az ünnepi alkalmakra, kultúrversenyekre, Sztálin és Rákosi születésnapjára történő felajánlásokon kívül másra gondolni sem tudnak. Személyes visszaemlékezések mutatják legjobban a cikkek publikálásának rögös útját. Érdemes hosszabban idézni Maácz László szavait, aki az 1950-es évek elején a Népművészeti Intézet munkatársaként vidéki kultúrműsorok zsűrizésében is részt vett, és a *Művelt Nép*ben megjelent cikke kalandos útjára a következőképpen emlékezett vissza:

> „Egy szó, mint száz, sok vegyes benyomás adódott, mind az előadókat, mind a közönséget látva, hiszen az istállóból átvedlett, s a falusiaktól majdnem szétfeszített »kultúrházakkal« ugyanúgy találkozott az ember, mint tátongó színháztermekkel, ahová az utolsó pillanatban vezényeltek katonákat vagy iskolásokat. Minden előfordulhatott. Néhány helyen megfordulva tehát alaposan elszontyolodtam a rossz benyomásoktól, s idővel harcias gondolatokat kezdtem agyamban forgatni: »ezt meg kell írni, ez így nem mehet tovább!« Igen ám, de más dolog kiküldetés után megírni egy úti beszámolót (aztán vagy olvassák, vagy sem), s megint más cikket fabrikálni ország-világ számára, mégpedig rossz tapasztalatokról és a kötelező optimizmus korszakában. Mindamellett bíztatást kaptam az akkor legnevesebb kulturális orgánum, a *Művelt Nép* szerkesztőségétől, hát nekiláttam. […] (Kéziratom) leadása után ugyanis hónapok múltak el síri csendben. Se megjelenés, se szerkesztői jelzés. […] Amikor már mindenről lemondtam, felbukkant a kézirat. Addigra megjárt már ungot-berket, a Népművelési Minisztérium különböző részlegeit, aztán a Népművészeti Intézet stációit, s kell-e mondanom, alig ismertem rá? Tele sorközi beírásokkal, margóra gombostűzött, fityegő kutyanyelvekkel, óvatos-okos kiegészítésekkel. Sírni tudtam volna, holott a betoldások egy része bizonyára épp védelmemet kívánta szolgálni. Ebben a letargiában sodrótam össze (Muharay) Elemér bácsival, aki megsejtette, hogy legalábbis támaszra van szükségem. Becipelt a szobájába […] és belemélyedt kéziratomba. […] Aztán gyakorlott kézzel és észjárással még egy órát elbíbelődött irományomon, húzott, beleírt, javított, hibás szórendet helyrerakott. […] a cikk végül megjelent 1953-ban, a *Művelt Nép* egyik tavaszi számában."[308]

Maácz szavai jól illusztrálják a korszak kettős arcát, a nyilvánosság előtt megjelent tudósítások ferdítései és a valós tapasztalatok között tátongó szakadékot.

A folyóiratokban a lelkes hangvételű beszámolók mellett (ál)fotók tömegei jelentek meg olyan egyszerű segédmunkásokról, parasztemberekről, akik a munka szüneteiben Marx, Lenin, Sztálin és Rákosi műveit olvasták. A társadalom olyan tömegként jelent meg a lapok hasábjain, amelynek tagjai sosem látott sikerek, elképesztő karrierek elérésére képesek, és amelynek minden tagja egyformán viselkedik a társadalmat veszélyeztető kreált ellenségekkel szemben.[309]

---

[308] Fügedi J. – Szélpál-Bajtai É. 2015. 93–94.; Maácz L. 1953. 18–19.

[309] Horváth A. 2013. 33–42.

Az optimizmust sugalló fotóknak és cikkeknek célja a publikum megnyerése, az állampolgárok befolyásolása, a közösségi érzet felkeltése és a haladásba vetett hit erősítése volt. Ez arra a gondolatra épült, hogy a tömegtájékoztatási eszközök terjedésével a tudás megszerzése már nem közvetlenül tapasztalatokon keresztül történik meg, hanem a különböző médiaközlemények segítségével. Így a sajtótermékekben is különösen fontossá váltak a vizuális eszközök, amelyek az ötvenes évek sajtójának bevett manipulációs technikái közé tartoztak.[310]

A szocialista sajtó az ellenséget kereső politikai propagandát kiszolgálva a katonai szókincsre támaszkodott – különösen 1949 és 1953 között –, így a folyóiratok cikkei bővelkedtek a mozgósításra és erőszakos fellépésre sarkalló kifejezésekben (*csata, front, harc, küzdelem*). A szókészletben is változások történtek, amelyek közül ki kell emelnünk a neologizmusokat, a szórövidítéseket, az összevonásokat, a szovjet eredetű szavakat, ahogyan a jelentésváltozásokon alapuló szóteremtő gyakorlatokat is.[311] Ezek célja a társadalmi valóság újraalkotása és annak elfogadtatása volt, mivel a szocialista sajtó szövegei kettős szerepet töltöttek be: nemcsak az aktuális eseményekről tájékoztattak, hanem azok magyarázatát is adták, így a tartalmak befogadását és a közgondolkodást is meghatározták. Céljuk a társadalom tagjainak nevelése volt, amely szándék a cikkek nyelvhasználatában is tetten is érhető.[312]

Művelt Nép

A Révai irányítása alatt álló Népművelési Minisztérium lapjaként, és az első magyar népművelő folyóiratként 1950 márciusában elindított *Művelt Nép* 1954 elejéig havilapként, 1954 áprilisától hetilapként tájékoztatta olvasóit a lenini-sztálini elvek mentén szervezett, kulturális életet érintő hírekről és eseményekről egészen megszűnéséig, 1956 októberéig. Szerkesztői közé tartozott Demeter Imre,[313] Darvas József,[314] Erdei Sándor,[315] Mesterházi Lajos,[316] valamint Vásárhelyi Mik-

[310] Jobst Á. 2009. 433.

[311] Jobst Ágnes több írásának középpontjában a nyelv erőszakos átalakítása, politikai céloknak történő alárendelése áll. *A nyelv kisajátítása* című könyve munkáinak szintéziseként is felfogható: Jobst Á. 2010.

[312] Jobst Á. 2009. 434., 436.

[313] Demeter Imre (1921–1975) újságíró, szerkesztő, kritikus. 1954–1956 között a *Művelt Nép* felelős szerkesztője volt. Sz.n. 1981a. 146–147.

[314] Darvas József (1912–1973) író, publicista, politikus. 1954–1956 között a *Művelt Nép* szerkesztője volt. Sz.n. 1981b. 139–140.

[315] Erdei Sándor (1915–1984) író, szerkesztő, kritikus. 1950-ben a *Művelt Nép* szerkesztője volt. Sz.n. 1994b. 222.

[316] Mesterházi Lajos (1916–1979) író, szerkesztő. 1950–1954 között a *Művelt Nép* szerkesztője volt. Sz.n. 1994c. 614–615.

lós.[317] A folyóiratot a kulturális tömegmozgalom lapjának szánták, terjesztésére előfizetési versenyeket rendeztek, amelyeken az ország több megyéje hívta ki egymást: 1950 májusában Komárom és Nógrád megye Népművelési Központjai versenyeztek egymással, a Csongrád megyei Népművelési Központ húsvét vasárnapját és hétfőjét pedig a *Művelt Nép* napjává tette.[318]

A lap fontosságát és kiemelt szerepét az is bizonyítja, hogy a folyóirat indulásáról a híradóban is beszámoltak.[319] 1950 májusában pedig arról tájékoztatott a *Népművelési Híradó*, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Hernádszurdokon megalakult az első *Művelt Nép Kör* azzal a céllal, hogy a lapban szereplő cikkeket a kör tagjai számára ismertessék, a benne szereplő verseket közösen elszavalják, a színdarabokat pedig bemutassák.[320]

Az ehhez hasonló olvasókörök az 1948-ban betiltott olvasó- és gazdakörök utódjai voltak, a helyi közösségi- és társaséletben az ideológiailag és tartalmilag helyes olvasmányok kiválasztásáért voltak felelősek.[321] 1950 júliusában már *Művelt Nép Estéke*ről tudósítottak, amelyeket Budapesten és az ország nagy vidéki városaiban pl. Békéscsabán, Szegeden, Debrecenben rendeztek meg a folyóirat népszerűsítése érdekében.[322] Az említett események mind a *Művelt Nép* olvasótáborának kiépítését célzó kampány részei voltak, és az előfizetők számának növelését célozták.[323]

A folyóirat legfőbb feladatának az új, formájában népi, tartalmában szocialista kultúra terjesztését tekintették, a legfontosabb kulturális propagandalapként tekintettek rá. A folyóiratból kitűnik, hogy a fordulat évei után a folklór és a díszítőművészet fogalma új tartalommal bővült, hiszen már nem csupán egy szűk közösségnek szólt, hanem a tömegek összetartozását kívánta erősíteni. A Révai által meghatározott ideológiai harcban úgy gondolták, az irányított és szervezett népi kultúra alkalmas arra, hogy elfedje a második világháború utáni társadalmi kríziseket, a széttört falusi közösségek tragikus helyzetét, teljes szétzilálását. Így ebben az ideológiai keretben a felülről szabályozott népi együttesek előadásai, a népi táncok, a népszokások, a kultúrversenyek szerves részeivé váltak, és „hozzásegítették" a parasztokat és üzemi munkásokat a szocialista műveltséget elsa-

---

317 Vásárhelyi Miklós (1917–2001) 1951–1952 között a *Művelt Nép* felelős szerkesztője volt. Szilágyi S. 1988. http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-nagy-imre-kormany-sajtofonoke-voltam (Utolsó megtekintés: 2025. március 22.)

318 Sz.n. 1950b. 3.

319 Bokor László – Megyer Tibor: *A Művelt Nép folyóirat újraindítása*. https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=10312 (Utolsó megtekintés: 2025. március 25.)

320 Sz.n. 1950c. 8.

321 Ispán Á. L. 2020. 127.

322 Sz.n. 1950d. 5.

323 A *Szabad Föld* folyóirat esetében is hasonló folyamatnak lehetünk tanúi. Ispán Á. L. 2020. 130–131.

játító új embertípus megteremtéséhez. A paraszti kultúra felhasználása, kiemelése és színpadra állítása egy létrehozni kívánt valóság, egy szocialista utópia bemutatásának eszközévé vált.

A lap történetében Sztálin halála, az 1953 júliusi fordulat, majd Révai leváltása hozta el a változást. Ettől kezdve a *kultúrforradalom* stílusa és intenzitása is változott, ami érződött a lap arculatán, valamint cikkeinek tartalmán. Az 1953 júliusi politikai fordulat után az új népművelési miniszter, Darvas József már kritikus hangú írásban foglalta össze a korábbi vezetés hibáit, a nevelőmunka bürokratikus jellegét, utalt a túlzásokra, a műsorok, előadások, rendezvények tartalmi korlátozottságára.[324]

A folyóirat első időszakában közölt cikkek állandó témáiként jelent meg a mezőgazdasági, az ipari termelés, a békeharc, a szocializmus építése, a kulákok, a papok, a rendszer ellenségeivel szembeni kíméletlen fellépés, az ellenségek nevetségessé tétele, a munkás–paraszt összefogás hangsúlyozása. Rendszeresen ajánlottak olvasmányokat, színdarabokat, filmeket az olvasóknak, amelyek tartalmukban, mondanivalójukban megfeleltek a szocialisták elvárásainak. Gyakori tudósítások követték egymást a kultúrversenyekről, kiemelték az új kultúrpolitikai irányoknak megfelelő előadásokat, de természetesen utaltak a tartalmukban, vagy szervezés tekintetében nem megfelelőkre is. Olyan településeket mutattak be egy-egy lapszámban, amelyeket követendő mintaként állíthattak a szövetkezesítés kapcsán. Többségük ismeretlen, eldugott település volt, ezzel is hangsúlyozva, hogy a politikai vezetés ellenőrzése alól senki sem maradhatott ki. A falvakról, kisebb településekről megjelent negatív hangú írásoknak tétje volt, a települések eredményeit vagy hiányosságait mindig politikai helyzetükkel hozták összefüggésbe. Lapszámról lapszámra találkozhattak az olvasók politikai tartalmú tömegdalokkal, rigmusokkal, csasztuskákkal, amelyeket a már korábban ismert szövegek felhasználásával fabrikáltak a rigmusbrigádok tagjai. A folyóirat tehát speciálisan propagandacéllal létrehozott lap volt, a Révai-féle *kultúrforradalmat* alapozta meg és tudatosan cikkezett a korábban említett témákról. Éppen ezért alkalmas arra, hogy elemzésén keresztül megvizsgáljuk a fordulat éveit követő kultúrateremtési szándék jellemzőit. Érdekes továbbá, amiért a paraszti kultúrával foglalkozó cikkei között folkloristák írásaival is találkozhatunk: a korszakban kiemelt kutatási témaként kezelt munkásfolklórral kapcsolatos cikkek jelentek meg benne Dégh Lindától és Dömötör Teklától, akik összefoglalták a munkásfolklórhoz kapcsolódó kutatási eredményeket és tapasztalatokat, valamint felhívták a figyelmet a paraszti folklór és a munkásfolklór összefüggéseire, hasonlóságaira és különbségeire.[325]

A folyóirat 1950 márciusában jelent meg, első száma Révai *A Művelt Nép megjelenéséhez* című cikkével indult. Révai programadó írása összefoglalta

[324] Darvas J. 1953a. 2–5.

[325] Dömötör T. 1953. 9–10., 1954. 34.

a lapkiadás hátterét és szándékát, kijelölte a kulturális élet számára követendő utat, mértéket és határokat szabott a kultúra és a művelődés számára:

> „A Népművelési Minisztérium kiadásában megjelenő új lapnak komoly hivatása van. A »Művelt Nép« nem a minisztérium népnevelési főosztályának, nem a népnevelési hivatalnok-apparátusnak »szakközlönye« akar lenni, hanem fegyvere, segítője annak a kultúrforradalomnak, amely a népi demokráciánk nagy gazdasági és politikai vívmányai, munkásosztályunk hatalomra jutása, Pártunk vezető szerepének megszilárdulása, a Szovjetunió szocialista kultúrájának példája nyomán nálunk is kibontakozóban van."[326]

Egyértelműen kimondta, hogy a szovjet mintára kialakított kultúrforradalom szolgálatába kell állítani a könyvkiadást, a mozit, a színházat, és hogy egy új ünnepi struktúrát kell kialakítani. Révai nézetei az új szocialista kultúráról a következők voltak: „[a] szocialista kultúra: népi kultúra, irodalomban, képzőművészetben, zenében egyaránt. A szocialista kultúra a népre orientálódik, a népnek teremt, a nép ízlését, nyelvét, napi életét és nagy történelmi céljait veszi mértékül tartalmában és formájában."[327]

Révai számára a népi kultúra a szocialista kultúra alapjaként jelent meg. Nem csupán a paraszti kultúra fogalmát értette alatta, hanem a magyar kultúra minden elemét, „ami egészséges és nagy a magyar klasszikus kultúrában: Munkácsytól Erkel Ferencig, Mikszáthtól Móricz Zsigmondig, Petőfitől Adyig és József Attiláig".[328] Olyan eszköznek tekintette, amely alkalmas arra, hogy megismerésével, egyes elmeinek felhasználásával egy egységes szocialista tömegkultúra alakuljon ki. Mindebből az is következik szerinte, hogy a „Művelt Nép csak akkor teljesítheti feladatát, ha hűen követi a mi nagy Pártunk útmutatását, a marxizmus–leninizmus forradalmi tanításait."[329] Révai tehát kijelölte a folyóirat elveit és céljait, amelyek kirajzolódtak cikke tartalmában.

A falusi közösségek szocialista átszervezése és a tömegkultúra megteremtésének célja jelent meg Losonczy Géza[330] írásában is. Az 1949 és 1951 között Révai miniszteri államtitkáraként működő szerző hangsúlyozta a falu szocialista átalakításának fontosságát, a „klerikalizmus", a „hamis paraszt-romantika", a re-

---

326 Révai J. 1950. 1–2.

327 Révai J. 1950. 2.

328 Révai J. 1950. 2.

329 Révai J. 1950. 2.

330 Losonczy Géza (1917–1957) újságíró, politikus. A közölt cikk írása idején a Népművelési Minisztérium politikai államtitkára volt. 1951-ben koholt vádak alapján letartóztatták és csak 1955 áprilisában rehabilitálták. Vezető alakja volt a Nagy Imre körül csoportosuló ellenzéknek. Részletesebben lásd: Sz.n. 2015. https://www.neb.hu/hu/losonczy-geza (Utolsó megtekintés: 2025. március 12.)

akciósok és a kulákok ellen folytatott harcok jelentőségét. Losonczy a falvakban lévő gépállomásokra és termelőszövetkezetekre úgy tekintett, mint a népművelési munka bázisára.[331]

Ehhez kapcsolódik, hogy a *Művelt Nép*et egyben az iskolán kívüli népnevelés eszközének is tekintették, hiszen a folyóirat az új politikai berendezkedés művelődéspolitikáról vallott nézeteit közvetítette a társadalom tagjai felé. A címében szereplő nép mint gyűjtőfogalom jelezte, hogy a lap cikkei a társadalom minden tagjához szóltak és azt a képet sugallták, hogy a társadalom minden csoportja meríthetett a kulturális lehetőségekből.

A folyóiratban olvashattak az aktuális kultúrpolitikai vitákról, az országszerte megrendezett kulturális rendezvényekről, miközben folyamatosan példaként állították az olvasók elé a szovjet és a hazai irodalom, a képzőművészet, a színház, valamint a filmipar kultúrpolitikát kiszolgáló képviselőit és azok alkotásait. A *Művelt Nép*ben kitüntetett helyen jelent meg a művelt szocialista ember képe, akit örömmel tölt el a saját és az országa szellemi újjászületésének ténye. Mivel a párt által elfogadott kultúra tartalmában a néphagyományokra támaszkodott, és az új tömegkultúra alapjait a népi kultúrában látták, természetesen a *Művelt Nép* hasábjain bőséggel találkozunk olyan cikkekkel és beszámolókkal, amelyekben arról számoltak be, hogy a paraszti hagyományok milyen szocialista tartalommal bővültek. A *Művelt Nép*nek az volt a feladata, hogy ennek a *szocialista népiességnek* a szellemében ne csak a népnek segítsen művelődni, hanem az íróknak, költőknek, zenészeknek, képzőművészeknek is „népiesedni", ihletet meríteni a népi kultúrából, ezáltal eltörölni a korábban magas művészetként definiált szféra és a népi kultúra közötti szakadékot.

Népművelési Híradó

A *Népművelési Híradó* a Népművelési Minisztérium Népnevelési Főosztályának kiadványaként jelent meg, első száma 1949 novemberében jött ki a nyomdából, és 1953 decemberében adták ki utoljára. A Népművelési Minisztérium 1949. június 11-ei létrehozását követően, szeptemberben történt meg a belső ügyrend kialakítása, így jött létre a Személyzeti Főosztályon belül a Népnevelési Főosztály, amely a folyóirat kiadásáért volt felelős.[332] Ebből következik, hogy a *Népművelési Híradó* is olyan lapként jelent meg, amely a kultúrpolitikai elvárásokat közvetítette, de nem elsősorban a széles társadalmi rétegek számára, mint a *Művelt Nép*, hanem a népművelési központok munkatársai felé, így cikkeinek tematikáját az

[331] Losonczy G. 1950. 3–5.

[332] A Népművelési Főosztálynak része volt az Oktatási-, a Könyvtári-, a Szervezési-, a Műsor Osztály, valamint a Rendező és Szerkesztő Csoport. Bolvári-Takács G. 2002. 22.

említett osztályok és csoportok munkáinak rendelték alá. A folyóirat kiadásának háttérét, célját és jövőbeni feladatát az első számában közölt köszöntő részlete is jól összefoglalja: „A kultúra egyetlen területe sem lehet semleges, így az irodalom és a művészet sem. Harcosnak kell lennie, pártosnak, támogatnia kell népünk harcát, nevelnie kell népünket odaadásra, munkára, harcra, új hazafiságra."[333] Így a *Népművelési Híradó*, mint a népművelés egyik sajtóterméke jelent meg, és hónapról hónapra közölt segédanyagokat és műsorterveket az aktuális eseményekkel kapcsolatban.

A *Népművelési Híradó*ban olvasható cikkek stílusát, nyelvhasználatát és szókészletét tekintve mindazok a jellemzők elmondhatók, mint korábban a *Művelt Nép* esetében. A benne szereplő írások a katonai szókészletből merítettek, egyszerű nyelvezettel íródtak.

A folyóirat szerzői között kultúrházak vezetőit, megyei népművelési vezetőket, pedagógusokat is találunk, de a cikkek, tudósítások többsége szerző nélkül jelent meg. A *Népművelési Híradó*ban több olyan írást is közöltek, amely korábban a *Művelt Nép*ben is megjelent, így a két folyóirat tartalmát tekintve szorosan összekapcsolódott. A *Népművelési Híradó* 1950-ben megjelent számai, amikor a *Művelt Nép* terjesztése és előfizetőinek száma nem az elvárt tervek szerint alakult, több olyan írást is tartalmaztak, amelyben a *Művelt Nép* terjesztésére, népszerűsítésére szólították fel a kulturális élet szervezőit.[334] Ez „nem egyszerűen lapterjesztési kérdés, hanem kulturális feladat" – fogalmazódott meg a *Népművelési Híradó* egyik cikkében.[335] Az említett körülmény jól mutatja, hogy a két folyóirat egy célt követett, és mivel mindkettő kiadásáért a Népművelési Minisztérium volt a felelős, nem meglepő, hogy sok közös elem figyelhető meg közöttük a cikkek tartalmát, témakörét tekintve.

A folyóirat nemcsak a később bemutatásra kerülő kultúrotthonok, ismeretterjesztő előadások, kultúrversenyek miatt fontos, hanem az ünnepek kutatása szempontjából is jelentős forrásként használható. Az országos ünnepek előtt rendszeresen közöltek benne leírásokat és útmutatókat az ünnepek szervezésével kapcsolatban, műsorterveket, elszavalható verseket, elmondható beszédeket, rigmusokat stb. 1950 után, amikor már voltak minták egy-egy ünneppel kapcsolatban, akkor a követendő példákat emlegették a folyóirat hasábjain. A következő fejezetekben e két folyóiratban olvasható írások segítségével azt a folyamatot mutatom be, amely a kultúrforradalom, a kulturált élet és a kulturálódás infrastrukturális hátterének megteremtésére irányult. Szó lesz bennük a kultúrotthonok, az ismeretterjesztő előadások, valamint a kultúrversenyek szerepéről is.

---

333 Sz.n. 1949a. 1.

334 Mesterházi L. 1950. 4.

335 Sz.n. 1950d. 5.

Kultúrotthonok

„Hát este van. A műszak már betelt.
Borzonganak a tócsák ráncai
A kultúrházban szárnyas, jó meleg
és Bartók tüzes román táncai.
Egy esztergályos sakkozni tanul
és Solohovról kérdez egy szövő.
Egy kelmefestő lassan verset ír:
»Most már tudom, hogy milyen a jövő.«”[336]

A Révai által meghirdetett kultúrforradalom és a kulturális infrastruktúra alapvető intézményei a kultúrotthonok voltak, amelyek építését már 1947-ben a Magyar Kommunista Párt hároméves tervébe is belefoglalták. A szocialista időszak kultúrotthonai mint a modernitás szimbólumai jelentek meg, amelyek a munkások és parasztok tömegei számára biztosították *a kulturált szórakozás és művelődés* lehetőségét.

A közösségi élet új helyszíneként számontartott intézmények építése mögötti szándék szerint a korábban kocsmákban, csárdákban, vásárokon, közösségi ünnepeken mulató nép itt találkozhatott azokkal az ismeretekkel, amelyek később a folklórszövegek tartalmára, dallamára és a népszokásokra is hatással lehettek. A munkások itt tanulták, gyakorolták a nagyközönség előtt bemutatott előadásaikat, itt kaptak instrukciókat a szakemberektől a tekintetben, hogy politikailag elfogadott műsorszámokkal álljanak a nyilvánosság elé.

Az újonnan kialakított kultúrotthonok működtetésében a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy azok vezetői és munkatársai nem támaszkodhattak a már meglévő tapasztalatokra és ismeretekre, mivel az új rendszer semmisnek tekintette azokat. A kultúra aktuálisan kialakított szervezete rugalmatlan volt, a kultúrházak vezetői sem a szakmai erényeik miatt kerültek pozíciójukba. Az intézmények élére megbízhatónak ítélt káderekt helyeztek, akiknek szigorú központi irányítás és kontroll alatt kellett megvalósítaniuk a kultúrforradalmat szolgáló programokat, rendezvényeket.[337] Többségük tapasztalatlanul látott munkához, nem volt birtokában azoknak az ismereteknek, amelyek a műsorok kiválasztásában, a rendezvények megszervezésében segíthették volna őket. Legtöbb esetben az a szakembergárda is hiányzott, amely a működés feltételeit, a közönség szervezését biztosíthatta volna. Ezt az elmaradást igyekeztek pótolni a *Művelt Nép*ben és a *Népművelési Híradó-*

[336] Vészi Endre (1916–1987) *Kultúrház* című verse 1950-ben jelent meg a *Szabad Nép*ben. Vészi E. 1950a. 11.

[337] Juhász K. 2012. 112., 122.

ban is olvasható, mintául szolgáló működési szabályzatok,[338] munkatervek,[339] programtervek[340] és útmutatók.

Fontos megjegyezni, hogy a kulturális élet központi, állami kiépítése mellett, a munkásság öntevékeny szervezetei, úm. az egyletek, a dalárdák, a szavalókórusok, a színjátszó csoportok mint a művelődés különböző formái a 19. század végétől már megjelentek a munkásság körében.[341]

A kultúrotthon-építés támogatása a korábbi évtizedekben is jellemző volt, hiszen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1919-es rendelete városokban, gyári és üzemi telepeken, valamint vidéken egyaránt támogatta közművelődési intézmények létrehozását, amelyekre ekkor is az iskolán kívüli népművelés helyszíneiként tekintettek, így a nagyobb gyárak erre az időszakra már rendelkeztek üzemi kultúrotthonokkal.[342]

A szabadművelődés éveiben is működtek kultúrházak, de a szocialista hatalomátvétel után váltak a kulturális élet centrumaivá, a helyi feladatokra aktualizált propaganda közvetítőivé, a „szocializmus templomaivá". A nagyobb gyárak, üzemek, városrészek már korábban létrehozott kultúrotthonaiban pedig az addig zajló kulturális munka radikális reformját várták el. Jó példa erre a budapesti MÁVAG esete, ahol az addig működő művészeti csoportok munkájának teljes átalakítása történt meg: a kulturális munka irányítására új felelősöket jelöltek ki, akiknek a bemutatni kívánt műsorok tartalmát a kommunista ideológia elveinek mentén kellett kidolgozniuk.[343]

---

338 A *Népművelési Híradó*ban először a falusi kultúrotthonok részére közöltek egy működési szabályzat mintát, amelyből kiderül, hogy a kultúrotthonok irányításáért a Tanács ellenőrzése alatt álló Népművelési Bizottság volt a felelős. A kultúrotthon élén egy legalább három-, legfeljebb héttagú vezetőségnek kellett állnia, mely a következő pozíciókat foglalta magába: a kultúrotthon igazgatóját, aki egyben a Népművelési Bizottság titkára; a DISZ képviselőjét, aki az intézmény igazgatóhelyettese; a népművelési-, a művészeti-, a könyvtári csoport és a sportkör vezetőit, valamint a gazdasági felelőst. Sz.n. 1950e. 9–10. A folyóirat szeptemberi számában az üzemi kultúrotthonok minta működési szabályzatát is közölték. Sz.n. 1950f. 8.

339 Sz.n. 1950g. 11–12.

340 Sz.n. 1951b. 15–16. Példa egy ún. mintahétre: Sz.n. 1951c. 15.

341 Juhász K. 2012. 113.

342 H. Sas J. 1963.; Egey T. 1990. 457–499. A művelődési otthonok hazai és nemzetközi kialakulásának áttekintését lásd: Kovalcsik J. 1987.

343 Idézi: Halász Cs. 2013. 17. A szabadművelődés a két világháború között az állami befolyás és irányítás alatt álló népművelést váltotta fel. Nagyon szerteágazó volt. Rendelkezett társadalmi intézményrendszerrel, és a pártoktól a civil szerveződésekig, egyesületekig és egyházi szervezetekig mindenki képviselte magát benne. Ekkor a társadalom öntevékenységén alapuló szabadművelődést fogalmazták meg. 1945-ben az Országos Népművelési Bizottság helyett létrehozták az Országos Szabad-

A kultúrház-hálózat kiépítését az 1950 júliusában kiadott MDP PB határozat a Szovjetunióban kiépített klubhálózat mintájára rendelte el.[344] Ennek nyomán adták ki a 136/1951. M.T. számú rendeletet, amely a kultúrotthonok működését és a működtetésük feltételeit foglalta magába.[345]

A kultúrotthonokban az új, szocialista kultúra terjesztésének minden fóruma helyet kapott: könyvtárak, kiállítások, előadások, szakkörök, színházi- és ünnepi bemutatók, továbbá kultúrversenyek helyszíneiként funkcionáltak; a politikai propaganda és agitáció, illetve a magyar–szovjet barátság elmélyítésének eszközeiként tekintettek rájuk.

1951-ben a Magyar–Szovjet Társaság a Magyar–Szovjet Társaság (MSZT) sarkok szervezését indította el, amelyeket az üzemekben és kultúrotthonokban is be kellett rendezni. Céljuk a politikai felvilágosító munka támogatása volt a szemléltető agitáció módszerének segítségével. A Lenin, Sztálin és Rákosi arcképével díszített sarkoktól a Szovjetunió és Sztálin eredményeinek bemutatását várták, és az MSZT kiadványainak népszerűsítését. Előírták azt is, hogy az *Új Világ* folyóirat legfrissebb számai is szerepeljenek az olvasnivalók között, továbbá az MSZT sarkoknak a szovjet szépirodalom népszerűsítéséből is ki kellett venni a részüket. A sarkokban kiállított képeket és írásos anyagokat havonta frissítették, és a legszebben dekorált sarkokat bemutatták a *Művelt Nép*ben és a *Népművelési Híradó*ban. 1951-ben például a budapesti Rákosi Mátyás kultúrház MSZT sarka lett az etalon a többiek számára. A kultúrotthonok építésével a pártnak nem titkolt célja volt, hogy azok a templom, a fonó, valamint a kocsma szerepét átvéve, a kulturális átalakulások legfontosabb intézményrendszereként működjenek.[346]

A fordulat évei után, a szocialista Magyarország első kultúrotthonát Losonczy Géza, a Népművelési Minisztérium államtitkára avatta fel 1949. november 27-én, Békés városában. Ennek ellenére mind a *Művelt Nép*, mind a *Népművelési Híradó* a Rákosi Mátyásról elnevezett, Budapest egyik külső kerületében felépített angyalföldi kultúrházat állította mintaként a kultúrotthon-mozgalom elé.[347]

művelődési Tanácsot (OSZT), amely mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsadó szerve összefogta az iskolán kívüli művelődéssel és felnőttoktatással foglalkozó szervezeteket. Elnöke Karácsony Sándor volt, aki kiadta az *Új Szántás* című folyóiratot. 1946-ban pedig létrehozták a Magyar Népi Művelődési Intézetet. (Drabancz M. R. – Fónai M. 2005. 98.) A Népművelési Minisztérium 1949-ben feloszlatta a Szabadművelődési Tanácsokat és Bizottságokat, majd a 4.320/949. M.T.sz. rendeletével elrendelte a Népművelési Bizottságok felállítását. Céljuk a tömegszervezetek kultúrmunkájának összehangolása, kultúrotthonok szervezése és irányítása volt. Halász Cs. 2013. 17.

344 Stefány J. 1987. 44.

345 Sz.n. 1951d. 684.

346 Halász Cs. 2013. 17.; Muharay E. 1953. 12.

347 Gyárfás M. 1950. 10–11.; Sz.n. 1950h. 3.

Ennek oka az volt, hogy az intézmény avatása után Rákosi a kíséretével együtt elégedetten tekintette meg az épületet, majd a visszaemlékezések szerint így szólt: „Ez legyen a Szocialista Magyarország első kultúrotthona!”[348] A rácsodálkozás köntösébe bújtatott parancs után a kultúrotthon sorsa eldőlt: elnevezésében a szovjetizáció és Rákosi személyi kultuszának szimbólumává, működésében a szocialista művelődés és kultúrforradalom kirakatintézményévé vált.[349] Természetesen a szocialista politika grandiózus sikereket hangoztató narratívájába sokkal jobban illett egy fővárosi kultúrotthon kiemelése, amely ráadásul a városnak főleg ipari munkások lakta kerületében épült, noha az az 1950-es években is falusias jelleggel bírt.[350]

Angyalföldet már a 19. század végétől állami és fővárosi szociális akciókkal támogatták, amelyekben a kultúra is figyelmet kapott. Itt épült fel Bárczy István polgármester támogatásával 1911-ben a Vág utcai Népház, az Aréna (ma Dózsa György) úti Népszálló, ahol a legszegényebbek is lehetőséget kaptak előadások hallgatására, könyvtárhasználatra, művelődésre. A főváros egyik legjelentősebb gyáripari központjaként emlegetett Angyalföldet munkásmozgalmi hagyományai is vonzóvá tették.[351] Ennek ellenére az újpestihez és a csepelihez hasonló munkásotthon építését csak 1939 őszén határozta el a városvezetés, amely a tervek szerint az 1940-es évek elején épült (Országos Társadalombiztosítási Intézet) OTI-telep lakóinak művelődését biztosította volna.[352] A telepre túlnyomóan vidéki származású, sokgyermekes, az országtól elszakított területekről érkező munkáscsaládok és városi tisztviselők költöztek. Életmódjuk az 1950-es években is

---

348 Juhász K. 2012. 127.

349 Apor Balázs hangsúlyozza, hogy a vezetőkultusz hazai keretek között történő megteremtése a szovjetizáció szimbolikus aspektusának tekinthető. Rákosi személyi kultusza már 1949 előtt is páratlan méreteket öltött, népszerűsége a hatalomátvétel éveiben is fokozódott, 1949 után pedig példátlan volt. Fényképei, mellszobrai uralták a teret, a róla elnevezett közterek, középületek száma elképesztő méreteket öltött, az iránta érzett hódolat kifejezése ritualizálódott az évek alatt. Ehhez bővebben lásd: Apor B. 2022.

350 Juhász K. 2012. 7.

351 Az 1920-as években Angyalföld volt a főváros legsűrűbben lakott része. Az itt élők mindennapjait megnehezítették a rendezetlen lakásviszonyok és lakókörülmények, ami miatt tömegesen csatlakoztak a baloldali mozgalmakhoz, rendszeresen vettek részt utcai tömegakciókon, tüntetéseken. Az 1912. május 23-án brutálisan feloszlatott tömegtüntetés, a Vérvörös csütörtök központja is Angyalföldön volt. Juhász K. 2012. 17.

352 A kultúrház építésekor a városrészt Horthy Miklós kormányzó feleségéről, Purgly Magdolnáról Magdolnavárosnak nevezték, amit a második világháború után ismét Angyalföldre változtattak. Az OTI beruházásban épülő telep pedig a kormányzóról kapta a nevét. Juhász K. 2012. 45., 47.

falusias jelleget öltött, a házakhoz tartozó kiskertekben gazdálkodtak, állatokat tartottak. A felépített házak is több építési stílus jegyeit hordozták, így az OTI-telep építészetileg is változatos, mégis egységes képet mutatott. A lakók sajátos, kettős arculatú életet éltek: életmódjukon a mezőgazdasági, mezővárosi munkásságra és a nagyvárosra jellemző karakterjegyek is megfigyelhetőek voltak.[353]

A telep kultúrházának építését a második világháború szakította meg, majd az eredeti tervek módosításával 1949. május 13-án, a választások előtt két nappal, a hároméves terv részeként adták át. Az épületet már ekkor a „szocialista kultúra fellegváraként" emlegették a róla szóló híradásokban. 1949 májusától decemberig semmilyen kulturális tevékenység nem folyt az épületben, tényleges működése csak 1949. december 30-án vette kezdetét. Megnyitóján Révai József is megjelent, az ünnepi beszédet a korábban vasmunkásként dolgozó Pongrácz Kálmán fővárosi polgármester mondta. A megnyitását követő első program 1949 szilveszterének, mint az „új élet", „az új időszámítás" kezdetének megünneplése volt. Ekkor az épület építési munkálatai még javában folytak, a decemberi megnyitóra sebtében vásárolták meg a berendezési tárgyakat, de a főváros első kultúrháza mint az *új ember* művelődésének helyszíne megnyitotta kapuit. Vezetője Osvári László, az akkor 22 éves vasesztergályos lett, a kilenc főből álló társadalmi vezetés minden tagja a különböző tömegszervezetekből került ki, és igyekezett a tőle telhető legnagyobb eredményességgel működtetni a kultúrházat.[354] A kötelező paneleket tartalmazó tudósítások szerint havonta 10–15 ezer ember látogatta az intézményt, ahol naponta más-más rendezvénnyel, programmal fogadták őket. Az erőltetett menetben született, a szocialista kultúrforradalom csúcsteljesítményének tekintett Rákosi Mátyás kultúrház hivatalos megnyitóját 1950. augusztus 20-án, az Alkotmány ünnepén tartották, amin a Párt és a Kormány több képviselője is részt vett. Az épület kivitelezése még ekkor sem volt tökéletes, a megnyitó műsor alatt az egyik fellépő néptáncos-pár a lejtősre épített színpadról a zenekari árokba csúszott, továbbá az intézmény első öt évét az útkeresés és a gyakori igazgatóváltások jellemezték. Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy az angyalföldi intézményt „a Szocialista Magyarország első kultúrháza" címmel tüntessék ki.[355] A Rákosi Mátyás kultúrház minden nehézség ellenére megnyitotta kapuit, ezzel elindult a kultúrotthonok építésének mozgalma, amelyre a vizsgált folyóiratok cikkeiben is nagy számú reflexió történt. A következőkben ezeket szeretném bemutatni.

A *Művelt Nép* első évfolyamainak számaiból kitűnik, hogy 1950-től, de főleg 1951-től az MDP II. Kongresszusát követően, az országban kultúrotthon-építé-

---

353 Juhász K. 2012. 112–113.

354 Osvári László frissen kinevezett igazgatóval kapcsolatban mindkét folyóiratban jelentek meg tudósítások: Gyárfás M. 1950. 10–11.; Osvári L. 1950. 6–7.

355 Juhász K. 2012. 122–127.

si hullám vette kezdetét a városokban és vidéken egyaránt: „Építsük ki az üzemi kultúrotthonok széles hálózatát!”[356] „Szatmár megye több községében már megindult a kultúr-otthon mozgalom. Az ottani parasztok már felismerték, hogy a művelt emberfőkhöz kell tartozniuk.”[357] – szóltak a lelkes híradások.

A kultúrotthonok létesítésére a települések kaptak ugyan állami támogatást, de legtöbbjük társadalmi munkával épült. Abban az esetben, ha egy-egy építkezés vagy átalakítás pénz- vagy emberhiány miatt akadozott, az ellenség támadásaként cikkeztek róla, így az egyházi személyek mellett a kulákok, valamint a korábbi vezetés támogatói gyakran jelentek meg úgy, mint a kultúrotthon-mozgalom kerékkötői.[358]

A folyóirat hasábjain mindig hangsúlyozták a közös munka fontosságát, amelynek nemcsak politikai, hanem gazdasági jelentőséget is tulajdonítottak. A kultúrotthonoknak az új mezőgazdasági módszerek, továbbá a termelőszövetkezetek propagálásában is szerepet szántak. Egyes épületeken belül külön mezőgazdasági sarkok létesültek gazdasági témájú könyvekkel, a téeszek és az egyénileg dolgozó parasztok támogatásával létrejött terménybemutatóval.[359]

Mivel az állam csupán minimális összeget tudott és akart az építkezésekre fordítani, a kultúrotthonok többsége nem új építésű ház, hanem államosított kocsma, kastély, kúria, egyházi ingatlan volt.[360] Az 1952-ben működő közel kétezer kultúrotthon nagy részét 1945 előtt épített épületben alakították ki.[361]

A kultúrotthonok a paraszti kultúrára is hatással lehettek, a korábban is élő szokások új térbe kerülve jelenhettek meg a falusi emberek ünnepnapjai során. Muharay Elemér írásában, amely 1953-ban a *Művelt Nép* egyik számában jelent meg, kiemelte, hogy a népszokások hogyan éltek tovább a kultúrotthonok falai között:

> „[a] felsőtárkányi vőfély például már a tanácsházáról hozza a menyasszonyt a lakodalmas házhoz. A kiskomáromi népi együttes már a kultúrotthonba helyezte fonójátékát, a püspökhatvani lányok pedig a sorozásról érkező legényekben már a néphadsereg jövendőbeli fiait fogadják a fonóban.”[362]

Az erőteljes propaganda ellenére a kultúrotthonok építésének láza nem tartott sokáig. 1953 után országszerte szüneteltek az építkezések, amely összefüggésben

---

356 Vészi E. 1950b. 11–12.

357 Körmendi J. 1950. 12.

358 Körmendi J. 1950. 12. A *Népművelési Híradó*ban arról számoltak be, hogy a Vas megyei Pankasz településen a kulákokon kívül minden lakos hozzájárult a kultúrotthon építéséhez. Kovács B. 1950. 5.

359 Mesterházi L. 1951a. 10.

360 Körmendi J. 1950. 12.; Sz.n. 1950k. 8.

361 Koncz G. 2002. 22. A művelődési otthonok válságáról lásd: Koncz G. 2002. 15–54.; Pesoldt F. 1951. 3.

362 Muharay E. 1953. 12–13.

állt a Sztálin halála utáni politikai fordulattal is. Úgy tűnik, hogy a már meglévő épületek fejlesztését is hanyagolni kezdték a pénzhiány, a falvak tartalékainak kimerülése következtében. *Egy új kultúrotthon megdöbbentő története* címmel 1953-ban megjelent rövid cikk a jármi kultúrotthon szomorú történetét mutatta be. Hiába adták át az épületet, az olyannyira életveszélyes állapotban maradt, hogy funkcióját nem tudta teljesíteni.[363]

Akadtak olyan kultúrotthonok is, amelyeket mezőgazdasági munkák céljából adtak ki, így a ráckevei kultúrotthon udvarán a földműves-szövetkezet tagjai kukoricát morzsoltak, majd a terményt az épület padlásán szárították. A későbbi évek során az is gyakran előfordult, hogy kultúrotthonok kulturális eseményekre szánt, de kihasználatlan termeit az iskolák rendelkezésére bocsájtották a tanteremhiány megoldásának céljából.[364]

A kultúrotthonok építésére, régi épületek kultúrotthon céljára történő átalakítására sem elég pénz, sem elég ember nem volt a vidéki településeken. Az állami támogatások korlátozása miatt a települések nem tudták előteremteni a kultúrotthonokra szükséges pénzösszeget. A kultúrotthon-építésnek a későbbi évek intézkedései sem kedveztek, mert 1955 után a második ötéves terv megvalósítása miatt megvonták az állami támogatásokat, majd a megyei és községi tanácsokra bízták a kultúrotthonok építésével, átalakításával járó feladatok megoldását. Sok helyen a helyi erőforrások és az összefogás is kevésnek bizonyult. Ilyen körülmények között a kultúrotthonok nem tudták biztosítani az agitáció és propaganda helyszínét, végképp nem tudták teljesíteni feladatukat a műveltség emelése terén.[365] Ezen körülmények ismeretében nem meglepő, hogy a folyóirat hasábjairól eltűntek az építkezésekről szóló híradások.

A kultúrotthonok történetében a következő fordulópontot az 1956-os forradalmat követő időszak hozta. 1958-ban jelent meg az MSZMP művelődéspolitikával foglalkozó határozata, amely a kultúrotthonok működésében is változást hozott. A párthatározat továbbra is fenntartotta a fordulat éveit követő kultúrpolitika alapvető elveit és jegyeit, de a megváltozott körülményekhez igazítva új tartalommal töltötte meg. A kultúrházak esetében változott a programok jellege és a programszervezés módja. Fokozatosan csökkent a politikának alárendelt kulturális események és a tömegrendezvények a száma, a művészeti csoportok szabadabban választhatták ki a színpadra állított darabjaikat. A kultúrházakban megvalósított rendezvények szakmai értéke fontosabbá vált, megnőtt az amatőr művészeti csoportok száma.[366]

---

363 Oszlányi Z. 1953. 32.

364 Halász Cs. 2013. 20.

365 A kultúrotthonok építéséről részletesen lásd: Kovalcsik J. 1987.; valamint: Halász Cs. 2013. 19–21.

366 Juhász K. 2012. 132–133.; Drabancz M. R. – Fónai M. 2005. 177.

Ismeretterjesztő előadások

A fordulat évei után az ismeretterjesztés különböző formái az MDP által meghatározott elvek mentén szerveződtek. 1948-ra eldőlt, hogy az előadások tartalmát, az előadássorozatok programját a kommunista párt által jóváhagyott elvek és kiadványok alapján kell összeállítaniuk. Az üzemekben az üzemi bizottságok, a községekben a népművelési felelősök feleltek az előadásokért, amelyek anyagát – a falu és a város közötti különbség megszüntetésének vízióját szem előtt tartva – egységesen szerkesztették össze az üzemek-városok dolgozói és a falusiak számára.[367]

Az ismeretterjesztő munkánál komoly kihívást jelentett az előadó műveltsége és tájékozottsága, valamint a hallgatóság összetétele és intelligenciája. A politikai felkészültség, a szakterületén belüli tájékozottság és a jó retorikai készség voltak az ideális előadó ismérvei. Az előadók csoportjai a kultúrotthonok közvetlen vezetése alatt álltak, feladatuk a tagok továbbképzésének megszervezése, a felkészülésüket segítő szakkönyvek és folyóiratok biztosítása volt. 1951-től szovjet mintára előadói munkaközösségeket alakítottak ki annak érdekében, hogy az előadások színvonala kifogástalan legyen. A Népművelési Minisztérium megalakulása előtt a népművelésért felelős előadók nagy része a pedagógusok köréből került ki. Rájuk a kommunizmus idején is számítottak: megkövetelték tőlük a rendszer iránti hűséget, és az iskolán kívüli művelődésben, a politikai rendezvények, ünnepek szervezésében és lebonyolításában való részvétel is a feladataik közé tartozott. Több kultúrotthon, kultúrcsoport vezetője is pedagógus volt, akik oktatási munkájuk mellett végezték el ezeket a többletfeladatokat. Különösen a falvakban, tanyákon értékelődött fel a szerepük a rendszer szemében, mivel ott jóval összetettebb szerepet töltöttek be: az oktatáson kívül beleláttak a családok mindennapi életébe, köztiszteletben álló személyek voltak, akikről azt feltételezték, hogy képesek hatni a közösségre.[368]

Évről évre jelentések születettek az előadásokon részt vevő hallgatóság összetételéről nem, kor és foglalkozás szerinti megoszlásban. Ez rendkívül fontos volt az állami vezetés számára, mert megmutatta, hogy valóban azok vettek-e részt rajtuk, akiket a rendszer saját társadalmi bázisának tartott. Így vált lényeges kérdéssé, hogy pl. a *Szabad Föld Téli Estéke*n a parasztságnak melyik csoportjából

---

367 Halász Cs. 2013. 23.

368 A pedagógusok jelentőségének felértékelődését mutatja a pedagógusnap mint új társadalmi ünnep bevezetése. 1951-ben született határozat arról, hogy június első vasárnapján a pedagógusokat kell köszönteni. Magyarországon először 1952. június 7-én ünnepelték meg. Pedagógusnap alkalmával osztották ki a Kiváló tanár, Kiváló tanító kitüntetéseket, az ezeket elnyert pedagógusok munkájáról a *Művelt Nép*ben is beszámoltak. Halász Cs. 2013. 29–30.; Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 291–292.; Sz.n. 1953c. 4–5.; Darvas J. 1953b. 4–5., 1953c. 3–4.

kerültek ki legtöbben. Mivel a kommunista propaganda a nők teljes emancipációját hangsúlyozta, a szervezőknek figyelniük kellett arra is, hogy a közönség felét a nők tegyék ki. A következő szempont az ifjúság részvételi arányának kérdése volt, hiszen a rendszer kiemelt célja volt a fiatalok meggyőzése, és a rendszer építésébe történő bevonása.[369]

A későbbiek során bemutatásra kerülő előadások szoros kapcsolatban álltak a kultúrotthon-mozgalommal, mivel elsősorban azok biztosították az előadások helyszínét. Ugyanakkor hatással voltak a folklórra is, mivel a rajtuk elhangzott új ismereteknek a szövegek szintjén is meg kellett mutatkozniuk.[370] Hozzájárultak a szövegek variálódásához, hiszen az előadásokat népdalokkal, tömegdalokkal, rigmusokkal is színesítették, több előadás egy-egy ünnep menetébe is beépült. Például a *Szabad Föld Téli Esték* elindítása több helyen november 7-e megünneplésével esett egybe, így a kultúrműsorban is hangsúlyozták a nap jelentőségét.[371]

Mielőtt rátérek a *Szabad Föld Téli Esték* és a *Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok* bemutatására, fontos megjegyezni, hogy a két rendezvény elnevezésében a „dolgozó parasztság legnépszerűbb, harcos hetilapjának" nevezett *Szabad Föld* nevére reflektált. A Magyar Kommunista Párt által 1945 augusztusától a parasztság számára kiadott országos hetilap célja a vidéken élő lakosság tájékoztatása volt. 1948. június 20-tól a Magyar Dolgozók Pártja vette át az irányítását, így a parasztság agitálása lett a legfontosabb feladata.[372]

Az 1949. november 10-én útjára indított *Szabad Föld Téli Esték* és az 1951. április 8-án először megszervezett *Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok* célját a következőképpen foglalták össze a *Művelt Nép* olvasóinak:

---

369 Halász Cs. 2013. 30.; Sipos Gy. 1951. 5.; Sz.n. 1951h. 9.

370 A Vas megyei Pankasz településen az új kultúrteremben Sztálin 70. születésnapján gyulladt fel először a villany, és a *Szabad Föld Téli Esték* hallgatósága töltötte meg azt elsőként. Kovács B. 1950. 5.

371 Sz.n. 1949b. 5.; Tenigli L. 1950. 3

372 A *Szabad Föld* 1945 nyarán jelent meg. A hetilap első számától kezdve fontos szerepet töltött be az új gazdák felvilágosításában, a paraszti olvasókörök hagyományainak felelevenítésében. Célja a falvak lakosságának megnyerése a Magyar Kommunista Párt számára, illetve a falusi kultúrmunka megszervezése volt. (N. Szabó J. 2019. 97., 100.) 1949 januárjában a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) helyi szervezeteinek megalakulása után indult el az első *Szabad Föld*-kampány, amelynek célja az előfizetők számának növelése volt. A kampány hatására nőtt a folyóirat példányszáma, ami 1961-ban érte el a csúcsot, 457.000 példánnyal, majd ezt követően fokozatosan csökkent. Az 1950-es években csak a *Szabad Nép* előzte meg példányszám tekintetében. Szerkesztőségének tagjai olvasóértekezletek és kérdőívek segítségével tartották a kapcsolatot az olvasókkal, és így próbálták megtudni véleményüket az egyes rovatokról. Ehhez bővebben lásd: Ispán Á. L. 2020. 130–132.

„Nemcsak Hajdúböszörményben, hanem az egész országban, a legkisebb falvakban és tanyaközpontokban is így tanul, művelődik dolgozó parasztságunk a Szabad Föld Téli Estéken, s így fogyatkozik lassan az a különbség, amely város és falu között ma még megvan. Az eredmény nem marad el; a jövő hónapban a Téli Estéket felváltják majd a *Szabad Föld Tavaszi Vasárnap*ok, s biztos győzelem követi azt a munkát, amelyet a Magyar Dolgozók pártja irányít és támogat!”[373]

Lényeges azonban hozzátenni, hogy a két előadássorozat mint a falusi népművelés terepei, már a második világháború után megszervezésre kerültek hiszen a Magyar Kommunista Párt politikájában kiemelt szerepet kapott a parasztság támogatásának megnyerése, így a *Szabad Föld Téli Esték* sorozatot Rákosi Mátyás 1946. december 14-én elmondott rádióbeszédével indította útjára. A falvak lakói számára a téli hónapokban szombatonként ismeretterjesztő előadásokat tartottak, amelyek kisebb jelenetekkel, zenés, énekes és táncos produkciókkal egészültek ki. 1947-től kezdték el megszervezni a *Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok*at, amelyektől azt várták, hogy erősítik a falusi értelmiség támogatását és elmélyítik a „munkás–paraszt szövetséget.” [374]

A *Szabad Föld Téli Esték* elindítása mögött az az elképzelés állt, hogy a falvak lakóit politikai, szakmai és kulturális téren nevelni kell. Úgy gondolták, hogy a vidék lakói a téli időszakban szólíthatók meg leginkább, így a munka nélkül töltött estéken kell a művelődésnek, az olvasásnak időt biztosítani és ezek segítségével fellépni a babonákkal szemben.[375] Ez az elképzelés abba a nagyívű tervbe illeszkedett, amely a falvak és tanyák városokhoz való felzárkóztatására irányult.

A politikai vezetés a településpolitikát és a települések fejlesztését a társadalomátalakítás részének tartotta. A vidék életmódjának megreformálásához és életszínvonalának emeléséhez nemcsak a közművesítés, a villamosítás, az utak építése volt nélkülözhetetlen, hanem a kulturális fejlődés is, amelyhez az előbbiek biztosították az infrastrukturális hátteret.[376]

A *Művelt Nép* nemcsak tudósított és agitált, hanem előadásvázlatokat, módszertani útmutatókat, műsoranyagokat ajánlott a rendezvényekhez. Az előadások megszervezéséhez a *Népművelési Híradó* is közölt programterveket, a Népművelési Minisztérium pedig műsorfüzeteket adott ki. A *Művelt Nép*ben lelkesítő hangvételű híradásokat is közreadtak az újságírók a *Szabad Föld Téli Esték* elindulásáról: „falvaink életében az általános tudás emelése terén négy esztendő óta új színt jelentenek a *Szabad Föld Téli Esték*”.[377] „(Zalacsányban) délelőtt kido-

[373] Szentkirályi J. 1950. 17., Sipos Gy. 1951. 5–6., Makai G. 1951. 14.
[374] Eitler Á. 2018. 111.; Halász Cs. 2013. 33–36.; N. Szabó J. 2021. 71–72.
[375] Tanner J. 1949. 2.
[376] Ispán Á. L. 2020. 139–147.
[377] Szentkirályi J. 1950. 17.

bolták, de akkorra már mindenki tudta is, hogy este lesz a Szabad Föld Téli Esték megnyitó ünnepsége a kultúrházban."[378]

Az előadások meghatározott tematika szerint zajlottak,[379] de az előadóknak mindig javasolták, hogy reflektáljanak a helyi viszonyokra, főleg arra, hogy hányan léptek be a termelőszövetkezetbe és milyen eredményeket ért el a település a korábbi évtizedekhez képest. Kiemelt célok voltak, hogy a *Szabad Föld Téli Esték* keretei között mutassák be a Szovjetunió mezőgazdasági sikereit, fektessenek külön hangsúlyt a természettudományos oktatásra, a politikai és gazdasági kérdésekre, jelöljék meg mintaként a szovjet sikereket, valamint lépjenek fel a babonákkal szemben. A szovjet eredmények hangsúlyozása a Magyar–Szovjet Barátság hónapja előkészítését is szolgálta, ilyenkor a *Szabad Föld Téli Esték*en a Szovjetunióval foglalkozó előadások is megszaporodtak. A *Szabad Föld Téli Esték*nek az új természettudományos műveltség kialakításában is fontos szerepük volt, és a résztvevőket igyekeztek megismertetni az új biológiai és növénytermesztési eredményekkel.[380] Emellett fontos szerepet szántak nekik a rendszer ellenségei, a kulákok elleni propaganda terén, valamint a munkásosztály vezető feladatai és a munkás–paraszt összefogás hangsúlyozásában.[381]

A politikai célt jól mutatja, hogy beszámolók és interjúk készültek arról, hogy például mit tanultak öreg Szabóék a *Szabad Föld Téli Esték* előadásain, mit tanultak meg Dózsa és Petőfi hőstetteiről, Liszenko[382] új mezőgazdasági módszeréről,

---

378 Halasi M. 1951. 6.

379 Pl. a *Babonákról és csodákról* című előadáshoz javasolt műsortervben a kommunista propaganda mondanivalóját és céljait erősítő versek, színi jelenetek, kórusművek szerepeltek, amelyek egyúttal az előadás ateista, a világ és az élet keletkezéséről szóló materialista tartalmát erősítették. Elemei a következők voltak: 1. Szavalat: Arany János: *A bajusz*, 2. Jelenet: Fehér Klára: *Jámbor Jeremiás*, 3. Urbán Ernő: *Esőcsinálók*, 4. Kórus: *Békefront*. Irodalomjavaslat az előadáshoz: Nyikolszky: *A vallás keletkezése*, Sarkadi Imre: *Kísértetjárás Szikesen*, *Hogyan keletkezett az élet* (TTKK-sorozat), *Hogyan keletkezett a világ* (TTKK), Tudor: *Sztrójka atya 1 napja*, Pliseczky: *Tudomány és vallás az ember származásáról*. Sz.n. 1950i. 12.

380 Nemes D. 1951. 9.; Csillag M. 1951. 6–7. Ehhez füzeteket és diafilmeket állítottak össze a következő témában: *A csillagos ég, A föld kialakulása és fejlődése, Az anyag szerkezete, atomok, Az élő és élettelen anyag*. Sz.n. 1949b. 5. Az 1950 februári Magyar–Szovjet Barátság hónapja előkészítéséről lásd: Kovács B. 1950. 6.

381 Kaposi F. 1949. 3.

382 Trofim Gyenyiszovics Liszenko (1898–1976) ukrán származású biológus, a sztálini természetátalakítási terv központi szereplője volt. Áltudományos nézete szerint a növények tulajdonságait nem a gének, hanem a környezeti körülmények határozzák meg. Liszenko azt vallotta, hogy az alacsony mezőgazdasági hozamok a növények alkalmazkodási képességének köszönhetően javíthatók, és a növények így szerzett tulajdonságai átörökíthetők. Ezért történt meg a Szovjetunióban és a mintáját kö-

a boszorkányok nemlétéről, bel- és külpolitikai eseményekről, továbbá a Szovjetunió mezőgazdasági sikereiről.[383]

Az idősek mellett természetesen a fiatalok jelenlétére is számítottak. Hangsúlyos volt a települések lakói feletti kontroll; külön kimutatást készítettek arról, hány középparaszt, hány kisparaszt vett részt az előadásokon, és hány olyan, akiket meg kellett győzni a tsz-be lépés szükségszerűségéről. Ha kevesebb ember jelent meg a rendezvényen, azt egyértelműen az ellenség aknamunkájának tudták be.

Az először 1951-ben megrendezett *Szabad Föld Vasárnapok* esetében már a szórakozáson (diavetítés, sportrendezvények), a hagyományápoláson, a kultúrversenyek szervezésén volt a hangsúly, továbbá fontos szerepük volt a mezőgazdasági és begyűjtési munkák, az aratási és beszolgáltatási versenyek, valamint az új, tudományos alapokon nyugvó növényápolási módszerek propagálása terén.[384]

A *Szabad Föld Vasárnapok* programját két részre osztották: április 15-e és július 15-e között a tavaszi, július 15-e és szeptember 15-e között a nyári részét rendezték meg a községi tanácsok tagjai. A rendezvény, akárcsak a propaganda, legfontosabb feladata mindkét időszakban a mezőgazdasági és begyűjtési munkák serkentése volt, de műsorában az aktuális mezőgazdasági, egészségügyi és sportkérdésekkel kapcsolatos előadások is helyet kaptak.[385] Így például a nyári időszakra eső *Szabad Föld Vasárnapok* témáit az aratással, csépléssel, begyűjtéssel foglalkozó előadások anyagával bővítették a tanácsoknál dolgozó mezőgazdasági szakemberek segítésével.[386] Az 1951-ben termelőszövetkezeti községnek kinevezett Nádudvaron június 30-a és július 8-a között kultúrotthon mintahetet rendeztek, és július 1-én, vasárnap a város főterén kombájnbemutatóval egybekötött *Szabad Föld Vasárnapok*on vehettek részt lakói.[387]

Az ismertetett *Szabad Föld Téli Esték* és *Szabad Föld Vasárnapok* mellett olyan ismeretterjesztő írásokat is olvashatunk a két folyóiratban, amelyek a szü-

vető Magyarországon is, hogy éghajlatidegen növényeket akartak meghonosítani. Liszenko Sztálin teljes támogatását élvezte, és az 1948-ban megalapított mezővédő erdősávok telepítésével megbízott szervezet élére került, noha semmilyen erdészeti ismerete vagy képzettsége nem volt. Liszenko irreális elképzelései gyors és hatékony megoldást kínáltak a világháború, majd az aszályos évek utáni élelmezési problémákra. A valóságban viszont csak tovább súlyosbították a sztálini természetátalakító politika okozta károkat, emellett a modern biológiai kutatásoknak is akadályt jelentettek. Borvendég Zs. – Palasik M. 2015. 12–13.

383 Az említett Szabóéknak nincs köze *A Szabó család* című rádiós hangjátékhoz, amelyet csak 1959. június 30-án kezdett el sugározni a Kossuth Rádió. Keresztes M-né 1952. 6–7.; Muharay E. 1953. 12.; Sipos Gy. 1952. 1–2.; Varga D. 1952. 20.

384 Makai G. 1951. 14.

385 Mesterházi L. 1951b. 15.; Ónody Gy. 1953. 31.; Sipos Gy. 1952. 1.

386 Ónody Gy. 1953. 31.

387 Sz.n. 1951b. 15.

lők feladatairól, vagy a nők helyzetéről szólnak, továbbá gyakran előfordultak benne *Ismerd meg a Szovjetuniót!* című előadások is.[388]

Külön megjelentek a nők számára összeállított programok is, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) szervezésében 1950-től elindultak a *Nyári Vasárnap Délutánok*. Ezeken az eseményeken a nyári munkaidőben tájékoztatták az asszonyokat „egy-egy fontos termelési vagy politikai kérdésről".[389] Előadásokat tartottak, elbeszéléseket, verseket olvastak fel és jeleneteket adtak elő a nőknek, dalokra, továbbá tömegdalokra tanították őket. Az előadások felelősei a programok összeállítása során figyeltek arra is, hogy a gyermekek számára is előadható, bemutatható bábjátékokat is közöljenek, mert a nők politikai nevelésével a gyerekekre és az egész családra hatni akartak. A havonta kétszer megtartott *Nyári Vasárnap Délutánok* anyagát a kéthetente megjelenő *Miről beszélgessük?* című kiadványokban közölték.[390]

1953 után változott az előadások témája és tematikája: a világnézeti, politikai neveléssel kapcsolatos tartalmukat csökkentették, egyre inkább a gyakorlati mezőgazdasági ismeretek átadására helyezték a hangsúlyt, amihez a szovjet mintára létrehozott Társadalmi és Természettudományos Ismeretterjesztő Társulat biztosította a szakmai és tudományos hátteret.[391] Ez a változás a *Művelt Nép* tematikájában és stílusában is tetten érhető.

Az előadások, rendezvények üzenete az volt, hogy a világ már a falvak és tanyák lakói számára is megismerhető, még ha felügyelt keretek között is. Egy hosszú távra tervezett felvilágosító és nevelő munka vette kezdetét, amelynek valós hatása a néprajzi gyűjtésekből ismerhető meg igazán. Jó példa erre Pogány Mária és Rádics József *Malteroslányok* című, 1958-ban megjelent kötete, amely fővárosi építkezéseken munkát vállaló húsz lány és fiatalasszony élettörténetét tartalmazza. Vallomásaikat 1955 őszén-telén és 1956 elején jegyezte le Pogány Mária egy budapesti női építőmunkás szállón. Pogány reflektált arra, hogy a vidékről a fővárosba került lányok körében a kommunista rendszer által elítélt és kiirtani kívánt babonák tovább éltek. Kedvelt szórakozás maradt a kártyavetés, amire a keddi és pénteki napot tartották megfelelőnek, az orrviszketést és a só kiborulását pedig a bosszúság, veszekedés előjelének tekintették. Pogány hangsúlyozta, hogy a megváltozott életkörülmények megváltozott babonákat szültek: úgy tartották, hogy aki a béke-

388 Halász Cs. 2013. 22.

389 MNDSZ 1950. 2–3.

390 A *Miről beszélgessünk? – Falun* című kiadvány 1949 áprilisától 1956 júniusáig jelent meg havonta két alkalommal. A *Nyári Vasárnap Délután*ok anyagait az 1950-ben kiadott számok tartalmazzák.

391 Eitler Á. 2018. 112.; Straub J. B. 1953. 5.

kölcsönjegyzésnél bal kézzel írja alá a nevét, az összes kötvényét hamar és nagy nyereséggel húzzák majd ki.[392]

A két folyóirat alapján elmondható, hogy az ismeretterjesztő munka során a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy irányítása bürokratikus és mechanikus, irányelvei, módszerei pedig kidolgozatlanok voltak. A népművelésért felelős intézmények és a tömegszervezetek munkája nem volt összehangolva, az egységesen összeállított programtervek valójában nem vették figyelembe a területi, társadalmi különbségeket és igényeket. Az ismeretterjesztő munkáért felelős szakembereknek nem volt tapasztalata a szervezésben. Az 1953-as júliusi fordulat hozott némi változást, hiszen a direkt politikai-ideológiai tartalmú előadások száma csökkent, majd 1956 után az ismeretterjesztés új irányai bontakoztak ki.[393]

Kultúrversenyek

A második világháború után, 1946-ban jelent meg a Munkás Kultúrszövetség első felhívása kultúrverseny megrendezésére a főváros területén található üzemek kultúrcsoportjai számára, majd egy évvel később zászlót bontott az I. Nagybudapesti Kultúrverseny.[394]

A *Művelt Nép*ből kiderül, hogy a kultúrversenyek hatására több üzem tánccsoportot szervezett, amelyek felett egy-egy vidéki népitánc-csoport vállalta a védnökséget, hogy a vidéki tánckultúra új környezetbe történő átültetése, „a népi és munkáskultúra találkozása" a maga eredeti formájában történjen meg.[395]

A Szövetség kultúrversenyeiből nőtt ki 1948-ban az országos kultúrverseny, amelyet a centenáriumi ünnepségsorozaton „az év legnagyobb tömegkulturális megnyilvánulásának" programjaként kellett megszervezni. Az előkészítési munkába a Magyar Művelődési Egyesületek Szövetsége, az Országos 48-as Ifjúsági Bizottság, valamint a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa is bekapcsolódott.[396] Néhány hónap múlva, 1947 végén a 48-as Kultúrverseny körzeti fordulóit országszerte megrendezték.[397] Az esemény nem volt előzmények nélküli, hiszen

[392] Pogány M. – Rádics J. 1958. 180–181.

[393] Halász Cs. 2013. 40–42.

[394] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt által 1945-ben alapított Szövetség kultúrversenyei indították el az üzemi népitánc-mozgalmat. Szendrő F. 1947. 2.; N. Szabó J. 2019. 95.

[395] Szendrő F. 1947. 2.

[396] A felhívás a *Művelt Nép* 1947-ben elindított változatában jelent meg, amely a *Munkás Kultúrhíradó* utódja, és az 1950-ben újraindított *Művelt Nép* elődje volt. Ekkor is kultúrpolitikai folyóiratként tartották számon a Rákosi Mátyás: *Népi demokrácia és a tömegkultúra* című írásában elindított lapot. M. F. 1947. 4.; Kovalcsik J. 1985. 21.

[397] A centenáriumi kultúrverseny első programja 1947. október 5-én a Debrecenben megrendezett Vasutas Kultúrverseny volt. B.F.P. 1947. 2.; T.T. 1947. 15.

a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 86.324/1946-os számú körlevelében már felhívta a szabadművelődési felügyelők és előadók figyelmét a centenáriumi ünnepségek jelentőségére. A kulturális rendezvények során mindenhol olyan megemlékezéseket kellett tartani, amelyek 1848 jelentőségét méltatták, és ezeket a kultúrcsoportok műsoraival kellett kiegészíteni. A rendezvényeknek az Országos Centenáriumi Kultúrverseny adta a keretet, amelynek központi rendezőbizottsága olyan műsorfüzetet adott ki, amely tartalmazta a rendezvények eseménynaptárát, a zenei együttesek, a néptánc- és színjátszócsoportok körzeti, megyei és országos vetélkedőinek időpontját. A centenáriumi kultúrversenyeket a 48-as Kultúrversenyek Országos Szervező Bizottsága, helyileg pedig a körzeti, megyei bizottságok rendezték. A kiadott útmutató szerint a versenyt először három csoportban (ének és zene, néptánc, színjátszás), a 8–10 falut magába foglaló körzetekben kellett megrendezni, majd ezek győztesei a megyei és területi (2–3 megyét magába foglaló) fordulókon indulhattak el. Ezt követte a három vidéki nagyvárosban megszervezett középdöntő, amelyek közül Debrecenben az ének és zene, Szegeden a néptánc, Pécsett a színjátszócsoportok döntői kaptak helyet. Végül az országos megmérettetésre Budapesten került sor, a 48-as ünnepségek díszelőadásainak részeként.[398]

A 48-as Országos Kultúrverseny lett tehát a minta a későbbi kultúrversenyek számára, amelyekre a politikai vezetés a termelési eredmények, az ötéves terv, a társadalmi összefogás, valamint a munkás–paraszt szövetség propagálása terén számított.[399] Révai a kultúrforradalom társadalmi bázisának megteremtésében a kultúrversenyeknek is fontos szerepet szánt. Úgy gondolta, hogy ezeken keresztül a „dolgozó nép a kultúra cselekvő résztvevőjévé akar válni és válik, nemcsak mint közönség, hanem mint alkotó is ki akarja venni részét az új magyar kultúra megteremtésében".[400]

A kultúrversenyek szorosan kapcsolódtak a kultúrotthon-mozgalomhoz, mert a kultúrversenyeken fellépő amatőr társulatok tagjait a kultúrotthonokon belül működő művészeti csoportok készítették fel a fellépésekre.[401] Szervesen összefonódtak az ismeretterjesztő előadások témakörével is, hiszen a *Szabad Föld Vasárnapok*at záró kultúrműsorok alkalmával a falusi és üzemi kultúrversenyek szereplői léptek fel.[402]

Céljuk a kultúrcsoportok számának gyarapítása, a néphagyományok ápolása és a politikai propaganda kiszolgálása volt. A versenyek során különböző amatőr tánc-, színjátszó- és bábcsoportok, énekkarok, zenekarok, de akár szólisták is ver-

398 Dancs I-né 1988. 20.; Csák Zs. 1994. 255.
399 Sz.n. 1951e. 6–7.
400 Révai J. 1952. 27.
401 Csák T. 1951. 15.
402 Makai G. 1951. 14.

senyezhettek minden korosztályból. A versenykiírások a korszakban jól ismert fordulatokra alapoztak. A *Művelt Nép*ben beszámoltak a versenyek kezdetéről, felhívták a figyelmet az elvárásokra, külön kiemelték az idősebb korosztályok részvételének fontosságát, akik nemcsak felléptek a versenyek alkalmával, de tanácsokat is adtak a fiataloknak.[403]

Rendszeresen olvashatunk a folyóiratokban a versenyek aktuális állásáról. Mindig kiemelték a legjobbnak ítélt csoportokat, és a korszakra jellemző módon a hibákat is hangsúlyozták. Külön felhívták a figyelmet a nemzetiségi csoportok részvételére.[404] A helyi táncok mellett a tanfolyamokon vagy műsorfüzetekből megtanult koreográfiákat is színpadra állítottak.

A kultúrversenyektől elvárták, hogy hassanak a helyi tánckultúrára, a folklórra, és játszanak szerepet az elfeledettnek hitt néphagyományok színpadra állításában, a hivatásos és amatőr művészek sikeres együttműködésében.[405] Például az 1951-es Országos Kultúrverseny téli–falusi fordulójára a Heves megyei Gyöngyöspata község táncosai a gyorsjárású „csalogató" táncot, az alsószölnöki nemzetiségi kultúrcsoport táncosai régi vend táncokat elevenítettek fel. Vagy a Somogy megyei Somodor falu színjátszócsoportja ugyanerre az alkalomra egy kukoricabegyűjtéshez kapcsolódó rigmusos jelenetet állított színpadra.[406]

A téli–falusi kultúrversenyek tapasztalatait az üzemi–városi versenyek alkalmával is próbálták felhasználni, azok terén a munkásosztály vezető szerepének bemutatását hangsúlyozták. A falusi, paraszti hagyomány és folklór az üzemi munkások közé is bekerült: „A MÁVAG tánccsoportja igen ügyesen elsajátította a szatmárökörítói fergeteges tánc-formáit, megtanulta tőlük, hogyan táncolnak a falusi csoportok népitáncot."[407]

Az amatőr csoportok munkáját a Népművészeti Intézet munkatársai is segítették, akik tanácsadó-instruáló szerepet töltöttek be a táncok, népszokások stb. tanítása és színpadra állítása során. Olyan szakanyagokat állítottak össze, amelyek támogatták a tudományos kutatások eredményeinek gyakorlati hasznosítását.[408]

Az MDP hatalomátvétele utáni első kultúrversenyek egyike, amelyről a *Művelt Nép* is beszámolt, a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége (MINSZ) országos versenye volt 1950-ben, amelynek a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) megszervezése kapcsán szántak szerepet. Fiatalok csoportjai vettek részt a versenyben, szovjet

---

403 Gazdag E. 1951. 3.

404 Sz.n. 1951f. 32.

405 Boldizsár I. 1951. 13.

406 Sz.n. 1951f. 33.

407 A *Művelt Nép* mellett a *Népművelési Híradó* is rendszeresen tájékoztatott a két társadalmi csoport kultúrájának összefonódásáról. Erre egy példa: Méhész K. 1951. 4–5.

408 Juhász K. 2020. 157–158.

és magyar darabokat vittek színre. Ugyanebben az évben a *Béke-kultúrverseny*t is meghirdették, amelyre üzemi, városi kultúrcsoport is benevezhetett.[409]

Az Országos Kultúrversenyek két részből álltak: voltak a téli–falusi (december végéig, február közepéig), valamint a tavaszi–üzemi versenyek. Az 1950–51. évi verseny téli szakaszában falvak, mezőgazdasági városok, állami gazdaságok, termelőszövetkezeti csoportok, továbbá gépállomások kultúrcsoportjai vettek részt, akiktől a kultúrotthon-mozgalom megerősítését is elvárták. A verseny 1950. december 21-től, vagyis Sztálin 71. születésnapjától 1951. február 15-ig tartott, a körzeti bemutatókat december 25–26-án, karácsonykor tartották meg. A községi, járási és megyei döntők után továbbjutott csoportok az 1951. március 15–21. között, Budapesten megrendezett kultúrhét bemutatóin szerepeltek. A karácsonyi bemutatóval és a húsvét idejére eső kultúrhéttel a szervezők legfontosabb célja az ünnepek vallási jellegének kiiktatása volt, és az a szándék állt mögötte, hogy a mise helyett a kultúrversenyen vegyenek részt az emberek.[410]

Az előadások tematikája hasonló volt, és a versenyen résztvevő csoportoktól elvárták, hogy az ünnepségek, a gyűlések, az ismeretterjesztő előadások, a kultúrotthonok rendszeres fellépői legyenek. Emellett részt kellett vállalniuk a helyi műsoranyagok összeállításában, a kultúrmunka támogatásában.[411]

Az 1952–1953. évi II. Országos Kultúrversenyt a korábbiakat felülmúló rendezvényként hirdették ki. A verseny a szokásos kategóriákon túl immár a dalosrigmusbrigádok számára is bemutatkozási lehetőséget biztosított. A Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának munkatársai által összeállított és kiadott műsorfüzetek, kötetek közül a *Köszöntőkönyv* című rigmusgyűjtemény célja az volt, hogy a rigmusbrigádok munkáját segítse. A benne közölt köszöntők, rigmusok a sztahanovista munkások köszöntésére, a szövetkezeti dolgozók születésnapjára, fenyő-, télapó-, és aratóünnepre, az új állami ünnepekre íródott minták voltak.[412]

A bírálóbizottságok számára ugyancsak az Intézet adott ki útmutatót, hogy azok egységes szempontok alapján értékeljék a kultúrcsoportok előadásait. A bírálat kötelező szempontja továbbra is az volt, hogy a kiválasztott műsor mennyire felelt meg a politikai elvárásoknak, csak ezt követte az előadás és az előadásmód értékelése. Az énekkaroknál a népdalokat, népdalfeldolgozásokat, tömegdalokat, a zenekaroknál a szovjet és más baráti népek műveit, a táncoknál a magyar népi táncokat értékelte a zsűri. A rigmusbrigádoknak aktuális politikai kérdéseket, problémákat kellett feldolgozniuk, a színjátszó- és bábcsoportok esetében is a megfelelő eszmei-politikai tartalom volt a mérvadó.[413]

---

409 Sz.n. 1951f. 33.

410 Halász Cs. 2013. 72.

411 Országos Népművelési Bizottság 1950. 6.

412 Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952.

413 Halász Cs. 2013. 81.

Az 1953–54. évi verseny szervezését az 1953 júliusi fordulat törte meg, és a *Művelt Nép*ben közölt beszámolók is egyre csökkentek az eseményről. Ebben az évben a verseny csak a járási szintig jutott el, és a csoportokon már a „versenyfáradtság" jelei mutatkoztak. Az 1953 után írt cikkekből kitűnik, hogy a túlzott politikai tartalom helyett inkább szórakoztató darabokat, klasszikusokat állítottak színpadra, a tömegdalok helyett népdalok és népdalfeldolgozások csendültek fel. Ez azzal is összefüggésben állt, hogy a politikai fordulat a kultúrpolitikán is nyomott hagyott, és a művészeti vezetők nem tudták eldönteni, hogy a megváltozott körülményekhez milyen műsor lenne a legmegfelelőbb. Ennek ellenére a műsorpolitikában bekövetkezett enyhülés ösztönzően hatott a kultúrcsoportok számára, mert végül több csoport indult el a versenyen, mint ahányan beneveztek.[414]

1954 után a kultúrversenyekről szóló tudósítások száma csökkent a *Művelt Nép*ben és a *Népművelési Híradó*t felváltó *Népművelés* című folyóiratban is. Ettől az évtől kezdve az országos versenyek helyett egy-egy szervezet, pl. a Magyar Néphadsereg vagy a Vasas Szakszervezet rendezvényei váltottak ki nagyobb érdeklődést, és a korábbi összetett megmérettetések helyett, egy-egy művészeti ágban külön-külön rendeztek versenyeket.[415] A színvonal emelkedését és a kultúrpolitikai fordulatot is érzékelteti a *Népművelés*ben 1955-ben megjelent cikk, amely már felveti azt a lehetőséget, hogy miért ne lehetne a kultúrverseny helyett a művészeti verseny kifejezést használni, mivel az a „műkedvelők művészeti versengésévé" vált.[416]

Bár az elnevezésben nem történt változás, de 1956-ra több kultúrcsoport feloszlott, és a kezdeti lelkesedés is alábbhagyott. Az országos kultúrversenyek és a róluk szóló híradások eltűnése megmutatja, hogy azok elveszítették korábbi jelentőségüket.

414 Halász Cs. 2013. 85–86.
415 Halász Cs. 2013. 88.
416 K.F. 1955. 576.

ÜNNEPEK AZ 1950-ES ÉVEKBEN

Európában, így Magyarországon is évszázadokon keresztül az év napjait hétköznapokra, keresztény ünnepnapokra és a heti pihenőnapra, a vasárnapra osztották fel. Az idők során az ünnepekkel kapcsolatban számos állami és egyházi törvény és jogszabály született, amelyek hatással voltak arra, hogy mely eseményekről, személyekről lehet vagy kell megemlékezni, de nyomot hagytak az ünnepek menetén, tartalmán és struktúráján is. Befolyásolták a különböző felekezetek és nemzetiségek ünnepi szokásait, a munka- és pihenőnapok rendjét és arányát, így a munka megszervezésére vonatkozóan is következményekkel bírtak.[417]

Az ünnepeket a háborús időszakok, a világháborúk is érintették, amelyek lemondásokkal, áldozatokkal, megszorító intézkedésekkel jártak a hétköznapokon és az ünnepnapokon egyaránt.[418] De a háborúk mellett az ország egyes területei-

---

[417] A vasárnapi munkaszünetről már Szent István király is rendelkezett. Arról, hogy mely jeles napokat kell ünnepnapnak tekinteni, Szent László első törvénykönyvének 38. fejezete tájékoztat: „Esztendőn által pedig ezeket az ünnepeket kell megülni: Nagykarácson napját, szent István első mártir napját, szent János evangyélista napját, Aprószentek napját, Kiskarácsont, Vizkeresztet bőjtjével együtt, Gyertyaszentelő Boldogasszony napját, Husvétkor négy napot, szent György mártir napját, Filepet Jakabot böjtjével együtt, a szent keresztnek megleletét, Áldozó csütörtököt, Pünkösdkor négy napot, Keresztelő szent János napját, Péter és Pál apostolokat egy napon, szent Jakab napját, szent Lőrincz napját, Nagyasszony napját, szent István király napját, szent Bertalan napját, Kisasszony napját, a szent keresztnek felmagasztalását, szent Máté apostol és evangélista napját, szent Gellért püspök napját, szent Mihály árkangyal napját, szent Simont és Júdát, Mindszentek napját, szent Imre herczeg napját, szent Márton, szent András, szent Miklós, szent Tamás apostol napját, és mindegyik egyház ülje meg az ő szentjének és temploma felszentelésének ünnepét.” Márkus D. 1899. 25., 63.; Palkó L. A. 2018a. 59.

[418] Jó példa erre az 1891. évi XIII. törvénycikk, amely első paragrafusa kimondta, hogy „1.§. Vasárnapokon, valamint szent István király napján, mint nemzeti ünnepen, a magyar szent korona országainak területén az ipari munkának szünetelnie kell. Kivételt

nek idegen katonai megszállása, el- vagy visszacsatolása is kihatott az ünnepekre oly módon, hogy ezeken a területeken a magyar törvények legfeljebb papíron voltak érvényesek, és a megszálló csapatok gyakran erőszakkal akadályozták meg a korábbi ünnepek megtartását.[419]

Az ünnepek rendje és az ünneplésre kijelölt alkalmak szoros kapcsolatban álltak az aktuális politikai berendezkedéssel, amely mindig a saját képére kívánta formálni azok szellemi és tárgyi világát. Annak ellenére, hogy a Rákosi-rendszer ünneplési alkalmai, az országos ünnepi események menete, szöveganyaga, tárgyi világa stb. szakítani akart a múlttal; az ünnepek felépítésüket, működésüket, eseménysorukat, narratív világukat, szokáshagyományukat tekintve mégis az elmúlt évtizedek ünnepi eseményeiből merítettek ihletet. A hazai szocialista vezetés is hatalmi elképzeléseinek megfelelően alakította az ünnepi struktúrát: többet megszüntetett, a megmaradók tartalmát befolyásolta és átalakította, saját ideológiájának rendelte alá, ilyen formában az ünnepeknek is fontos szerepet szánt a népnevelés, népművelés terén. A szakralitást a racionalizmus és a materializmus váltotta fel, amely a szocialista rendszer ateizmusából fakadt.[420]

Emellett új ünnepi alkalmakat is kreált, amelyek politikai hatalmának legitimálását szolgálták. A szocialista időszakban sajátos kettősség figyelhető meg az ünnepeket tekintve: amellett, hogy a munkaszüneti napok számát csökkentették, a dolgozóktól aktív részvételt vártak el az ünnepi alkalmakon. Lelkes tánccsoportokat, vidám énekeseket akartak a színpadokon látni, az előadások, kultúrcsoportok fellépéseivel szemben állandó igényként merült fel, hogy azok jól sikerültek, problémamentesen lebonyolíthatók legyenek. Jól felkészült, nótáskedvű munkásokat és parasztokat kívántak az ünnepi események megkoreografált ceremóniáira, akik a szocialista ideológiával azonosultak, így a *szocialista új ember* megtestesítőivé váltak.

Az ünnepek esetében az egész szocialista időszakra jellemző volt a formalizáltság, amely nemcsak az intézmények működésében, a nyilvánosságra kerülő hírek

képez az üzleti helyiségek és berendezések tisztántartásához és helyreállításához szükséges munka.", és amelyet 1914 augusztusában, az első világháború miatti hadiállapot következtében függesztett fel Harkányi János kereskedelemügyi miniszter 60.061. számú rendelete. (Sz.n. 1914. 551.; Palkó 2018a. 60.) A második világháború után is sorra születtek meg a munkaszüneti napokkal és az azokon történő munkavégzéssel kapcsolatos intézkedések úm. 759/III/1./1945. Ip. M; 22.000/1946. K. SZ. M. Sz.n. 1946a. 1–2.; Palkó L. A. 2018a. 70–71.

419 Ennek illusztrálására említhetjük meg, hogy az 1919. február 28-án kiadott 1919. évi XXI. néptörvény, amely a *magyar népszabadság ünnepnapjairól* szólt és szimbolikusan az év március 15-én lépett hatályba, majd március 15-ét és október 31-ét „a magyar népszabadság ünnepnapjaivá" avatta, csak a meg nem szállt magyarországi területeken volt érvényes. Sz.n. 1919a. 1.; Palkó L. A. 2018a. 60–61.

420 Aldridge, A. 2008. 153.

megfogalmazásában, a rendszer képi és diszkurzív forrásaiban, az események szervezési és lebonyolítási módszerében és gyakorlatában, a kapcsolatok működtetésében, az adott korszak ügyintézési módjaiban stb. nyilvánult meg, hanem a társadalmi nyilvánosságnak is megszabta a kereteit, így szigorú szabályai voltak annak, mi számított legitimnek. Ezzel párhuzamosan a társadalmi gyakorlatokban a nyilvánosság mellett megjelent a kizárás, a tiltás, az elzárás tendenciája, vagyis mindannak eltakarása, ami nem tartozott a hatalomra, nem volt része az általa legitimnek tekinthető gyakorlatnak. Idővel ide tartoztak az ünneplésnek olyan elemei, amelyek nem feleltek meg a hivatalos ideológia szabta kereteknek, vagyis illegitimnek minősültek.[421]

A városi folklórhoz szorosan kapcsolódó munkásfolklór esetében elmondható, hogy sok esetben a falusi környezetben kialakult szokásokat emelték át városi környezetbe, amelyeknek így alkalmazkodniuk kellett az új szociális és fizikai térhez. Egy falusi ünnep a közösségi normákat, szabályokat követte, tér- és időhasználatának előírt szabályai voltak, amelyek az ünnepségek zökkenőmentes lebonyolítását szolgálták. Meghatározott volt az ünnep tárgykészlete is: ezek egy részét magára az ünnepi alkalomra tartogatták, másik részük pedig a hétköznapok során is használatban volt, de az ünnep során kiemelt jelentőséggel bírt.[422]

A városi közegben megrendezett ünnepek esetében jellemző, ahogyan az ünnep struktúrája a falusi hagyományokat követte, az ünnep térbeli elhelyezkedése is aszerint alakult. Miért is lett volna másként a szocialista korszakban, amikor a városi lakosság nagy része parasztemberek közül került ki, akik számára természetes reakciónak tűnt, hogy a meglévő szokásvilágukból válogatnak majd? Ezt viszont megnehezítette sokszor az, hogy egy városi tér több, egymáshoz lazán kapcsolódó részből áll, ahol tömbháznegyedek, nyilvános terek, fő- és mellékutcák összevisszasága jellemző. Éppen ezért nehéz egy esemény menetét, térbeli beosztását követni, az új környezethez megfelelően adaptálni.

Egy ünnepet nem a sokadalom egyszerű jelenléte emel ki a mindennapok történései közül. Szükséges hozzá a tér- és idő együttes összhangja mellett az ünnepre érkezők aktív jelenléte is. Egy városi közegben az ünnep résztvevői nincsenek könnyű helyzetben, mert előfordulhat, hogy nem mindenkit ismernek a többi résztvevő közül, nem minden szegletét ismerik a városi térnek, bizonytalan, mire számíthatnak. Ráadásul sokkal nehezebb figyelemmel kísérni azokat, akik nem szeretnének részt venni az ünnepi alkalmon. Az ünneplő társaság ugyanazt az ünnepélyes menetet szeretné követni, mint falun, ugyanazokat a gesztusokat, mozdulatokat gyakorolják, mint a korábbi közegben. Ezek közül sok a városi térben jelentőségét veszti, mesterkéltté, idegenné válik. A városi tér egyszerre nagyobb és kisebb, mint a falusi. A nyilvános tér tágabb, ünnepivé tenni sokkal

421 Bodó J. 2004. 24.

422 Assmann, J. 1991.; 1999.

nehezebb, a város egészét tekintve szinte lehetetlen. Az emberek személyes tere pedig szűkebb, idegenként hat rá a nyilvános szféra.[423]

Az ünnepek példáján keresztül láthatóvá válik, hogy a munkásfolklór szoros kapcsolatban állt a paraszti folklórral, a hagyományos folklórjelenségekkel, és különböző gazdag műfaji megnyilvánulásai az ünnepekkor mutatkoztak meg.[424] Szervesen kapcsolódtak a kultúrotthonokhoz, amelyek az ünneplési alkalmakra való felkészülés és a bemutatók helyszíneiként szolgáltak. Nem maradtak függetlenek az ismeretterjesztő előadásoktól és a kultúrversenyektől sem. Elmondható, hogy az ünnepi alkalmak is fontos részét képezték a szocialista utópiaépítés szándékának, amelyre azáltal is sor került, ahogyan a politikai vezetés az ünnepi struktúrát és annak tartalmát kialakította.

Országos, megyei és helyi rendezvények esetében is találkozhatunk a paraszti kultúra színpadra állításával. Egy-egy ünnepség alkalmával népviseletbe öltözött az ország, többek között vallásos tartalom nélküli népszokásokat, népművészeti bemutatókat tartottak.[425] Megmaradtak a kalendáriumi ünnepek, de profán tartalommal telítődtek, Rákosi személyi kultusza, a tömegfelvonulásokkal összekapcsolt állami ünnepek váltak fontossá. A gyárakban, munkahelyeken is kialakult egy sajátos ünnepi rend, és a falunapok, város- és városrészi ünnepek, az évfordulók, a búcsúztatók sajátos ünnepi kavalkádjával állunk szemben.[426]

Az ünnepi események tartalma a pártpropaganda igényeit elégítette ki, hangsúlyozták a fiatalok összefogását, a munkás–paraszt szövetség fontosságát. Az ünnepeket teljesítmény- és munkaversenyek kísérték, amelyek már 1945-től is jellemzőek voltak és a szakszervezetek irányítása alatt működtek. 1949 és 1953 között viszont állandókká váltak, népszerűsítésük mint pártfeladat jelent meg.[427]

A legnagyobb sajtóvisszhangot az országos rendezvények kapták. Ezek közé tartozott március 15-e, a felszabadulás ünnepe (április 4-e), a május elsejei mun-

---

423 Bodó Julianna a lakodalmi szokások változása esetében figyelte meg ezt a jelenséget. Erről részletesen lásd: Bodó J. 1998. 211–221. Bodó Julianna kulturális antropológiai módszerrel az 1980-as évekbeli szocialista Románia példáján keresztül vizsgálta a hivatalos és nem hivatalos szféra szimbolikus térhasználati gyakorlatát. A hivatalos és magánszféra ünnepeinek vizsgálata során arra kereste a választ, hogy a szimbolikus térbeélés és térfoglalás, a közösségi identitások virtuális formái során az ünnepi ceremónia milyen mintákat öltött, milyen formában határozta meg az ünnep résztvevőinek életét. Kutatásainak időhatárát kitágítva a ceremonikusság tovább élését is vizsgálta a romániai rendszerváltást követően. Ennek szintézisét lásd: Bodó J. 2004.

424 Voigt V. 2014b. 258.

425 Sz.n. 1951g. 24.; Hadnagy L. 1952. 29.; Sz.n. 1952a. 17.; Volly I. 1952. 10–11.

426 Barna G. 2017. 420.

427 Erre egy példa: Lukácsy S. 1951. 10. A versenyek történetében egy új szakasz kezdetét jelentette 1949. augusztus 31-én Alekszej Sztahanov 1935-ös, első csúcsteljesítményének évfordulójáról történő megemlékezés. Varga É. 1994. 36., 46.

ka ünnepe, az új alkotmány ünnepe (augusztus 20-a) és a nagy októberi szocialista forradalom (november 7-e) megünneplése. Ezek mellett aratóünnepekről, szüreti mulatságokról, falunapokról szóló írások is nagy számban jelentek meg, amelyek célja a helyi néphagyományok felelevenítése, a népköltészet, népművészet ápolása volt.

Az ünnepek előtt már hetekkel elkezdték a lakosság felkészítését az aktuális eseményre. Ennek során nagy szerepet szántak a népnevelőknek, a kultúragitációs brigádoknak, amelyeknek tagjai népdalok dallamára írt rigmusokban, csasztuskákban énekelték meg az aktuális eseményeket.[428]

Véleményem szerint azért fontos a Rákosi-rendszerben megrendezett ünnepek kutatása, mert ekkor épült ki az a modell, amely lényegében azonos programokkal, de 1956 után életképesebb formában, négy évtizeden keresztül fennmaradt. Az 1946 és 1950 közötti években az ünnepek meghódítása, tartalmuk átírása volt a legfontosabb feladat. Ekkor kezdtek el kiépülni a szocialista ünnepekhez fűződő rituálék és forgatókönyvek, amelyek kezdetben rendkívül bizonytalanok és képlékenyek voltak. Ebben az időszakban az új politikai ünnepek fontosságának megindoklása is lényeges volt, azokat ideológiai szempontból is Magyarországhoz kellett kötni.[429]

A szocialista ünnepstruktúra kialakítása 1950-re ért véget. 1951 és 1956 között zajlott az a szakasz, amikor mintaünnepek rendezésével, különböző útmutatók kiadásával az ünnepek hosszú távú menetrendjének és cselekvésstruktúrájának kialakítása volt a cél. A Kádár-korszak ünnepeinek mintái és menetrendjei 1958 és 1960 között alakultak ki. Míg a Rákosi-rendszerben az ünnep fogalma a társadalmi és állami ünnepeket jelentette, hiszen a történelmi események és a szocialista eszmék ünneplése elnyomta a magánélet ünnepeit, addig a kádári vezetés ezen megpróbált változtatni. Továbbra is fontosak maradtak a történelmi és állami ünnepek, de 1958 nyarától 1960 közepéig fokozatosan formálódtak a családi és társadalmi ünnepek elfogadott keretei is. A részletes forgatókönyveket és műsorterveket a Népművélési Intézetnek kellett kidolgoznia, de olyan is volt, amelyet a SZOT-ra vagy a KISZ-re bíztak. Az egyházi befolyást továbbra is megpróbálták féken tartani, de arra is figyeltek, hogy az emberek mindennapi élete ne távolodjon el a közösségi léttől, az emberek ne maradjanak rituálék nélkül. Így született meg a szocialista névadó, a polgári temetés vagy a KISZ-esküvő. A kádári vezetés a fiatal korosztály számára új avatási ünnepeket vezetett be, így pl. a személyi igazolvány átadásának ünnepét, amely előtt a fiataloknak kirándulásokat, előadásokat szerveztek, és megismertették őket a szocialista ideológia legfontosabb ele-

[428] Ujfalussy J. 1950. 15.; E. Kovács K. 1952. 29.; Varga I. 1952. 18–19.; Dégh L. 1952b. 28–29.; Ember Gy. 1953. 18–19.; Boldizsár I. 1953. 13–15.; Koczkás S. 1953. 26–27.; Fábián K. 1953. 30.; Somlósy S. 1953. 30.; Dömötör T. 1954. 34.

[429] Fazekas Zs. 2012. 18.

meivel. Azon közösségi események jelentősége erősödött fel, amelyek a jólétet, a biztonságot és a bőséget sugallták. Az 1960 tavaszán végzett felmérések adatai alapján az új ünnepek formái a nagyvárosokban, az ország északi részének iparvidékein terjedtek el, ahol főleg városi munkások éltek, és ahol az elveszett, elfelejtett események felelevenítésére a legnagyobb igény mutatkozott. A szocialista időszak második felében annak lehetünk tanúi, hogy a kezdeti szekularizálódás után, a reszakralizálódás folyamata játszódott le; vagyis az MSZMP az ünnepek formáját tekintve olyan tartalmakat engedett és állított vissza, amelyeket a korábbi vezetés megszüntetni kívánt vagy majdnem meg is szüntetett.[430]

Mielőtt rátérnék a fordulat éveit követő ünnepstruktúra bemutatására, szükséges néhány szót szólni a folklorizmus jelenségéről, amely az ünnepek esetében a szocialista időszakot megelőzően is megmutatkozott. Ezután a Szovjetunióban megfigyelhető ünnepeket érintő változások 1917 és 1957 közötti történetéről lesz szó, majd a hazai előzmények közül a Centenáriumi ünnepségek és Sztálin 70. születésnapjára rendezett események bemutatása következik. A két esemény a későbbi ünnepek, főleg március 15-e és április 4-e előtörténetének tekinthetők, amire részletesebben is kitérek. Ezt követően bemutatom a Munka-, az Alkotmány-, és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ünnepnapjainak alakulását, a karácsony és húsvét című alfejezetben pedig arra reflektálok, hogy az egyházi ünnepek sorsa hogyan alakult a szocialista időszak korai évtizedeiben.

Szocializmus és folklorizmus

A paraszti, népi kultúrára a felfedezésétől kezdve a 20. század közepéig *hagyomány*ként tekintettek, folklórműfajainak és díszítőművészetének tudatos felhasználása történt meg a különböző nemzeti függetlenségi mozgalmak keretei között.[431]

A politikai hatalom gyakran saját céljainak támogatására, azok elérése érdekében, ideológiájának részeként használta a népi kultúrát, és az általa kiválasztott elemeit tudatosan emelte be a nem paraszti kultúrába. Ennek az intézményes beavatkozásnak megfelelően a hagyományok kiszakadtak eredeti, mindennapi közegükből, és az új hagyomány mesterséges környezetbe, gyakran az iskolák, a múzeumok, a színpadok világába került. A hagyományőrzésnek ez a formája, a *folklorizmus*,[432]

---

430 Kalmár M. 1995. 58–60.

431 Fontos megjegyezni, hogy a folklorizmus mozgalmak közül a 19–20. század fordulóján a gödöllői művésztelep tagjai között megjelent egy irány, amely szakított a korábban jellemző romantikus elképzelésekkel. A művésztelep tagjai a paraszti kultúra elemeit életvitelszerűen emelték be saját életükbe. Juhász K. 2018. 274.

432 A kifejezés első használója, Hans Moser is „nagy fesztávolságú fedőfogalom”-ként jellemezte és egy rendkívül összetett, sok mindent magába foglaló fogalomként

a két világháború közötti revizionista mozgalmak, politikai rendezvények, állami ünnepségek részeként is megjelent.

A Paulini Béla által 1935-ben elindított Gyöngyösbokréta mozgalom is a hagyományok színpadi bemutatásán alapult, azokat új környezetben, politikai és turisztikai célokra is felhasználta. A Gyöngyösbokréta mozgalmat a politikai vezetés és a néprajzi szakma is támogatta, értékelésére a kor vezető néprajzkutatóit kérték fel. A népi kultúrára ebben az időszakban úgy tekintettek, mint ami a nemzeti művelődés alapjaiként szolgál. Györffy István pedig a későbbi táncházmozgalomhoz hasonló gyakorlatot fogalmazott meg a népi kultúra elsajátítására vonatkozóan.[433]

A folklorizmus a fordulat évei után a szocializmus kulturális világának is részévé vált, a tárgyalt időszak második felében pedig gyakran ellenkultúra, kulturális ellenállás jelleggel is telítődött. A korszak politikai vezetésének paraszti kultúrához való viszonya kettős volt: egyrészt szovjet mintát követve a kollektivizálással, valamint az erőszakos iparosítással a paraszti életforma teljes felszámolását propagálta, de 1951-ben a Népművészeti Intézet megalapításával a népművészettel módszertani szempontból is foglalkozó intézményt hozott létre.

A paraszti kultúra színpadra állítása során az előadások különböző elképzelésekhez és szándékokhoz kapcsolódtak, így eltérő eszmei hátterük és sajátos szimbolikájuk alakult ki. A különböző bemutatók viszont az azonos formaelemek ellenére sem tekinthetők a paraszti kultúra részének. A különbségeknek pedig az az oka, hogy a paraszti szokások nem akarták politikai jogosultságukat bizonyítani, hanem a közösség összetartozását erősítették, annak folyamatos újraélesztésére és életben tartására törekedtek. A színpadra állított szokás esetében nemcsak a hely, hanem az idő is megváltozott: a szokás elveszítette speciális időbeliségét,

értelmezte. A szó különböző kifejezési módjait fogalmilag értelmezte és rendszerezte: Bausinger, H. 1983. 434–440. A hazai, az európai és az amerikai kutatások folklorizmusról szóló diskurzusát áttekinti: Šmidchens, G. 1999. 51–70.; Verebélyi K. 2019. 233–255.; Voigt V. 1990a. Voigt Vilmos a népi kultúra korai felfedezésének időszakára vonatkoztatva is használja a fogalmat. Korai megjelenési formáinak a francia forradalmat, a német romantikát és az orosz narodnyikok mozgalmát tartja, figyelembe veszi a jelenség régi és új tendenciáit, így az utóbbiak jellemzőire a neofolklorizmus fogalmát javasolja, amelynek használatáról már az 1930-as évektől voltak példák, amikor a kortárs képzőművészet, zene és irodalom esetében keresték azokat a mintákat, formákat, amelyeket saját népük hagyományában, de egzotikus népek kultúrájában is felfedeztek. Bausinger, H. 1983. 434. A fogalom európai kutatásának jellemzőit is összefoglalja. Erről részletesebben lásd: Voigt V. 1979. 219–236., 1987. 181–186., 187–194. A népi kultúra felfedezésével párhuzamosan lejátszódó folklorizmussal kapcsolatban Verebélyi Kincső kiemeli, hogy az akkor „még illeszkedett a hagyományos kulturális rendszerbe.” Verebélyi K. 2019. 234.

433 Györffy I. 1939.

eltűnt a ciklikussága, megváltozott a ritmusa. Az idő és tér megváltozása a szokás lényegére is hatással volt, új kulturális formái által színházszerűvé vált. Célja az állam politikai önállóságának bizonyítása, és egy új népi kultúra megalkotása volt, anélkül, hogy teljesen elszakadt volna a hagyományos paraszti kultúrától. A változás során a hagyományelemek sokszor értelmüket és jelentőségüket vesztették, és olyan új szimbólumrendszert hoztak létre, amely az új ideológiát erősítette, egységesítette.[434]

A hagyománynak a szocializmus időszakában is korszak- és helyzetspecifikus értelmezése történt meg, a hatalom legitimációjának megerősítését látták benne.[435] A korszak hagyománykoncepcióját Eric Hobsbawm, *kitalált hagyomány* fogalmával is jellemezhetjük, amely a 19. század második felétől ismert mintákkal is rokonságban állt. A kitalált hagyomány jelensége arra hívja fel a figyelmet, hogy a sokszor réginek, ősinek mondott ünnepek, fesztiválok kitaláltak voltak, sokuk a politikai intézkedések hatására született. Ősiségük sokszor egyáltalán nem bizonyítható, többségüket a 19–20. század során élesztették fel és töltötték meg új tartalommal.[436]

Hobsbawm külön kitért arra, hogy az első világháború előtt harminc–negyven évvel a kitalált hagyományok és a köréjük szervezett ünnepségek, szimbólumok száma ugrásszerűen megnőtt, de céljuk országonként különböző lehetett. Egyes esetek mögött politikai, állami motiváció húzódott meg, de a különböző társadalmi csoportok kitalált hagyományaival is találkozhattunk. Ez a folyamat az Európa-szerte megfigyelhető társadalmi változásokkal és nemzetállami törekvésekkel állt összefüggésben, amelyekhez a kitalált hagyományok jelentették a közösségi összetartozás és identitás megteremtésének eszközét.[437]

Magyarországon ebben az időszakban kezdődött el a zárt paraszti közösségek fokozatos felbomlása, így jellegzetes paraszti hagyományuk átalakult, és egyre inkább a polgári és városi kultúra elemeivel gazdagodott.[438] Hermann Bausinger erre az állapotra az *átmeneti zóna* fogalmát használta, amely a mezőgazdaságból az iparba vezető út eredménye, és a vidék-város kölcsönhatásában és nem ellentétében gondolkodik.[439]

De ide kapcsolódik Richard Dorsonnak a tömegkultúra, „mai folklór" kérdéseit vizsgálva alkalmazott *fakelore* fogalma is, mely egyértelműen negatív tartalommal

---

434 Claude Karnoouh a folklór jellegű bemutató fogalmát használja erre a jelenségre a folklór felhasználásáról szóló előadásában. Karnoouh, C. 1983. 442., 445–446.

435 Jakab A. Zs. – Vajda A. 2018. 7., 13.

436 Erről részletesebben lásd: Hobsbawm, E. – Ranger, T. 1983.; Kovács 2006. 117–118.

437 Hobsbawm, E. – Ranger T. 1983. 263., 271.

438 Kunt E. 1987. 20.

439 Bausinger, H. 1995. 19.

tekint rá és hamisításnak nevezi a folklór másodlagos tovább élését. Mind a Szovjetunió, mind a magyar szocializmus hagyományfelhasználását ez a terminológia foglalja össze legjobban, amely az esettanulmány során is kiderül.[440]

A folklorizmus jelenségével kapcsolatban az 1960-as évek második felétől terminológiai kérdések sokasága jelentkezett. Másként tekintettek rá az amerikai, a nyugat-európai és a szocialista országokban. Az 1970-es években a folklorizmus társadalmi-kulturális jelenségként vált viták tárgyává, és az azóta született értelmezései egymástól nagyon különböző társadalomtörténeti kontextusban születtek. A definíció összekapcsolódott a hagyomány fogalmával is, amely országonként más-más képet mutat: nem ugyanazt jelenti az Egyesült Államokban, „mint a korán polgárosodó Nyugat-Európában, (…) az olyan nyelvterületeken, ahol a főnemesi, a polgári és a paraszti kultúrák egymáshoz való viszonya és távolsága történetileg másként alakult, mint például a közép- és kelet-európai, a közelmúltig agrárjellegű nemzetállamokban."[441]

A folklorizmus és a paraszti kultúra között szoros kapcsolat van, ez egy állandó jelenség számtalan lokális változattal, mivel a különböző folklórjelenségek átvételük során új kontextusba kerülve szükségszerűen alkalmazkodnak az új környezethez, az ízléshez és a célokhoz. A változás jelensége a befogadás sikerének is a feltétele, amely azzal is jár, hogy a folklórelemek egyszerűsödnek, stilizálódnak és az eredeti közegükből kikerülve új funkciókat töltenek be. Az új funkció a politikai elvárásokkal is összefügg, a néphagyománynak attól a szerepétől, amelyet az állami vezetés neki szán.[442]

Ez különösen fontos kérdés volt a kelet-európai országok esetében, ahol a folklorizmus jelenségének árnyalására különböző terminusok is megjelentek: szerves és szervetlen,[443] direkt és indirekt, mindennapi és ideologikus.[444]

Az ünnepek esetében a folklorizmust mint társadalmi jelenséget kezelem, amely „akkor jelentkezik, amikor a társadalom életében a hagyományos folklór fejlődését akadályozó objektív körülmények merülnek fel" vagy amikor a nemzeti kultúra újjáteremtésének forrásaként tekintenek rá. Ennek megfelelően a folklorizmus különböző ideológiai tartalmakkal bővül, eltérő formái alakulnak ki és különböző társadalmi funkciókat lát el.[445]

A folklorizmus szocialista társadalomban való megjelenésének lehetséges tipológiai felosztását Viktor Jevgenevics Guszev végezte el, amelyet két irányzat –

---

440 Erről részletesebben lásd: Dorson, R. 1976.
441 Verebélyi K. 2019. 234.
442 Verebélyi K. 2019. 235–236.
443 Faragó J. 1978. 29–36.
444 Guszev, V. J. 1983. 440–442.
445 Guszev, V. J. 1983. 440.

a folklorisztikai és kulturológiai – szintetizálására alapozott.[446] Ennek értelmében „a folklorizmus változatait és típusait a mindennapi élet és a kultúra különböző szféráiba történő adaptációja során megnyilvánuló transzformációs folyamatok határozzák meg."[447] Ezáltal kirajzolódik a folklór kultúrában betöltött helye és megjelennek az azt befogadó kultúratípusok sajátosságai. Így a folklórhagyományok transzformációjának négy fő kategóriáját különbözteti meg: a mindennapi életben (ennek egyik altípusa a munkásosztály köznapi folklorizmusa); az amatőr művészeti életben, az amatőr művészeti mozgalomban; az állami-társadalmi koncert- és esztrádművészet rendszerében; a folklór tömeges reprodukciójában és a hivatalos művészet keretei között megjelenő folklorizmus.[448]

Az ünnepek értelmezésekor az autentikusság kérdése is felmerül, amely Regina Bendix szerint akkor válik igazán fontossá, amikor a folklórt fenntartó közösség nem aktív részese a hagyomány alakításának.[449]

A szovjet minta 1917 és 1957 között

James von Geldern amerikai szovjetológus a bolsevik ünnepeket elemző könyvében hangsúlyozta, hogy az 1917-es októberi forradalom az orosz társadalmat alapjaiban rengette meg és átalakította a kultúrát. Miután a bolsevikok 1918-ban hatalomra kerültek, fő céljuk és feladatuk az uralom megtartása volt, amely együtt járt egy új világkép létrehozásával, továbbá egy olyan politikai kultúra kialakításával, amely a korábbi rendszer megsemmisítése után keletkezett űrt tölti be. A politikai hatalom és annak legitimációja a forradalom után marxista nyelvezetet öltött, amely új volt és a lakosság nagy része számára érthetetlen. A forradalom eredményeinek, a felkelés magasztos oldalának hangsúlyozására a nyilvános megmozdulások, a tömegrendezvények jelentették a legfontosabb médiumot.[450]

Lenin 1917 és 1923 között már megtette az első lépéseket a cári örökség eltávolítására, valamint az ortodox egyház befolyásának csökkentésére, és elkezdődött egy szimbolikus térfoglalás, ami a cári időszakra utaló emlékművek lebontásában, utcák, terek átnevezésében, új épületek építésében és új szimbólumok használatában manifesztálódott. A Szovjetunió területén élő nagy számú analfabéta miatt a grafikák, szimbólumok bizonyultak a leghatékonyabbnak a tö-

---

446 A folklorisztikai irányzatnál a folklorizmus típusait a hagyományos folklór jellemzőitől való eltérésében ragadja meg, a másik irányzat a folklórt adaptáló kultúrák különbségeire hívja fel a figyelmet. Guszev, V. J. 1983. 441.

447 Guszev, V. J. 1983. 441.

448 Guszev, V. J. 1983. 442.

449 Bendix, R. 2009.

450 Részletes bemutatását lásd: Geldern, v. J. 1993.

megek megnyerésére. A naptárreformot véghezvitték, de a bolsevik hatalom a támadás és az engedmények között próbált lavírozni. A rezsim lemondott a korábbi évszázadok hagyományairól, ugyanakkor küzdött a túlélésért; egy gyökértelen jelen és egy bizonytalan jövő között egyensúlyozott. Hatalmának megszilárdítását egy új ünnepstruktúra kialakításától is remélte.

1918-ban hat ünnepnapot határoztak meg: január 1-je (újév), január 22-e (az ún. 1905-ös véres vasárnap tiszteletére), március 12-e (az önkényuralom megdöntésének napja), március 18-a (a párizsi kommün napja), május 1-je, november 7-e, valamint március 8-a (ez utóbbi nem volt munkaszüneti nap). Az új ünnepekkel kapcsolatban feltűnő, hogy az újévhez, az őszi, a télközépi és a tavaszi időszakokhoz kapcsolódtak. A cári időszakhoz közvetlenül kötődő ünnepeket betiltották, de a közintézmények számára ekkor még jóváhagyták, hogy legfeljebb tíz vallási ünnepre pihenőnapot engedélyezzenek. A bolsevikok felismerték, hogy – különösen vidéken – még nem érdemes erőteljesen fellépni a megszokott ünnepekkel szemben, mivel azzal népszerűségüket kockáztatják.

A vázolt folyamatban Lenin 1924-es halála hozott változást. Sztálin hatalomra kerülésével fokozatosan épült ki egy merev, központosított struktúra, amelyben az ünnepi események teljes kontroll alatt tartása, túlszervezése volt a cél. Az 1920-as évek végére már látványosak voltak a családi élet ünnepeire irányuló tiltások, helyüket a „komszomol karácsony és húsvét", a „vörös esküvő és vörös keresztelő" (névadó) vették át. 1928-ra az októberi forradalom lendülete lelassult, a vezetésnek az iparosítás ütemére vonatkozó gazdasági döntéseket kellett hoznia. Sztálin meghirdette a nehézipari fejlesztéseket, majd ennek szellemében indult el az ötéves terv (1928–32), ami a kollektivizálási hullámokat is magával hozta. A társadalmi és gazdasági katasztrófa, a szélsőséges zűrzavar közepette vallásellenes kampány indult, amely a templomok bezárásával, a papok üldözésével, a vallási ünnepek eltörlésével, azok munkanapnak nyilvánításával járt.[451]

Az 1920-as években bekövetkezett párton belüli politikai törés hatására megnőtt az ünnepek szovjet jellemzőiről folytatott viták száma, amelyek az októberi forradalom tizedik évfordulója kapcsán érték el csúcspontjukat. A NEP alatt szervezett ünnepeket üres és értelmetlen szokásoknak minősítették, és ezekre a kritikákra hivatkozva kezdődött el az ünnepek reformja az 1930-as években. A vita résztvevői a szovjet ünnepek egységes menetének kialakítását hangsúlyozták, amelyet az ötéves tervhez hasonlóan általános irányok mentén kellett megszervezni. Ez az ünnepi kánon kialakításához vezetett, amelyben a párt meghatározott szimbólumokra és kifejezésekre építette retorikáját: állandósultak a forradalmi, proletár jelzők, a vörös zászló és a vörös csillag pedig kihagyhatatlan kellékekké váltak.[452]

---

451 Binns, C. A. P. 1979. 585–590.

452 Rolf, M. 2009. 618.

Az 1920-as évek végén a Politikai Bizottság (*Politbyuro*) és az 1922-ben létrehozott Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottság és az alá tartozó albizottságok feladata volt az új „vörös naptárba" bekerült ünnepnapok menetének kidolgozása. Annak ellenére, hogy az 1930-as évekre az albizottságokat megszüntették, a politikai vezetés továbbra is felügyelte és cenzúrázta az ünnepeket. A hatalom a háborús eseményekhez kapcsolódó megemlékezésekkel megengedőbb volt, és bizonyos mértékig eltűrte azok lokális szintű megünnepléseit.[453]

A kulturális élet minden területét az új szellemiség hirdetése és népszerűsítése hatotta át, a párttal szimpatizáló művészek az állam bizalmát élvezték, ami anyagi támogatást és közönséget is biztosított számukra a tömegrendezvényeken való szereplésük során. A művészek és a párt közötti szövetség rendkívül ambivalens és időleges volt; céljaik nem mindig találkoztak és ők is érzékelték a diktatúra nyomását. A művészek a nyilvános szereplés lehetőségét látták az ünnepekben, a párt viszont hatalmának megerősítését remélte tőlük. Az új politikai vezetés új szimbólumokat hozott létre, mítoszteremtése során a korábbi évtizedekből ismert eszközöket is felhasználta, de tartalmukat a saját képére formálta.[454]

Malte Rolf német történész kutatásainak fő kérdésfelvetése, hogy hogyan és miért válhatott a szovjet ünnep a politikai vezetés üzeneteinek és szándékainak legfőbb közvetítőeszközévé. Rolf, aki több írásában az ünnepek szovjet politikában és társadalomban betöltött szerepére koncentrál, az 1930-as évek szovjet kultúráját olyan *tükörterem*nek nevezi, amely minden részletében a szovjet kulturális kánon nyelvezetére és szimbólumaira reflektált. Sztálin hatalomra kerülése után a hivatalosan elfogadott kultúra és kultúrpolitika meghatározott témákra és képi világra épült, amelybe nem fértek bele a vadhajtások. A kultúrának kialakult a maga szimbolikus világa, amelynek tartalmi elemei korlátozottak és egysíkúak voltak. Ezt a kulturális homogenitást a Sztálin által irányított totális cenzúra tényével és a kulturális elnyomással magyarázták, de Rolf kiemeli, hogy a sztálinizmus mindent elnyomó és formáló ereje a rituálék és szimbólumok kánonjának kialakulása után bontakozott ki igazán. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének szovjetté válását, a kultúra szovjetizálását több intézmény, csoport stb. munkája kísérte. Ennek a folyamatnak a megismeréséhez jó forrásként szolgál a tömegfesztiválok (*mass festival*) vizsgálata, amelyen keresztül láthatóvá válnak a szovjet kultúra önreprezentációjának jellemzői, a kultúra termelésének különböző területei. Rolf kutatásaiból kiderül, hogy az 1930-as évek Szovjetuniójában megrendezett ünnepségek közös jellemzőjeként propagált vidám felvonulások

---

[453] Az ünnepek a bolsevik eszme diadalát hirdették, és olyan neves művészek, mint Marc Chagall vagy a magyar származású drámaíró, újságíró Fülöp-Miller René is az eszmék hatása alá kerültek. Chagall 1923 őszén hagyta el Moszkvát és Párizsba költözött, Fülöp-Miller két év után Nyugatra távozott. Rolf, M. 2009. 615.

[454] Geldern, v. J. 1993.

az átpolitizált irodalmi és művészeti alkotásokban is rendszeresen megjelentek, valamint fotográfiák gyakori témájaként szerepeltek. A politikai ünnepségek és azok optimizmusa a Szovjetunióban megvalósuló jobb világ metaforájaként tekinthetők. Rolf hangsúlyozza, hogy a szovjet ünnepek célja a résztvevők és megfigyelők legnyűgözése és nevelése, a politikai vezetés hatalmának láthatóvá és valóságossá tétele volt. Az ünneplésnek kialakult egy kötött menete, a hozzájuk kapcsolódó kommunikációnak pedig azon szempontjai, melyek alapján bizonyos ünneplési technikákat szovjetnek lehetett tekinteni. Az ünnepek a szovjet egységet, a tagköztársaságokkal való összetartozást szemléltették, a tömegek részvétele pedig a hatalom legitimációja, a társadalom szovjetizációja miatt nélkülözhetetlen volt. Az ünnepekkel kapcsolatos előírások, rendezési elvek Moszkvából indultak ki, és az elvárt normákat, a szovjet hatalom erejét szimbolizálták. Bár a szerző kitér a moszkvai központi döntések fontosságára, az ünnepek működését szovjet vidéki viszonyok között mutatja be. Ehhez két földrajzilag és történetileg eltérő régiót, Voronyezst és környékét, illetve Novoszibirszket választotta. Voronyezs a Szovjetunió nyugati részén és Moszkvához jóval közelebb helyezkedik el, mint a 19. század végétől fejlődésnek induló Novoszibirszk. Rolf nézőpontja szerint a két város alkalmas arra, hogy vidéki viszonyok között bemutatható legyen a városi tér azonos szempontú kialakítása, az 1917 előtti hagyomány és vallásos tartalom, és a helyettük propagált új szovjet ünnepek egymás mellett élése, azok központilag előírt ünnepi formától való eltérése.

Rolf az ünnepeket olyan *totális műalkotások*nak tekinti, amelyeket meghatározott elvek szerint készítettek elő, majd valósítottak meg a Szovjetunióban. Ennek a folyamatnak elengedhetetlen része volt az ünnepeket megelőző, majd azokat követő sajtótudósítás, az események előkészítése, az ünnep menetének zavartalan lebonyolítása, továbbá a kulturális- és sportrendezvények szerepeltetése. Utóbbiak a tömegek szórakoztatását célozták, és elváltak a hivatalos, politikai tartalmú programpontoktól. A szovjet stílus kialakításában a kultúrpolitika legbefolyásosabb irányítói vettek részt, folyamatos konzultáció és verseny tárgya volt, hogy mit lehetett és mit nem lehetett elég szovjetnek minősíteni.[455]

A szovjet ünnepek megszilárdításának és elterjesztésének időszakát Rolf 1917 és 1941 közé teszi. Fontos megállapítása, hogy az 1917 előtti hagyományok és azok vallásos tartalma tovább élt, megmaradtak a keresztény ünnepi rítusok a szovjet állami ünnepekkel párhuzamosan. Rolf kiemeli, hogy az évtizedek alatt a szovjet ünnepi kultúra és annak jellemzői folyamatosan változtak. Az 1920-as évek rendezetlen tömeggyűlései az 1930-as évekre rendezett tömegfesztiválokká váltak, amelyeken a politikai vezetők dísztribünökről szemlélték a felvonulókat. Rolf szerint az ünnepeken keresztül érzékelhetőek az 1920-as és 1930-as években végbement társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális folyamatok, amelyek

[455] Rolf, M. 2009. 601–603.

a sztálini vezetés megszilárdulásához vezettek. Kísérletet tesz az ünnepekkel kapcsolatos társadalmi gyakorlatok feltárására, amely egy diktatúra esetében nem egyszerű feladat. Naplók, személyes dokumentumok, fényképek segítségével próbálja megragadni a szovjet ünnepi struktúra jellemzőit, az *új szovjet ember* nevelésében betöltött szerepét.

Ez utóbbi folyamatban különösen fontos volt az oktatás reformja, az iskolák államosítása, új tantervek kidolgozása, olyan mintaiskola létrehozása, mint a moszkvai 25-ös számú iskola, mivel az ideológia szerint az új szovjet ember nevelését már gyermekkorban el kellett kezdeni.[456] Ebben a témában rendkívül gondolatébresztő Karen Petrone amerikai történész munkája, melyben az oktatás kérdését új aspektusba helyezi és az oktatási intézményeken túlmutató folyamatként kezeli. Kiemeli, hogy a szovjet politikai vezetés az 1930-as évek második felétől az egész Szovjetuniót *egy nagy iskolá*vá változtatta, a nyilvános megmozdulásokat államilag szentesítette, amelyhez az oktatási programok széles skálája is csatlakozott.[457]

Alexandra Frolova orosz folklorista kifejti, hogy ekkor, a háborús készültség időszakában olyan ünnepeket hoztak létre, amelyek a fegyveres erőkhöz, a katonasághoz, a lakosság kivételezett, a nehéziparban, a hírközlésben kulcsfontosságú szerepet betöltő csoportjaihoz kapcsolódtak. A listát a vasutasnap 1936-os bevezetése nyitotta meg, amit a haditengerészet, légierő napja (1939), a tüzérség napja (1945), majd a páncélosok, rádiósok, bányászok napja (1946) követett. Ezek idővel az úttörők napjával és a pedagógusnappal is kiegészültek.

Az egyházi ünnepeket a hatalomra került új politikai vezetés ateizmusra épülő politikájának hatására 1917 után eltörölték. Ezt az 1930-as években a Népbiztosok Tanácsa is megerősítette, így az összes vallási tartalmú ünnepet kiiktatták

---

456 A moszkvai 25-ös számú mintaiskola 1931 és 1937 között a Szovjetunió leghíresebb és legjobban felszerelt intézményének számított. Itt tanultak a pártelit – többek között Sztálin és Molotov – gyermekei is. Larry E. Holmes 1999-ben megjelent könyvében részletesen bemutatta az iskola történetét. Munkája során az akkor még élő egykori tanulókkal készített interjúk anyagára, levéltári forrásokra, odalátogató amerikai pedagógusok (George Counts) beszámolóira támaszkodott. Holmes nemcsak az iskola fizikai tereit vizsgálta, hanem alaposan tanulmányozta azt is, hogy egy ilyen speciális oktatási intézmény mit jelentett a gyerekek és a tanárok számára. Holmes az iskolára úgy tekintett, mint a sztálinizmus mikrokozmoszára, melynek történetét befolyásolták a politikai döntések. Az iskola 1937-ben szűnt meg, több intézményhez hasonlóan a tisztogatások áldozata lett, de fennállása alatt a Szovjetunió legjobban ellátott oktatási intézménye volt. Míg az átlagos iskolák évi 50–80 rubelt költöttek egy-egy gyermekre, addig a 25-ös iskola 350–400-at. Az iskola tanárai jóval képzettebbek voltak, az iskola maga is egy különleges látványosságnak számított, amely évente több ezer látogatót vonzott. Holmes, E. L. 1999. 34., 39.

457 Petrone, K. 2000. 20.

az ünnepi naptárból. Az embereket szigorúan ellenőrizték, bevezették a heti hat munkanapot, amely teljesen figyelmen kívül hagyta az egyházi ünnepek rendjét: 1928-tól december 25-ét is munkanapnak nyilvánították. A karácsony történetében 1935 hozott változást: az év végén Sztálin az élelmiszerellátás javulásáról, az elérhető fogyasztási cikkek számának növekedéséről számolt be – noha a valóság ennél tragikusabb képet mutatott. A párt lapjában, a *Pravda*ban megjelent egy cikk, amely fenyőfa állítására és újévi ünnepségek megtartására szólította fel az ország összes állami hivatalát, óvodáját és iskoláját. A cikk szerzője kiemelte, hogy korábban az újévi ünnepségekből kimaradtak a munkások gyermekei, de ettől az évtől kezdve ők lesznek majd a legfontosabb meghívottak. Nem sokkal a cikk megjelenése után fenyőfákat is vásárolhattak az emberek, melyek a karácsony helyett az újévi ünnepségek középpontjába kerültek. A karácsonyfadíszeket egyszerűen csak fenyőfadíszeknek nevezték és útmutatókat adtak az ünnep megszervezéséhez. A téli ünnepségek hamar népszerűvé váltak, de csak 1948-tól nyilvánították január 1-ét munkaszüneti nappá.[458]

A sztálini időszak egyik reformja volt, hogy 1941-től 1943-ig csökkent az egyházellenes megmozdulások száma, ami az állam és az ortodox egyház viszonyában beállt változásnak volt köszönhető: miután 1941-ben Szergej metropolita a német megszállás elleni harcra buzdította a lakosságot, Sztálin számára világossá vált, hogy az egyház fontos lehet a németek elleni háborúban, az ellenállásban. 1943-ban jogilag elismerte az ortodox egyházat, az istentiszteleti helyek egy részét visszaadta, szigorú kontroll alatt engedélyezte az egyházi élet újraszervezését, Szergej metropolita pátriárkává választását.[459]

A Sztálin uralma alatt álló Szovjetunióban öt munkaszüneti nap volt érvényben, amelyek közé május 1-e és 2-a, november 7-e és 8-a, valamint január 22-e tartozott. Május 1-én és november 7-én minden munkahely felé elvárás volt, hogy felvonuló csoportokat küldjön a nyilvános ünnepségekre, ahová Moszkva külvárosából előre meghatározott útvonalak mentén, rendőrök és katonák kíséretében érkeztek meg. Erre a két napra tömeggyűléseket szerveztek, az iskolai tananyag is az ünnepek előkészítését szolgálta. Az évtizedek alatt nagy erőfeszítéseket tettek arra, hogy vörös naptár ünneplési rendjét a vidéki lakosság körében is meghonosítsák.

Petrone szerint az ünnepek során világosan kirajzolódott a társadalmi hierarchia, a nemek és korcsoportok szerepe, de az is, hogy a pártvezetés kezei közül gyakran kicsúszott az ünnepek ellenőrzése, ami az egyedi rendezési elvek kialakulásához vezetett. Petrone a szovjet ünnepeknek két fajtáját különböztette meg:

---

458 Buchanan, K. 2016. https://blogs.loc.gov/law/2016/01/christmas-soviet-style/ (Utolsó megtekintés: 2025. március 18.)

459 Arra most nem térek ki, hogy ennek milyen hatása volt a második világháború után, és hogyan hatott a görögkatolikus egyházra.

az egyik csoportba azokat sorolta, amelyek a tömegek mozgósítását célozták, és főleg a népi kultúrát használták. Ilyeneknek tekintette pl. a különböző sportrendezvényeket vagy az újévi ünnepségeket. A másik kategóriába azok tartoztak, amelyek az értelmiséget is megpróbálták bevonni a párt programjának népszerűsítésébe. Utóbbiak közé sorolhatók pl. az októberi forradalom évfordulóihoz, Puskin halálának centenáriumához kapcsolódó megemlékezések.[460]

A Puskin halálának századik évfordulójához kapcsolódó ünnepségek szervezése Sztálin ötlete volt a nagy terror évében, 1937-ben. Az írót már az orosz forradalom előtt is tisztelték, de 1937-ben a személye köré épített kultusz mindent felülmúlt. Az évforduló előkészítéséből akadémikusok, zeneszerzők, politikusok, írók stb. is kivették a részüket, de az állami gazdaságok, gyárak munkásait is bevonták az ünnepek szervezésébe. Utcákat, tereket, parkokat, metrómegállókat neveztek át, szobrokat, emlékműveket emeltek a tiszteletére és arcképe plakátokra, bélyegekre is felkerült. A színházak egymással versengve állították színpadra a műveit, több írását újra kiadták. Az évfordulóhoz kapcsolódóan számos dal született, melynek hatására a lírai kifejezőeszközök is átértékelődtek. Puskin korának zeneszerzőit, akik a korszak alkotói számára mintaként szolgáltak, rehabilitálták.[461]

Petrone felosztása önkényes, ugyanakkor logikusnak tűnik, hiszen Puskin egy olyan költő és író volt, akit a 19. században elsősorban az értelmiség ismert. Bár a forradalmi értelmiség számára szánt kiadványokban nem szerepeltek Puskin művei, de az író Sztálin kedvencei közé tartozott. Puskin azért is tűnt jó választásnak, mert az 1920-as évektől a külföldön élő orosz közösségek is érdeklődtek írásai iránt, így Sztálin számára a szovjet egység megteremtéséhez is kapóra jött a centenárium.[462] Petrone szerint, miközben a szervezők azt remélték, hogy Puskin ünneplése a szocialista kulturális fejlődést igazolja majd, valójában földrajzi és nemzeti hierarchiát eredményezett és erősített meg. Sok vidéki iskola alig vagy egyáltalán nem kapott az újra kiadott művekből, sok helyi vezető, oktatási intézmény elhanyagolta az íróhoz kapcsolódó alapvető információk átadását, ezzel szemben a pártvezetők pazar ünnepségeken vettek részt.[463]

Az ünnepek témája a társadalom különböző csoportjairól szóló diskurzusok során folyamatosan napirenden volt. Meghatározott menetük, szókincsük, szimbólumaik, rituáléik révén a társadalom tagjainak szovjetizálását várták tőlük.

---

460 Mozhegov, V. 2017. https://www.rbth.com/arts/literature/2017/02/14/pushkin-soviet-god_701618 (Utolsó megtekintés: 2025. március 18.)

461 Ezt a folyamatot foglalja össze Philip Ross Bullock brit szovjetológus, muzikológus a Puskin-évfordulóhoz kapcsolódó szovjet dalokkal foglalkozó írásában. Bullock, R. P. 2013. 39–56.

462 Petrone, K. 2000.

463 Petrone, K. 2000. 116–121.

Az ünnepségek és a róluk való kommunikáció nem korlátozódott az ünnep idejére és terére, a sajtóban, az irodalomban, a művészetekben is népszerűsítették őket.[464]

A sajtónak különösen fontos szerepet szántak abban, hogy a politikai ünnepek előtt és után tudósítson az ünnepek megvalósításáról és menetéről. Május 1-je, továbbá az októberi forradalom évfordulója alkalmával rendezett ünnepekről szóló tudósítások száma és gyakorisága látványosan megnőtt az 1920-as évekhez képest, majd az 1930-as években kialakultak az ünnepekről szóló beszédmód jellegzetességei is.[465]

Az ünnepi naptár már egy új, a forradalom utáni felállásra épült; az aktualizált ünnepi struktúra dátumai a felépíteni kívánt friss világot szimbolizálták. Bár a szocialista vezetés gyökeresen szakítani akart a cárizmus minden maradványával, Rolf szerint a „vörös ünnepeket" gyakran a már ismertek mintájára alakították, és hőseiket ugyanolyan szenteknek tekintették, mint azokban a vallásos rituálékban, amelyeket fel kellett volna váltaniuk.[466]

Ezt a folyamatot jól szemlélti az *aratás ünnepe*, melyet a Komszomol tagjainak javaslatára próbáltak beépíteni az új ünnepi naptárba. Első változatát a kulturális forradalom elleni támadásnak ítélték, mert túlságosan hasonlított az ortodox Pokrov-nap menetéhez. Ezért *aratás és kollektivizálás napjá*ra nevezték át, ezzel is hangsúlyozva az ünnep szovjet dimenzióját.[467]

Az 1930-as évektől az ünnepek a sztálini civilizáció felsőbbrendűségét hirdették, és ennek a gondolatnak a népszerűsítésében az irodalmon kívül a plakátoknak, fényképeknek is fontos szerepük volt. A tribünön álló politikai vezetők, a fegyelmezetten mosolygó és szabályos sorokban álló *új szocialista ember*ekből álló tömeg, a sportolók felvonulása a technika vívmányai állandó szimbólumokká váltak, de a rajtuk szereplő ábrázolások a politikai és gazdasági változásokat is követték: a május 1-jei plakátok az iparosítás sikerét ábrázolták, majd az 1930-as évektől a boldog mindennapok víziója és ideálja jelent meg rajtuk.[468]

A szimbólumok állandó kölcsönhatásban álltak egymással, egy elképzelt világ stabilizálását szolgálták. A nagy tömegeket felvonultató és megmozgató koreográfiákhoz térre és megfelelő díszletre is szükség volt; a sugárutak, a szobrok,

---

[464] Az első szocialista realista regény, amely a Szovjetunióban megjelent, Fjodor Gladkov (1883–1958) 1925-ben kiadott írása, a *Cement* volt. A mű a forradalom utáni Szovjetunió újjáépítését ábrázolta. A regényben a gyár felavatását már a szovjet ünnepekhez hasonló koreográfiával és nyelvezettel mutatta be a szerző. Ezt a mintát az 1930-as évek szocialista regényei is követték. Rolf, M. 2009. 605.

[465] Az új szimbolikus nyelv kiépítésében fontos szerepe volt Vlagyimir Vlagyimirovics Majakovszkijnak. Rolf, M. 2009. 604.

[466] Rolf, M. 2009. 605.

[467] Rolf, M. 2009. 617.

[468] Rolf, M. 2009. 608.

az emlékművek, az új épületek vagy a régieket elfedő vezetők arcképei nemcsak az ünnepek részeivé váltak, de ezek építése, átadása is ünnep volt. Moszkva, Leningrád, Voronyezs új, szovjet normákhoz igazodó képe is az 1930-as években alakult ki.[469]

Az ünnepi rituálék és az azokhoz kapcsolódó ábrázolások szimbólumainak folyamatos változását jól mutatja a fehér szín példája is, amely az 1934-es pártkongresszus sikere után vált a dicső Szovjetunió új történeti szakaszának egyik jelképévé. A fehér Sztálin egyenruhájának színeként is állandósult, és felváltotta az 1920-as években jellemző vörös és szürke dominanciáját. A vörös a forradalomra, a szürke a szocialista építés nehézségeire és a Vörös Hadsereg egyenruhájának színére utalt, ezzel is hangsúlyozva a kultúrforradalom háborús erőfeszítéseit. Az 1934 után következő új szakasz új jelképet kívánt, és a fehér rövid időn belül uralkodóvá vált a festészetben, a filmeken és az építészeti emlékeken mint a vezetők vagy a sztahanovisták egyenruhájának színe és a fényes jövő jelképe.[470]

Az 1930-as években a háborúhoz kapcsolódó megemlékezések helyi vetületei is megjelentek, de struktúrájukat tekintve szorosan illeszkedtek a központi utasításokhoz és a moszkvai példa lokális megvalósításához. Ez volt az oka – a politikai tisztogatás mellett – a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága 1938-as feloszlatásának is.[471]

Az erőteljes centralizáció ellenére a helyi közösségek gyakran felhasználták az ünnepeket arra, hogy növeljék a társadalmon belüli elismertségüket vagy elérjék céljaikat. Egy-egy évforduló felé közeledve a profán igények dicső megfogalmazása is helyet kapott. Gyakori volt, hogy a bányászok vagy acélmunkások munkaegységei béremelésre és egyéb igényeikre vonatkozó kéréseiket az ünnepekhez időzítették. De például a tomszki diákok az októberi forradalom tizenkilencedik évfordulóját tartották a legalkalmasabbnak arra, hogy a kollégiumok villamosítását kérjék. A hadsereg tagjai a Vörös Hadsereg Napját használták fel arra, hogy a laktanyák felújításának szükségességére figyelmeztessenek.[472] Bár a pártvezetés az ünnepek során elengedhetetlennek tartotta a szórakoztató elemek felvonultatását, a hangsúly mégis a folklóron volt.

Felmerül természetesen a kérdés, hogy az ünnepségek egyéni megítélése hogyan alakulhatott a sztálinizmus időszakában. A hivatalosan elfogadott és propagált rituálék milyen mértékben válhattak az emberek életének részévé, hogyan beszéltek, írtak róluk személyes visszaemlékezéseik során? Malte Rolf Stephen Kotkin bolsevik beszédmód (*speaking Bolshevik*) kifejezését továbbgondolva, a szovjet beszédmód (*speaking Soviet*) fogalmát vezeti be, és amellett érvel, hogy

469 Rolf, M. 2009. 613.
470 Rolf, M. 2009. 614–615.
471 Rolf, M. 2009. 617.
472 Rolf, M. 2009. 625–626.

a párt elvárta állampolgáraitól, hogy szovjet módon beszéljenek és cselekedjenek. A kommunikációnak ez a kontrollja azonban nem jelentette azt, hogy mindenki hitt abban, amit mondott vagy tett, az általános elköteleződésen és a kommunikációs szabályrendszer alkalmazásán volt a hangsúly. A nyilvános kommunikáció a hivatalosan elismert retorikát alkalmazta, amelyet szépen illusztrál Rolfnak a következő példája is: 1939-ben, Stalinskban[473] egy háziasszonyokból álló csoport a május 1-ei ünnepségekre készülve kézzel írt jegyzőkönyvet vezetett, melynek kifejezésmódja és stílusa alig különbözött a Politikai Bizottság Moszkvában írt jegyzőkönyveinek stílusától. A csoport tagjai már rutinosan írták a dokumentumot, tisztában voltak az azzal szemben támasztott elvárásokkal.[474]

Ugyanígy érdemes utalni arra is, hogy az ünnepek egyéni megítélése is nagyon sokszínű képet mutathatott, a nyilvánosság szintjén tanúsított lelkesedés nem zárta ki a mindennapok sajátos kronológiáját. Ezekről az egyedi esetekről a fennmaradt naplók is tájékoztatnak: Ignat Frolov parasztember a naplóját a forradalom előtti ortodox Julianus-naptár szerint vezette, de gyakran utalt az új naptár ünnepi eseményeire is.[475]

A Sztálin alatt kialakult ünnepi struktúra Hruscsov idején is megmaradt, természetesen változtatásokkal a desztalinizációs kampány következtében. A politikai ünnepek menete nem sokat változott az évtizedek alatt: az októberi forradalom és a május elsejei ünnepek kétnaposak voltak: az első napon a tömegfelvonulásé, a katonai díszszemléé volt a főszerep, a felállított dísztribünről politikai vezetők köszöntötték a résztvevőket. A második napon pedig szórakoztató rendezvényeket, játékokat, sportversenyeket, koncerteket és kultúrműsorokat szerveztek.[476]

A következő fejezetekből látható lesz, hogy amikor a második világháború után az MDP hatalomra került, és hozzálátott egy új ünnepi struktúra kialakításához, a szovjet mintát kívánta másolni.

Hazai előzmények

Magyarországon az 1945-ös év ünnepnapjai még a katolikus egyház ünneprendjét követték. A tizenöt munkaszüneti nap közül tizenhárom keresztény ünnep volt: vízkereszt (január 6-a), Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2-a), áldozócsütörtök (1945-ben május 10-e), pünkösd (1945-ben május 20–21-e), Úrnapja (1945-ben május 31-e), Nagyboldogasszony (augusztus 15-e), Kisboldogasszony

473 Ma Novokuznetsk, 1932 és 1961 között Sztálinról nevezték el.

474 Rolf, M. 2009. 626–627.

475 Garros, V. 1995. 48–49. Idézi: Rolf, M. 2009. 628. A naplók elemzése és bemutatása több amerikai kutatóra is inspirálóan hatott, lásd: Hellbeck, J. 2006.

476 Binns, C. A. P. 1979. 585–606., 1980. 170–187.; Frolova, A. 2013. 239–257.

(szeptember 8-a), valamint a Szeplőtelen fogantatás ünnepe (december 8-a). Az ünnepek egy részénél már a világi tartalom is jellemző volt, így volt ez az újév, a húsvét, a Szent Péter és Pál napja, a Mindenszentek és a Halottak napja, valamint a karácsony esetében. Szent István napja (augusztus 20-a) állami és egyházi ünnep is volt, március 15-ét viszont az 1.390/1945. M.E. rendelet értelmében nemzeti ünnepként ünnepelték a fővárosban és vidéken is.[477]

A „felszabadulás" megünneplése is ebben az évben történt meg először Csepelen április 5-én, Debrecenben április 6-án és Budapesten április 8-án.[478] 1945-ben került sor arra is, hogy a baloldal minden tiltás és korlátozás nélkül országszerte május 1-jét köszönthette, majd a kormány a korábban említett 1.390/1945. M.E. rendelettel a munka ünnepének nyilvánította. Május 1-je így vált mozgalmi ünnepből hivatalosan is állami ünneppé, majd 1946-tól munkaszüneti nappá is.[479]

Annak ellenére, hogy 1947 második felétől kezdve egymást érték a gyors politikai és gazdasági változások, az ünnepek és az ünneplés rendje nem sokat változott. A fenti séma 1948 elejéig érvényben volt, majd ezt követően az év júniusában hatalomra került MDP az ünnepek kisajátítását is megvalósította, az ünnepi események tartalmát a pártpropaganda igényeinek megfelelően alakította. A rendszer legitimációjának megteremtésére az 1848–49-es forradalom és szabadságharc centenáriuma kiváló lehetőséget adott, annak forgatókönyvét a párt saját céljainak megfelelően alakította ki.[480]

A '48-as események százéves évfordulójának megünneplése után, az 1948. március 20-án közzétett 3.180/1948. számú kormányrendelet Gyertyaszentelő Boldogasszony, Gyümölcsoltó Boldogasszony és Kisboldogasszony (Kisasszony) napját kivette a munkaszüneti napok sorából. Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amely nyíltan az egyházi ünnepek terhére határozta meg a politikai ünnepek számát.[481] Az egy évvel később, 1949. augusztus 19-én született határozat tovább csökkentette az ünnep- és munkaszüneti napokat, így vízkeresztet (január 6-a), nagypénteket, nagyszombatot, áldozócsütörtököt, Szent Péter és Pál napját (június 29-e), Nagyboldogasszonyt (augusztus 15-e) és a szeplőtelen fogantatás ünnepét (december 8-e) munkanapokká nyilvánította. Ebben az évben csak január 1-je, március 15-e, április 4-e, május 1-je, Úrnapja, augusztus 20-a, november 1-je,

---

477 Horváth A. 2007. 42–43. vö: Barna G. 2017. 421–425.; Sz.n. 1945a. 1.; Palkó L. A. 2018a. 64–67.

478 Annak ellenére, hogy április 4-e után még zajlottak a harcok az ország területén, az 1390/1945. M.E. sz. rendelet értelmében ez a nap lett a „felszabadulás ünnepe", amelyet 1991-ben töröltek az állami ünnepek sorából. Horváth A. 2007. 46.; Sz.n. 1950j. 1.; Palkó L. A. 2018a. 67., 71.

479 Horváth A. 2007. 47.; Sz.n. 1945a. 1.; Palkó L. A. 2018a. 70.

480 Gyarmati Gy. 1998. 95–99.; Eitler Á. 2018. 105.

481 Sz.n. 1948b. 656.; Palkó L. A. 2018a. 74.

húsvéthétfő, pünkösdhétfő és karácsony mindkét napja maradtak meg a munkaszüneti napok sorában.[482]

Hozzá kell tennünk, hogy a munkaszüneti napok kérdését illetően a vállatoknak volt szabad mozgásterük, de az 1945-től érvényes gyakorlat szerint csak az imént említetteket ismerték el, a korábban felsoroltakat nem. Majd 1949. augusztus 19-e után nem született olyan kollektív szerződés, amelyben ellentmondtak volna a kormány döntésének.[483]

Centenáriumi ünnepségek

„Kossuth Lajos azt hagyta reánk, hogy a nemzeti függetlenség védelmében fel kell tudnunk áldozni minden csepp vérünket. Tőle tanultuk: ha van kérdés, amiben nincs alku, akkor a nemzeti függetlenség kérdése az."
(Révai József)[484]

1848. március 15-e szellemi örökségéhez – a szocialista rendszerhez hasonlóan – a dualizmus-kori és a két világháború közötti politikai berendezkedések is felemás módon viszonyultak: egy-egy elemét kiragadva saját legitimációjukhoz használták fel, de '48 eszméi valójában egyik rendszer számára sem voltak szalonképesek. Az ünnep hagyatékát a Horthy-korszakban is megkísérelték az uralkodó ideológiához igazítani, jóllehet az állami és a civil ünnepi rendezvények eltértek egymástól. A '48-as forradalom centenáriumával egyidejűleg berendezkedni kívánó kommunista rezsim szakított ezzel a formával, a pontosan előkészített, „államosított" március 15-ei rendezvényeken csak az ideológiához igazított forradalomértelmezésnek megfelelően lehetett ünnepelni.[485]

Március idusának mint történelmi emlékünnepnek a megünneplése 1849. március 15-én történt meg először.[486] Ugyan a harcok ekkor még javában folytak,

---

482 Palkó L. A. 2018b. 10.

483 Palkó L. A. 2018b. 11.

484 Révai József szavai, amelyek a Centenáriumi ünnepség az 1848. március 15-i forradalom 100 éves évfordulóján hangzottak el. Forrás: *1848–1948* http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6675 (Utolsó megtekintés: 2025. március 18.) Március 15-e mint ünnep történetét Gyarmati György és Gerő András részletesen feldolgozták. Gyarmati politikatörténeti szempontból foglalkozott vele, Gerő a sajtóanyag alapján elemezte a centenáriumi ünnepeket. Ebben a fejezetben csak azokat a pontokat emelem ki az ünneppel kapcsolatban, amelyek továbbvisznek a centenáriumi ünnepségek és a kommunisták által kialakított ünnepstruktúra megértéséhez. (Bővebben lásd: Gyarmati Gy. 1998.; Gerő A. 1998.) Az 1948. évi budapesti ünnepségeket ismerteti: Szabó R. 1998.

485 Gyarmati Gy. 1998. 9–10.; Gerő A. 1998. 9.

486 Erdélyi Mónika 1849. március 15-e ünnepével foglalkozó tanulmányában megemlíti, hogy 1848. március 18-án született egy felhívás, amely emlékmű állítását javasolta

de a magyar kézen lévő tiszántúli és erdélyi területeken több település is kivette részét az ünneplésből. Mivel az Országos Honvédelmi Bizottmány március 13-án országos ünneppé nyilvánította március 15-ét, az ünnepélyek nem spontán módon szerveződtek. Az ünneplő helységek közgyűlései elrendelték, hogy papjaiknak hálaadó istentiszteletet kell tartaniuk március 15-én, így a szabadságharc mint profán esemény szakrális szintre emelésének története ekkor kezdődött. Országszerte harangzúgás jelezte az ünnep kezdetét, az egyházi beszédekben a szabadság eszméjét, a magyar seregeket és Kossuthot éltették. A szabadságharcban vívott csata, a mögötte húzódó eszme és érték szentté vált.[487]

Március 15-e ekkor csütörtökre esett, így az ünneplő településeken a munka is szünetelt. Mivel ekkor Debrecen volt az ország fővárosa, az ott székelő Országos Honvédelmi Bizottmány rendeletének megfelelően ott tartották meg az ünnepségeket a következő menetrend szerint: kora reggel ágyúlövések jelezték az ünnepély kezdetét, a város főterén a Bocskai-huszárok és az 5. huszárezred tartalék osztálya állt díszőrséget. Utánuk sorakozott fel a gyalogság, az 1. honvéd vadászezred egy osztálya fegyver nélküli díszben. Hozzájuk csatlakozott a debreceni nemzetőrség lovas- és gyalog zászlóalja. Reggel 9 órakor megkondultak a harangok, a katonaság díszlövéseket, a városon kívül felállított honvéd tüzérség ágyúlövéseket adott le. Először római katolikus mise, majd református istentisztelet következett, ahová ünnepélyes díszmenetben vonult át a tömeg, miközben a Zanini zenekar a Rákóczi-indulót játszotta. Az istentiszteletet általános katonai szemle követte, majd a délelőtti ünneplés a város főterén ért véget. Délután kötetlen program vette kezdetét, a debreceni Nagyerdőbe kocsikon, lovon és gyalog vonultak ki az ünneplők, ahol élénk zeneszó és zsákban futás volt a szórakozás. Egy szószéket is felállítottak, ami a népgyűlést szimbolizálta. Este az Országos Honvédelmi Bizottmány rendelete értelmében a várost kivilágították.[488]

A különböző helyszíneken megrendezett ünnepségek szervezésében és levezetésében az egyházi és a világi személyek is közreműködtek. Felvonult a katonaság, a nemzetőrség, több helyen az ifjúság is, szimbolikus helyszínként pedig a templomok szolgáltak. Az ünnepi eseményt kísérő kellékek sorában a zászlók, koszorúk és Kossuth nemzeti koszorúval és szalagokkal díszített arcképe volt jellemző. A Bizottmány debreceni ünnepre vonatkozó rendeletében leírtakat a többi településen is betartották, és ágyúlövéssel hirdették az ünnep kezdetét. Több várost este szintén kivilágítottak. Az elhangzott szónoklatok 1848. március

a nap emlékére. *A szabadság oszlopa* emlékmű nem készült el, de az egy évvel későbbi ünnepségeket a szabadság szellemének jegyében rendezték meg. Erdélyi M. 2000. 56.

487 Kossuthról 1894-ben bekövetkezett halála után országszerte több utcát, teret neveztek el, szobrokat állítottak tiszteletére. Gerő A. 1998. 12.

488 Erdélyi M. 2000. 50–52.

15-e eseményei köré épültek.[489] Annak ellenére, hogy a szabadságharc elbukott, a nemzeti emlékezet március 15-ét mint a szabadság szimbólumát emelte fel. Látható, hogy a naphoz kapcsolódó ünneplésnek már ’49-ben volt egy rendeleti úton előírt és egy önszerveződő része is.[490]

Március 15-e ünneplésének történetében a következő intézkedés 1919-ben következett be, amikor a magyar népszabadság ünnepnapjának nyilvánították. Néhány évvel később, 1927 novemberében született meg a XXXI. törvény, amellyel nemzeti ünneppé és munkaszüneti nappá minősítették. Ekkor, a forradalom 80. évfordulójának közeledtével kiadott intézkedéssel az 1898. évi V. tvc., amely április 11-ét tette meg a forradalom államilag elismert ünnepének, hatályát vesztette.[491]

Az 1927-es törvény előírta, hogy március 15-én istentiszteletet kell tartani, a középületeket és a lakóházakat a magyar állam címerével ellátott lobogóval, valamint nemzeti színű díszekkel kell feldíszíteni, a forradalomhoz kapcsolódó helyszíneket, emlékműveket kötelező megkoszorúzni. Rendelkezett arról, hogy minden városban és községben ünnepségeket kell tartani, amelyek rendezéséért a városi tanács és a községi elöljárók a felelősök. Előírta, hogy az ünnepségeken az állami és önkormányzati hivatalok küldöttjei, a leventeegyesületek képviselői, továbbá a honvédség tagjai vegyenek részt. Elrendelte, hogy az alsó-, közép- és felsőfokú tanintézményekben tartott megemlékezéseken a márciusi ifjúság példamutatásának kiemelése és a fiatalság részvétele legyen hangsúlyos az ünnepségek megszervezése során.[492]

1928-ban a március 15-ei megemlékezésekről szóló tudósítások száma látványosan megnőtt, viszont az egy évvel későbbi ünnepségek jelentőségét a Miss Európának megválasztott Simon Böske hazatérésének híre halványította el.[493]

A gazdasági válságot követő ’30-as évek március idusainak ünnepi tartalma a revizionista politikához kapcsolódott, majd a háború felé sodródó ország felfegyverkezését sürgető intézkedések nyomait viselte magán. Utóbbi az 1940-es években erősödött fel, és az 1942-es ünnep már a háborús időkhöz formálódott;

---

489 Erdélyi M. 2000. 54–56.

490 Az 1848-as dalok gyűjtése már rögtön az események után elkezdődött, de a forradalom és szabadságharc folklór jellegű forrásainak gyűjtése a reformkorban vett igazi lendületet. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság egyik legfontosabb célja volt ezeknek az összegyűjtése. A megyék vezetői, az egyházi körök tagjai, akik között a folklorisztika klasszikusait is megtaláljuk, szintén támogatták az ügyet. Több olyan szöveg, dal (pl. a Kossuth-nóta), vers folklorizálódása is megtörtént ekkor, amelyek a későbbi ünnepek során is rendre feltűnnek. Voigt V. 1998c. 130–131.

491 Sz.n. 1928a. 158.; Palkó L. A. 2018a. 60.

492 A 700/1928. M.E. rendeletet lásd: Sz.n. 1928a. 158–159.

493 A tudósításra néhány példa: Sz.n. 1928b. 1.; Sz.n. 1928c. 7.; Mikszáth K. 1928. 1.; Gyarmati Gy. 1998. 57–58.

Kállay Miklós miniszterelnök rádióban sugárzott beszéde inkább tűnt SAS-behívónak, mint ünnepi emlékbeszédnek. Elmondható, hogy a Horthy-korszak márciusi ünnepei az ünneplési lehetőségek szerveződési formáiban sokszínűséget mutattak. Az emléknapon elhangzott szónoklatok tartalmaztak közvetlen politikai tartalmat, de maga március 15-e nem vált népünnepéllyé. A parasztság számára továbbra is inkább az aratóünnepek, a Szent István nap és a búcsúk napjai jelentették az ünneplés alkalmait.[494]

1945 márciusában az ország nyugati részén még javában folytak a harcok, az Ideiglenes Nemzeti Kormány pedig egyebek mellett a földosztás kérdésével volt elfoglalva, így március 15-ét csak április végén nyilvánította nemzeti ünnepé.[495] Az új kormány lépése politikai szempontból érthető, de kodifikációs aspektusból aligha volt szükséges, hiszen az 1927. évi XXXI. törvény továbbra is érvényes és alkalmazható volt.[496] A fővárosban a Hősök terére tervezett ünnep végül március 18-án, a budapesti Nemzeti Bizottság szervezésében, a Magyar Színházban került megrendezésre. A hatalmas plakátokról Kossuth, Petőfi és Táncsics arca nézett az ünneplő tömegre, amelynek tagjai mind a négy párt szónokának beszédét meghallgatták. A Szociáldemokrata Párt részéről Szakasits Árpád, a Magyar Kommunista Párt részéről Révai József, a Független Kisgazdapárt részéről Tildy Zoltán, a Parasztpárt részéről pedig Kovács Imre mondott beszédet.[497]

1946 végén – 1947 elején már felmerült az igény egy nagyszabású ünnepség megszervezésére, ennek híre a sajtóban is megjelent. 1946 májusától az Újjáépítési Minisztériumban tisztázták az első terveket, amelyekben megfogalmazták az elérni kívánt politikai célokat. A centenáriumi ünnepségek célja az volt, hogy Magyarország bebizonyítsa, szakított a korábbi politikai vezetés módszerével. Kisebb programok mellett hat nemzetközi kongresszus megtartását, sport- és zenei rendezvények szervezését javasolták.[498]

A „centenáriumi láz" alól a tudományos élet, azon belül a néprajztudomány sem maradhatott független, amely saját jövője szempontjából is érdekelt volt abban, hogy a hatalom elvárásaihoz alkalmazkodjon. Így vált célkitűzésévé 1947-től kezdve a későbbiek során *centenáriumi-* vagy *'48-as gyűjtés* néven említett vállalkozás.[499]

---

494 Ennek részletes összefoglalását lásd: Gyarmati Gy. 1998. 62–85.

495 1.390/1945. évi miniszterelnöki rendelet.

496 Gyarmati Gy. 1998. 96.

497 Palkó L. A. 2018a. 65., 68.

498 M.F. 1947. 4.; Szabó R. 1998. 216.

499 A centenáriumi gyűjtés tudománytörténeti feldolgozását lásd: Tompos K. 2020. 25–44. A centenáriumi gyűjtés éveiben a szabadságharcot személyesen megtapasztalók már nem éltek, így a folkloristák nem a szabadságharc és forradalom tényeit, hanem az azokról szóló folklorizálódott szövegeket tudták gyűjteni. Voigt Vilmos hangsú-

A fordulat éveinek legfontosabb ünnepségsorozata tehát az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc megünnepléséhez kapcsolódott, amelynek előkészítéséhez a különböző társadalmi és kulturális szervezetek is hozzájárultak. Az egységesség és a jól szervezettség céljával, valamint az ünnep jelentőségének megerősítésére, 1947-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletet adott ki a Centenárium ünnepére vonatkozóan. Annak ellenére, hogy ez a korszak még a szabadművelődés időszakaként definiált, már egyértelmű volt, hogy a Magyar Kommunista Párt vette át az ünnep szervezését, így az az új propaganda hatása alá került. A kommunisták számára 1848 alkalmas volt arra, hogy a vele azonosított nemzettudat és szabadság eszméi alatt az egész „dolgozó nép ügyévé" tegyék az esemény megfelelő megünneplését.[500]

1948-ban a centenáriumi ünnepségek külsőségekben is megszerkesztett programjai egy óriási tavaszi fesztivál jellegét mutatták, de emellett fontos politikai tartalmuk volt. Ezt erősítette a '48-as centenáriumi kultúrverseny is „mint a centenáriumi évnek a legnagyobb tömegkulturális megnyilvánulása", aminek első bemutatóit úgy rendezték meg, hogy „szervesen illeszkedjenek a 48-as centenáriumi év ünnepi hangulatába."[501]

Az ünnepre való felkészülés már a korábbi években elkezdődött, de 1948 január–februárjában gyorsult fel igazán. Az Országos Nemzeti Bizottság, a Történelmi Emlékbizottság, a 48-as Tanács, az Országos 48-as Ifjúsági Bizottság

lyozza, hogy ekkorra az 1848-ból fennmaradt folklór helyett, az 1848-ra vonatkozó folklórt lehetett vizsgálni. Ortutay Gyula már 1945 előtt is támogatta a történeti folklór gyűjtését, majd Révai Kossuth- és szabadságharc-kultuszát magyarázatként átvéve, egy munkaközösséget is alapított a gyűjtéshez, a gyűjtők munkáját pedig a *Vezérfonal az 1848-as szabadságharccal kapcsolatos néphagyományok összegyűjtéséhez* című kiadvánnyal próbálták segíteni. Kijelenthető, hogy az 1947-es gyűjtések és a folkloristák szövegei is aktualizáltak: több adatközlőtől jegyeztek le olyan elbeszéléseket, mintha személyesen élték volna át a száz évvel azelőtti eseményeket. Előfordul bennük az is, hogy Kossuthot királyként emlegetik, Sztálinhoz hasonló vezérként utalnak rá. Voigt kiemeli, hogy a szövegek zavarosságuk ellenére is értékesek, mert mutatják a folklór történelemszemléletét. Voigt V. 1998c. 133–134. A gyűjtésről, annak körülményeiről és néhány eredményéről lásd: Dégh L. 1947b. 230–235.

500 Halász Cs. 2013. 53., 70. Rákosi újévi nyilatkozatát, amelyben a kommunista párt a '48-as örökség folytatójaként nevezi meg magát, a *Szabad Nép* közölte. Idézi: Gerő A. 1998. 25. Azt is érdemes kiemelni, hogy a négy párt (MKP, SZDP, FKgP és a Nemzeti Párt) nagyjából egységes programot állított össze az ünnepségre. Ugyanakkor az MKP és az SZDP egyesüléséről már ekkor szó volt, így a szociáldemokraták által kiadott anyagok a kommunista vonalhoz igazodtak. Azonban az SZDP Kultúrosztályának kiadványa jóval igényesebb műsoranyagot állított össze, mint a későbbi évek során az MDP bármikor. Ehhez lásd: Ács K. – Major E. 1948.

501 B.F.P. 1947. 2.; Gál Gy. S. 1948. 2.; M.F. 1947. 4.; Sz.n. 1947a. 2.; Sz.n. 1947b. 2.

és a Magyar Művelődési Szövetség közös kiadásában megjelent egy gyakorlati útmutató, amely az ünnep eszmei mondanivalóját, és „1848 időszerű tanulságait" tartalmazta. Ezen túl olyan előadásokra szánt dalok, színdarabok, versek és általános útmutatók jelentek meg benne, amelyek az új ideológiai köntösbe bújtatott megemlékezések során használatosak voltak.[502] Az ünnep történetében mindig is hangsúlyos ifjúság ünnepi felkészítését is a frissen nyomtatott füzetek segítségével igyekeztek megoldani a tömegszervezetek vezetői.[503]

Az ünnepnap közeledtével egyre sürgetőbbé vált a dekorációs anyag biztosítása a városok és falvak számára. A politikai vezetésnek azonban szembesülnie kellett azzal, hogy a háború során elpusztult díszletek és lobogók pótlása a textilhiány miatt nem lesz egyszerű feladat.[504] Lényeges pont volt ez azért is, mert az Országos 48-as Ifjúsági Bizottság tervében az ún. 48-as szabadságzászló felavatása is szerepelt. Főleg a lányokra várt a munka, hogy „az 1848-as szabadságharcos asszonyok példáját követve, kihímezzék a szabadságzászlókat." A Petőfi-fejes, 48-as címerrel és piros-zöld cakkokkal díszített zászló hímzését az ifjúsági szervezetek leányainak a közös munkadélutánok alkalmával, idősebb asszonyok és tanítónők útmutatása alapján kellett elkészítenie.[505] Ily módon a zászló, amely a száz évvel korábbi ünnepségen is feltűnt mint kellék és szimbólum, 1948-ban is központi szerepet kapott.

Az előkészületek után 1948. március 15-én országszerte megtörtént a forradalom és szabadságharc napjának megünneplése, amelyről a sajtó mellett a rádióban is megjelentek a beszámolók. A fővárosban tartott centenáriumi ünnepségre a szovjet, a jugoszláv, a román, a lengyel, a bolgár és a csehszlovák államfő is hazánkba látogatott. A megnyitó beszédet Révai József mondta el.[506] Révai után Dinnyés Lajos is megtartotta ünnepi beszédét és hangsúlyozta az ünnepnap törvénybe iktatását is.[507]

Révai szavainak óriási jelentősége volt, mivel rá hárult a feladat, hogy az ünnep tartalmát átírja, és a '48-as eseményeknek új értelmezését adja oly módon, hogy azok a kommunista párt aktuális érdekeihez illeszkedjenek. Révai '48 örökségével kapcsolatban a következőképpen fogalmazott:

---

502 Idézi: Gerő A. 1998. 191. Az útmutató mellett több versantológia is napvilágot látott. Belitzky J. et. al. (összeáll.) 1948.

503 Bálint M. – Makra S. – Sonkoly I. 1948.; Dobó J. 1948.

504 Idézi: Gerő A. 1998. 192.

505 Idézi: Gerő A. 1998. 192–193.

506 *1848–1949*. http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6675 (Utolsó megtekintés: 2025. március 18.)

507 *1848–1949*. http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6675 (Utolsó megtekintés: 2025. március 18.)

„’48-nak úgy kell szerepelnie, mint a magyar népi demokrácia előfutárának. 1848-nak két fő célja volt: […] a nemzeti függetlenség és a jobbágyfelszabadítás. […] Az immár egységes munkásosztály, érdekeit egyesítve a parasztsággal befejezi 1848 művét, a népi demokrácia útján viszi előre az országot a szocializmus felé.”[508]

A történelmi emlékezet és a meghatározott célok közötti kapcsolat kimutatása azzal járt, hogy a száz évvel előtti eseményeknek és a bennük részt vevő történelmi személyeknek új értelmezését kellett adni. Ebben is nagy szerepe volt Révainak, aki az országgyűlésen elhangzott és nyomtatásban is megjelent beszédében a nagy történelmi előképek közül Kossuth Lajos mellett Táncsics Mihályt és Petőfi Sándort emelte példaképpé: „…nem elég a magyar szabadságharc századik évfordulóján csak Kossuth Lajosra emlékeznünk, csak benne látnunk a forradalom valamennyi haladó törekvésének megtestesülését. A magyar parasztoknak nem Kossuth Lajos, hanem Táncsics Mihály volt a vezére. A magyar polgári átalakulás demokratikus-népi radikalizmusának, következetességének Petőfi Sándor volt a megszemélyesítője, nem Kossuth.”[509] Révai szavai tehát kijelölték az ünnep üzenetét és lényegét, amelyből jól látszott, hogy a kommunista hatalomátvétel ténye eldőlt.

A fővárosban – a későbbi ünnepekhez hasonlóan –, március 15-e is zenés ébresztővel kezdődött, a magyar, a francia és a görög államfő megkoszorúzta a Petőfi majd a Kossuth szobrot. Politikai beszédek követték egymást, üdvözölték az ünnepnap törvénybe iktatását, elhangzott Szakasits Árpád és Rákosi Mátyás beszéde. Az ünnepség keretei között első ízben osztották ki a Kossuth-díjakat, törölték Budapest díszpolgárai közül Haynaut, a Nemzeti Színházban bemutatták a Bánk bán új rendezését, a Városi Színházban pedig a ’48-as kultúrverseny legjobbjai is felléptek. Új kiállítások nyíltak a Nemzeti Múzeumban,[510] kinyomtatták a Nemzeti dalt és az ünnepség során az ifjúság is felvonult. Országszerte koszorúzták meg a forradalom nagyjainak síremlékeit; így Eötvös József sírjánál, Ercsiben, maga Ortutay Gyula tette tiszteletét. Az ünnepi esemény jó alkalomnak bizonyult arra, hogy a szocializmusban később is hangsúlyos villamosítást mint a kulturálódás egyik eredményét propagálják, így 1948. március 15-én, Monokon, Kossuth Lajos szülőfalujában

508 Irányelvek a centenárium megünneplésére. Idézi: Gyarmati Gy. 1998. 100.

509 Révai J. 1948. 83. Hármójuk kultuszát azzal is megerősítették, hogy a miniszterelnökség centenáris osztálya a róluk meglévő ábrázolások helyett újakat tett közzé. „(…) Kossuth, Petőfi és Táncsics felnagyított arcképét, Kossuth arcképe (a Nemzeti Múzeumban lévő eredeti kép nyomán) parancsoló tekintetű, igazi népvezérként ábrázolja 1848 nagy szabadsághősét. Petőfi eddig elterjedt hamis romantikájú arcképei helyett most a költő valóságos arcát viszik át a köztudatba az egyetlen róla fennmaradt daguerotyp nyomán. Őszinte emberségében mutatja meg a Táncsics-plakát is az egykori munkásvezért, a szegények szószólóját, rongyos kabátban, úgy, ahogyan 1848-ban látta őt Barabás Miklós.” Idézi: Gerő A. 1998. 154.

510 1848–49-es emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Budapest, 1948.

a hároméves terv eredményeként kigyulladt az első villanylámpa. Természetesen a centenárium sem maradhatott ki a munkafelajánlásokból, ahogy az első országos munkaverseny is 1948. március 15-én indult el. Az első versenybe nemcsak az ipari létesítményeket szervezték be, hanem a mezőgazdaságban dolgozók bevonásának első lépéseit is ekkor tették meg. Ennek jól látható megnyilvánulása volt az Újonnan Földhözjuttatottak Országos Szövetségének (UFOSZ) július 29-én kiadott felhívására, amely beszolgáltatási versenyt hirdetett meg. Az első munkaverseny időszakára jelent meg Sztálin két, a gazdasági építőmunkáról és a Sztahanov-mozgalomról szóló, 1931-ben és 1935-ben elmondott beszédének magyar fordítása, amely a későbbi munkaversenyek megszervezésének és propagandájának alapjaként szolgált.[511]

A különböző településekről szóló tudósítások alapján elmondható, hogy a fővárosi és a vidéki helységekben megrendezett ünnepségek hasonló tematika szerint zajlottak le. Általános volt, hogy már előző este megkezdődtek az előkészületek, amelyben az ifjúsági szervezeteknek fontos szerepe volt. 15-én reggel 7-kor zenés ébresztővel indult nap, az ünnepi beszédek, szavalatok, kórusok fellépései, hangversenyek és színművek emelték az ünnepi műsor fényét.[512] Ebben az évben még arra is volt példa, hogy a korábbi hagyományoknak megfelelően szentmisét és istentiszteletet tartottak március 15-e reggelén, de a kommunista vezetés ateista nézeteiből fakadóan ez a program ekkor szerepelt utoljára.[513] Egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak viszont a rendőri és katonai szervezetek, valamint a honvédség.

---

511 *1848–1949*. http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6675 (Utolsó megtekintés: 2025 március 18.) Ehhez lásd: Gerő A. 1998. 81–82. Az első országos munkaversenyt a Szakszervezeti Tanács hirdette meg március 10-én, aznap, amikor az MKP és SZDP bizottsága elhatározta a két párt egyesülését. Varga É. 1994. 36–37.

512 A *Diósgyőri Munkás* 1948. március 12-ei számában az alábbi program szerepelt március 15-ére: 14-én este: 7 órakor felvonulás a Stadionból a vendégházhoz. Ünnepi beszéd, mondja a SZIT nevében *Dragos László*, Karének (*Jószerencse Dalárda*), Szavalat (*Longauer Imre*), Karének (*Palesztrina Kórus*), Szózat (*Vasgyári Zenekar*). 15-én reggel: 7 órakor zenés ébresztő, 9 órakor levonulás gyárudvarról a kultúrházba, Himnusz (*Vasgyári Zenekar*), Szavalat (*Garadnai Ottó*), Karének (*Vasas Dalárda*). A SZDP részéről beszél *Bondó József* megyei titkár, Karének (*Jószerencse Dalárda*). Az ifjúság részéről beszél *Molnár József* SZIT-titkár, Karének (*Palesztrina Kórus*). Az MKP részéről beszél *Dusek László* orsz. gy. képviselő. Szavalókórus (*SZIM*), Tánc (*tömegsport*), Színmű (*SZIT színjátszók*), Karének (*Református Énekkar*), Szózat (*Vasgyári Zenekar*). Este 6 órakor a kultúrház nagytermében ünnepi díszelőadás a vasgyári SZIT rendezésében. Színre kerül: *Petőfi élete és halála 5 felvonásban*. Idézi: Gerő A. 1998. 94.

513 Idézi: Gerő A. 1998. 96., 217., 224–225. Az ünnep szervezésével és a forradalmi eseményekhez való viszony kereteinek kijelölésével párhuzamosan folyt a múlt hibásnak tartott hagyományainak kizárása. A *Szabad Nép*ben 1948 január-februárjában már egyházellenes cikkek jelentek meg. Eitler Á. 2018. 107.

Funkcióját tekintve a centenárium egészen más volt, mint a korábbi kerek évfordulók: 1898-ban arról folyt a vita, hogy március 15-e vagy április 11-e fejezi-e ki leginkább a forradalom és szabadságharc lényegét. 1928-ra eldőlt, hogy március 15-e állami ünnep lesz, de az is nyilvánvalóvá vált, hogy a jobb és a bal oldal másként viszonyul a forradalmi örökséghez. 1948-ra viszont a száz évvel korábbi eseményeket a kommunisták saját hatalmuk igazolására használták fel, az ünnep főszereplőjének a „dolgozó népet" és annak vezetőit jelölték meg, továbbá kizárták az ellenségnek tekintett csoportokat.[514]

Sztálin 70. születésnapja

Bár Sztálin nem 1878. december 21-én, hanem december 18-án született, 1949-ben mégis december 21-én ünnepelték hetvenedik születésnapját az egész Szovjetunióban. Amíg az 1929-ben megtartott ötvenedik és az 1939-ben ünnepelt hatvanadik születésnapja csak a Szovjetunió határain belül volt kiemelt esemény, a hetvenedik évforduló már világméretű volt. Ez összefüggésben állt azzal, hogy kultusza a második világháború után érte el tetőpontját; irodalmi műveket, portrékat készítettek róla, szobrokat állítottak neki, egyfajta mitikus vezetővé vált.

A 70. születésnapját különleges előkészületek előzték meg, főleg szülőföldjén, Grúziában. Szovjetunió-szerte színdarabokat írtak a tiszteletére, életét bemutató kiállításokat rendeztek, a művelődési házakban, klubokban koncerteket tartottak, agitációs és propaganda találkozókat, konferenciákat, életének fontos helyszíneire pedig kirándulásokat szerveztek. A számára készített ajándékokról való gondoskodásra egy bizottságot hoztak létre már 1948-ban, hogy azok időben Moszkvába érjenek a különleges eseményre. A különböző tartalmú és típusú ajándékokban nem volt hiány: Madagaszkáron felfedezett ritka pillangó, ötlábú béka, a partizánok ajándékai mind a jeles nap fényét voltak hivatottak emelni. Az esemény óriási nyilvánosságot kapott, amiről a *Pravda* is részletesen beszámolt.[515]

Sztálin 70. születésnapjának országos ünnepe kiemelkedett a második világháborút követő alkalmi ünnepek sorából, és világosan jelezte, hogy a rögtönzött ünnepeknek nincs helye a Rákosi-rendszer ünnepi struktúrájában. 1949-re a spontán módon szerveződő ünnepek megszűntek, helyüket az előre megtervezett és megszervezett, azonos liturgia mentén összeállított események vették át. Az ünnepi beszédeknek, a dekorációknak, a felvonulásoknak és a katonai díszszemléknek előírt forgatókönyvek szerint kellett megvalósulniuk. Sztálin születésnapjának ünnepe már kiválóan megmutatta azt a kettősséget, amely a későbbi rendezvények esetében is megfigyelhető volt: az ünnepeknek úgy kellett a ben-

514 Gerő A. 1998. 19.; Gyarmati Gy. 1998. 99–100.; Eitler Á. 2018. 107.

515 Vatcharadze, A. – Kartsivadze, M. 2020. http://www.idfi.ge/archive/?cat=read_topic&lang=en&topic=150 (Utolsó megtekintés: 2025. április 8.)

sőséges és ünnepélyes hangulatot tükrözniük, hogy szigorú előírások és előre megírt menetrend szerint szerveződtek.[516]

A kormány felhívása, amelyben Sztálin 70. születésnapjának megünneplésére szólította fel az országot, 1949. október 23-án jelent meg, majd elkezdődtek az előkészületek a december 21-ére kitűzött eseményre.[517] A városokban és a falvakban szervezett megmozdulásokért a népfront és a Magyar–Szovjet Társaság volt a felelős, az ünnepi műsor összeállítása a népnevelési bizottságok feladata volt, amelyek az MDP irányítása alatt végezték munkájukat.[518]

Az országos kampánnyal kísért kerek évfordulóra a Magyar–Szovjet Társaság ünnepi műsorkönyvet állított össze, benne olyan dalokkal, versekkel, rövid jelenetekkel, bábelőadásokkal, néptánckoreográfiával, amelyből az üzemi és falusi kultúrcsoportok válogathattak a helyi megemlékezések során. A lokális ünnepségek középpontjába a szervezőknek Sztálint és a „felszabadító Szovjet Hadsereg" jelentőségét kellett állítaniuk. Ezért történhetett meg az, hogy az egy évvel később megrendezett április 4-ei ünnepségek szervezésekor Sztálin 70. születésnapjának ünnepét állították mintaként a szervezők elé.[519]

Az *Ünnepi Műsorkönyv* a magyar írók, költők alkotási mellett szovjet versek és népdalok fordításait tartalmazta.[520] Szilágysági táncok (Kraszna-vidéki és tövisháti) motívumai alapján László-Bencsik Sándor tánckoreográfiát állított ösz-

---

516 Kocsis P. 2007. https://www.archivnet.hu/politika/sztalin_70._szuletesnapja_magyarorszagon.html (Utolsó megtekintés: 2025. március 20.)

517 Rákosi vezetésével külön kormánybizottság alakult az ünnep előkészítésére. Tagjai a következők voltak: Apró Antal, Csók István, Darvas József, Dobi István, Erdei Ferenc, Farkas Mihály, Gergely Sándor, Gerő Ernő, Illyés Gyula, Jóbora Magda, Kádár János, Kisfaludy Stróbl Zsigmond, Marosán György, Mihályfi Ernő, Nagy Dániel, Ortutay Gyula, Révai József, Szakasits Árpád, Szűcs Lajos. Varga É. 1994. 47., 49.

518 Halász Cs. 2013. 63–64.

519 Sz.n. 1950j. 1.

520 Versek: Nyikoláj Tyihonov: *Pohárköszöntő*, J. Kolász: *Sztálin*, Mári-i népdal: *Ha visszatérne*, Képes Géza: *Rólad susog a lomb*, M. Iszakovszkij: *Mondjátok el Sztálinnak*, Devecseri Gábor: *Terjed a fény*, Ladányi László: *Szeminárium J. V. Sztálin rövid életrajzából*, Vészi Endre: *Sztálinhoz,* Darázs Endre: *Díszmenet*, Földeák János: *Sztálin elvtárssal*, Mátyás Ferenc: *Köszönjük neked*, Keszthelyi Zoltán: *Üdvözlet Sztálinnak*. Jelenetek: Gyárfás Miklós: *Megváltoztunk*, Baráth Endre: *Találkozó*, Háy Gyula: *A mi hídunk*, Földes Mihály: *Édes harmónikaszó*, Sásdi Sándor: *Vendel bácsi ismerőse*. *Dalok*: A.V. Alexandrov (Raics I.): *Kantáta Sztálinhoz*, Halász K. (Képes G.): *Téged köszöntsön az ének,* Vas Lajos (Sugár L.): *Új sereg, új dal*, V. Szubin: *Köszönet Sztálin elvtársnak*, V. Trambiczkij (Lihacsev): *Új élet pezsdül*, E. Kolosznyikov (Iszákov): *Kazah dal Sztálinról*, Kurtág György (Keszthelyi Zoltán): *Már új remény sarjad*. *Bábdarab*: E. Kovács Kálmán: *Három erős legény*, Tánc: László-Bencsik Sándor: *Ünnepi tánc*, *Függelék*: Díszítési szempontok.

sze, külön figyelmet fordítva a táncosok viseletére és a zenekar összetételére.[521] A kiadványban a színpadi dekoráció kérdése is hangsúlyos volt, az előírás szerint Sztálin arcképének egy egységes, textillel (lehetőleg selyemmel) díszített, kivilágított falfelületre kellett kerülnie. A magyar–szovjet barátság jegyében ezt ki lehetett egészíteni a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság címerével.[522]

Néhány hét leforgása alatt megnőtt a Sztálinról szóló előadások, kiállítások, könyvek száma, a gyárakban, üzemekben, bányákban, hivatalokban munkafelajánlásokkal, munkaversenyekkel tisztelegtek a „nagy nap" előtt, a sztahanovista mozgalom ekkor vette kezdetét. A Magyar Posta Sztálin arcképével díszített bélyeget adott ki, szimbolikus jelentőségű névváltoztatások történtek, átadták a 70-es trolit, megjelent a *Szovjet Kultúra* című folyóirat, amelynek legfőbb célja a szovjet kulturális értékek hazai propagálása volt. A folyóirat megjelenése szimbolikus volt, vezércikkét Révai József írta, ezzel vitathatatlanul megerősítve az MDP kultúrpolitikájának szovjet mintakövetését.[523]

A munkaversenyekkel párhuzamosan folyt az ünnepség előkészítése. Sorra jelentek meg az arról szóló híradások, hogy a dolgozók országszerte ajándékokat készítettek, amelyeket a Műcsarnokban rendezett kiállításra küldtek el.[524] A sajtóban cikkek jelentek meg arról, hogy a családok hogyan készülnek december 21-ére, hogyan öltöztetik ünneplőbe a házakat, így szorítva háttérbe a közelgő karácsonyra való készülődést. Néhány nappal december 21-e előtt az üzemekben dekorációs versenyt hirdettek, a falakat vörös és nemzeti színű drapériákkal, Sztálin műveiből vett idézetekkel, jelszavakkal, a diktátort ábrázoló, fenyőágakkal díszített portrékkal dekorálták. A településeket agitátorok és népnevelők járták, akiknek feladata volt, hogy Sztálin születésnapjának jelentőségét nyomatékosítsák a lakosság tagjai között.[525]

---

521 A László Bencsik Sándor által összeállított koreográfia könnyen kivitelezhető volt, mivel nem volt létszámhoz kötve, minimum 12-en kellett táncolni, de maximális létszámot nem jelölt meg, csupán az volt a cél, hogy a lányok és fiúk egyenlően és páros számban szerepeljenek. A ruházattal kapcsolatban kitért arra, hogy a lányok egyszínű (fehér vagy piros), bő, térd alá érő szoknyában, fekete alapon hímzett kötényben, fehér, zárt nyakú, hosszú ujjú ingben, sötét színű mellényben, csizmában, esetleg többsoros, gyöngyös nyakláncban álljanak színpadra. A legények öltözeténél fekete, hosszú ujjú inget javasolt (nem bő, borjúszájú inget!), esetleg mellényt, de azt is csak akkor, ha nem tarka. Zenekíséretként élő zenekart az alábbi hangszerekkel: több első- és másodhegedű, brácsa, klarinét, nagybőgő, zongora, kézidob. Magyar–Szovjet Társaság (összeáll.) 1949. 158–159.

522 Magyar–Szovjet Társaság (összeáll.) 1949. 179–180.

523 Sz.n. 1950l. 8.

524 A Néprajzi Múzeum háború utáni első állandó kiállítását is „Sztálin elvtárs születésnapjára" készítették el és 1949. december 15-én nyílt meg. Fejős Z. 2012. 6.

525 Béres K. 1987. 28.

A születésnapot munkaszüneti napnak nyilvánították, tiszteletére az ország több településén kultúrotthonokat avattak, vagy azok építésébe kezdtek.[526] Több helyen ezen a napon „gyulladt fel a fény az új kultúrteremben, amit a *Szabad Föld Téli Esték* hallgatósága töltött meg elsőként."[527] Az előkészületek és az ünnepnap során sűrűn megfigyelhető „fény" szimbolika azért kapott ekkora hangsúlyt, mert december 21-e a téli napéjegyenlőség következtében az év legsötétebb napja, aminek tényét muszáj volt kompenzálni.

Az ünnep napján az ifjúság, az üzemek, a hivatalok dolgozói fáklyás felvonulást szerveztek, amelyek végállomásai az MDP pártszékházak voltak. A középületekre vörös és nemzeti színű zászlók kerültek, a díszközgyűlések alkalmával a *Sztálin-kantátá*t énekelték el a kórusok tagjai.[528]

Tokaji András zeneszociológus kiemeli, hogy a kantáta műfaja 1949-ben, a személyi kultusszal párhuzamosan és a születésnapi ünnepségsorozatok hatására vonult be a szocialista országokba. A szovjet szerzők nyomán a Szovjetunió fennhatósága alá került országokban sorra születtek a Sztálin-kantáták. Nálunk a legismertebbek közé tartozott Ligeti György *Kantáta az ifjúság ünnepére*, Sárközi István *Symphonia és óda Sztálinhoz*, Székely Endre *Óda Sztálinhoz*, Tardos Béla *Háladal a nagy Sztálinhoz* és Kadosa Pál *Terjed a fény* című műve. Propagandaszerepüket jól mutatja, hogy pl. Kadosa művének 221 szavas szövegében Sztálin neve 93-szor fordul elő.[529]

Mivel a fővárosi ünnepség menetét Kocsis Piroska gazdag levéltári anyagra hivatkozva részletesen leírta, itt csupán a főbb programokat emelem ki azzal a szándékkal, hogy a kultuszépítés folyamatát láthatóvá tegyem: Budapesten december 20-án este a *Sztálingrádi csata* című filmet mutatták be, előtte ünnepi műsort adtak, a film után a Magyar–Szovjet Társaság főtitkára, Bernáth György tartott ünnepi köszöntőt. Az ünnepségsorozat másnapi tetőpontja az Operaházban megtartott díszelőadás volt, ahol Dobi István elnökölt és Gerő Ernő tartotta az ünnepi beszédet; a politikai és tömegszervezetek vezetői mind részt vettek az eseményen. A magyar és szovjet himnusz is elhangzott, majd különböző ünnepi műsorszámokkal folytatódott az est. A Gellérthegyről tűzijátékot lőttek fel, és díszesen kivilágított transzparensekkel köszöntötték a szovjet diktátort. E napon döntöttek Sztálin budapesti szobrának állításáról is, amelyet két év múlva avattak fel.[530]

A születésnapi ünnepség hatása a későbbi évek során is megfigyelhető volt. Nemcsak a következő évek április 4-ei ünnepségeinek tartalmát befolyásolta, ha-

---

526 A Zala megyei Türje településen a traktorosok avattak kultúrházat. Sz.n. 1950m. 11.

527 Kovács B. 1950. 5.

528 Béres K. 1987. 28.; Sz.n. 1949c. o.n.; Sz.n. 1949d. 5.

529 Tokaji A. 1992. 39.

530 Kocsis P. 2007. https://www.archivnet.hu/politika/sztalin_70._szuletesnapja_magyarorszagon.html (Utolsó megtekintés: 2025. március 20.)

nem a karácsony jelentőségét is megpróbálta elnyomni, és a három évvel később megrendezésre kerülő Rákosi 60. születésnapja is ennek mintájára szerveződött. Fontos kiemelni azt is, hogy ettől az évtől kezdve Sztálin alakja egyre gyakrabban tűnt fel a legkülönbözőbb folklórműfajokban, amelyek így aktuálpolitikai toldásokkal reflektáltak arra az időszakra, amelyben megszülettek.

Március 15-e

Március 15-e tartalmának kisajátítása a centenáriumi ünnepségek után is folytatódott. 1949-ben, Petőfi halálának századik évfordulója apropóján, a költő alakjának átpolitizálása újabb lendületet kapott, és immár mint politikus, forradalmár és a nemzeti egység megteremtésének támogatója szerepelt a baloldal ünnephez kapcsolódó narratíváiban.[531] Petőfi példaképpé, „lobogóvá" vált, akinek szellemi örököseként Rákosi lépett elő mint a nép vezetője és tanítója, a magyar ifjúság példaképe. A naphoz kapcsolódó függetlenségi és forradalmi eszme pedig a rendszer kreált ellenségeinek üldözésével párosult.[532]

1949 után március 15-e forradalmi öröksége potenciális veszélyforrást jelentett a kommunista politikai vezetés számára. Mivel 1951-ig munkaszüneti napnak számított, a negyvennyolcas eszméket különböző szórakoztató műsorok, kultúrversenyek megszervezésével és e napon történő lebonyolításával próbálták meg elnyomni: 1950-ben *Új cirkuszok járják a vidéket* címmel jelent meg a *Népművelési Híradó* egyik cikke, amelyből kiderült, hogy a Népszórakoztató Nemzeti Vállalat irányítása alatt, március 15-én indult el az első városlátogató varieté.[533]

---

531 Révai J. 1950. 9–11.

532 Horváth Márton Petőfi halálának századik évfordulóján *Lobogónk: Petőfi* címmel tartotta meg ünnepi beszédét. Eitler Á. 2018. 110.; Horváth M. 1950.; Gyarmati Gy. 1998. 107., 111.

533 A Vidéki Népszórakoztató Nemzeti Vállalat célja a vidék cirkuszi és varieté műsorokkal való ellátása volt. Ezek szervezésére a vidék és a főváros közötti kulturális színvonal kiegyenlítése miatt volt szükség. A korabeli politika természetéből adódóan a cirkuszműsorokat is a közvetlen politikai tartalmak közvetítésére próbálták felhasználni, de a cirkusz helyét mégsem sikerült megtalálni a pártállam ideológiáját kiszolgáló szervezetek hálójában. Molnár Dániel hívja fel arra a figyelmet, hogy a cirkusz esetében a szovjet minta átvételének a nemzetközi politikai helyzet volt a legfőbb akadálya. Sem szovjet artisták szerepeltetésére, sem tanulmányutakra nem volt lehetősége a magyar vezetésnek, a bohóctréfák kitalálását is írókra bízták. A Fővárosi Nagycirkusz az Írószövetséggel állt kapcsolatban, amelynek tagjai az aktuális ideológiai céloknak megfelelően írták a szövegeket. Így a cirkusz és a varieté műfaja is elveszítette eredeti, szórakoztató funkcióját. Ehhez bővebben lásd: Molnár D. 2012. 63–64., 2013. 179–192.; Sz.n. 1950n. 5.

A Népművelési Minisztérium által útjára indított *Vándor filmszolgálat* ötvenedik vándormozija is március 15-én kezdte el munkáját.[534] Az 1950–51-es téli–falusi kultúrversenyt követő, Budapesten megrendezett kultúrhét is március 15-én vette kezdetét.[535]

1950-től kezdve március 15-e és március 21-e, a Tanácsköztársaság kikiáltásának napja, lényegében az április 4-ei ünnepségek előkészítését szolgálták, és mint a felszabadulás történelmi előzményei jelentek meg, aminek az ünnepségek tartalmában és külsőségeiben is meg kellett nyilvánulniuk.[536]

A korábban említett programok 1951-ben is folytatódtak, annak ellenére, hogy március idusa a Minisztertanács 1.003/1951. (III.10.) számú határozata alapján már nem számított munkaszüneti napnak.[537] Ennek lett a következménye, hogy a március 15-ei ünnepségeket a naphoz legközelebb eső hétvégén tartották, amelyek zenés ébresztővel indultak, majd a kultúrotthonokban folytatódtak. Az ünnepek tartalmukban Petőfi alakja köré épültek, ezért az ünnepi műsorokban a Petőfi-versek kötelező programpontként szerepeltek. A műsorok állandó részei lettek a néptáncbemutatók, a sportrendezvények, ahogyan a Kossuth-nóta is.[538]

1952-ben a Rákosi 60. születésnapjára szervezett nagyszabású ünnepségsorozat, 1953-ban pedig Sztálin halála szorította háttérbe a forradalom ünnepét. Az 1953-as júliusi fordulatot követően, az 1954-ben megtartott ünnepségek menete az előző évekhez hasonlóan játszódott le, azonban az ünnepi dekorációkról eltűnt Sztálin és Rákosi arcképe, helyükre Petőfi, Kossuth és Táncsics portrék kerültek. A rövid ideig tartó enyhülés után egy évvel az ismét hatalomra került Rákosi hozzálátott az 1953 előtti állapotok visszaállításához.[539]

Az 1956. október 23-ai követelések több pontban is a ’48-as örökséget idézték, így a hatalom továbbra is óvatos maradt az ünneppel kapcsolatban. 1956 karácsonya előtt a kádári vezetés az ünnepek rendjét is újjászervezte, és az ’56-os követeléseknek eleget téve egy kormányrendelettel március 15-ét nemzeti ünneppé nyilvánította. Ezt az intézkedést néhány hónappal később, 1957. március 10-én módosították, így az 1951-es rendelet mintáját követve munkanapnak

534 Tárnok J. 1950. 14.

535 Sz.n. 1950o. o.n.

536 Eszterág A. 1951. 6. Az 1967-ben, a KISZ által elindított tavaszi ünnepségsorozat, a Forradalmi Ifjúsági Napok a három ünnep szellemiségének összekötésével jött létre.

537 Ahogyan a *Művelt Nép* 1951. évi 3. számában megjelent propagandisztikus fotón is látható, a *Felszabadult föld* című játékfilm bemutatása is 1951. március 15-én történt meg. Boldizsár I. 1951. 13.

538 Halász Cs. 2013. 59.

539 Gyarmati Gy. 1998. 115–116.

számított. Mivel ezen a napon az iskolákban engedélyezték a tanítási szünetet, az ünnepi megemlékezések az iskolák falai közé kerültek.[540]

Összességében elmondható, hogy március 15-e egy, a valódi szellemiségétől megfosztott, veszélyes ünnepé vált szocialista időszakban. Eredeti mondanivalója, szerepe háttérbe szorult és elmosódott az új történelmi ünnepek, valamint felvonulások sorában.[541]

Április 4-e

„Ünnepeljük április 4. nagy napját.
Ez a nagy nap azt jelenti: Szabadság!
Hazánk ekkor szabadult bús rabságból
Dicső Vörös Hadsereg jóvoltából.”[542]

A korabeli forrásokban a felszabadulás ünnepének nevezett április 4-e az újonnan létrehozott politikai ünnepek sorába tartozott, amelyet országos szinten 1946 és 1989 között évről évre hatalmas megmozdulások kísértek. Úgy vált e nap hazánk „felszabadulásának” ünnepévé, hogy a propaganda szerint „Sztalin marsall április 4-én bejelentette a világnak: a Vörös Hadsereg Magyarország egész területét felszabadította a német megszállás alól.”[543] Annak ellenére, hogy április 4-e után még javában folytak a harcok az ország területén, a megegyezéssel legitimált fiktív dátumot a Rákosi-rendszer végig úgy kezelte, mint a szocializmus hazai kezdetének időpontját. Így a felszabadulás effektus, és abban a Vörös Hadsereg szerepe az ünnep állandó tartalmi elemévé vált.[544]

Köszöntésére már 1945-ben voltak példák Budapesten, Csepelen és Debrecenben. A munkaszüneti napok sorába is ebben az évben emelték, és a naphoz kapcsolt „felszabadulás” kifejezés az 1.390/1945. M.E.sz. rendeletben már ekkor is szerepelt. Egyedül 1947-ben, még a szabadművelődés időszakában látunk példát arra, hogy az ünnep húsvéttal való egybeesését úgy szabályozták, hogy a felszabadulás napi megemlékezéseket április 5-ére csúsztatták.[545]

---

[540] Március 15-ét 1987 decemberében ismét piros betűs ünneppé, 1991-ben pedig nemzeti ünneppé nyilvánították. Gyarmati Gy. 1998. 156–157., 194., 202.

[541] Kalmár, M. 1995. 59.

[542] Április 4-e köszöntésére. Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 18.

[543] Palkó L. A. 2018a. 67.

[544] Fazekas Zs. 2012. 17.

[545] Palkó L. A. 2018a. 66–67., 71., 2018b. 11.

Mivel egy olyan ünnepről volt szó, amelyet az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete 1950-ben Magyarország legnagyobb nemzeti ünnepévé nyilvánított, előkészítése és lebonyolítása is pontos koreográfiát igényelt.[546]

1950 tavaszán, a „felszabadulás" 5. évfordulóján, óriási készülődés előzte meg. Politikai és ideológiai hátterének megerősítésére az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya brosúrát adott ki, a sajtóban és a rádióban is rendszeresen foglalkoztak a nap jelentőségével, az ünnepi előkészületekhez a népnevelőket is mozgósították. Az ünnepi műsorok anyagát központi utasítások alapján a népművelési előadók és a kultúrotthonok igazgatói állították össze, akiknek munkáját a *Népművelési Híradó*ban közölt műsortervek is segítették.[547] Ezekben előírták, hogy az ünnepségeknek már április 3-án el kell kezdődniük, a városokban és az ipari központokban fáklyás felvonulásokat kell tartani. 4-e reggelét zenés ébresztő, az úttörők éneke indítja, délelőtt tömeggyűlésekkel, a falvakban nagygyűlésekkel folytatódik a nap. Abban az esetben, ha a szervezők elbizonytalanodnának, az előző évi Sztálin 70. születésnapi rendezvényeket tekintsék mintának. Hangsúlyozták, hogy a nap legfontosabb pontja a kultúrműsor legyen, amelyet a helyi hagyományok pl. néptánc, népdalok, versek felhasználásával tegyenek színessé a szervezők. A kultúrmunkát a termelés kérdésére kell építeni, így a sztahanovistákat, a mezőgazdasági dolgozókat is szerepeltetni kell az ünnepi műsorban. Legfontosabb cél az, hogy „optimizmus, vidámság, öröm jellemezze ezt a napot, fejeződjön ki a Szovjetunió iránti tisztelet és koszorúzzák meg a szovjet hősi emlékműveket."[548]

Április 4-e tiszteletére több településen dekorációs versenyeket is szerveztek, amelyek jól mutatták, hogy az új jelképek, mint pl. a csillag hogyan jelentek meg városok és falvak utcaképében. Kultúrházakat, népkönyvtárakat avattak, könyvkiállításokat rendeztek, és minden település a maga módján, lehetőségeihez képest próbálta kivenni részét az ünneplésből.[549] Olyan helység is előfordult, mint a Veszprém megyei Öcs, ahol a zenés ébresztőt rádiókkal oldották meg.[550]

Az ünnep forgatókönyve és cselekvésstruktúrája az előző években látott ünnepek mintájára alakult ki. Kezdetben sokat merített a centenáriumi és a Sztálin 70. születésnapjára szervezett megemlékezésekből, majd az állandó programpontjai 1950-től megszilárdultak. Az új ünnepi struktúrában betöltött jelentőségét mutatja, hogy 1951-től a március 15-ei és a március 21-ei rendezvények is az április 4-ei ünnepségek előkészítését segítették.[551]

---

546 Palkó L. A. 2018b. 28.

547 Halász Cs. 2013. 55–56.

548 Sz.n. 1950p. 2.; Nemes D. 1950. 1–3.

549 Dobos P. 1950. 20.; Földényi E. 1951. 22.; Mesterházi L. 1951. 11.; Sz.n. 1952b. o.n.

550 Sz.n. 1950p. 2.

551 Eszterág A. 1951. 6. Az 1967-ben, a KISZ által elindított tavaszi ünnepségsorozat, a Forradalmi Ifjúsági Napok e három ünnep szellemi örökségének összekötésével jött létre.

A fordulat évei után április 4-e egy olyan ünneppé vált, amellyel a kommunista politikai vezetés a saját erejét és a szovjet katonai jelenlétet demonstrálta. Ezt a katonai díszszemlék, a párt és az állam, valamint az országban tartózkodó szovjet katonai csapatok vezetőinek köszöntése,[552] továbbá az ünnephez kapcsolódó kulturális események is megerősítették: 1952-ben, a február közepén elkezdődött Magyar–Szovjet Barátság Hónapja április 4-ig, vagyis „hazánk teljes felszabadulásának nagy nemzeti ünnepnapjáig" tartott, „jelképéül annak, hogy nemzeti felszabadulásunk a Szovjetuniónak, Sztálin elvtársnak köszönhető."[553]

1952-től megnőtt azoknak a kiadványoknak a száma, amelyek az ünnep során felhasznált népdalok, tömegdalok, rigmusok, köszöntők anyagát tartalmazták, és a kultúrotthonok, népművészeti előadók munkáját segítették. Összeállításukban az 1951-ben létrehozott Népművészeti Intézet munkatársai működtek közre.[554]

Az évente tartott megemlékezések sorából a „felszabadulás" 10. évfordulója emelkedett ki 1955-ben, amelyre országszerte nagyszabású megmozdulásokat szerveztek.[555] Az ünnepségek a megszokott menetrend szerint játszódtak le, de ezenfelül megrendezésre került a Felszabadulási Országos Kultúrverseny, a DISZ, a Hazafias Népfront, a SZOT és a Népművelési Minisztérium megszervezte az *ifjú kultúrmunkások seregszemléj*ét, amelyen több ezer művészeti együttes lépett fel.[556] 1955-ben került sor az első országos úttörőtalálkozóra is, amelynek résztvevői az április 4-ei ünnepi menetben is felvonultak.[557]

Április 4-e esetében egy olyan ünnepről volt szó, amely 1989-ig minden évben megrendezésre került. Az 1970-es évektől az iskolák, valamint több munkahely is az ünnep előtti napra időzítette az ünnepségeket, így a munkaszüneti nap valóban szabadnap maradhatott.[558]

552 Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 300.
553 Szántó M. 1952. 7.
554 Sz.n. 1952c. 10; Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 18–19.; Szabó F. 1952.
555 Sz.n. 1955a. o.n.
556 Sz.n. 1955b. 1.
557 Sz.n. 1955c. o.n. A találkozóról a híradóban is beszámoltak: *Úttörő találkozó Budapesten*. https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=11851 (Utolsó megtekintés: 2025. március 20.)
558 Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 302.

Május 1-je

„Nosza, vár a munka, vágd a sűrűjét,
Így lesz gazdagabb, meg erősebb a nép.
Szabad országban lakunk,
Már magunknak dolgozunk.
Segítséget tőlünk várják,
Kik a szabadságot vívják.
Így lesz gazdagabb meg erősebb a nép,
Nosza, vár a munka, vágd a sűrűjét!”[559]

Május elsejéhez az ókortól kezdve a termékenységhez, a természet megújulásához kötődő szokások társultak. A parasztság körében megfigyelhető hagyományai a pünkösdi szokásokkal keveredtek, majd a 20. század elejére a májusfaállítás és a majális végleg ehhez a naphoz társult. A két, egymással összekapcsolódó és időben közel álló ünnep differenciálódásához az is hozzájárult, hogy május elseje 1890-től a munkásság ünnepévé vált.[560] Megtartott azonban számos profán, a természet újjászületését köszöntő archaikus szokást is, és az államilag összeállított koreográfiák mellett is megőrizte hagyományos tavaszünnep színezetét; így pl. a májusfa és a zöldágállítás szokása a hivatalos ceremóniák elemei közé is bekerült, ékes példájául annak, hogy a 19. század végétől formálódó politikai ünnep, valamint a május elsejéhez tartozó profán és keresztény szokások jól megférték egymás mellett.[561]

A munkásság legnagyobb ünnepe az 1870-es évektől a *majális* volt. A budapesti munkások a Zugligetben megrendezett mulatságra fúvószenekarral és dalárdával kísérve vonultak ki családjukkal együtt, majd az egész napot pihenéssel, evéssel-ivással, játékkal töltötték.[562] A fővárosban először 1890. május 1-jén megtartott felvonulás szellemisége a gyári munkások munkaidejének csökkentését célzó európai megmozdulásokhoz kapcsolódott.[563] A Párizsban 1889. július 14-én megalakult II. Internacionálén elfogadták azt a határozatot, hogy a következő év május elsején a munkások tüntetést rendezzenek. Így került sor – Európa nagyvárosaihoz hasonlóan – a budapesti eseményre is, amelynek legfontosabb része a munkásság különböző csoportjainak a Városligetben felállított

559 Május 1. köszöntő. Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 20.

560 Németh I. – Gergely 1980. 506.

561 Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 304–305.

562 Paládi-Kovács A. 2007. 221.

563 Bővebben lásd: Voigt V. 1994. 166–167. A Népművészeti Intézet munkatársainak gyűjtéseiből megtudhatjuk, hogy az 1890-es években vidéki településeken, így pl. Kiskunhalason is megünnepelték május elsejét. Ehhez lásd: EA 4021 Deisinger Margit: *Május 1-i szokások, gyermekjátékok*. Kiskunhalas, 1953. V. 3.

emelvényig tartó felvonulása volt. A korabeli beszámolók alapján békésen lezajlott „népgyűlés" után munkásdalárdák léptek fel, amelyeknek tagjai lelkesítő dalokat és többek között a *Marseillaise*-t is elénekelték.[564] Május elseje ekkor, és a két világháború között sem vált mozgalmi ünneppé, a felvonulásoknak csak elvétve adtak mozgalmi jelleget, és a gyári munkásság főleg majálisnak tartotta a munka ünnepét.[565]

Az 1919-es Tanácsköztársaság kormánya munkaszüneti napnak és a „proletárállam ünnepének" nyilvánította és országszerte megünnepelték.[566] A szocialista időszakban is érvényes menetrendje, amely zenés ébresztőből, felvonulásból, munkásdalárdák fellépéséből, sportversenyekből, kultúrműsorokból és közös étkezésből állt, már ekkor is megfigyelhető volt.[567]

A második világháború után a legnagyobb tömeget megmozgató politikai ünnep május elseje volt. 1945-ben a munka ünnepét a négy párt saját programja népszerűsítésére használta fel. A főváros több pontján és vidéken is nagyszabású megemlékezéseket szerveztek, amelyek a Szovjetunió és a szocialista eszmék erejét demonstrálták. Kezdettől fogva Lenin, Sztálin és Rákosi portréi uralták az ünnep látványvilágát, jóllehet 1948-ig József Attila, Petőfi, Kossuth, Táncsics, Dózsa, Marx, Engels, Szakastis Árpád, Tildy Zoltán, néha Veres Péter arcképei is felbukkantak a felvonulásokon. Május elseje munkaszüneti napnak számított, az 1.390/1945. M.E. sz. rendelet hivatalosan is a munka ünnepévé nyilvánította.[568]

Az ünnep spontán megmozdulásra utaló elemei 1949-re eltűntek, és az MDP politikai propagandájának eszközévé vált. Május elseje új üzenetet és tartalmat kapott, a „nemzetközi munkásosztály seregszemléjének a szocialista munka és párt győzelmének, az új, dolgozó ifjúságnak az ünnepévé vált".[569]

Május elseje előkészületei minden évben április közepéig, az április 4-ei ünnepségek utáni hetekig nyúltak vissza. Ebben óriási szerepe volt a sajtónak, a különböző üzemi lapoknak és az ismeretterjesztő előadásoknak, pl. a *Szabad Föld Téli Estéi*nek, amelyeken az ünnepet megelőző napon május elseje jelentőségéről

---

564 Sz.n. 1890. 3–4. A Népművészeti Intézet 1951-es gyűjtésében fennmaradt, hogy vidéken ezt megelőzően is voltak felvonulások, így 1888-ban a Békés megyei Dobozon, amelyet 1902-től a Földműves Egylet szervezett. EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 13.

565 Az eseményről az *Ethnographia* folyóirat a *Pesti Hírlap*ban megjelent cikk egy részletét közölte, amelyben a csizmadiákról, asztalosokról, szabókról, az újpesti jutagyár munkásairól és munkásnőiről számoltak be. Paládi-Kovács A. 2007. 221.; Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 208.

566 Voigt V. 1994. 173.

567 Sz.n. 1919b. 2.; Sz.n. 1919c. 6.

568 Sz.n. 1945a. 1.; Palkó L. A. 2018a. 70.; Szabó R. 1987. 15–16.

569 Halász Cs. 2013. 57.

szóló előadások hangzottak el.[570] Elengedhetetlen részei voltak a napnak a munkafelajánlások, a kultúrműsorok, amelyeknek a felvonulások idején, az ünnepség alatt és a nap zárásakor volt jelentőségük. A kultúrműsorok során fellépő kultúrcsoportok munkáját az MDP szervezetei, a járási tanács és a népművelési bizottságok irányították. A programok összeállítására megjelent kiadványok azokat az énekeket, tömegdalokat, szavalatokat, bábműsorokat és táncokat tartalmazták, amelyek május elseje *népünnepély* jellegét erősítették. Az ünnepi dekorációért is a népművelési bizottságok voltak a felelősök, akik számára meghagyták, hogy a „műsor és dekoráció összhangja legyen a cél." Figyelniük kellett arra, hogy a felvonulás útvonalába eső házak homlokzata lobogókkal, vörös csillaggal, zöldágakkal legyen feldíszítve, a Lenin, Sztálin és Rákosi arcképével ellátott plakátok jó minőségűek legyenek.[571]

Az ünnep már ismert elemei közül tovább élt a májusfa vagy zöldágállítás szokása, amelyek immáron a legjobb dolgozók, a tanácsház, az iskola vagy a kultúrház ablaka elé is kikerültek. Nem vált ennyire népszerűvé a májusi kosár átadásának hagyománya, noha ez az új elem már több beszámolóban is megjelent. Györffy Györgyné a Borsod megyei Szendrő legény- és leányéletének kutatása során jegyezte fel 1950-ben, hogy a legények először 1949-ben adtak májusi kosarat a májusfa helyett, amit a leányok ablakába tettek. Ennek oka a második világháború és az erdőket érintő szigorítások, favágási tilalmak voltak.[572]

A források alapján tudjuk, hogy május elseje programja egységes formában előző este kezdődött, a legtöbb településen tábortüzet gyújtottak, fáklyás felvonulásokat tartottak, az úttörők házról házra járva köszöntőket mondtak, majd rövid műsor, nép- és mozgalmi dalok éneklése (*Internacionálé, Rákóczi-induló*) következett. Másnap hajnalban zenés ébresztővel indult a nap, majd a települések központjában, az iskolák előtt összegyűlt lakosság traktoros, teherautós, szekeres, biciklis és gyalogos felvonulása következett. Ebben a tömegszervezetek tagjai, a települések apraja-nagyja és az úttörők vettek részt. A délután kultúrműsorral, sport- és ügyességi versennyel folytatódott, majd táncmulatsággal, majálissal zárult.[573]

---

570 Tenigli L. 1950. 3.

571 Sz.n. 1950p. 2.; Endrődy B. 1950. 4. A *Népművelési Híradó*ban közölték, azt is, hogy pl. a Május 1. műsorfüzetből mely versek, szavalatok stb. kerüljenek be az ünnepi műsorba.

572 EA 2128 Györffy Györgyné: *Legény- és leányélet.* Szendrő, 1949–1950. A szokásról a *Művelt Nép*ben is olvashatunk, mint a parasztoktól a traktorvezetőknek adott ajándékról. Solymár I. 1951. 11.

573 Tenigli L. 1950. 3. A munkaversenyben élenjáró dolgozókat rigmusokkal köszöntötték. EA 2726 Nagy Dezső: *Jelentés a váci május 1-ről.* Vác, 1952. V. 1. Király Péterné az 1952-es sióagárdi május elsejéről készült összefoglalásában leírja, hogy májusi ágat vagyis májusfát, a legtöbb leányos ház ablaka elé állítottak a legények. EA 2725 Király Péterné: *Jelentés a május 1-i szokásokról*. Sióagárd, 1952. V. 1.

A vidéki ünnepségek szervezésekor a cél az új tartalom és a korábbi hagyományok egymáshoz igazítása volt, hiszen a munka ünnepéhez számos tavaszköszöntő népszokás is fűződött.[574] Ám a májusköszöntőknek nem a természet, hanem a társadalom újjászületését kellett hangsúlyozniuk.[575]

Annak érdekében, hogy a régi és az új elemek közötti összhang meglegyen, 1951–52-ben, az ország több településén mintaünnepségek megrendezésére került sor, amelyekben a Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának munkatársai komoly szerepet vállaltak.[576]

1951-ben az ország négy megyéjének hat településén, úm. Mezőcsáton (Borsod m.), Dobozon (Békés m.), Mágocson (Baranya m.), Rajkán (Moson m.), Ivánbattyánban (Baranya m.) és Tápén (Csongrád m.) végzett gyűjtések alapján az Intézet munkatársai 1951. március 30-án összeállították május elseje egységes menetrendjét. A fennmaradt, négyoldalas leírás alapján ekként állt össze a munka ünnepének egységes forgatókönyve, amely céhes szokásokból, városi felvonulásokból, korábbi tavaszi ünnepekből sarjadt: április 30-án kezdetüket vették az ünnepi előkészületek, amikor a DISZ tagjai úttörők kíséretében májusköszöntőkkel járták a házakat, és így hívták meg a települések lakóit az ünnepségre. A májusköszöntőkkel kapcsolatban fontos kritérium volt, hogy azokat „helyi népi költők írják" és alkalmazkodjanak a lokális hagyományokhoz. A köszöntés a már ismert adománygyűjtés szokásával is párosult, amelynek célja a hívogatás és az esti mulatságok során elfogyasztott étel és ital összegyűjtése volt. A terv alapján az ünnep központi elemeként a májusfaállítás szokása szerepelt, amelynek megmászása, majd lebontása egyben a majális záróprogramja volt.[577]

---

574 Lásd Nagy Dezső 1950–55 között, az ország számos pontjáról fennmaradt gyűjtésének anyagát: EA 5572 Nagy Dezső: *Május elsejei népszokások. Májusfa az irodalomban.* Magyarország, 1950–55.

575 Halász Cs. 2013. 57.; EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951.

576 Fontos kiemelni, hogy ugyanebben az évben a Népművészeti Intézethez kapcsolódó gyűjtéseken kívül más néprajzkutatók is dokumentáltak május elsejei ünnepségeket: K. Kovács Péter Tiszacsegén, a Tálasi István által vezetett Népi gazdálkodást kutató munkaközösség megbízásból végzett gyűjtést, és annak ellenére, hogy főleg gazdálkodás és népi hitvilág témakörökben gyűjtött, a május elsejei felvonulást is lefényképezte, dokumentálta. EA 2429 K. Kovács Péter: *Vegyes néprajzi gyűjtés, gazdálkodás, népi hitvilág*. Tiszacsege, 1951. A hozzá kapcsolódó fotó a NM F 103533. szám kép, amely Bódi Katit, a Gépállomás traktoros leányát ábrázolja az 1951. évi felvonuláson. Kresz Mária a tiszaigari május elsejei felvonuláson egy feldíszített traktort és női vezetőjét fotózta le. NM F 100470

577 A májusfamászás valószínűleg a pünkösdi királyválasztás ügyességi próbájának tovább élése. A fa tetejére felmászó legény megtarthatta a fára aggatott értékeket, a csúcsán elhelyezett üveg bort, sört. Ez korántsem volt egyszerű, mert, ha fenyőfa

Az egyik legfontosabb változás a májusfával kapcsolatban, hogy az élmunkások házai, kapui elé is felállították a szervezők. A leírás szerint annak szokása, hogy a legények érdeklődésük és udvarlásuk jeleként májuságat állítsanak a lányoknak, szintén lehetséges volt, de az útmutatóban előírták, hogy „a lányok számára állított májuság díszítésében, esetleg anyagában is felismerhetően elüt a társadalmi elismerésként állított májusfától." Az előkészületekhez hozzátartozott, hogy az utcákat, házakat, kapukat, kerítéseket, középületeket is zöldággal és virágokkal kellett feldíszíteni az ünnep napjára, amely másnap zenés ébresztővel indult. A zene- és énekkar a község központi helyén gyülekezett, és a megszokott dobolási helyeken ébresztették a helyieket. Az útmutatóban azt javasolták, hogy helyi zenekar híján csak énekesek szerepeljenek az ébresztőben és tavaszi témájú népdallal, valamint egy tömegdallal köszöntsék a helységek lakóit. Ezt követően indult el a felvonulás, lehetőleg délelőtt 10 órakor, amely az új gépek bemutatásával kezdődött, majd a leányok és legények biciklis, továbbá lovas felvonulása következett. A délelőtti programokat politikai ünnepség zárta. Délután versenyekkel és majálissal folytatódott a nap, amely során a legények a legügyesebb, a leányok a legtakarosabb címért versenyezhettek különböző szellemi és sport számokban. Az Intézet útmutatója azt javasolta, hogy április hónapban megtartott elődöntők után, május 1-jén kerüljön sor 8–10 leány és fiú ügyességi versenyére. A szellemi verseny versmondásból és egy könyvről folytatott nyilvános vitából, a fiúk sportversenye kerékpározásból, gránátdobásból, futásból, távolugrásból és lovaglásból, míg a lányoké labdajátékból, kötéljátékból, valamint szóló- és közösségi táncból állt. A tervek szerint a győzteseket a tanács tagjai köszöntötték.

A tervezet alapján május elsején leány- és legényavatás is történt, amely egyben május 1-je befejező programjaként szerepelt. Ekkor azokat a 16 évüket betöltött lányokat és a 18 éves kort elért fiúkat köszöntötték, akiknek a munkáját, értékrendjét a tömegszervezetek elismerésre méltónak tartották, ezért a DISZ ünnepélyesen a felnőttek közösségébe fogadta őket. Ebben az egykori legényavatás szokása élt volna tovább, amely a második világháború után már kiveszőben volt. Noha a legényavatás során is fontos szerepe volt a munkának, ez ebben az esetben még hangsúlyosabbá vált: a példamutatóan viselkedő apák és anyák avatták fel a fiatalokat, akik megfogadták, hogy a jövőben élmunkások lesznek.[578]

A május elsejei műsorba beépített idegen elemmel és a hozzá tartozó gesztussal az ifjúsági élethez kapcsolódó és a kommunista hatalomátvétel után szétvert közösségi hagyományokat próbálták tovább éltetni. Annak köszönhetően, hogy Morvay Péter részletesen dokumentálta az avatás Rajkán megvalósult kitalált menetrendjét, képet kaphatunk arról, hogy hogyan is zajlott ez a gyakorlatban:

volt a májusfa, akkor az a kérgezés után még nedvedzett, ezért nagyon csúszott. Ha nem fenyőfa volt, akkor pedig szappannal, zsírral kenték be, így nehezítették a próbát. Németh I. 1980. 506–508.

578 A legényavatás szokásához lásd: Németh I. – Tárkány Szücs E. 1980. 426–428.

„I. mozzanat: a *Hull a szilva a fárul, most jövök a tanyárul…* kezdetű népdal zenéjére libasorban felvonultak az avatandók, s helyükre érkezve befelé fordultak.
II. mozzanat: Ugyanígy felvonultak az avatók is.
III. mozzanat: Az avatandók balszárnyáról előlépett egy legény s ugyanakkor az avatók balszárnya elé lépett a helyi Tanács elnöke. A legény köszönetet mondott, ill. ígéretet tett.
IV. mozzanat: Az avatók jobbszárnyáról előlépett a helyi párttitkár (egyúttal az egyik avató apa) és méltatta az avatandók teljesítményeit.
V. mozzanat: A Tanácselnök néhány szóval elismerte az avatandók munkáját, támogatást ígért nekik jó munkájukhoz a jövőre, felavatottnak nyilvánította őket, poharat ürített további működésük sikerére.
VI. mozzanat: Az avatók (legénynél férfi, leánynál nő) egymás után az avatandókhoz járultak, ajándékot nyújtottak át nekik, s megcsókolták őket, illetve kezet szorítottak velük.
VII. mozzanat: A zenekar újból rázendített az említett dallamra, s az avatók és avatottak rövid páros táncra perdültek. (Az egyik avató apa a zene felhangzásával táncolva indult el szemben álló táncosnője felé.)”[579]

A tervezet szerint ezt közös tánc, majd az összeadott javak közös elfogyasztása követte volna. Az esti mulatságot az öregek tánca nyitotta meg, akik mintegy átadják „táncjavaikat a fiatalság számára.”[580] Így állt tehát össze május elseje programja, amely a megszokott szokásokon kívül új elemeket is tartalmazott.

---

[579] EA 2654 Morvay Péter: *Beszámoló a rajkai (Moson) május 1-i ünnepségekkel kapcsolatos megfigyeléseimről és néprajzi gyűjteseimről.* Rajka, 1951. V. 1. 2. K. Kovács László is feljegyzi az avatás menetét, amelyet a felvétel kedvéért a szabadban rendeztek meg. EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 21.

[580] A *Népművelési Híradó* is közölt egy mintát. Endrődy B. 1950. 4.; EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 1–4. Példaként lássuk az 1952. május 1-i pomázi május 1. műsorát: „A műsort »Itt van május elseje« kardallal nyitották meg, majd az iskolák magyar és délszláv nyelvű szavalatai és énekszámai követték. Többek közt: Minden út kitárul..., Új dalt zeng..., Hallod-e pajtás…, Büszkén, öntudattal…, Pesme od Stalin (dal Sztálinról) stb. Táncolt: az Előre Posztógyár női tánccsoportja (8 pár) egy karcagi leánytáncot, az Áll. Általános Iskola leánynövendékei (6 pár) májusi táncot jártak nagy orgonacsokrokkal, egyforma pettyes ruhában (tanárnőjük dr. Parlagi Györgyné betanítása műsorkönyvből). Ügyes volt a VIII. oszt. úttörők tánca, melyet magyar népi motívumokból maguk állítottak össze (8 pár).” EA 3046 Deisinger Margit: *Jelentés a máj. 1-i mintaünnepségről*. Pomáz, 1952. május 1. 2; EA 2728 Domonkos Ottó: *Május elsejei ünnepség szakmai értékelése*. Mezőcsát, 1952. V. 1.

Az ünnep menetén kívül, a Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának munkatársai annak értékelésére is kidolgoztak egy egységes szempontrendszert, amely a későbbi jelentések struktúráján is megfigyelhető. Céljuk az volt, hogy a megfigyelések alapján kutathatóvá váljon a folklorizáció folyamata, a szokások változásának és a Gyöngyösbokréta örökségének vizsgálata. Azt is érdemes megjegyezni, amire Péczely Attila tápéi beszámolója reflektál, hogy a kiszállások során az is megfigyelhetővé vált, hogy az iskolai hagyomány hogyan hatott az ünnepek világára. Sok iskolában tanult népdal a gyermekeken keresztül jutott el a felnőttekhez, akik azokat már mint sajátjukat énekelték és variálták annak szövegét.[581]

Mivel a tervezet mellett szerepeltek a megvalósított ünnepekről fennmaradt jelentések is, ezért képet kaphatunk arról, hogyan zajlottak az összeállított forgatókönyv lokális megvalósításai. Rendkívül tanulságosak ezek a leírások, mert tájékoztatnak arról, hogy a mintaünnepek helyszíneként szolgáló településeken volt-e hagyománya május elseje ünnepének, és ha igen, milyen szokások kapcsolódtak hozzá. Kirajzolódik belőlük, hogy a fiatalok felnőtté avatásának programja teljesen idegen elemeként jelent meg, a lokális ünnepek a májusfaállítást és a majálist állították középpontjukba. Morvaynak köszönhetően látható, hogy az avatás alkalmával mindössze hét kisebb mozzanatról volt szó, s ez rengeteg értetlenséget váltott ki. Elsőre különösnek, több leírás elolvasása után viszont érhetőnek is tűnik, hogy ez a kissé erőltetett, gyakorlatilag idegeneket összeverbuváló cselékvéssor miért nem talált követőkre, és a következő évtől kezdve miért nem szerepelt a május elseje programjában.[582] Ahogyan Szolnoky Lajos a mezőcsáti eseményről feljegyzi, a legnagyobb gondot az jelentette ennél a programpontnál, hogy „azokon a vidékeken, ahol ez szokásban volt – az avatás mindig egy konkrét szervezet által történt, mely ilyenkor fogadta tagjai sorába a felavatottat. Itt azonban éppen ez az alapvető kellék, a szervezet hiányzott." Szolnoky azt javasolta, hogy az avatást érdemesebb lett volna a DISZ-be való felvételnél vagy annak elhagyásakor megcsinálni, mert így megfoghatatlan elemként szerepelt a műsorban. Boross Marietta a dobozi ünnepen megfigyelt avatási szertartást mechanikusnak, gyö-

---

581 EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 5. A mappa elején gyűjtőként Dégh Linda neve szerepel, de tőle nincs gyűjtés ebben a mappában. A megjegyzés rovatnál jelzik, hogy „Ajándék az ELTE Népr. Tanszékétől, Dégh L. anyaga. Átv. ÁEA 51/2001. sz. alól. A könnyebb visszakereshetőség kedvéért az EA száma után én is Dégh Linda nevét írom. Péczely megjegyzését lásd: EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 31.

582 Ehhez lásd: EA 3046 Deisinger Margit: *Jelentés a máj 1-i mintaünnepségről*. Pomáz, 1952. máj 1.; EA 2728 Domonkos Ottó: *Május elsejei ünnepség szakmai értékelése*. Mezőcsát, 1952. V.; EA 2726 Nagy Dezső: *Jelentés a váci május 1-ről*. Vác, 1952. V.; EA 2725 Király Péterné: *Jelentés a május 1-i szokásokról*. Sióagárd, 1952. V.

kértelennek és iskolásnak nevezte. Kodolányi János a Mágocson tartott ünnepnél emeli ki azt, hogy sem a szellemi versenyre, sem az avatásra nem volt jelentkező, csupán az utolsó napon akadt néhány legény és leány.[583] Ezek után érthető, hogy 1952-től miért nem találkozunk az avatás programjával.

Izgalmas és tanulságos Kodolányi Jánosnak a mágocsi ünnepről szóló jelentése, amelyből jól érzékelhető a második világháborút követő kitelepítések ünnepekre gyakorolt hatása: Mágocs sváb lakosságát, akik a Volksbund mozgalomban is részt vettek, 1945-ben kitelepítették. Helyükre Kiskundorozsmáról, Hódmezővásárhely vidékéről szegényparaszti származású, 1947-ben három Pozsony környéki faluból áttelepített felvidéki és erdélyi, Csík megyei családok kerültek. A három csoport közül a kiskundorozsmaiak voltak az ünnep főszervezői és Kodolányi kiemeli, hogy a heterogén lakosság között nem alakult ki összhang május elseje ünnepének szervezésekor.[584]

Az egyik legalaposabb dokumentáció a rajkai ünnepről maradt fent, Morvay Péter, K. Kovács László és Sergő Erzsébet jóvoltából. Sergő leírja, hogy a települést 25 köszöntőcsoport járta, akik a Banga Kálmán tanító által írt verssel üdvözölték a helyieket az adománygyűjtés során, amely így hangzott:

Májusi köszöntő
(Előadja a csoportot vezető legény vagy leány)

Májust köszönteni jöttünk jó előre,
Köszöntjük a gazdát, házába betérve.
Május ünnepére díszben áll a határ,
Munka helyett ránk most egy kis pihenés vár.

Megújult az élet, szabad szél lengedez,
Holnap az ünnepen mindenki együtt lesz.
Zeneszóra keltünk, verseny lesz, majális,
Együtt dalol velünk holnap a madár is.

583 EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 11, 13., 14.

584 EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 14. Ugyanitt végzett gyűjtést Diószegi Vilmos is, aki a felvidékiek és erdélyiek májusi szokásait, a májusfaállítás és a legényavatás szokását dokumentálta. EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 16–17. Az 1952. május 1-jén Mágocson megtartott ünnepségről Morvay Judit fotósorozata maradt fent, amely kiválóan dokumentálja a nap minden programpontját a díszítőmunkától kezdve a felvonuláson át a focimeccsig. Morvay fotói azért is különlegesek, mert megörökíti, hogy a táncműsorban szereplő úttörők részben tervezett, részben a sváb lakosoktól kölcsönkért viseletben léptek fel ebben az évben. NM F 102967–102997.

Gondoljon előre a holnapi napra,
S juttasson valamit a közös asztalra.
Minderre meghívjuk a ház egész népét,
Munkával ünneppel így védjük a békét.

(A másik kettő folytatja)
Béke jele legyen ez a májusi ág,
Melyet most átnyújtok, küldi az ifjúság.
Mi ezzel köszöntünk Téged, hű dolgozó,
Alkossunk, építsünk; ez legyen a jelszó.[585]

Banga nem lehetett könnyű helyzetben, mert verse vegyes fogadtatásra talált és nem minden háznál fogadták szívesen a köszöntőket. Az adománygyűjtésben résztvevő úttörőket arról is meg kellett győznie, hogy „a köszöntő során nem koldulni mennek." Bár a tanító legyőzte a gyerekek ellenszenvét, de a feljegyzés azért nagyon érdekes, mert rávilágít arra, hogy az akkor nagyjából 10–14 éves fiatalok számára az adománygyűjtő szokások teljesen ismeretlenek voltak.[586] Mivel az azokba való belenevelődésüket a második világháború, majd a szekularizációs folyamatok megakadályozták, mint ismeretlen elem értetlenséget váltott ki belőlük. K. Kovács László a köszöntő sikertelenségének okát abban látta, hogy sem formáját, sem szövegét tekintve nem a helyi hagyományokra épült, és ez volt az oka annak, hogy a település lakói úgy szemlélték „a köszönteni járó úttörőket, mint Pest lakói a betlehemes gyerekeket."[587]

K. Kovácsnak több műsorszám kapcsán is a szokások gyökértelensége, idegensége és szervezetlensége szúrt szemet. Szerinte minden utasítást „Pestről vártak", aminek persze az lehetett az oka, hogy olyan programokra kellett felkészülniük majd előadni azokat, amelyek nem spontán módon szerveződtek, az új ünnepi cselekvésstruktúrába illesztve szokatlanok voltak. Sergő rajkai ünnepről írt beszámolójának további izgalmas része az, amely arról tájékoztat, hogy az ün-

585 EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 18.

586 A vacsorára összegyűjtött adomány jól mutatja a szegényes közállapotokat: 8 kg kenyér, kb. 550 db tojás, egy rúd szalámi, kolbász, egy darab sonka, füstölt karaj, 2 ½ kg zsír, 1 ½ kg cukor, 25 kg liszt, sütemény. A lisztből 20 kg-ot elvettek és a szövetkezeti pék zsúrkenyeret sütött belőle, amiből szendvicseket készítettek. A zsírból, a maradék lisztből és a cukorból Szilberberg Zsigmondné MNDSZ-tag konyhájában süteményt sütöttek, a tojásokat is nála főzték meg. Az elkészült szendvicseket az asszonyok tálcákon kínálták az embereknek. EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 20.

587 EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 21.

nepen szereplő májusfák összegyűjtését és felállítását az ÁVH emberei vállalták: „Ők hozták be a határból a fákat 30-án d.u. és az előzetes megbeszélések alapján a Vörös Csillag Termelőszövetkezet, a TSZCS-k háza előtt, a Tanácsház és az ÁVH laktanyája előtt állították fel." Az ÁVH ünnepeken való részvétele 1951-ben már nem jelentett újdonságot, és erre az évre már több parancs és utasítás is megjelent az erőszakszervezet emberei számára az ünnepeken való részvétellel kapcsolatban, de a szerepvállalásukról szóló leírás újdonság a Népművészeti Intézet anyagában. A rajkai ünnepen való részvételük okát abban látom, hogy határmenti település lévén félő volt, hogy az ünnepi előkészületek és az ünnepi forgatag alkalmat ad a szökésre. Ennek pedig lehetőségét sem volt szerencsés kockáztatni az egyik legnagyobb politikai ünnep alkalmával.[588]

Az érezhetően erőteljes rendőri jelenlét és az ÁVH tekintélyének hangsúlyozása a nap későbbi eseményei során is megfigyelhető volt Rajkán: az egyik májusfát „az ÁVH laktanyája előtt állították fel", és „a Tanácsház előtti májusfát a rendőrasszonyok díszítették", az ünnepi felvonulást „a határőrség nyitotta meg, utánuk a tanács, a határőrség politikai tisztjei és az MDP képviselői mentek." Őket a ma már jól ismert módon az úttörők, a traktorosok, majd a dolgozók követték. Természetesen itt sem maradt el a zenés ébresztő, fellépett a rajkai szalaggyár munkásaiból álló tánccsoport, ügyességi versenyek, gyermekjátékok, majális következett, ám az egész ünnep Sergő szerint „iskolás jellegű ünnepély lett."[589] Itt is sikertelennek bizonyult az avatás mozzanata, amely a csallóközi hagyományok sorában ismert volt ugyan, de nem az ünnepen szereplő formájában: egykor borral, kocsmázással, bállal egybekötött eseményen való részvétel jelentette egy fiatalember avatását, aki ezután a legények csoportjába tartozott. A lányok estében szintén a bál jelentett fordulópontot, mivel a nagylányok azt a lányt fogadták be maguk közé, akit már elvitt egy legény a bálba. Mivel ekkorra a rajkai legények már túl voltak az első bálon, az iskolás jelleget mutató avatás értelmetlen volt számukra. Vagyis itt is azt látjuk, amiről Szolnoky Lajos is beszámolt, hogy az alapvető kellék, jelen esetben a bál nélkül üressé vált az esemény.[590]

Nehezítette a szervezést, hogy Rajkát is súlyosan érintette a svábok kitelepítése, és a helyükre költözött családok ünnepi szokásainak összehangolása még nem sikerült maradéktalanul, ami a munka ünnepére is rányomta bélyegét.[591]

---

588 Az ÁVH által kiadott parancsokhoz és utasításokhoz lásd: Palkó L. A. 2018b. 16–18.

589 EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 20.

590 Vö. EA 2654 Morvay Péter: *Beszámoló a rajkai (Moson) május 1-i ünnepségekkel kapcsolatos megfigyeléseimről és néprajzi gyűjtéseimről.* Rajka, 1951. V. 1. 1.

591 EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 18–20. Vö. EA 2654 Morvay Péter: *Beszámoló a rajkai*

Az ivánbattyáni ünnepség tapasztalatait Solymos Ede foglalta össze. Solymos szerint sikertelen volt a helyi hagyományok összegyűjtése és betanítása, helyette a Népművészeti Intézet műsorfüzetét felhasználva állították össze a műsort. A nap menete mégis vontatott volt, a közönség több műsorszámot is unalommal konstatált, az avatásnak nem volt szertartásos jellege. A szervezők minden igyekezete ellenére a régi hagyományokat nem sikerült új tartalommal megtölteni, a nap nem a munka ünnepéhez hasonlított, hanem búcsú jelleget öltött. Solymos írásából kiderül, hogy a május 1-je ünneplése során használt viselet nem helyi volt, hanem Püspökbogádról kérték kölcsön, amit „a helybeliek kissé furcsállottak, (…) a lányok eleinte nem is mertek egyedül az utcára menni, mert szégyellték magukat."[592]

Hasonló baklövésekről számolt be Péczely Attila[593] is a tápéi ünnep kapcsán, aki leírta, hogy az ünneptől elvárható öntevékeny szervezés egyáltalán nem érvényesült, minden irányítást a rendezőktől vártak. A korábbi helyszínekhez hasonlóan itt is agilis pedagógusok vették kezükbe a szervezőmunkát. Május elseje menete a szokásos formában zajlott, az előkészületek április 30-án kezdődtek, köszöntők csoportjai járták a települést. Az ünnep központi eleme, a májusfaállítás során is előfordultak bizonytalanságok, mivel sem a tanács, sem a DISZ tagjai számára nem volt egyértelmű hová kellett azokat helyezni. Volt viszont zenés ébresztő, májusfamászás, énekes, táncos fellépések, felvonulás, valamint sikertelenül megvalósított avatás. A közös vacsora elmaradt, és a mulatság helyett szórványszerűen előforduló csoportos bálokról lehetett beszámolni. Tanulságos Péczelynek az a megállapítása, hogy csak azokat a hagyományokat sikerült feleleveníteni, amelyek egyébként is élők voltak. Azokat, amelyekről ez nem volt elmondható úgy fogadták mint kívülről jött elemet.[594]

A későbbi évekből fennmaradt dokumentációk azért érdekesek, mert rámutatnak a központilag előírt programsorozat és a megvalósítás további eltéréseire.[595]

(Moson) május 1-i ünnepségekkel kapcsolatos megfigyeléseimről és néprajzi gyűjtéseimről. Rajka, 1951. V. 1. Morvay Péter az ünnepi műsorban szereplő táncokat is felsorolta: a (Gyöngyösbokrétás elnevezésű) cigándi konyhatánc, Győr megyei táncok, szigetközi kanásztánc, csallóközi seprűtánc. A bemutatott ukrán táncok viszont meghaladták a táncosok felkészültségét „és inkább paródiaként hatottak."

592 EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 24–25.

593 Péczely Attila (1897–1964) népzenegyűjtő, muzeológus, orvos. Kodály Zoltán tanítványa volt, majd Bartók Béla munkatársa. Népzenei gyűjtéseit főleg Zala és Csongrád megyében végezte. 1949-től a szegedi, 1953-tól haláláig a hódmezővásárhelyi múzeum munkatársa volt. Sz.n. 1982b. 384.

594 EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése*. Mezőcsát – Doboz – Mágocs – Rajka – Ivánbattyán – Tápé. 1951. 32.

595 Mezőcsáton Stefáni Károlyné tanítónő több műsorszámot is saját ötletei alapján tanított be az úttörőknek: a májusfáról lelógó szalagokat úttörő lányok fogták és a „Cickom,

Reflektálnak arra is, hogyan (nem) működött a kultúrforradalmat, azon belül az ünnepeket támogatni kívánó infrastrukturális háttér. Erre utal Domonkos Ottónak az 1952. május 1-jén, Mezőcsáton megrendezett mintaünnepségről készült feljegyzése is, amelyben beszámol arról, hogy a város kultúrotthonának élére egy hónappal korábban kinevezett vezető tapasztalatlan volt, nem ismerte sem a helyieket, sem a hagyományaikat az ünnep szervezése során és annak napján hibát hibára halmozott.[596] A forrásokból érzékelhetővé válik, hogy a mintaünnepek megrendezését követő években hogyan változott az ünnep forgatókönyve vagy az uniformizált program hogyan szorította háttérbe a helyi hagyományokat és kezdeményezéseket.

Erre mutat rá Raffay Anna 1952-es dobozi munka ünnepéről fennmaradt összegzése is, amiből megtudhatjuk, hogy az ünnep menetéből kimaradtak a helyi hagyományok, így „ezt az ünnepséget megtarthatták volna Európa bármelyik népi demokratikus országában is, az egyetlen májusfa állítás kivételével." Raffay ennek okát abban látta, hogy a májusfaállításon kívül nem voltak az ünnepnek előzményei, és ezt nem pótolta az előző évi ünnepség sem. Raffay gyűjtést is végzett, és több olyan szokásról szóló adatot is feljegyzett, amelyekről úgy vélte, hogy a későbbi ünnepek szervezésekor hasznosak lehetnek a rendezők számára. Így találjuk meg a jelentése után csatolva a disznótoros és lakodalmi maskarás felvonulásokról, a betlehemezésről, a kántálásról, a János és István napi köszöntőkről, az egykori szüreti bálokról, a legényavatásról, az Aprószentek, a húsvét, és az Újkenyér ünnepéhez kapcsolódó szokásokról, valamint az egykori dobozi viseletről a helyiek emlékezetében élő adatokat.[597]

Kidomborodik bennük az ünnep mint társadalmi esemény vidéki életben betöltött szerepe is, amelyre jó példa Deisinger Margitnak a Pomázon 1952. május 1-jén megtartott mintaünnepről fennmaradt értékelése. Deisinger összegzése megmutatja, hogy lokális szinten „a régi hagyományok leginkább a majális megtartásában nyilvánultak meg, a többi új kezdeményezés (volt.)" Pomázon nem mondtak ünnepi köszöntőt, és az avatás is elmaradt. Ugyan a pomázi ünnepen szerepelt az Előre Posztógyár kultúrcsoportja, de Deisinger kiemeli, hogy „a munkásságnak régi hagyományai nincsenek, mivel csak az utóbbi években

cickom" kezdetű dalra májusfatáncot jártak, az általános iskolások a felvonulás alatt „Megy a kislány, megy a kislány a kútra" dalra „bújócskás" táncot adtak elő. EA 2728 Domonkos Ottó: *Május elsejei ünnepség szakmai értékelése*. Mezőcsát, 1952. V. 1. 2.

596 EA 2728 Domonkos Ottó: *Május elsejei ünnepség szakmai értékelése*. Mezőcsát, 1952. V. 1.

597 EA 2722 Szoboszlainé Raffay Anna: *Jelentés május 1-i népszokásokról, más vegyes népszokás*. Doboz, 1952. V. 1. Raffay Anna helyi szokásokat is gyűjtött, amelyek leírása a jelentés után, 4–6. oldalig olvasható.

nőttek ki a földművelő rétegből." Gyűjtésében így reflektál arra a társadalmi körülményre, amely az ünnepeket sem hagyta érintetlenül.[598]

A Népművészeti Intézet munkatársainak az elkövetkezendő évekből fennmaradt gyűjtései és feljegyzései olyan ünnepről készültek, amely a lokális hagyományokat és a politikai tartalmat ötvözi, a korszak szellemiségéből adódóan és elvárásainak megfelelően aktuálpolitikai eseményekre reflektál, de mégiscsak a közös ünneplés, a szórakozás áll annak középpontjában.[599]

Május elseje értelmét az 1956-os forradalom leverése után a kádári vezetésnek újra kellett fogalmaznia. 1957-ben az a javaslat született, hogy „az utolsó évekkel ellentétben (sic!), vissza kell térni az 1945–1947 közötti május elsejék jellegéhez, ahol az ünnepségek inkább majális jellegűek voltak. […] A gyűlés után majálisszerűen fognak az egyes üzemek (…) az előre kijelölt helyeken találkozni, ahol frissítőket és virslit fognak felszolgálni."[600] Ez nem jelentette az ünnep depolitizálását, sőt a hatalom továbbra is saját erejének demonstrálását várta tőle, de felismerte azt is, hogy a lakosság megnyerése akkor lehetséges, ha szakít a Rákosi-rendszer szélsőséges gyakorlatával.[601] A társadalom tagjai az 1960–70-es évekre megszokták a felvonulásokat, a tömeg fölé magasodó emelvényeket, ahonnan a káderek és a pártvezetők beszédei hangzottak el. Elfogadták a kötelező programokat, amik után a szórakozás, a majális és a kirándulások színesítették a munka ünnepének programját.[602] Megállapítható azonban, hogy május elseje a szervezettsége, a nemzetközisége és a történetisége ellenére minden évben egyedi színezetet kapott, jóllehet sok ismétlődő vonással találkozhatunk.[603]

---

598 EA 3046 Deisinger Margit: *Jelentés a máj. 1-i mintaünnepségről*. Pomáz, 1952. május 1. 3.

599 1952-ben jelent meg a *Köszöntőkönyv* a Népművészeti Intézet összeállításában, amelyben az ünnep minden programpontjához közöltek egy-egy köszöntőt. Bővebben lásd: Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 20–27.; EA 4021 Deisinger Margit: *Május 1-i szokások, gyermekjátékok*. Kiskunhalas, 1953. V. 6.

600 Koltai G. – Rácz A. 2008. 470.

601 Ez volt az első felvonulás, amelyet a Magyar Televízió élőben közvetített. Somogyvári L. 2019. 102.

602 A kommunista eszme és ideológia ellensúlyozására XII. Piusz pápa 1955. május elsején bevezette Munkás Szent József ünnepét. Ezzel az egyházi döntéssel próbálta meg ellensúlyozni a kommunista befolyást. Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 306.

603 Az ELTE Néprajzi Intézetében 1971 és 1974 között működött egy kutatócsoport, amely az 1973. évi budapesti május elsejét vizsgálta szemiotikai szempontból. 1972-ben előkészítő, 1974-ben kiegészítő gyűjtést végeztek. Voigt V. 1978. 526–527.

Augusztus 20-a

„Az alkotmány ünnepére
Idejöttünk köszöntésre.
Augusztus 20. ez a nap!”[604]

Augusztus 20-a különös története több szálon is összefonódott az aratóünnepekével, ami megmagyarázza a két ünnep közös elemeit és szimbólumait. Jóllehet az aratás kezdetét Péter-Pál napjára (június 29-e), végét pedig július közepére (július 15-e, apostolok oszlása) tették, az aratás végét lezáró ünnep részben politikai döntés hatására az augusztus 20-ai ünnepségek programjai közé is bekerült.[605]

A századfordulótól kezdve felélesztett aratóünnepek 1901-től az *új kenyér* szimbólumával gazdagodtak,[606] majd az Országos Nemzeti Szövetség és az Országos Magyar Gazda Egyesület kezdeményezésére, 1905-től több alkalommal is augusztus 20-án, Szent István király napján rendezték meg azokat. A két ünnep összekapcsolódása a két világháború között is megfigyelhető volt, majd a trianoni döntést követő revizionista törekvések is hatással voltak rájuk. Ebben az időszakban került be a kenyéráldás szokása és a lovasbandériumok felvonulása is az aratóünnepek menetébe, majd az 1921. augusztus 21-én, Röszkén megtartott aratóünnepet, mint az első *magyar kenyér ünnepé*t köszöntötték.[607]

A második világháború után, az MKP augusztus 20-át még az Új Kenyér ünnepének tekintette, de Szent Istvánt mint országalapító forradalmárt állította az ünnep középpontjába.[608] Az 1891-ben nemzeti ünnepnek nyilvánított augusztus 20-a tartalmának átpolitizálása, tagadhatatlan keresztény elemeinek elhagyása a következő években is folytatódott. Jól mutatja ezt a nap egyik fontos programjának, a 19. századi Szent István-kultusz hatására kialakult Szent Jobb-körmenetnek az esete, amelyet utoljára 1947-ben, Mindszenty bíboros vezetésével tartottak meg.[609]

1948-ban, a *Pártmunkás* című folyóiratban jelent meg a *Hogyan rendezzük meg az új „Új kenyér ünnepét?”* című összefoglaló, amely jól mutatta, hogy augusztus 20-a szimbolikus kisajátítása megkérdőjelezhetetlenné vált. Noha a pártszervezetek tagjait és az ünnepségek szervezőit arra buzdították, hogy a Függetlenségi

---

604 Részlet az *Alkotmány ünnepére* c. rigmusból. Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 36.

605 Nánay M. 2022. https://rubicon.hu/hu/cikkek/augusztus-20-a-szent-istvan-naptortenete?rovat=naptar (Utolsó megtekintés: 2025. március 31.)

606 Sz.n. 1901a. 5.; Kovács Á. 2002. 9–10.

607 Sz.n. 1922a. 1–2.; Vastag J. 1996. 204.

608 Nagy I. 1946. 1.; Sz.n. 1946b. 7.

609 Palkó L. A. 2018b. 13.

Front pártjaival és tömegszervezeteivel dolgozzanak együtt, legfontosabb feladatuk az volt, hogy beszéljenek a Magyar Dolgozók Pártjának élenjáró, vezető szerepéről, a kulákság elleni harcról, a munkás–paraszt szövetségről, a szövetkezetek és a gépállomások fontosságáról és szerepéről. A párt helyi képviselőinek beszélniük kellett a hároméves terv addigi eredményeiről, a munka- és beszolgáltatási versenyről, az új ötéves terv és a tízéves öntözési és villamosítási terv jelentőségéről.[610] A leírtakat Rákosinak a kecskeméti *Országépítő István király napjá*n, az *új kenyér ünnep*én megtartott beszéde nyilvánosan is megerősítette: az MDP első titkára azzal együtt, hogy új politikai és gazdasági irányt hirdetett meg, megerősítette az ország elköteleződését a Szovjetunió mellett, majd felszelte az új kenyeret is.[611]

Augusztus 20-a napjához 1949-ben társított új ideológiai tartalom az új alkotmány elfogadása után történt meg. Az 1950. évi 1. rendelet alapján, augusztus 20-a a Magyar Népköztársaság Alkotmánya és az *új kenyér* ünnepe lett.[612] Az alaptörvény az 1936-os szovjet alkotmányt tekintette mintájának, preambulumát pedig a Szovjetunió méltatásának szentelte. Megváltoztatta az ország államformáját, államigazgatási- és gazdasági rendszerét, a jogok és kötelességek hierarchiáját, valamint az államfői posztot. Magyarország így teljes államigazgatási rendszerével is a Szovjetunióhoz próbált igazodni, és elkötelezte magát a szocializmus építése mellett.[613] Ezzel a változással augusztus 20-a is új tartalmat kapott, amelyben sem Szent Istvánnak, sem más vallásos tartalomnak nem maradt létjogosultsága. Augusztus 20-a továbbra is munkaszüneti nap maradt, amelyen csak a rendszerváltás után lehetett ismét Szent Istvánra és az államalapításra emlékezni, illetve Szent Jobb-körmenetet rendezni.

Mivel az Alkotmány ünnepe a nyári mezőgazdasági munkák végére és a terménybegyűjtések idejére esett, a begyűjtések propagálása lett az egyik legfontosabb feladata.[614] Az ünnep előkészítése és programjainak megszervezése már több héttel korábban elkezdődött. Az utcákat, beadási helyeket, az aratás, cséplés helyszíneit kultúragitációs brigádok járták, akik rigmusokkal, csasztuskákkal serkentették az embereket a beszolgáltatás (túl)teljesítésére.[615] A begyűjtés sikerének

---

610 Simó T. 1948. 11.

611 Tánczos-Szabó Á. 2012. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_5_5 (Utolsó megtekintés: 2025. február 8.), Nánay M. 2022. https://rubicon.hu/hu/cikkek/augusztus-20-a-szent-istvan-nap-tortenete?rovat=naptar (Utolsó megtekintés: 2025. március 31.), Rákosi Mátyás Kecskeméten 1948. augusztus https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6851 (Utolsó megtekintés: 2025. március 31.)

612 A két ünnep kapcsolatáról az aratóünnepekről szóló fejezetben bővebben lesz szó. Kovács Á. 2004. 70–71.

613 Fazekas Zs. 2012. 19.

614 Sz.n. 1951c. 15.

615 A *Művelt Nép*ben több tudósítás és fotó is megjelent, amelyben arról számoltak be, hogy a vidékre ellátogató üzemi kultúrcsoportok az aratási és cséplési időszakban

érdekében a szemléltető agitáció minden eszközét bevetették, a dicsőségtáblák, plakátok és karikatúrák a települések utcaképeinek részévé váltak. E nap kapcsán főleg a vidéki előkészületek részei voltak a fáklyás felvonulások, a DISZ által gyújtott tábortüzek. Az ünnep napján gyűléseket szerveztek, és ekkor került sor az élenjáró dolgozók kitüntetésére. A nap fénypontja a tanácselnöknek és az üzemek vezetőinek átnyújtott *új kenyér* volt, majd kulturális és sportrendezvények következtek.[616] Az augusztus 20-ai ünnepségekre a Népművelési Minisztérium műsorfüzetet adott ki *Alkotmányunk Ünnepe* címmel, amely a falusi rendezvények teljes anyagát és dramaturgiai útmutatóját tartalmazta: színdarabokat, dal- és táncbetéteket, szavalatokat, valamint tornajátékokat foglalt magába, amelyek az ünnep új tartalmát, politikai súlyát erősítették.[617]

1952-től a beszolgáltatásban élen teljesítő járási központokban az ünnepségeket vásárokkal is összekötötték, amelyekre a megyék egész területéről érkeztek érdeklődők. A vásárok célja a belső piac élénkítése és a drágább fogyasztói cikkek beszerzése iránti kedv felkeltése volt. Mivel a vásárok szervezői számítottak arra, hogy az események tömegeket vonzanak majd, ezért azokat különböző kiállításokkal, előadásokkal, sportbemutatókkal, tombolajátékkal, sátormozikban történő filmvetítésekkel és kultúrműsorokkal is összevonták. Ezek segítségével a sörkertben ücsörgő, a lacikonyha ételeit eszegető emberek politikai oktatásban is részesültek, hiszen az ideológia szerint a kapitalista kereskedelemmel szemben meghatározott szocialista kereskedelem célja, a fogyasztók igényeinek kielégítése és minél jobb ellátása volt. A közélelmezési válságok, a beszolgáltatások és padlássöprések éveiben a vásárok alkalmával megtapasztalt árubőség a jólét felcsillanó reményével kecsegtetett.[618]

E napon az üzemekben ünnepi gyűléseket is tartottak, kihirdették az aktuális munkaverseny eredményeit, a sztahanovista élmunkások oklevelet, kitüntetést vettek át, majd a napot kultúrműsor zárta.[619]

Mivel augusztus 20-a története is az MDP hatalomátvételét megelőző időszakig nyúlt vissza, ezért a Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának munkatársai Cegléden és Szentistvánon mintaünnepségeket rendeztek. Ezeken a lovas legények,

---

vidám műsorral szórakoztatták a szövetkezeti és az egyénileg dolgozó parasztokat. Sz.n. 1950q. 32.

616 Halász Cs. 2013. 59.; Sz.n. 1950r. o.n.

617 M. L. 1950. 16.; Fejér I. – György L. – Volly I. 1950. Az 1952-ben, a Népművészeti Intézet összeállításában megjelent *Köszöntőkönyv* című kiadvány is több köszöntőt, dalt, rigmust közölt. Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 28., 35–39.

618 Halász Cs. 2013. 60.; Ispán Á. L. 2020. 170. Az 1953-ban Szentesen megrendezett vásár idején pl. az *Állami Áruház*at vetítették. Földes M. 1953. 18–19.; EA 3778 Dömötör Sándor: *Ünnepi vásár Alkotmányunk ünnepén.* Sárvár, Vas vm., 1952.

619 Simon Zs. 1950. 18.

énekesek, táncosok mellett terménybeszolgáltató szekerek vonultak fel, megerősítve ezzel az ünnep mondanivalóját és a szocializmus építésében betöltött szerepét. Az ünnepség legnagyobb látványossága az volt, amikor ezer „békegalambot" eresztettek el, szimbolikusan kifejezve a dolgozók béke iránti vágyát és arra való törekvését. Ezt követte az *új kenyér* átadása és ünnepélyes felszelése.[620]

1955-től az ünnepséget a munkás–paraszt szövetség eszméjének jegyében kellett megrendezni, ezért több településen is munkás–paraszt találkozókat szerveztek. Ennek szellemében az üzemi, gyári ünnepségekre mezőgazdasági munkásokat, a falusi rendezvényekre üzemi dolgozókat hívtak meg a szervezők. Az új kenyér motívuma háttérbe szorult, és csak az 1956-os forradalom után, a hatvanas évek elején kapott ismét központi szerepet. Jól illusztrálta ezt a megújulást az 1962-ben, Hartán megrendezett Alkotmány ünnepe: a Bács-Kiskun megyei településen a budapesti Ruggyanta Gyár dolgozói együtt ünnepeltek a hartaiakkal, és a gyár főosztályvezetőjét a tanácselnök az ünnepre sütött új kenyérrel köszöntötte.[621]

November 7-e

„Köszöntünk, szabadság fénye,
November 7. ünnepe,
Világ minden dolgos népe
Tetté vált ígérete!
Fenn lebegj, te béke szép galambja
Téged éltet millióknak hangja."[622]

Az 1950-ben állami ünneppé és munkaszüneti nappá emelt november 7-e mint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom emléknapja került be az új ünnepi rendbe.[623] Hazánkban 1989-ig ugyanolyan fontos eseménynek számított, mint a Szovjetunióban, és már elnevezésével is kiemelt propagandaszerepet töltött be. E naphoz a szovjet emlékművek megkoszorúzása fűződött. Az iskolai és munkahelyi ünnepségek alkalmával Leninről és a Nagy Októberi Szocialista Forrada-

620 Mivel a Népművészeti Intézet munkatársainak jelentését nem találtam meg, így csak Halász Csilla munkájára hivatkozva, egy szűkszavú leírást közlök az augusztus 20-ai mintaünnepről. Halász Cs. 2013. 60.

621 A *Művelt Nép* folyóiratban beszámoltak arról, hogy a kazincbarcikai alkotmány ünnepe és a munkás–paraszt találkozó tiszteletére elindult a műtrágya-termelés. Lukács I. 1955. o.n.; Halász Cs. 2013. 61.; Kovács Á. 2004. 75.

622 Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 51.

623 Az Elnöki Tanács 1950. évi 37. számú törvényerejű rendelete alapján. Munkaszüneti nappá emeléséről a 2.019/1950. (X.29.) sz. minisztertanácsi határozat rendelkezett. Palkó L. A. 2018b. 28–29.

lomról emlékeztek meg, így fejezve ki a Szovjetunió iránti hűséget és az általa vezetett keleti blokkhoz tartozás szimbolikus megerősítését.[624]

1946-ban még nem kapott túl nagy hangsúlyt november 7-e megünneplése, így tömegeket sem mozgatott meg. Egy évvel később, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 30. évfordulójára szervezett ünnep szintén csak jelképes volt. Az ünnep igazi, ideológiai előkészítése 1948-ban, a szovjet kapcsolatok szorosabbá válásával vette kezdetét.[625]

Az MDP hatalomra kerülését követően, 1949-ben a Magyar–Szovjet Társaság rendezte meg az első nagyszabású ünnepségsorozatot, aminek legfontosabb célja a Szovjetunió erejének demonstrálása volt. Bár a nagyszabású ünnepségeket még egyetlen jogszabállyal sem erősítették meg, és november 7-e még nem volt állami ünnep, az ország minden intézménye köteles volt vele foglalkozni. A Fővárosi Képtárban e napon nyílt meg a *Bolsevik Párt útja* című kiállítás,[626] a Városi Színházban este a *Lenin* című film díszbemutatójára került sor. Az ünnep tiszteletére minden moziban szovjet filmeket vetítettek, a Szovjetunióval foglalkozó kiadványok, könyvek, Lenin és Sztálin munkái sorra jöttek ki a nyomdákból. November 7-éhez is hozzátartozott a középületek zászlókkal, feliratokkal, portrékkal történő feldíszítése, ahogyan a szovjet hősi emlékművek megkoszorúzása, a könyvkiállítások, az ünnepi ülések, a kultúrműsorok, a munkafelajánlások, az élmunkások és éltanulók kitüntetései is. Központi elvárás és utasítás volt az is, hogy a kultúrotthonokban november 7-e ünnepén vörös sarkokat rendezzenek be, amelyek a forradalom eseményeit és jelentőségét demonstrálták.[627]

1951-ben a már hivatalosan is állami ünnepként kezelt nap programjának főbb tematikus pontjait az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya alapján a párt titkársága határozta meg. Programjának összeállítására a Magyar–Szovjet Társaság műsorfüzetet állított össze,[628] a *Népművelési Híradó* műsorjavas-

---

624 Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 308.; Halász Cs. 2013. 55.; Fazekas Zs. 2012. 18.

625 Fazekas Zs. 2012. 19.; Szabó R. 1987. 16.

626 November 7-én évről évre nyíltak meg a Szovjetunióval és a szocializmus történetével foglalkozó tárlatok. 1948-ban a Nemzeti Múzeumban megrendezett kiállítás a szovjet ifjúsági szervezetnek, a Komszomolnak állított emléket. 1950-ben a Nemzeti Múzeumban nyílt meg *A Szovjetunió 16 köztársasága*, 1951-ben a Szépművészeti Múzeumban *A kommunizmus építése, a béke nagy műve*, 1952-ben pedig a Műcsarnokban *A Szovjetunió a kommunizmus útján* című kiállítás. 1953-ben *A szocializmusban a legfőbb érték az ember* címet kapta a megváltozott politikai légkörben összeállított tárlat, és ugyanebben az évben az Iparművészeti Múzeumban is megnyitottak egy november 7-e tiszteletére rendezett kiállítást. Fazekas Zs. 2012. 25.

627 Az ünnepek tiszteletére született formális és szimbolikus gesztusokat lásd még: Fazekas Zs. 2012. 20., főleg: 26–27.; Halász Cs. 2013. 57–58.; Balázs A. 1950. 10–11.; Rózsa I. 1951. 31.; Hanula I. 1952. 31.; László Gy. 1953. 4.

628 Magyar–Szovjet Társaság (összeáll.) 1951.

latot közölt,[629] Kalocsán pedig mintaünnepet rendeztek. A kalocsai eseményről Szoboszlai Istvánné (Raffay Anna), a Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának munkatársa írt jelentést 1951. november 9-én, ezáltal alkalmunk nyílik arra, hogy az ünnep lokális megvalósítására is rápillantsunk. A kalocsai eset azért is érdemel figyelmet, mert az új politikai ünnepek közül egyedül november 7-e esetében találkozunk mintaünnep szervezésével, azonban csak egy alkalommal, 1951-ben és egyetlen helyszínen, Kalocsán. Így tehát Szoboszlainénak az a felvetése, hogy a kalocsai mintaünnep után az ország más területein hasonlóak megrendezésére kerüljön sor, nem valósult meg.[630]

Az egyik legnagyobb római katolikus érseki székhely mint helyszín kiválasztása mögött az egyház elleni kíméletlen fellépés és propaganda húzódott meg, amelyet a *Művelt Nép*ben közölt cikk is megerősített a nyilvánosság számára. A kétoldalas összefoglalóban Kalocsa mint „a papok, a kispapok, apácák, szerzetesek, kanonokok és egyéb »szentemberek« fekete serege" által lakott, és az egyházi fennhatóság miatt „a világtól elmaradott" település jelent meg, amelynek lakóit az egyházi befolyás elnyomta és megnyomorította.[631] Ezért november 7-e ünnepének azt az átalakulást kellett középpontjába állítania, amely az egyházi földek államosítása, az egyházi befolyás háttérbe szorítása és a termelőszövetkezetek megalakulása után történt a városban.

---

629 Noha falusi és üzemi csoportok számára külön-külön közöltek műsortervet, nem volt közöttük lényegi különbség. Falusi csoportok számára összeállított program: 1. Magyar és szovjet himnusz (énekkar), 2. Szavalat: Majakovszkij: *Októberi induló*, 3. Énekkar: Dávid – Tóth: *Októberhez* (*Szabad Népek Dalai* 5. o.) Ljeva – Zsoldos: *Dal Csapajevről* (*Szabad Népek Dalai* 73. o.), 4. Szavalat: Zelk Zoltán: *Miskolc*, *1919*, 5. Jelenet: Kornejcsuk: *Igazság*, 6. Szavalat: Juhász Róbert: *Őrségen*, 7. Énekkar: Halmos: *A nép fogja a sors kezét*, Ljisztov: *A géppuskásról*, Muradeli: *Sztálin vezetett bennünket*, 8. Néptánc: Simon Antal: Kozármislényi gyorscsárdás és verbunk. Üzemi csoportok számára összeállított program: 1. Zenekar: Miljutyin: *Csapajev halála*, Pokrász: *Dal a luganszki lakatosról*, Énekkar: Szorokin: *A szülőföld határán*, Szorokin: *Dal Csapajevről*, 2. Szavalat: Majakovszkij: *Október 25*, 3. Jelenet: *A kard éle* (Megjelent az, MSZT 1950. évi kiadványában, 61-ik oldal), 4. Szavalat: Zelk Zoltán: *Vörös katonák*, 5. Tánc: Davidszo: *Kvadrij*, 6. Szavalat: Petőfi: *Palota és kunyhó*, 7. Énekkar: Mardéli: *Békeharcosok dala*, Ljisztov: *Dal a géppuskásról* (*A néppel tűzön-vízen át* c. füzet 63. o.), 8. Szavalat: Majakovszkij: *Októberi induló*, 9. Jelenet: Szkolnyik: *A boldogságot védeni kell*, 10. Szavalat: Juhász Róbert: *Őrségen*, 11. Énekkar: Zletyev – Cserkin: *Pártunk*, Muradéli: *Sztálin vezetett bennünket* (*A néppel tűzön-vízen át* c. füzetben), 12. Néptánc: Simon Antal: Kozármislényi gyorscsárdás és verbunk.

630 EA 2659 Szoboszlai Istvánné (Raffay Anna): *Jelentés az 1951. november 7-i Kalocsán tartott mintaünnepségről.* Kalocsa, 1951. XI. 7.

631 Varga D. 1951. 8–9.

A kalocsai ünnepséget a tanács, a járási és helyi pártbizottság a helyi Népművelési Osztály, valamint a Népművészeti Intézet munkatársainak segítségével rendezte meg. A kétnapos programsorozat november 6-án este kezdődött, a „didergő szél" ellenére fáklyás és lampionos felvonulással, a szovjet emlékmű megkoszorúzásával, majd a DISZ-titkár beszédével. Az ünnep reggele a jól megszokott formában, zenés ébresztővel indult. Úttörők jártak házról házra és köszöntötték a város lakóit, különös tekintettel a beszolgáltatásban élen járó gazdákra. Az ünnepség a szovjet emlékmű előtt vette kezdetét, az elhangzott beszédekben a Szovjetunió erejét hangsúlyozó, jól ismert frázisokkal. A nap tiszteletére kiállítást és díszítőművészeti versenyt szerveztek.[632] Ezekről Szoboszlainé is hosszan írt a napról készült jelentésében, ezáltal lehetőségünk van arra, hogy ezzel is kiegészítsük a *Művelt Nép*ben szereplő propagandacikkben olvasottakat. Szoboszlainé beszámolt arról, hogy a november 7-ére rendezett kiállítás célja Kalocsa és vidéke népművészetének dokumentálása volt. A kiállításnak fenntartott két terem közül az elsőben a helyi múzeum anyagából állítottak ki textildarabokat, a második teremben Szakmár, Homokmégy, Öregcsertő, valamint Drágszél hímzéseit és bútorait mutatták be. A helyi felelősök községenként, ám meglehetősen túlzsúfoltan, egy-egy asztalra csoportosítva rendezték el az anyagot. Szoboszlainé kritikusan szólt a kiállításról, azt a körülményt pedig, hogy az Intézet munkatársai ne szóljanak bele túlságosan a helyiek munkájába, elfogadhatatlannak tartotta. Megjegyzésével rávilágított arra a problematikára, hogy a mintaünnepek szervezése során meddig terjedhetett ki az Intézet munkatársainak feladatköre. De észrevétele jól szemlélteti azt is, hogy a kiállítás alkalmával milyen szempontok motiválták a helyieket, és azok miben különböztek a szakemberek elképzeléseitől. Mivel a helyiek számára nem igényelt magyarázatot, hogy milyen tárgyak kerültek a kiállításba, pontosan tudták, hogy melyiket mire használták, így valószínűleg az elrendezésük sem okozott számukra nagy dilemmát. Nem foglalkoztak azzal sem, hogy a textilek, viseletek korára és készítési módjára reflektáljanak, így figyelmen kívül hagyhatták „a kiállítás rendezésénél a néprajzi szempontokat." Szoboszlainé jelentése további részében ezért javaslatokat tett arra vonatkozóan, hogy a jövőben mire figyeljenek a szervezők.[633]

A naphoz kapcsolódó díszítőművészeti versenyben fiatal és idős pingáló asszonyok vettek részt kb. 20–25-en, mellettük író- és varróasszonyok, gyöngyfűzők, továbbá fafaragók is szerepeltek, akik így próbálták meg lokális szinten is bemutatni a régi és új hagyományok egymás mellett élését, az élő népművészet „eleven új formáját". Legtöbbjük erre az időszakra már csak saját használatra és kedvtelésből pingált, írt vagy faragott, nem ez adta megélhetésüket. A fafaragók csak a téli időszakban dolgoztak, amikor a földmunka szünetelt, és akkor is csak

632 Varga D. 1951. 9.

633 EA 2659 Szoboszlai Istvánné (Raffay Anna): *Jelentés az 1951. november 7-i Kalocsán tartott mintaünnepségről.* Kalocsa, 1951. XI. 7. 1.

kasza- és kapanyelet, esetleg egyéb házkörüli eszközöket készítettek. Pénzért ritkán dolgoztak, inkább csak ajándékba és szívességként készítették munkájukat, arra azonban törekedtek, hogy a nagyszüleiktől örökölt tudásukat és művészetüket a gyermekeiknek is továbbadják.[634]

November 7-e napját a kultúrotthonban megrendezett esti kultúrműsor zárta Kalocsán, amelynek keretében a városban és a környéken működő tánccsoportok versenyeztek.[635] Jól és kevésbé jól sikerült előadások követték egymást, amelyek a Gyöngyösbokréta örökségén alapultak. Éppen ezért fogalmazta meg Szoboszlainé azt a kritikát, hogy a jövőben a helyi hagyományok felkutatására és feldolgozására kell törekedni, valamint kiterjedt tánc, népdal és szokásgyűjtést végezni.[636]

A sztálinizmus jegyében született ünnep történetében Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála hozott némi változást. Az új politikai irány, amely gazdaságpolitikai irányváltással is járt, az ünnepről szóló tudósításokon, valamint az ott elhangzott beszédek tartalmán ugyan nyomott hagyott, de az ünneplési forma változatlan maradt. Az 1955-ben megbukott Nagy Imre-féle kormány leváltása után ismét az 1953 előtti ünnepségek ideológiáján alapult. Lényegi változást az 1956-os forradalom és az SZKP XX. kongresszusán történtek hoztak, amelyek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ünneplésére is hatottak. November 7-e valós társadalmi jelentőségét mutatta, hogy a kötelező megemlékezéseken kívül az emberek inkább a munkaszüneti nap adta lehetőségeket használták ki. Miközben a sajtóból, a rádióból, később a televízióból a Szovjetunióval kapcsolatos tudósítások, szovjet filmek szóltak, a többség mégiscsak megpróbálta távol tartani magát az ünnep tartalmától és propaganda szándékú külsőségeitől.[637]

---

634 EA 2659 Szoboszlai Istvánné (Raffay Anna): *Jelentés az 1951. november 7-i Kalocsán tartott mintaünnepségről.* Kalocsa, 1951. XI. 7. 2.

635 A *Művelt Nép* azon számában, amelyben az ünnepről szóló tudósítás is megjelent, a címlap belső oldalán a pingáló kalocsai asszonyokat látjuk. Varga D. 1951. 8–9.

636 EA 2659 Szoboszlai Istvánné (Raffay Anna): *Jelentés az 1951. november 7-i Kalocsán tartott mintaünnepségről.* Kalocsa, 1951. XI. 7. 2.

637 Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 308.

Karácsony és húsvét

„Azt hirdeti szép fenyőfa:
Nagy az ország vigassága,
Rávirrad az igazságra,
Magyarország szabad népek országa.”[638]

„Locsolkodó hétfőn énnekem úgy tetszik,
Hogy a leányokat jó bőven öntözik.
Én bizony nem öntöm kannával, dézsával,
Hanem üvegemből, gyönge locsolással,
Illatos vizemnek harmatozásával.
Ezért várok tojást, pirosat, párjával.
Ha párját nem adják, el sem fogom venni,
Ha párjával adják, meg fogom köszönni.”[639]

Magyarországon a második világháború után a kollektivizálás, az iparosítás, a tulajdonviszonyok átalakulása, a migráció hatására az addig jellemző, az évszakokhoz és a munka rendjéhez igazodó munka- és időbeosztás megváltozott. Az ipari munkások életét az ipari munka, a műszakokba rendeződő munkaidő tagolta. Vasárnapokra gyakran estek politikai rendezvények, a karácsonyi és húsvéti ünnepek idején kultúrversenyeket, filmvetítéseket, sportrendezvényeket tartottak azzal a céllal, hogy a két ünnep vallásos jellege háttérbe szoruljon, az évszázados egyházi befolyás gyengüljön és az emberek a mise helyett a kultúrotthonokba, mozikba járjanak.[640]

A vallásos tartalom eltörlése, az emberek családi és szakrális térből való kimozdítása politikai és hatalmi kérdés volt. A karácsony és a húsvét ünnepe így a kultúrházak, állami intézmények, munkahelyek falai közé került, a hatalom a munkaszüneti napok eltörlésével, új tartalmakkal és külsőségekkel látta el azokat. A két legfontosabb egyházi ünnep politizálása és deszakralizációja azért volt fontos a kommunista vezetés számára, mert ezeket a vallásosság mértékétől, társadalmi státusztól függetlenül minden réteg és csoport megünnepelte. Mind a karácsonyt, mind a húsvétot megelőző előkészületek a társadalom minden szféráját érintették, hatással voltak a magánéletre és a munka rendjére.[641]

A hívő emberek számára a karácsonyi ünnepkör az adventi időszakkal vette kezdetét, ami a fokozott hitéletet, a hajnali miséket, a böjtöt, továbbá a mulatságok kerülését jelentette. Ezekben a befelé forduló hetekben a disznóvágások hoz-

638 Fenyőünnepre. Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 55.
639 Öntöző mondóka. Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 77.
640 Halász Cs. 2013. 63., 72.; Gazdag E. 1951. 3–4.
641 Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 244., 246.

tak változatosságot, amelyek fontos közösségi eseménynek számítottak, a család, a rokonság, a szomszédok, a barátok közös szórakozását is jelentették. Ekkor hazalátogattak a városban élő családtagok, rokonok is, és kalákában, közösen dolgozták fel a disznót. A karácsonyt megelőző hetekben a nem vallásos családok is készülődtek az ünnepre: takarítottak, ajándékokról gondoskodtak, készültek a vendégek fogadására.[642]

A karácsony deszakralizálása 1949-ben vette kezdetét, amikor az ünnepet Sztálin 70. születésnapja szorította háttérbe, de a következő három évben karácsony közeledtével szintén megemlékeztek a szovjet vezető születésnapjáról. 1950-től azoknak a szokáselemeknek a tovább éltetése vált hangsúlyossá, amelyeknek nem volt közvetlen vallásos tartalmuk. Ez a folyamat 1951-től lett igazán erőteljes, és a *Népművelési Híradó*ban megjelent ünnepi terv alapján kijelenthető, hogy a karácsonyi előkészületeknek a békeharc és a nemzetközi szolidaritás jegyében kellett történniük: ebben az évben például a koreai háborúnak kellett volna az ünnep középpontjába kerülni, a felolvasások tartalmának pedig eköré csoportosulni. Középpontjába a sportoló ifjúságot kellett állítani, mesedélelőttöket szervezni, amelyeken idős, helyi mesemondók álltak volna a nyilvánosság elé, de a program részét képezték volna a népi játékok, a közös éneklés, és a népdaltanítás is.[643] 1952-ben született döntés arról, december 26-át az 1.050/1952. (XII. 17.) számú határozattal kiiktatják a munkaszüneti napok sorából, ami 1957-ig így is maradt.[644]

1949-ben az iskolák államosítása után betiltották a betlehemezést, így az a kántálással együtt visszaszorult ugyan, de kisebb falvakban a tilalom ellenére 5–8 fős csoportok jártak házról házra köszönteni, amiért pénzt kaptak. A betiltott vagy lokális karácsonyi köszöntő szokások helyett állami népi együttesek előadásaiban, később néprajzi dokumentumfilmekben mutattak be karácsonyi népszokásokat pl. betlehemezést, szálláskeresést, ostyasütést.[645]

Hasonló folyamatokat láthatunk a húsvét példáján keresztül is, amelynek vallásos tartalmát elnyomta, profán elemeit felnagyította a kommunista vezetés. Húsvét keresztény tartalma és üzenete sem volt kívánatos, így leegyszerűsített formájában a hétfői locsolkodás szokása erősödött fel. Az ünneppel kapcsolatban további fejtörést okozott, hogy mozgó ünnep lévén, az április 4-ei megemlékezések idejére is eshetett, ahogyan ez 1947-ben is megtörtént. Ekkor április 4-e nagypéntekre esett, és Jézus kereszthalálának napját nem tartották megfelelőnek

---

642 1946-ban karácsony mindkét napja munkaszüneti nap volt. Sz.n. 1946c. 1063.; Sz.n. 1951i. 68.

643 Sz.n. 1951j. 3.

644 1954-ben, a politikai enyhülés hatására december 25-e és 26-a is munkaszüneti napok lettek, majd egy évvel később újra csak december 25-e maradt meg a piros betűs ünnepek sorában. Palkó L. A. 2018b. 12–13.

645 Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 254–262.; Kriza I. 1989. 185.

a felszabadulás napi ünnepségre, amely így április 5-ére tolódott át. Ám további problémát jelentett az is, hogy április 6-a húsvétvasárnap és április 7-e húsvéthétfő munkaszüneti napok voltak, amin sokan hazautaztak, így félő volt, hogy az ünnep közönség nélkül marad. Ezzel együtt az április 4-ei ünnepségek egy nappal később gond nélkül lezajlottak a fővárosban és vidéken egyaránt.[646]

A későbbi években tovább folytatódtak a húsvétot érintő korlátozások: az üzemi–városi verseny bemutatói 1951-ben húsvétra estek, 1952 húsvétján kultúrversennyel egybekötött filmvetítéseket, ún. *Békematiné*kat tartottak.[647] 1953 márciusában a húsvéthétfőt is törölték a munkaszüneti napok sorából és az 1.014/1953. (III. 16.) számú minisztertanácsi határozattal munkanappá minősítették, ami 1956-ig érvényben volt.[648] A húsvét is veszített közösségi jellegéből és családi ünneppé vált, majd a Kádár-rendszerben az ünnep egyházi szokásainak megtartása, így például a virágvasárnapi barkaszentelés, körmenet, nagycsütörtök, nagypéntek, húsvétvasárnapi ételszentelés, misék és istentiszteletek felett is szemet hunyt a hatalom.[649]

A politikai vezetés bármennyire is próbálta a családi vallásos hagyományok továbbadását kontrollálni, az 1950-es évek végére világossá vált, hogy az intézményi nevelést és a pártpropagandát is felülírják a családi szokások, a nagyszülői, szülői minták, és az ünnep szakrális tartalmát nem tudja egyetlen oktatási intézmény sem ellensúlyozni. Annak ellenére, hogy az egyházakat súlyos megtorlások és propagandahadjáratok érték, az ünnepek másnapját munkanappá nyilvánították, az oktatási intézményeknek előírták, hogy milyen új tartalmat kell az ünnepekkel kapcsolatban hangsúlyozni, a két ünnep vallásos tartalmát csak a nyilvánosság előtt sikerült eltörölni.[650]

646 Palkó L. A. 2018a. 72.
647 Halász Cs. 2013. 63., 75.
648 Sz.n. 1953d. 70.; Sz.n. 1956a. 602.; Palkó L. A. 2018b. 28.
649 Botiková, M. – Deáky Z. 2002. 266.
650 Botiková, M. – Deáky Z. 2022. 246.

ESETTANULMÁNY – ARATÓÜNNEPEK

Az aratóünnepeket az Alföldön, továbbá tizennégy dunántúli megyében kirobbant aratósztrájkok megfékezésére Darányi Ignác (1849–1927), a Bánffy-kormány földművelésügyi minisztere akarta rendelettel felélesztени, illetve azokon a területeken, ahol az ünnepnek nem volt hagyománya, hozzájárult volna annak megteremtéséhez.[651]

Darányi 1899-ben kiadott rendeletében külön kiemelte, hogy a birtokosok és a munkások közötti viszonyt nem lehet egyszerűen csak különböző szociális intézkedésekkel támogatni, népkönyvtárak, munkás-olvasóegyletek felállításával orvosolni. Szükséges az is, hogy a munkások érezzék a munkaadó támogatását és munkájuk megbecsülését, amelyre kiváló alkalmat jelentenének az aratóünnepek. Darányi külön hangsúlyozta, hogy a közös ünneplés, a munkások megvendégelése a munkaadó és a munkások közötti jó viszony fenntartását szolgálná.[652]

Mivel ez mindegyik kormánynak érdeke volt, ezért ennek nyomatékosítása a 19. század végén kitalált aratóünnepek egyik állandó elemévé vált. A Darányi-féle ünnep a későbbi évek, évtizedek alatt számos változáson ment keresztül, és a politikai, gazdasági, társadalmi folyamatokkal párhuzamosan alakult.

Ebben a fejezetben azt mutatom be, hogy egy hagyományos agrárünnepnek nevezett, ám politikai céllal megkonstruált esemény az évtizedek alatt milyen elemekkel egészült ki. Rátérek az ünnep előzményeire, majd bővebben a szocialista időszakban bekövetkezett változásaira. Végül a Sztálinvárosban, az 1950-es évek első éveiben megrendezett aratóünnepekre reflektálok.

---

651 E fejezet keretében nem vállalkozom arra, hogy az aratóünnepek részletes ismertetését, valamint az aratómunkások társadalomban betöltött szerepét vizsgáljam és szakirodalmi összefoglalóját elvégezzem. A teljesség igénye nélkül erről lásd: Balassa I. 1985.; Gy. Gömöri I. 2010. 275–299. Kovács Ákos felhívja a figyelmet, hogy a rendelet kiadásának dátuma 1899. július 6-a, és a néprajzi szakirodalomban tévesen szerepel az 1901-es dátum. Először Madarassy László hivatkozta rosszul, majd tőle vették át a későbbi szerzők. Kovács Á. 2002. 3.

652 Kovács Á. 2002. 7.

A kezdetek – Darányi Ignác rendeletei

Az aratóünnep állami megszervezése már a 19. század végén is azt a célt szolgálta, hogy elterelje a figyelmet a vidéki társadalom problémáiról: 1898-ban, az aratósztrájkok okozta belpolitikai feszültségek miatt lépett életbe a munkások és a mezőgazdasági munkaadók közötti jogviszonyt szabályzó II. törvénycikk, amelyet később a marxista történetírás csak „rabszolgatörvényként" emlegetett. Megszületésekor a szociáldemokraták fogalmaztak meg kritikát vele szemben, mert a törvény szigorúan büntette a munkaszerződést megszegő felet, a sztrájkoló vagy sztrájkra buzdító munkást.[653] Emellett az aratók több helyen nehezményezték, hogy az uradalmakban nem a helyi munkaerőt foglalkoztatták vagy nem fizették meg a munkájukat. Kritikus hangvételű cikkekben jelent meg egy másik tényező, a mezőgazdaság gépesítése, amely szintén hozzájárult a parasztság lázadásához.[654]

A korabeli újságokban hangsúlyozták, hogy az ipari fejlődés, a szántó-, vető-, aratógépek megjelenése kiszorította az emberi munkaerőt. A mezőgazdasági munkához, annak ciklikusságához és rendszerességéhez szokott parasztemberek munka nélkül maradtak, s a tél beálltával gyakorlatilag éheztek. A gépesítés az uradalmak tulajdonosainak hasznot, a mezőgazdaságból élő munkásoknak viszont annál nagyobb elszegényedést hozott.[655] Ugyanakkor nemcsak a szociális körülményekre, hanem a parasztság hagyományaira és szokásaira is hatással volt. Erre Hermann Bausinger is felhívja a figyelmet, aki a tübingeni Ludwig-Uhland-Institut néprajzi gyűjtéseire alapozva fogalmazza meg azt, hogy a gépekkel való munka új ünnepek kialakulásához is vezetett: a Duna-menti svá-

[653] A törvény előrelépés volt az 1876. évi XIII. törvénycikkhez képest, amely a munkavállalót gazdájától függő személynek tekintette. A szóbeli megegyezéssel szemben, a szerződő felek a községi elöljáróság előtt kötötték meg a munkaszerződést, és írásban egyeztek meg a learatandó terület nagyságáról, a munkabér készpénzben és terményben történő kifizetésének arányáról és összegéről. A szerződéskötés helyén az elöljáróságnak a munkások anyanyelvén is kötelező volt elmagyarázni jogaikat és kötelességeiket. A munkaadót az élelmezés biztosítására kötelezték, panasz esetén a hatóság vizsgálatot indíthatott. Megtiltották a munkabér vagy az élelmezés szeszesitallal és egyéb árucikkel való kifizetését. Betegség esetén a gyógykezelés költségét maximum nyolc napig a munkaadónak kellett fizetnie, utána a községi elöljáró intézkedhetett. A törvény legnagyobb hiányosságának azt rótták fel, hogy nem rendelkezett egyértelműen a vasárnapi munkaszünetről és a diszkréciós munkáról. Utóbbit nem zárta ki, de mértékét a törvényben nem rögzítette, szabályozását az egyes törvényhatóságokra bízta. A legtöbb kritika a törvénynek ezt a pontját érte, mert ebben a kiskapuban a robot bújtatott tovább élését látták. Erről részletesen lásd: Fehér Gy. 2017. 7–13.

[654] Bausinger, H. 1995. 40.

[655] Sz.n. 1895a. 4.

bok a cséplés befejezése után feldíszítették a cséplőgépet, Észak-Hessenben pedig a cséplőünnep (masinéria) során a parasztok a cséplőgépnél segítő szomszédaikat hívták meg közös ünneplésre.[656]

Visszatérve a hazai állapotokra, Darányi 1899-es miniszteri rendelete annak ellenére, hogy a napi sajtóban is hírét adták, nem hozott eredményt, ezért 1901. június 20-án újból kiadta azt. Népszerűsítésére ismét felhasználták a sajtót, ami ezúttal sikeresnek bizonyult:[657] a *Budapesti Hírlap*ban 1901. július 12-én név nélkül közölt, idilli ünnepről szóló cikk hatására több gazda is aratóünnepet szervezett, több helyen pedig a már évek óta elfeledett hagyományokat élesztették fel.[658] „Ösztönzően" hatott az is, hogy Darányi összeíratta azoknak a gazdáknak a névsorát, ahol a rendelet kiadását követően aratóünnepet tartottak. Az 1902-ben, Pozsonyban megtartott VI. Országos Gazdakongresszus alkalmával megrendezett ünnepnek maga Darányi volt a főszereplője, és a nemzeti viseletbe öltözött leányok neki ajánlották fel az aratókoszorúkat és kévéket.[659]

Megjelentek az ünnep névvel, álnévvel és név nélkül készült ismertetései, de kritikus hangok is bőven akadtak.[660] Volt olyan cikk, amelyben a rendelet emberbaráti oldalát hangsúlyozták, de a *Szegedi Friss Újság* arra figyelmeztetett, hogy az ünnep megrendezése nem fogja megoldani a munkások problémáit és csupán szerény eszköze a munkások és munkaadók közötti feszült viszony rendezésének.[661] Természetesen a legtöbb közlés jóval optimistább képet festett a kitalált ünnepről, amelyet több helyen kirendelt fényképészek is dokumentáltak. Ez természetesen nemcsak a földbirtokosok pozitív szerepének hangsúlyozását szolgálta, hanem hozzájárult az ünnep menetének, tárgykészletének, valamint a résztvevők viseletének egységesüléséhez is.[662]

---

656 Bausinger, H. 1995. 40.

657 A teljesség igénye nélkül lásd: Darányi I. 1901a. 2., 1901b. 56.

658 Sz.n. 1901a. 5.; Kovács Á. 2002. 7–10.

659 Sz.n. 1902a. 3.

660 A *Pesti Napló*ban közölt cikkben olvasható, hogy Csilláry Sándor hardi földbirtokos az aratás végén egy-egy liter bort osztott ki a munkások között, akik nyomban megitták, majd lerészegedve, a nehéz munkával megkeresett pénzüket a helyi kocsmában elitták és összeverekedtek. Az egyik embert félholtra verték. A rövid cikk írója azt a következtetést vonta le ebből az esetből, hogy az aratóünnep sokkal többet árt, mint használ. Sz.n. 1901b. 7.

661 Kovács Á. 2002. 9. Az aratóünnepek felújításával kapcsolatban a sajtóban is eltérő vélemények jelentek meg.

662 Bölöny József és neje 1902-ben alföldi magyaros öltözetben fogadták a meghívott vendégeket. Sz.n. 1902b. 5.

A néprajztudomány korabeli reakciója

Felvetődik a kérdés, hogy vajon hogyan reagált az aratóünnepek felélesztésére a hazai etnográfia, amely Darányi első rendeletének kiadása évében már közel tíz éve létrehozta tudományos egyesületét, a Magyar Néprajzi Társaságot és folyóiratát az *Ethnographiá*t. Ennek a kérdésnek a vizsgálata azért is szükséges, mert a *Budapesti Hírlap* 1901-es cikkét a néprajzi folyóirat is közölte.[663]

Darányi rendeletét, „melynek célja az aratóünnep ősi szokásának életrekeltése" volt, a néprajzi folyóiratban is elismeréssel fogadták, és a rövid cikk szerzője hangsúlyozta, hogy „e rendeletet nemes feladata értelmében bizonyára szivesen teljesítik földbirtokosaink." Szerzője azt is kiemelte, hogy annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy „miből áll az aratóünnep", az etnográfiának lenne a feladata, de mind a magyar, mind pedig a nemzetiségek aratóünnepéről kevés információval rendelkezik a tudomány.[664] Ennek megoldására, aratóünnepi szokások gyűjtésére buzdította a munkatársakat, majd a *Budapesti Hírlap* ünnepi összefoglalóját is idézte:[665]

> „A magyar ember a szemes termést *élet*-nek nevezi. Új buzából ha kisül az első kenyér: a magyar ember áhitattal nyúl hozzá s az élet e friss adományát imádság közt szeli meg, azzal a tudattal, hogy az élet adója megadta immár a mindennapit egy esztendőre. Az első *új kenyeret* – jó, gabona-kenyér, – rendszerint *akkor szelik meg, a mikor az aratást befejezik* s keresztben az őszi árpa, hatosba rakva a zab. Ilyenkor nagy csöndesség támad a mezőn. Kereszt alatt ül a számadó kepés, előtte két leány s körülte a munkásnép. A számadó öreg ember véknyabb fajta petrencerudra föltűz egy *koszorú*t, búzából módosan összekötött koszorút, inkább koronát. A lányok még virágot és *papírból való pántlikát* is kötnek rá. Az öreg ember akkor fölkél, fölemeli a búzakoronát: »Istennek hála. Megvagyunk.« Szétnéz mindenki a mezőn, a melyet annyi verítéke harmatozott bé. Ki-ki megnézi a holmicskáját, sarlóját, kaszáját, subafáját, megvan-e minden, ott-é a szekeren a többi más egyéb. Az öreg ember megszólal: »No, Isten segedelmével, atyafiak, induljunk.« Az alkony már leszállóban. Megindul férfi- meg asszonynép egymás mellett és egymás után. A gyerekek a kocsiban. *A fáradt emberek aztán nótába fognak.* Nem valami cifra újba, *becsületes régi nótába*, a mit az öregek is ismernek s úgy *mennek végig a dülő-utakon a gazda portájáig*. A míg mennek, fölúszik az égre a hold, a csillagok kigyúlnak: elszenderülőben a falusi világ, csak az ő nótázásuk hangzik. Az udvaron ott *várja őket a gazda a maga házanépével*, szives szóval, atyafiságos jóindulattal. A tekintetes asszony kezében jóféle mézes ital, a tekintetes úrében meg az új kenyér, a mit a tekintetes asszony maga dagasztott, maga sütött. Az *öreg arató elmondja a maga mondókáját*, hogy ím végezete vagyon az munkának, keresztben az élet, Isten

[663] Sz.n. 1901a. 5.; Kovács Á. 2002. 9–10.

[664] Sz.n. 1901c. 335.

[665] Sz.n. 1901c. 335. Kiemelések tőlem: V.G.

gondján ember munkája becsülettel rendbe jött, hát most már a felséges teremtő adjon mindnyájunknak pihentető nyugodalmat. *A gazda azután vendégekül látja a maga aratóit.* Az eperfa alatt a hosszú nagy asztalon nagy kondérba a habart kaszás leves, tálakban a pirosra sült bürgehús. Csapon egy ántalag bor. *A gazda is közéjük ül a lakmározóknak, meg az úrfiak is.* A *tekintetes asszony* nem, mert úgy illik, hogy *kiszolgálja a legöregebb aratót*, a kit bácsinak szólít s akinek *a lakoma után, a mikor fölzendül a muzsika, odaengedi a derekát s úgy megy vele táncba az udvaron*. A tekintetes úr is rakja, az úrfiak is, a kisasszony is. *Ezen az aratóünnepen a munkás és a munkaadó összeolvad a szeretet érzésében.* Atyafiaknak érzik magukat, a kiket egy föld tart el, az a föld, a melyet annyiszor vérükkel áztattak apáink. A nagy munka után így együtt vigadhat a magyar. A birtokviszonyok és a gazdasági helyzet megváltozása, a mely a munkás és a munkaadó pátriárkális, benső viszonyán ugyancsak nagy csorbát ütött, ezt a kedves, szivet fölmelegítő, ősrégi aratószokást kivitte a divatból (sic!).”[666]

Különleges lépés volt ez, hiszen azzal együtt, hogy a szakfolyóirat Darányi rendeletéről elismerően szólt és az aratóünneppel kapcsolatos „útbaigazításokkal” is megszólítva érezte magát, egyben állást is foglalt. Azáltal, hogy egy elképzelt szokásleírást közölt, amelynek létezését semmilyen tudományos gyűjtés nem támasztotta alá, gyakorlatilag meg is erősítette annak hitelességét. Bár a cikkszerző szerényen csak három leírásra tett utalást, a későbbiek során látható, hogy a folyóiratban annak indulásától kezdve 1901-ig több, aratóünnepekkel, aratószokásokkal kapcsolatos adat is szerepel. A közlések számát a millenniumi kiállítás előkészítése is befolyásolta, mivel a Magyar Néprajzi Társaság felhívást tett közzé, amelyben arra kérték az ország lelkészeit, tanárait, tanítóit, jegyzőit, hogy figyeljék meg a vidékük népéletének jellemzőit, és az azokról szóló leírásokat küldjék el a Társaság címére. Ez volt az indoka annak, hogy 1895-től nőtt az aratóünnepekről készült ismertetések száma. A leírásokat három témakörben várták: tárgyi néprajz, népszokások és néphit. Az aratáshoz kapcsolódó szokások gyűjtésére a *népszokások, ünnepek, mulatságok* tematikában hívták fel a figyelmet.[667]

---

666 Eredeti megjelenés: Sz.n. 1901a. 5.; Sz.n. 1901c. 335.

667 Hosszas előkészületek után, 1896. május 2-a és október 31-e között rendezték meg a budapesti Városligetben a magyar millenniumi ünnepség egyik fő látványosságának számító Ezredéves Országos Kiállítást. Ennek részeként készült el a Néprajzi Falu, amelynek létrehozásában a földrajz- és néprajztudós Jankó János is közreműködött. A rendezvény szerepe kettős volt: egyrészt a nemzeti kultúra megteremtésére, másrészt a saját népi kultúra bemutatására vállalkozott. Utóbbit erősítették a különböző népszokásbemutatók, amelyek keretei között a paraszti élet látványos és sokszínű elemeit vitték a Millenniumi Faluban és egyéb budapesti helyszíneken felállított színpadokra. A népszokásbemutatók között az abaúji és zempléni parasztok aratóünnepe is szerepelt. Ehhez részletesen lásd: Jankó J. 1897.; Kovács Gy. 1896. 253–272.; Balassa I. 1972. 572–591.; Dóka K. 2017. 34–51.; Sisa J. 2001. 46–50.

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy az *Ethnographiá*ban megjelent írások előtt is készültek összegzések aratószokásokról és aratóünnepekről: báró Prónay Gábor 1855-ben *Vázlatok Magyarhon népéletéből* című munkájában külön kitért az aratószokásokra.[668] Tíz évvel később Réső Ensel Sándor *Magyarországi népszokások* című gyűjteményében idilli aratóünnep-leírásokat közölt az Alföldről,[669] de utalt az aratás egri szokásaira is,[670] a székely kalákák között megemlítette az aratókalákákat,[671] de a svábok és a Zsitva-melléki tótok körében is jellemző hagyományokra is hivatkozott.[672]

A millenniumi ünnepségekre felelevenített és előadott abaúji ünnepről Borovszky Samutól az 1896-ban megjelent *Magyarország vármegyéi és városai* sorozat első kötetében találunk egy rövid leírást:

> „[a]z aratóünnep szintén általános. Az aratás befejeztével koszorut kötnek a marokszedő leányok, zeneszó és nótázás mellett beviszik a gazdának, a kinek birtokán arattak, s a ki megvendégeli őket. A mulatságot táncz fejezi be, rendszerint valamelyik munkás házánál, de egyes községekben a gazdánál. Felső-Vadászon és környékén *kepebál*nak nevezik a tánczmulatságot (sic!).”[673]

---

668 Prónay G. 1855. 9–10.

669 Réső Ensel S. [1862, 1867] 2000. 58. Madarassy László az *Ethnographiá*ban közölt pesszimista hangvételű cikket Réső Ensel Sándor gyűjteményével is összefüggésbe hozza. Szerinte a hiányos és elavult gyűjtemény átnézésének eredménye lett a borúlátó írás, noha Réső Ensel munkájának megjelenése előtt és után is születtek értékelhető szokásleírások. Madarassy L. 1928. 83.

670 Réső Ensel S. [1862, 1867] 2000. 129.

671 Réső Ensel S. [1862, 1867] 2000. 177.

672 Réső Ensel S. [1862, 1867] 2000. 245., 346.

673 Borovszky S. 1896. 393. Fontos reflektálni arra is, hogy nem az aratóünnep volt az egyetlen, amely a millenniumi ünnepségekre felelevenítésre került. A bemutatott Tokaj-hegyaljai szüret megrendezésére az országos bizottság elnöke, Dániel Ernő miniszter felkérésére Zemplén vármegye főispánja vállalkozott. Az ünnep felelevenítése azért volt szükséges, mert az 1880-as évektől Hegyalját ért filoxéravész a szőlővel együtt a szüreti ünnep szokását is majdnem eltüntette. 1895-ben, a készülő kiállításról megjelent cikk egy idilli szüreti mulatság leírását közölte: „jobb időkben a szüretelő munkások rendezték a gazdájok tiszteletére, a szüret végén. Óriás koszorúkat, vagy korona alakú mennyezeteket fontak szőlőgerezdekből és ágakból, ezeket zene és dalszó mellett vitték a gazda lakására. A szüretelők mind ünneplő ruhában voltak s magukkal vitték szerszámjaikat is. A gazda háza előtt a legmeglettebb munkás ékes dikcziót mondott s azután átadták a koszorút és koronát, a mit a gazda megint beszéddel köszönt meg. Erre azután nagy áldomás, megvendégelés,’ táncz és nótázás következett, a min aztán a gazda városi vendégei is resztvettek (sic!).” Sz.n. 1895b. o.n. A szüreti mulatságok egységes képének kialakulásához, és a nem szőlőtermő vidékeken történő elterjedésükhöz az is hozzájárult, hogy Darányi 1901-

Ha mindez nem lett volna elég, 1901-re már megjelent Az *Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* című nagyívű munka hét kötete, amelyben Baksay Sándor a Mecsek környékéről, Platthy Adorján Heves, Benedek Elek pedig Udvarhely megye területéről közölt aratószokásokról készült leírásokat.[674]

A szakemberek és helyi értelmiségiek további hosszabb-rövidebb beszámolói mutatják, hogy az ünnepnek valóban nem volt egységes menete, de az ország több pontján is maradtak fenn róla adatok: Nagy József az Árva megyei tót népszokások között ír aratószokásokról:

> „Az aratás bevégzésekor annak, kinek sok földje van és az aratáshoz másokat is napszámba fogad, itten is szokás a gabonából koszorut fonni, a melyet éneklés közt hoznak haza és a koszoruvivőt vizzel megöntözik. A gazda szekéren addig el nem hagyja az udvarát, mig a felesége a kocsit szentelt vizzel meg nem öntözi. Ő maga pedig az ökrök vagy lovak előtt ostora nyelével egy keresztet csinál (sic).”[675]

Ugyanebben az évben Kiss Áron, a tornyospálcai babonák ismertetésekor közli, hogy „a kenyeret csak Isten áldása névvel említik, azt elejteni vagy véletlen rátaposni nagy bűn. Aratás után az új termésből sült kenyeret a fején keresztül teszi a szájába, hogy sok újat érjen.”[676]

Pápai Károly a palóc faház bemutatásakor említi meg, hogy „általános az asztal felett a függő petroleum-lámpa; néhol ott függ a buzakalászból készült koszoru, melyet az aratásból hoznak haza (sic).”[677]

Istvánffy Gyula 1894-ben a női termékenység, a gyermekáldás elősegítésére irányuló babonák kontextusában utal arra, hogy „az aratásra menő anya vigyen magával egy tyúktojást s adja azt olyan nőnek, a ki már több gyermekét elvesztette, akkor a többi életben levő nem fog kicsi korában elhalni.”[678]

Herrmann Antal az erdélyi szászok aratáshoz kapcsolódó szokásai között emeli ki, hogy

---

ben, az aratóünnepek mintájára „a szüreti ünnepek régi, szép szokását” is fel akarta eleveníteni. Most nem célom a szüreti mulatságok részletes bemutatása, de arra mindenképpen utalni szeretnék, hogy a 19. század végén – 20. század elején felélesztett szüreti bálok idejüket és szimbolikájukat tekintve a szürethez kapcsolódtak, de a tisztségviselők elnevezése és feladatai a korábbi céhes rendszer hagyományainak tovább élésére utalnak. Sz.n. 1901d. o.n.; Erdész S. 1988. 87.; Papp Á. 2016. 20.

674 Madarassy L. 1928. 83.

675 Nagy J. 1891. 85.

676 Kiss Á. 1891. 252–253.

677 Pápai K. 1893. 27.

678 Istvánffy Gy. 1894. 342.

„egy marék kalászt aratás után a szántón hagynak, hogy a jövő esztendőben a zivatar kárt ne tegyen a vetésben. Épen ezen alapszik a Magyarországon mindenütt divatos szokás, hogy az aratás befejezése után énekelve vonulnak annak az udvarába, a kinek az aratását befejezték, és itt egy kalász-koszorús aratónőt vizzel leöntenek. […] A Biharmegyei magyar néphit szerint, ha valaki a sarlót a szobában viszi, nagy esőzés lesz aratáskor. […] Nemcsak a boszorkányperekben, hanem a mostani magyar néphit szerint is a boszorkányok Szt.-György-éjjelén a mezők harmatát fazekakba gyűjtik, hogy az aratást megsemmisítsék, és az esőt tetszés szerint előidézhessék [sic].”[679]

Kolumbán Samu dévai tanító a hosdátiak népszokásánál jegyzi meg, hogy náluk is divat aratás végén a koszorúhozás, amely a lozsádiak hagyományával azonos módon történik.[680]

Kovács Bálint a Háromszék megyei Zágon község szokásairól szóló írásában emlékezik meg aratási szokásról:

„Aratás végeztével a kalászból és a búzavirágból kötött koszorút a tréfát és bolondozást leginkább szerető arató fejére teszik, ki kurjongatva megy az utczán végig, s igyekszik kikerülni az innen is, onnan is rázudított kártyavizet. De bizony mire a gazda lakására ér, tetőtől talpig csuronvíz lesz. Jutalomképen a koszorút vivőt kínálják először pálinkával: neki van joga először a tálba nyúlni és áldást mondani a gazdára és háza népére (sic!).”[681]

1896-ban Jankó János a sokácok aratóünnepéről jegyzi meg, hogy

„egyszerűbb (…) mint a szerbeknél; oka a szegénység; de meg a sokacz soha nem volt földművelő nép! Aratás befejezte után az egyik fiú fejére buzakalászból font koszorút tesznek, s úgy mennek haza; a kik a fiút otthon fogadják, vízzel lelocsolják, e koszorút pedig elteszik s új vetéskor a többi mag közé keverik, hogy termés jó legyen. A locsolásnál ez a felköszöntő: »élj, légy egészséges s legyen termékeny évünk (sic!). «”[682]

Gál Kálmán a Nyárád melléki kalákák szokásánál az arató- és kapálókalákákról ír részletesen: a kalákák időpontjának kihirdetését két legény végzi, akik az egész falut bejárva – a haragosukat kivéve – mindenkit meghívnak a közös munkára.

„A meghatározott nap délutánján (csordahajtás után) a két vőfély két czigánymuzsikussal egyik falu végén elkezd rikoltozni, kiabálni muzsikaszó mellett (…)

679 Herrmann A. 1895. 200., 201., 205.
680 Kolumbán S. 1895. 218.
681 Kovács B. 1895. 397.
682 Jankó J. 1896. 161.

> és ezen kiabálás, muzsikaszó mellett végigmennek a falun. (…) A munkában aztán fiatal legény és lány egymás mellett dolgozik, egy kévébe aratnak, a lány köti a kötelet, a legény beköti a kévét és ugyancsak folyik a verseny, mert a vőfélyek és a többi fiatalok megfigyelik, hogy ki miként és mennyit dolgozik. S szégyen érné a lustálkodókat, mert azután a gúny és tréfa czéltáblájává lennének. Estére elvégzik az aratást vagy kapálást, mert 100 munkás is dolgozott e délután. Jutalmul aztán vacsora után egy-két óráig még tánczolnak, de az igazi jutalom csak két hét múlva lesz, a mikor a czigányok N uram kalákásainak egy egész délután fognak muzsikálni. E kaláka főleg aratáskor bizonyul hasznosnak, mikor a búza már-már elért és egy délután az egészet kalangyákba lehet rakni. Az aratástól elmaradhatatlan a koszorúvivő, különösen akkor, ha jó búzatermés volt abban az esztendőben. Mikor ugyanis az aratást elvégzik, a gazda lánya vagy szolgálója és az arató asszonyok déli nyugváskor szép nagy koszorút kötnek búzakalászból és közbe-közbe belefonnak georgina és más kerti virágokat is. Este aztán rendesen egy fiatal legény a fejére teszi és a falun végig, a míg haza nem érnek, nagy kiabálások, tréfa, lárma és bolondozás között hívják az otthon lévő háznépet, hogy sajtárral s egyéb vizes edénynyel jöjjenek s öntsék a vizet a koszorúvivő fejére. Ez igyekszik kikerülni a mindenfelől érkező vizet s annál ügyesebb, minél kevésbé vizes, de ez ritkán történik; mert mire a gazda lakására ér, egészen lucskos lesz. Itt aztán első dolga, hogy úgy a mint van, megkerüli az asztag helyét, a mely most üres, de nemsokára ott foglal helyet a learatott Isten-áldás. Azután átöltözik s övé az első pohár pálinka, ő mond hálát Istennek, hogy oly bő áldást adott s azt megkímélte jégtől, elemi csapásoktól, s egyúttal áldást és egészséget kér továbbra is a gazdára és háza népére. E koszorú aztán rendesen felakasztva megmarad újig, vagy templomba viszik s ott Istennek szentelik (sic!).”[683]

Strausz Adolf a bolgár ünnepi szokások között említi, hogy „vacsora után a gyermekek az asztal alá terített szalmában szemet keresnek és a talált szemeket a vetőmag közé keverik, hogy bő legyen az aratás.”[684]

Az 1898 és 1901 között a folyóiratban megjelent aratóünnepekkel kapcsolatos adatok elszórtan fordulnak elő, és ezek között csupán néhány szokásleírás szerepel.[685] 1898-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya tárgygyűjtést kezdeményezett, és a gyűjteni kívánt tárgyak között az aratókoszorúkat is fel-

683 Gál K. 1896. 187.

684 Strausz A. 1896. 466.

685 Richter Magyar István tollából a felvidéki Németpróna és vidékének szokásleírásai között az alábbi adat olvasható: „[a] szántóföld ilyenkor a vígság tanyája. Tréfa, kaczagás, dal hangzik mindenfelé; ezzel könnyítik meg a nap égető hevében fáradozó aratók munkájukat (sic!).” Richter Magyar gyűjtéséből kiderül, hogy Németprónán és vidékén szokásban volt, hogy „aratás után az aratók a gazda bőkezűségéből áldomást isznak, a mikor is nagyon sok mérő gabonát kivánnak neki (sic!).” Richter Magyar I. 1898. 222., 224. Gy. Gömöri Ilona Platthy Adorján és Kürti Menyhért adataira hivatkozva az aratás végi áldomást Dél-Hevesben is jellemző szokásként említi. Gy. Gömöri I. 2010. 275.

sorolta.[686] Az adatok fokozatos ritkulásához valószínűleg az 1897-től rendszeres aratósztrájkok is hozzájárultak.

Az összegyűjtött közlések jól mutatják, hogy az ünnepnek sem tájanként, sem országszerte nem volt egy általános formája. Az ünnep nagysága függött a földbirtok méretétől is, és csak a béraratók körében volt általános, a maguknak aratók nem szerveztek aratóünnepet. Körükben is kialakultak ugyan spontán szokások, mágikus jellegű cselekvések, de ezek nem voltak látványosak.[687] A rendelet hatására megrendezett aratóünnepek átveszik majd a koszorú, a koszorúátadás, a felvonulás és az áldomás elemeit, de a több helységből is ismert vízzel való leöntés például kimarad. Kovács Ákos és Gy. Gömöri Ilona néprajzkutatók is kiemelik, de az *Ethnographiá*ban közölt adatok is alátámasztják, hogy a leírásokban közölt esetek és a miniszteri rendelet hatására megrendezett ünnepek koreográfiája között kevés volt a hasonlóság.[688] Mivel Darányinak határozott célja volt az aratóünnepekkel, ezért elengedhetetlen volt, hogy azok jól szervezettek legyenek, és a közvetíteni kívánt mondanivalót világosan kifejezzék. Ilyen körülmények között az ünnepnek csak azok az elemei voltak fontosak, amelyek a munkaadó és a munkások közötti jó viszonyt erősítő szimbolikus gesztusokra épültek.

Az 1901-es dobozi aratóünnep és annak hatása

Darányi rendeletének kiadását követően az első aratóünnepet a tizennégy éves Károly Ferenc József herceg, a későbbi IV. Károly magyar király tiszteletére, a Békés megyei Dobozon rendezték meg. A herceg július 16-án érkezett Budapestre, majd innen indult országjáró körútjára.[689] A fővárosban nem is időzött sokáig, másnap már Békéscsabára ment, ahol néhány napig vadászott.[690] Ezután érkezett meg Dobozra, ahol Wenckheim Dénes gróf látta vendégül, aki Darányi rendeletének hatására elsőként újította fel az aratóünnepeket.[691] A dátumokból kitűnik, hogy a július 12-én nyilvánosságra került rendelet és az első aratóünnep megszervezése között alig egy hét telt el. Minden bizonnyal Darányi és Wenckheim is tudtak a herceg látogatásáról, ezért tudatosan időzítették az ünnep első megrendezését ehhez az eseményhez.

A herceg tiszteletére megrendezett ünnep célja az volt, „hogy közelről lássa a mi népünket". Az viszont nem volt mindegy, hogyan jelenik meg ez a „nép" a herceg előtt, aminek a megfelelő reprezentációja a későbbi évtizedek ünnepi

686 A M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya 1898. 332.
687 Madarassy L. 1928. 89.; Gy. Gömöri I. 2010. 276.
688 Kovács Á. 2002. 9.; Gy. Gömöri I. 2010. 275.
689 Sz.n. 1901e. 5.
690 Sz.n. 1901f. 5.
691 Sz.n. 1901g. 6.

alkalmain is fontos elemként mutatkozik majd meg. Emellett bizonyítja azt, hogy a gondoskodó állam szerepének hangsúlya, a problémákkal teli vidéki társadalmat nótáskedvűnek, idillinek bemutató gyakorlata korábban is tudatosan alkalmazott stratégia volt az ünnepek szervezőinél.

Wenckheim Dénes tehát elsőként váltotta valóra Darányi álmát. A gróf az országban talán egyedülállóan bőséges búzatermést, majd az aratást és a cséplést is megmutatta a hercegnek. A fiatal uralkodó elbűvölve hallgatta a „tarkaruhás marokszedő leányok nótáit", a munkagépek pedig lenyűgözték. Délután a dobozi erdőben került sor az aratóünnepre. Az aratónép a Doboz melletti fűszegi majornál gyülekezett, és onnan vonultak a Rika-tanyára, ahol az uraság várta őket. A herceg a grófi család társaságában nézte végig a menetet. A meghívott grófkisasszonyok ülve, mögöttük a férfiak állva követték az eseményt.[692]

A népszínművek világát idéző, látványos felvonulásról a *Budapesti Hírlap*ban külön kiemelték, hogy a

> „nép maga rendezte az ünnepet. (…) Maksár, Rudolf-major és Füszeg intézői összeszedték népüket s maguk is elbámultak, hogy műveltek ezek. Aranykalásszal, zöld levéllel, búzavirággal és nemzetiszín pántlikával pompás, tarka-barka és mégis harmonikus díszt adtak a hatalmas menetnek. A lányok egy hét óta éjjeli nyugalmukat áldozták a díszítésnek, learattak egy egész virágerdőt, fölhasználtak négyezer méternél több pántlikát… volt is látszatja."[693]

A menetben tizenöt négyökrös szekér vett rész, az ökrök szarván nemzetiszínű szalagokkal, amelyiknek nem volt kolomp a nyakában, arra koszorút akasztottak. Az ünnepen a zenét rezes banda szolgáltatta, a Rákóczi-indulóval indították el a menetet. Őket nótázó leányok és legények követték, a banda után kaszás legények és gyűjtők haladtak felpántlikázott eszközeikkel a kezükben. Az egyik szekér kenyérrel volt megpakolva, a másikon az esti vacsora főzéséhez használt bográcsokat vitték, a harmadikon a vizes hordókat szállították. Egy-egy gazdaság előtt köszöntötték azok vezetőit. A földesúr egy kalászból font koronát kapott, amelyet egy öreg gazda és négy legény emelt magasra. Az uraság húga, Stefánia grófné egy kalászkoszorút kapott, a harmadikat, egy kalászból készült királyi koronát fehér vesszőből font tálcán adták át a hercegnek. A menetben nyolcszázan vettek részt, közülük ötszáz aratómunkás, a többi majorsági cseléd volt. A felvonulás az erdőben ért véget, ahol két ökör húsából főtt paprikást és bort kínáltak a vendégeknek. A békéscsabai cigányzenészek szolgáltatták a zenét, a vacsora alatt elhúzták a Hunyadi Lászlót és a Bánk bánt. A vendégek csárdást jártak, a herceg társasjátékot és katonásdit játszott a grófkisasszonyokkal és az ifjú grófokkal.[694]

---

692 Sz.n. 1901h. 5.
693 Sz.n. 1901h. 5.
694 Sz.n. 1901h. 5.

A dobozi aratóünnepet a néhány nappal korábban, a *Budapesti Hírlap*ban, majd az *Ethnographiá*ban is közölt szokásleírás elemeiből valósították meg. Az ünnep a nemzeti kultúra minden elemét magába sűrítette, de nem csak ezért maradt sokáig emlékezetes a résztvevők számára: Wenckheim gróf azon túl, hogy aktívan részt vett az esemény megszervezésében, gazdagon megvendégelte az ünneplő munkásokat, de bőkezűen fizetett is nekik. Így az aratóünnepben résztvevő munkások kétezer korona jutalmat kaptak azért,[695] mert segítettek megvalósítani egy *kitalált hagyomány*t, amely még csak nem is róluk szólt.

Az esemény jelentőségét, valamint a reprezentáció fontosságát az is mutatja, hogy Wenckheim grófot az sem akadályozta meg nagylelkűségében, hogy az ünnep előtt két nappal a póstelki uradalmában tűz pusztított, és emiatt húszezer koronás kár keletkezett.[696]

A Wenckheim gróf által megrendezett ünnep azáltal, hogy egy prominens személyhez is kapcsolódott, a helyi, a városi és a fővárosi lapokban is nyilvánosságot kapott, így a későbbi aratóünnepek számára is mintaként szolgált.[697]

A dobozi ünnep példájára szervezték meg néhány hét múlva pl. a gyulavári és a kétegyházi aratóünnepet is. Mindkét eseményen részt vettek a községek elöljárói. Az ünnep felvonulással kezdődött: ugyanúgy megjelentek a négyökrös szekerek, a nemzeti szalaggal díszített korona formájú koszorúk, a búzakévék és a felpántlikázott aratási eszközökkel vonulók. Őket követték a vígan daloló leányok, majd a felvonulás egy árnyas helyen ért véget, ahol megvendégelték a munkásokat. Ezt a hajnalig tartó mulatság követte.[698]

Nem minden napilap volt megelégedve az ünnep lebonyolításával. A baloldali Magyar Szociáldemokrata Párt lapja, a *Népszava*, amelyben már Darányi rendeletéről is kritikus hangvételű cikk jelent meg,[699] a dobozi ünnepről is elmarasztalóan szólt. A cikk írója külön kiemelte, hogy az ünnep a hercegről, a grófokról és a grófkisasszonyokról szólt, és fő célja a „butítás" volt.[700]

A Szociáldemokrata Párt nem támogatta az ünnepet, olyan eseménynek tartotta, amely megakadályozza a szocialista eszmék vidéki terjedését.[701] Ahogyan az *Alkotmány* című katolikus lap is rámutatott,

---

695 Sz.n. 1901i. o.n.

696 Sz.n. 1901j. 8.

697 Sz.n. 1901g. 6.; Sz.n. 1901h. 5.; Sz.n. 1901k. 5.; Sz.n. 1901l. 5.; Sz.n. 1901m. 1174.; Sz.n. 1901n. 4.; Sz.n. 1901o. 4.

698 Sz.n. 1901p. o.n.; Dombi L. 1901. o.n.

699 Sz.n. 1901q. 2.

700 Sz.n. 1901r. 2.

701 Sz.n. 1901s. 2.

„[s]zociális szempontból különösen most, a szocializmus beteges terjedésének idejében nagy, lehet mondani rendkívüli hatása és mély jelentősége van az aratási ünnepek felelevenítésének. […] És akkor, amikor az Alföld szociális forrongásának lecsillapításáról van szó, jön egy üdvös újítás, a hajdani aratási ünnepek felelevenítése. Mit jelent ez? Fontos, igen fontos orvosszert az agrárszociális mozgalom gyógyítására. […] Ebben az elismerésben, ebben a munkás és úr közös vigasságában van jórészben megoldva a szociális kérdés és ezt a megoldást szolgálja kiváló mértékben az aratási ünnepély."[702]

A sors iróniája, hogy néhány évtizeddel később a baloldali politikai pártok ugyanezt az ünnepet fogják kisajátítani.

Wenckheim gróf példáját követve és az 1901-es rendelet hatására több földbirtokos is aratóünnepet rendezett munkásainak. Az uradalmak azért voltak kiváló terepei az aratóünnepek megszervezésének, mert egy-egy aratás alkalmával nagy számú közösség dolgozott együtt, így elég ember verődött össze a látványos ünnepségek megszervezésére. Voltak olyan települések, mint a Vas megyei Ság, ahol már korábban is ittak áldomást az aratás befejezése után, de Illés Péter utal arra, hogy ezt a szokáscselekvést Darányi rendeletének hatására mégiscsak továbbgondolták, és a sági aratóünnep is alkalmazkodott az 1901-es mintához. Az ünnepség rendezőjét, Remete Dezső uradalmi segédtisztet pedig külön megdicsérték. A Vas megyei sajtó 1906-ban már régi magyar szokásként emlékezett meg az ünnepről, amely arra is kiváló volt, hogy a nyugati országrész magyarosító politikájában is felhasználják. Így történhetett meg, hogy a ma ausztriai Rőt német ajkú lakossága magyar jelmezeket készíttetett és csárdást tanult az ünnepre.[703]

Több helyen viszont nem volt hagyománya az ünnepnek, így az is gyakori volt, hogy olyan események kerültek be annak struktúrájába, amelyek teljesen idegenek voltak: tűzijáték, szavalóverseny, szépségverseny, de a Darányi rendeletében megfogalmazott események, mint a cselédek negyvenévi szolgálat utáni kitüntetése, és a munkások közötti felbújtók elleni fellépés propagálása is újdonságként jelentek meg. A kitüntetett munkásoknak Darányi saját kezűleg aláírt oklevelet és érmet küldött, de például Esterházy Mihály alsó-jattói uradalmában Rovara Frigyes jószágigazgató egy-egy szép ezüstórát és pénzjutalmat adott át a több mint negyven éve szolgáló munkásoknak.[704]

A megrendezett ünnepekről a helyi és az országos sajtóban is beszámoltak, így kiderül, hogy Monarchia-szerte próbáltak az uradalmak és a gazdakörök tagjai is

[702] Sz.n. 1901t. 1–2.

[703] Illés P. 2008. http://www.vasiszemle.hu/2008/06/illes.htm (Utolsó megtekintés: 2025. április 2.)

[704] Sz.n. 1901u. 6. 1906-ban Andrássy Gyula gróf birtokán is kitüntették Mizi András cselédet, aki akkor 52 éve szolgálta hűségesen az uradalmat. Az idős cseléd díszoklevelet és száz korona jutalmat kapott. Sz.n. 1906e. 1677.

eleget tenni Darányi felhívásának: a Trencsén megyei Kocsócon Rakovszky Antal, a gyulavári uradalmában Salgó József, a ludasi birtokain Gosztony Kálmán, a boldvai gazdaságban Eckstein Fülöp, a somogyvári uradalmában gróf Széchenyi Imre, a szomolányi uradalomban gróf Pálffy József, a csiliz-radványi birtokán gróf Bethlen Antal, az alberti uradalomban pedig gróf Szapáry István szerveztek aratóünnepeket és vendégelték meg a munkásokat.[705] Az aratóünnepek megrendezésének láza azzal is összefüggésben állt, hogy Darányi bekérte azoknak a gazdáknak a névsorát, akik eleget tettek a rendeletben leírtaknak. Így nem csoda, hogy az uradalmak tulajdonosai akarva vagy akaratlanul, de megpróbáltak alkalmazkodni a miniszteri előíráshoz, egyben hozzájárultak egy kitalált hagyomány éltetéséhez.[706]

Az aratóünnepek programjának változása: az új kenyér és a színdarabok

Aratóünnepeket a városi polgárság tagjai és a politikusok is egyre gyakrabban szerveztek vidéki birtokaikon. Így történt ez Nagy-Bölöny József politikus, a kolozsvári Nemzeti Színház intendánsának szilasi birtokán is, ahol Nagy-Bölöny „minden rendezői talentumát fölhasználta, hogy az ünnep minél szebb és felejthetetlenebb legyen." Az aratómunkások mellett olyan előkelő vendégei voltak az ünnepnek, mint Tisza Kálmán, gróf Tisza István vagy Barcsay Domonkos politikusok. Az ünnepen énekek, szavalatok hangzottak el, de tűzijáték is szerepelt a látványosságok között. Az este során *magyaros* vacsorát szolgáltak fel és a vendégek az aratóbálban hajnalig mulattak.[707]

Az 1901-es *Budapesti Hírlap*ban megjelent cikknek van még egy jellemzője, amely a későbbi aratóünnepek programjában is szerepet kap majd. Kovács Ákos felhívja a figyelmet, hogy az aratóünnepek kontextusában ebben a leírásban jelenik meg először az *új kenyér* kifejezés, amely a későbbi évtizedek során is központi funkciót tölt be: „[a]z udvaron ott várja őket a gazda a maga háznépével, szívós szóval, atyafiságos jóindulattal. A tekintetes asszony kezében jóféle mézes ital, a tekintetes úrében meg az *új kenyér*."[708]

Kovács Ákos Bálint Sándor kutatásaira hivatkozva összefoglalja, hogy az új kenyér tisztelete a 16. századig, az apostolok oszlása néven fennmaradt, július 15-én megtartott, majd a tridenti zsinat által eltörölt egyházi ünnepre vezethető vissza. Bálint kiemeli, hogy ezen az ünnepen az új kenyér megáldása, az aratókoszorúk készítése és a kévék templomi megszentelése is szokásban volt. Azt nem tudni, hogy a fővárosi újságban közölt szokásleírás milyen megfontolásból használta

705 Sz.n. 1901v. 1277.; Sz.n. 1901w. 1414.
706 Sz.n. 1901x. 1252.
707 Sz.n. 1901y. 6.
708 Sz.n. 1901a. 5.; Kovács Á. 2002. 9–10.

a kifejezést vagy tisztában volt-e annak egyházi hátterével, de a gabona megáldása a 20. század elejétől az aratóünnepek menetébe is bekerült.[709]

Tanulságos megemlékezni néhány szóban az 1902-ben Karádon (ma Tiszakarád) megrendezett aratóünnepről, amelyről a *Vasárnapi Ujság* is tudósított. A Mailáth József uradalmában tartott ünnep az 1901-es dobozi mulatság mintájára szerveződött, és egyik legfontosabb célja az volt, hogy az uradalom „újjászületését, termővé tételét" hangsúlyozza: a különböző talajjavítási munkáknak és a csatornázásnak köszönhetően a föld gazdag búza- és repcetermő területté vált, dús termést hozott. Az aratásra Heves megyéből érkeztek munkások,[710] akik a hosszú és fárasztó munkát aratóünneppel zárták. Az aratók felvonultak, élükön a zenekarral, amely a Rákóczi-indulót fújta, utánuk a férfimunkások majd a marokszedő lányok, azután pedig hatökrös szekerek következtek, amelyek a búzakalászból és mezei virágokból font koszorúkat tartó lányokat szállították. A vidám menet énekszóval érkezett meg az uradalomban felállított sátorhoz, ahol megvendégelték őket. A cikk külön kiemeli, hogy az uradalom földjének javítása nemcsak a tulajdonosának ad biztos megélhetést, hanem sok munkáscsaládnak is biztosítja majd a napi betevőt. Az újítás ilyen szintű hangsúlyozása a munkások számára a kiszámíthatóság, a biztos megélhetés lehetőségét akarta kidomborítani, ezzel elterelve a figyelmet a korábbi sztrájkok okairól.[711]

A századfordulón felélesztett aratóünnepek néhány évvel később nemcsak az új kenyér szimbólumával gazdagodtak, hanem a korábban a szabad ég alatt, árnyas erdőkben megtartott mulatságok több helyen a falusi csárdákba tömörültek. Egyre gyakrabban fordult elő az is, hogy az uradalmak vezetői helyett a helyi egyesületek is táncmulatsággal egybekötött aratóünnepeket szerveztek. Az ünnepek vidéken is folyamatosan változtak, és egyre többször jelentek meg az ünnepi struktúrában az aratáshoz egyáltalán nem kapcsolódó szokáselemek.[712] Ebben az időszakban polgári hatásra különböző színdarabok is megfigyelhetők az ünnepi programok részeként.

A már említett Bölöny József szilaspusztai birtokán 1901-től minden évben megrendezték az aratóünnepet, amelyeken rendre megjelentek politikusok és a kor hírességei is. Érdemes felidézni az 1908-as ünnepet, amelyen Komlóssy Emma népdal- és operetténekesnő is részt vett. Miután megtudták a fiatal lányok és legények, hogy énekes, egy rögtönzött előadásra kérték fel. Az előadás végén

---

709 Kovács Á. 2002. 11.

710 A 11, 876 holdas karádi uradalomról Borovszky Samu is kiemeli, hogy Gróf Mailáth József tulajdona volt, amelyre Heves, Bihar és Arad megyékből érkezett a munkaerő. Borovszky S. 1896. 393.

711 Sz.n. 1902c. 566–567.

712 Illés P. 2008. http://www.vasiszemle.hu/2008/06/illes.htm (Utolsó megtekintés: 2025. április 2.)

Komlóssyt nem tapsolták meg. A csalódott primadonnának Bölönyék magyarázták el, hogy a szilasi pusztán akkor még nem tudták, hogy az előadás végén tapsolni kell. A tanulságos történet jól mutatja, hogyan került be egy-egy előadás az aratóünnep menetébe, és azt is, hogy a vidéki embereket, akik eredendően az ünnepen a szórakozás, a tánc miatt vettek részt, meg kellett tanítani közönségként viselkedni.[713]

További változást fedezhetünk fel az ünnepségek időpontjának kiválasztása során is. Már ebben az időszakban is megfigyelhető, hogy az augusztus 20-ai Szent István király nap programjaihoz kötődve rendeztek aratóünnepeket. Ezt az Országos Nemzeti Szövetség és az Országos Magyar Gazda Egyesület kezdeményezte 1905-ben. Ennek hatására több uradalom is ezen a napon szervezte meg az aratóünnepet.[714]

Már a 20. század eleji adatokból is látható, hogy az aratóünnepek a vidéki társadalom krízisének elfedését és a társadalmi rétegek közötti szakadékok áthidalását szolgálták. A helyi és országos lapokban megjelent leírások tovább erősítették a vidéki életről kialakított nosztalgikus, romantikus képnek a tovább élését, ahol a legmegerőltetőbb és sokszor emberáldozatot követelő aratást is nótaszó közepette végezték.[715] Ezt a sztereotípiát tovább erősítették a „régi arató-ünnepekről" megjelent ábrázolások, amelyek a városi polgárság számára a gondtalan, magyaros ruhába öltözött parasztság képét közvetítették.[716] Az ünnep újrateremtése tehát egy konfliktushelyzet lezárását és elfedését szolgálta. A 20. század elején újra kitörő aratósztrájkok azonban arra engednek következtetni, hogy a felélesztett ünnep nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.[717]

---

713 Sz.n. 1908a. 12. 1913. augusztus 16-án a program az egyik díszvendég, Herczeg Ferenc író *A Gyurkovics lányok* című vígjátékának előadásával is bővült. Bihari lányok és asszonyok, politikai és vármegyei előkelőségek közösen, Bölöny József rendezésében, Bihari Ákos színész útmutatásait követve mutatták be a darabot. Egy héttel később a *Pesti Hírlap* a színdarab szereplőinek névsorát is közölte: A Gyurkovics-lányokat Hajdu Emmy, Domokos Ica, Balásházy Erzsike, Molnár Jenőné, Hartmann Toncsi, Rózsa Valéria és Domokos Erzsike játszották. A mama Cziby Rózsika. A férfi szereplők: Nagy Ákos, Nagy Aladár, Gede István, Fibi Károly, Balla István, Molnár Árpád. Sz.n. 1913. 4.

714 Sz.n. 1905a. 18.

715 A korabeli sajtó számos leírást közölt arról, hogy aratás közben a munkások közül sokan napszúrást kaptak, amibe legtöbbször belehaltak. Sz.n. 1895c. o.n.

716 Jó példa erre: Sz.n. 1901z. 461–462.

717 Károlyi Mihály gróf pálmatori, Wenckheim gróf szőllősi, és a Justh-féle pusztaszenttornyai uradalomban egymás után adtak hangot a munkások a követeléseiknek. A helyzet súlyosságát mutatja, hogy ebben az évben a Nagykanizsa melletti Szepetnekpusztán sztrájkoló nyolcvan barcsi aratómunkást letartóztatták és 14–14 nap elzárásra ítélték őket, azonban a kanizsai fogház befogadóképessége miatt csak

1913-ban Dél-Hevesben a kirobbant aratósztrájkok hatására a helyi sajtóban már gúnnyal nyilatkoztak az aratóünnepekről:

> „[f]ölszallagozott legények búzavirággal díszített kalászkorút hoztak a földesúrnak, a földesúr pedig vendégül látta az egész falut, az öreg udvarház udvarán szólt a muzsika és röpködő kurtaszoknyás paraszlányok táncra perdültek a jókedvűen kurjongató parasztlegényekkel… Vajjon voltak-e ilyen idők egyáltalában? Ma aratóünnep helyett egyre sűrűbben hangzik az aratósztrájkok harci lármája, nehéz hinni ezeknek a szelíd kedélyű íróknak, kik oly gyönyörűn tudták rajzolni a jó úr és jó szolga viszonyát (sic!).”[718]

Egyre többször jelentek meg a munkások munkaidővel kapcsolatos követelései is, amelyek mögött a politikai vezetés a szocialisták lázítását látta. Minthogy a munkások nem kezdték meg az aratást, több helyen a katonaságot és az olcsóbb munkaerőnek bizonyuló rutén munkásokat mozgósították a mezőgazdasági munkára.[719] Vagy több helyen emberi erő pótlására aratógépekkel próbálták elvégezni az aratást.[720]

A miniszteri rendeletre felélesztett ünnep középpontjába, amely az egyszerű szokáselemekből kiindulva színjátékszerű eseménnyé vált, már ebben az időszakban is az élményfunkció került. Azáltal, hogy az aratóünnephez kapcsolták az új kenyér megáldását, a két dolog „ősi hagyományként” forrt össze, és ez a két elem a későbbi években is szorosan összekapcsolódott.[721]

Aratóünnepek a két világháború között

Az első világháború elhúzódó éveiben létfontosságú volt a közélelmezés biztosítása, amit a munkáshiány nehezített. A kormány elrendelte, hogy a tartalékos

két turnusban tudták letölteni büntetésüket. A sztrájk a munkabér és a munkaidő miatt robbant ki. A pénzbeli követeléseiknek eleget tettek, de a munkaidőt nem szabályozták reggel héttől este hat óráig. Sz.n. 1906a. 13.

718 Gy. Gömöri I. 2010. 284.

719 1906-ban a földművelésügyi miniszter értesítette a gazdasági egyesületeket, hogy sztrájk esetére készenlétbe állították az észak-magyarországi rutén munkásokat, akik közül ebben az évben hétezret szállítottak Mezőhegyesre és környékére. Sz.n. 1907. o.n.

720 Sz.n. 1906b. 5. 1912-ben a Tolna vármegyei Tamási járásban csendőröket és huszárokat vezényelt ki az alispán attól tartva, hogy sztrájkra buzdító „kóbor csapatok” járják a pusztákat és lázítják a munkásokat. Félelme beigazolódott, mert a következő héten ki is tört a sztrájk. Sz.n. 1912. 13.

721 Gy. Gömöri I. 2007. 327.

katonák szabadságolásával, a hadifoglyok munkába állításával kell pótolni az aratáshoz szükséges munkaerőt. Mindenki, aki tehette, idős, fiatal kivette részét az aratás nehéz fizikai munkájából. A háború első évei alatt még találkozunk kisebb és csöndesebb aratóünnepek megrendezésével, majd a világégés hosszúra nyúlt tragikus évei során már csak gondolatban és egyre erősödő nosztalgiával idézték fel a vidám mulatságokat.[722]

Az első világháború és a trianoni béke okozta sokk következményeképp az aratóünnepek a két világháború közötti időszakban jelentős változáson mentek keresztül. A trianoni döntés után az országtól nemcsak nemzetiségi, hanem döntően magyarlakta területeket is elcsatoltak, közöttük olyanokat is, amelyek közvetlenül kapcsolódtak az ország magyar területeihez. Ezek közé tartozott Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad környéke, délen Szabadka vidéke, északon Csallóköz és a Felvidék déli része.[723] Az elcsatolt területekkel nyersanyagforrások is elvesztek, de a feldolgozóipar jelentős része, amely Budapestre és annak környékére összpontosult, Magyarországon maradt. A gazdaság megroppanása, az alacsony termelékenység és az infláció munkanélküliséghez, az életszínvonal csökkenéshez vezetett.[724] Az igazságtalan döntés miatt érzett nemzethalál víziója és a revizionista törekvések hatására az aratóünnepeken a nemzeti szimbólumok úm. a magyaros ruha, a nemzeti színű szalagok, a *magyar kenyér*, valamint a lovasbandériumok váltak hangsúlyossá. Ezt láthatjuk az 1921. július 1-je és 3-a között Keszthelyen megtartott Helikoni Ünnepségeken is.[725]

Ebben az évben a Helikoni Ünnepségek első világháború miatt elmaradt centenáriumát szervezte meg a Kisfaludy Társaság támogatásával Festetics Tasziló.[726]

---

722 Sz.n. 1905b. 2.; Sz.n. 1915. 2.; Sz.n. 1908b. 7. Arra is volt példa, hogy az aratóünnep szokását a lövészárkokban is felidézték. Kovács Á. 2002. 15.

723 Romsics I. 2010. 141.

724 Ennek részletes összefoglalását lásd: Romsics I. 2010. 154–174.

725 Az ünnepséget először 1817-ben gróf Festetics György szervezte meg a helybeli gimnázium, a Georgikon és a zeneiskola tanulóinak. Az ünnepségek két évvel később, Festetics halálával megszakadtak, de a kor jeles költői és írói (Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám, Berzsenyi Dániel, Dukai Takách Judit) mindvégig részt vettek rajta. Az 1817 és 1819 között évente kétszer, – februárban, Ferenc császár születésnapján és májusban, a georgikoni vizsgák idején – megrendezett, „az új magyar kultúrtörténet csillogó fénypontjaként" emlegetett ünnepeken a kor híres írói és költői között a nyelvújítás körül kibontakozott vita is rendre előkerült. Az ünnepségeket elsősorban irodalmi összejövetelekként tartják számon, de a májusi ünnepeken a Georgikon végzős hallgatói is szerepeltek. A Helikoni Ünnepségek történetéhez lásd: Cséby G. 1998. 9–26.

726 Az ünnepség szervezésének ötlete Lakatos Vince keszthelyi premontrei tanártól származott, aki 1893-ban költözött Keszthelyre és ettől kezdve szívügyének tekintette az ünnepség feltámasztását. 1909-ben Festetics Tasziló segítségét kérte az ünnep

A herceg, aki ekkorra végleg a Balaton partjára költözött, sokat tett Keszthely fejlesztéséért. A városra úgy tekintettek, ahol a megcsonkított országban először, a magyar tenger partján indulhat el a fejlődés. Az ünnepségen írók, költők és politikusok is szép számmal jelen voltak, közöttük Horthy Miklós kormányzó is, akinek a tiszteletére aratóünnepet rendeztek. A menet a Georgikon majorjából indult, szereplői magyar ruhában vonultak fel, „mintha igazi magyar élet rohant volna be a faluról a városba." Elöl lovagolt a huszonöt lovas gatyában és piros mellényben, fokossal a kezében, egyik-másik ostort csattogtatva. Utánuk a virágokkal díszített ökrös szekerek következtek, rajtuk a vidáman mosolygó és integető, piros-zöld pruszlikos lányokkal. A koszorúk a következő kocsin voltak, az ötödik ökrösszekéren pedig a gazdászok bandája ült. A környékbeli parasztgazdák feldíszített szekerekkel fejezték ki falujuk háláját. A táncmulatság előtt átadták Horthy Miklósnénak és Festetics Ella grófnőnek a koszorúkat. Ezt balett, majd körtánc követte, az este mulatsággal zárult.[727]

Az aratóünnepeket, amelyek megvalósítását gyakran megakadályozták a helyi hatóságok, a magyarságtudat kifejezésére és megerősítésére szervezték meg az elcsatolt területeken, és az új országhatáron kívül rekedt magyarság számára – különösen a Gyöngyösbokréta mozgalom hatására – felértékelődött azok jelentősége.[728] Íme egy példa: az 1920-ban megalakult Országos Magyar Kisgazda, Földmíves és Kisiparos Párt, amely a trianoni béke után a Csehszlovákiában maradt magyar kisebbségek és főleg a gazdatársadalom érdekeit képviselte,[729] 1922. augusztus 27-én, Rimaszombaton megtartott ipari kiállítással összekötött aratóünnepéről a „gömöri magyarság ünnepeként" emlékeztek meg:

> „[a] gömöri aratóünnep a mai időkben sem tisztán aratóünnep. Önkéntelen, hogy demonstrációja a magyarságnak és figyelmeztető, intő kézmutatás arra az erőre, arra a munkára, amely nélkül államot elképzelni sem lehet. Impozáns óvás az ellen az elbánás ellen, amelyben az állam a magyar gazdát végzetes tévedéssel részesíti."[730]

megvalósításához, majd ezt követően írta meg levelét a Kisfaludy Társaság elnökéhez Beöthy Zsolthoz, aki támogatta Lakatos ötletét. Az ünnepségek szervezése elkezdődött, de megvalósítását a háború évei, majd a Tanácsköztársaság időszaka akasztotta meg. 1920-ban újra felvetődött az ünnepség megszervezésének a gondolata, amely végül 1921. július 1-je és 3-a között valósult meg. Tar F. 2004. 26–27.

727 Sz.n. 1921. 4.

728 Sz.n. 1929a. 15.

729 Simon A. 2016. https://adatbank.sk/lexikon/magyar-nemzeti-part-1/ (Utolsó megtekintés: 2025. április 8.)

730 Sz.n. 1922b. 4.

Az ünnepen, amelyet csak negyedszeri kérelem után engedélyeztek, a párt zászlaja alatt vonult fel a magyar gazdák „méltóságteljes, néma tüntetése".[731] Az aratómenet délután fél négykor indult el Rimaszombat utcáin, élén a lovasbandériummal. Őket a gazdák követték zöld zászló alatt, utánuk a zenekar vonult, majd a tizenkét, magyar ruhába öltözött aratólegény és marokszedő leány. A férfiak vállukon kaszával, a lányok gereblyével vonultak, végül az aratókoszorút hozták. Az ünnep az ipari és a földművesmunka szövetségét hirdette, és az ezeket jelképező kocsik és szekerek után iparosok és földművelők sokasága következett. A menetet kocsikorzó és lovasbandérium zárta. Az aratók menetét a városkertben N. Oros János gazda várta, majd G. Bacsó Gyula rimasimonyi kisgazda köszöntötte a résztvevőket. Az aratókoszorú átadása utána városkerti kaszinó helyisége elé vonultak, ahol megnyitották az ipari kiállítást. Annak megtekintése után táncmulatság következett, amelyen eljárták a gömöri csárdást.[732] Bár rendben lezajlott az ünnep, szeptemberben Adolf Rejtar rimaszombati rendőrkapitány az aratóünnepen felvonult lovasbandérium tagjait államellenes viselkedés vádjával bezáratta. Rejtar a „magyar nemzeti viseletnek magyar nemzeti színekkel való összekombinálását" kifogásolta, és kétnapi elzárással büntette a felvonuló legényeket.[733]

Mivel az emberek emlékezetében még élénken élt a világháború okozta élelmiszerhiány emléke, az aratóünnepeket az 1920-as évek elején kenyeres búcsúként, kenyeres ünnepségként is emlegették, és fő tartalmi elemükké a kenyéráldás szokása vált.[734] Az aratóünnepségekről több újságcikk is megjelent, amelyek közül a röszkei esetet bemutató írás jól mutatja az ünnep megújult szellemiségét. Röszke 1921. augusztus 20-án szabadult fel a szerb megszállás alól, így az első *magyar kenyér ünnep*ét ünnepelték meg az ifjúsági egyesület szervezésében. A röszkei ünnep a szentmise, a kenyéráldás majd a közebéd köré épült.[735] A kenyéráldás hatására az ünnep tehát egyházi rítusokkal is bővült, és szervezésében a katolikus egyház és annak szervezetei is egyre nagyobb szerepet vállaltak: az 1922. július 16-án Szeged öt helyszínén megrendezett aratóünnepek mindegyikén a vallási tartalmon volt a hangsúly.[736] Kovács Ákos a kenyéráldás szokásával és az ünnep idejének kiválasztásával kapcsolatban felveti azt a gondolatot, hogy az aratás közben megrendezett ünnepeken valószínűleg az előző évi lisztből sütötték az *új kenyer*et, így az a szertartások során idővel színpadi kellékké egyszerűsödött és elveszítette szakrális tartalmát.[737]

---

731 Sz.n. 1922b. 4.
732 Sz.n. 1922b. 4.
733 Idézi: Popély Gy. 2001 [1999]. 83.
734 Ennek részletes összefoglalását és bibliai vetületét lásd: Kovács Á. 2002. 12–14.
735 Sz.n. 1922c. 1–2.; Vastag J. 1996. 204.
736 Kovács Á. 2002. 17.
737 Kovács Á. 2002. 17–18.

A kenyéráldás mellett új elemként a *lovasbandériumok* felvonulása is bekerült az aratóünnepek elemei közé. A bandérium tagjai árvalányhajas kalapot, sújtásokkal kivarrt piros vagy zöld színű ezüstpitykés mellényt, és bő szájú, lobogó ingujjú felsőrészt viseltek.[738] A magyaros ruhát viselő felvonulók csoportjai és a menet egyre inkább a népszínművek idealisztikus világát idézte. Ezt a megváltozott látványvilágot sűrítette magába az 1926-ban Budakeszin, a Katolikus Ifjúsági Egyesület és Molnár Lajos iskolaigazgató-tanító segítségével megrendezett esemény is. Az ünnepen „lovasbandérium, magyarruhás aratók, marokszedőlányok kaszával, gereblyével, aratókoszorúval, magasra rakott búzakévés szekérrel rezesbanda muzsikája mellett" vonultak a templom elé. Ott Müller József prépost-esperes magyar és német nyelvű beszédet mondott, majd Ohnmüller Ferenc káplán segédlete mellett megáldotta az új termést.[739]

Ebben az időszakban jelentek meg az aratóünnepségek mellett az attól egyre függetlenebb helyi rendezvények és mulatságok is, illetve azt is megfigyelhetjük, ahogyan az ünnep az augusztus 20-ai Szent István nap eseményei közé is bekerül.[740] Jó példa erre az 1927. augusztus 20-án, szombat délután 3 órakor Bábolnán, az állami ménesintézetben megrendezett nemzeti arató-, lovas- és sportünnep is. A programban aratók felvonulása, hadiárva lovászfiúk lovasjátéka és díjugratása, leventék felvonulása, játéka, sportversenye és szabadgyakorlata, valamint fogatok bemutatása szerepelt. A számok közötti szünetekben katona- és cigányzene szólt, a résztvevőket a *buffet*-ben látták vendégül.[741]

Ehhez a jellemzőhöz kapcsolódik a Szeged Felsőtanyai Mezőgazdasági Egyesület 1927. július 17-én megtartott szokásos évi aratóünnepe is, amely a néhai Lázár György polgármester arcképének leleplezésével és az egyesület díszközgyűlésével is összekapcsolódott. Az ünnepség reggel tízkor kezdődött, amikor a részvevők az aratónéppel elindultak a szentmisére. A menetet a lovasbandérium vezette, utánuk a hatökrös búzásszekér és a gazdasági eszközöket kezükben tartó aratók vonultak. A mise utáni elnöki megnyitót követően elkezdődött az aratóünnep, amelyen szavalatok, továbbá ünnepi beszéd hangzott el. Utóbbi célja a hazaszeretet, az összetartozás hangsúlyozása, valamint a munkára buzdítás volt. A Mezőgazdasági Egyesület aratóeszközöket ajándékozott az aratómunkásoknak. A díszközgyűlés megnyitása a Himnusz eléneklésével kezdődött, ezt szavalat kö-

738 Kovács Á. 2002. 16.

739 Sz.n. 1926a. 8.

740 A korabeli színdaraboknak és operetteknek is kedvelt műsorszáma volt az aratóünnep. 1901-ben mutatták be a Népszínházban a *Teréz kapitány* című francia operettet, amelynek harmadik felvonását egy aratóünnepi jelenet és egy táncegyveleg tette látványossá. Sz.n. 1901aa. 4.

741 Sz.n. 1927. 9.

vette, végül Lázár György, Szeged-Felsőtanya nagy fejlesztőjének és támogatójának arcképét leplezték le.[742]

Az aratóünnepen felsorakoztatott bemutatók, programok sora az évek alatt tovább bővült; így például 1924-ben Nagysimonyiban a Hangya Szövetkezet aratóünnepét már a falu vendéglőjében szervezték meg, a programban pedig kabaré, hangverseny, amerikai árverés és tekeverseny is szerepelt.[743] Az 1929-ben a Gellérthegyen megrendezett Péter-Pál napi búcsún a gyermekszépségverseny, a mesedélután és az artisták mellett aratóünnepre is sor került, jól illusztrálva azt a körülményt, ahogyan a város és a vidék kultúrája összekapcsolódott, és az aratóünnep egy egyszerű műsorszámmá zsugorodott.[744]

A Faluszövetség hatása

A két világháború közötti aratóünnepek szervezésében nagy szerepe volt az 1920-ban létrejött Faluszövetségnek, amely „a falu, egyben a nép kultúrájának felkarolására és fejlesztésére alakult."[745] Célja az első világháború, majd a trianoni béke után megroppant falusi lakosság gazdasági, egészségügyi és kulturális fejlődésének támogatása, és egy alapvetően agrárközpontú ország identitásának megerősítése volt.[746] Már megalakulása évében csatlakozott hozzá a Tanítószövetség, ezzel megerősítve azt, hogy a tanítók is szerepet vállalnak a falusi kultúra „továbbfejlesztésében".[747]

A Faluszövetség tagjai a falu kulturális felemelkedését, a város és a falu közötti ellentét megszüntetését azért tartották fontosnak, mert úgy gondolták, hogy ezzel a falusi lakosság városi munkavállalása is csökkenthető. Az első világhá-

---

742 Az ünnepen elszavalták Pósa Lajos *Aratnak* és Móra Ferenc *In Memoriam* című költeményeit. Sz.n. 1927b. 4. Kovács Ákos további, az aratóünnepeken elhangzott szavalatokat is felsorol, így tudjuk, hogy a Szeged környéki aratóünnepeken ebben az időszakban hallhatták a *Telt kalász, Aratóünnep*, Papp-Váry Elemérné*: Hitvallás* (Hiszekegy), Kárpáti Piroska: *Üzenet Erdélyből*, valamint Szűcs László: *Hargita tövében* című verseit. Kovács Á. 2002. 16–17.

743 Illés P. 2008. http://www.vasiszemle.hu/2008/06/illes.htm (Utolsó megtekintés: 2025. április 2.)

744 Magyar Távirati Iroda Napi Hírek MNL-OL-K-428-a-205-1929-06-27.

745 Sz.n. 1920a. 33.

746 Falu Országos Szövetség (Faluszövetség) néven, 1920-ban alapították, első elnöke Rubinek Gyula politikus, 1919. augusztus 27-e és 1920. augusztus 15-e között földművelésügyi miniszter volt. Az 1896-ban megalapított Magyar Gazdaszövetséget olvasztotta magába, néhány évig Falu Országos Földmivesszövetség néven működött. A Faluszövetségnek létrejöttek a vármegyei és községi fiókjai. Folyóirata *A falu* című lap volt. 1938-tól elnöke Mayer János kisgazda politikus lett. Sz.n. 1938. 2284.

747 Sz.n. 1920a. 33.

ború pusztítása, majd a trianoni határok meghúzása óriási gazdasági és társadalmi problémákat vont maga után, amelyek a foglalkozásszerkezetre is hatással voltak, és a munkanélküliek számának ugrásszerű növekedését eredményezték. A szövetség létrejöttének idejére Budapest lakosságának legnagyobb részét az ott munkát vállaló falusiak tették ki, akik számára a városba költözés, a városi munkavállalás jelentette az egyetlen esélyt a falusi és mezővárosi nyomorból való kiszakadásra. Gyáni Gábor hangsúlyozza, hogy az 1930-as években az ipari munkásság egyharmadát azok az első generációs munkások adták, akiknek a szülei még földműlvelésből éltek. A képzettség hiányában városi munkavállalásra kényszerülők segéd- és betanított munkások lettek. A nyomor fogalma számukra sem volt ismeretlen, de az a reménytelenség, amely a falvakat ebben az időszakban sújtotta, kevésbé érintette a városi munkásságot.[748]

A Faluszövetség megalakulásától kezdve céljának tekintette a falu kulturális értelemben vett fejlesztését, és kihangsúlyozta: „[h]a talpra akarjuk állítani ezt az országot, a falura kell áthelyeznünk a nemzeti munka súlypontját." Fontos szerepet szántak ebben a munkában a háziiparnak, amelyről azt tartották, hogy a mezőgazdasági munkák szünetében megélhetést adhat a falusiak számára.[749]

A szövetség létrejöttének tehát fontos célja volt a vidékfejlesztés és az agrárnépesség munkakérdésének a megoldása. A szövetség 1920. augusztus 15-én Balatonfüreden megtartott nagygyűlésén Rubinek Gyula kiemelte, hogy a falu kulturális felemelkedését a falusi jólét és boldogulás megteremtésének céljaira kell fordítani, hiszen a „kultúrember minden körülmények között meg tudja teremteni a megélhetésének alapjait."[750] Ennek a missziónak megfelelően a szövetség 1920-tól országos vándorkiállításokat rendezett,[751] amelyeknek az egészségügyi helyzet, a gazdaság stb. bemutatása mellett része volt a falvak kulturális értékeire történő reflexió is.[752] Emellett a szövetség falusi és tanyasi kultúrházak építését is kezdeményezte és támogatta.[753]

1926-tól a Faluszövetség programjába vette a „régi" aratóünnepek országos szintű „meghonosítását." Ebből a célból az ünnep szervezését segítő útmutatókat adott ki, bennük az ünnepségen előadható programszámokkal, költeményekkel, előadásokkal.[754] A Faluszövetség a szervezés során a Szeged környéki ünnepeket

---

748 Gyáni G. [2001] 2006. 336.

749 Sz.n. 1920b. 184.

750 Sz.n. 1920c. 631.

751 Az első vándorkiállítást Hatvanban 1920. december 12-e és 19-e között rendezték. Magyar Távirati Iroda Napi Hírek MNL-OL-K-428-a-005-1920-12-12

752 A vándorkiállítás putnoki példája. Sz.n. 1922d. 40–46.

753 1926 júliusában a tiszasülyi tanyákon építettek kultúrházat a Faluszövetség támogatásával. Sz.n. 1926b. o.n.

754 Sz.n. 1926c. 9.

tartotta mintának, és nem titkolt célja volt a revíziós politika és a nemzeti öntudat támogatása. A szegedi aratóünnepekre történő hivatkozás oka az volt, hogy a Darányi-féle rendelet itt talált a legtöbb követőre, és ezen a vidéken rendezték meg a legtöbb aratóünnepet. A Faluszövetség számára az 1927-ben Szentesen tartott ünnep adta az ihletet, ahol a felvonulók Nagy-Magyarország virágokból, kalászokból elkészített képét vitték. A szövetség ezt továbbgondolva a Csonka-Magyarország bemutatását képzelte el kalászok és virágok felhasználásával, amelyet négy leány és legény jelmondatok kíséretében egészített ki Nagy-Magyarország képére.[755]

Az 1927-es év azért is emlékezetes, mert a Faluszövetség a fővárosi Szent István-napi ünnepi felvonulás megszervezésében is részt vett. Az ünnepi alkalomra falusiakat utaztattak fel Budapestre, akik népviseletben vonultak a Faluszövetség zászlaja alatt a Budai Várba. Az aratóünnepeken megszokott módon minden vármegye képviseletében népviseletbe öltözött legények búzakalászból font koszorút adtak át a kormányzónak. A koszorúkon a nemzeti és a vármegye színében pompázó szalagokat két népviseletbe öltözött lány tartotta. A falusiak számára a Nemzeti Színházban díszelőadást szerveztek, és azok kaphattak rá ingyen jegyet, akik nemzeti vagy népviseletben jelentek meg. A vendégek számára este tízkor tűzijáték kezdődött, az ország különböző dalárdái pedig szerenádokat adtak. A Faluszövetség kezdeményezése, hogy az aratóünnep a Szent István-napi keretek között is bemutatásra kerüljön nem sikerült ugyan, de a próbálkozással nem hagytak fel.[756]

A Faluszövetség aratóünnepek felélesztésére tett kezdeményezésére a néprajzi szakma képviseletében Madarassy László is reagált: 1928-ban az *Ethnographia* hasábjain közölt egy terjedelmes tanulmányt a magyar aratószokásokról, amelyben a folyóiratban és más kiadványokban már korábban megjelent aratószokásokról készült leírásokat gyűjtötte össze, és szándékosan kihagyta közülük a Darányi-féle rendelet hatására megrendezett aratóünnepek ismertetését.[757] Munkáját segítette, hogy a cikk megjelenése előtt már négy éve Szendrey Zsigmonddal közösen magyar népszokások összegyűjtésével foglalkozott. A Faluszövetség kezdeményezése miatt elérkezettnek látta az időt arra, hogy gyűjtéséből az aratószokásokra vonatkozó részt közölje. Madarassy nem volt jó véleménnyel a Faluszövetség ünneppel kapcsolatos kezdeményezéséről, és az összeállított útmutatóról és programról azt állította, hogy „az egész népszokásnak téves irányba való átgyúrására vall."[758] Írásának az volt a célja, hogy a hagyományos aratószokások bemutatásával arra ösztönözze a Faluszövetség tagjait, hogy a hitelesség szem előtt tartása mellett

[755] Kovács Á. 2002. 21–22.
[756] Sz.n. 1927c. 355–356.; Kovács Á. 2002. 24.
[757] Madarassy L. 1928. 83–93.
[758] Madarassy L. 1928. 84.

szervezzék meg az aratóünnepeket.[759] Madarassy kezdeményezésének nem lett meg az eredménye, mert a Faluszövetség a néprajzkutató kritikájára reagálva a következőt válaszolta:

> „a Faluszövetség az aratóünnepeket a hagyományoktól eltérőleg elsősorban is közösségekkel, gazdakörökkel és faluszövetségi szervezetekkel óhajtja megrendeztetni, mivel a Szövetség által meghonosítani kívánt aratóünnepek nem aratómunkásoknak az ünnepei, hanem egy faluban, a saját földjükön arató gazdáknak közös ünnepe."[760]

A Faluszövetség tehát az ünnep szervezésénél nemcsak a Madarassy által ismertetett hagyományokat gondolta tovább, de az aratóünnepek felújítását a faluban, saját földjükön arató gazdák ünnepének akarta megtenni. Madarassy a vitát rövidre zárva, csak arra hívta fel a szövetség figyelmét, hogy a „modernizált falu korszerű népszokásainak" létrehozása során kérje ki a néprajzi szakma véleményét.[761]

Egy évvel később Madarassy az 1928 januárjában Klebersberg Kuno kezdeményezésére, a falusi és tanyasi lakosság közművelődésének támogatására elindított Rádió-Szabadegyetemen[762] 1929. július 21-én megtartott előadásában részletesen szólt az egykori aratóünnepekről. Felhívta a figyelmet arra, ha valamelyik faluban „ősi" módon – vagyis a Darányi-féle vonaltól mentesen – tartják az aratószokásokat, azt jelezzék a Magyar Néprajzi Társaság számára. Emellett aratókoszorúk és aratási szalmafonatok gyűjtésében is kért segítséget, amire azért volt szükség, mert a múzeum gyűjteményében lévő koszorúk az első világháborút és a városligeti Iparcsarnok kiállításának körülményeit igencsak megsínylették. A háborútól 1928-ig aratókoszorú sem vétel sem ajándék útján nem került be a múzeumba. Mivel a vidéki gyűjtőutak is elmaradtak, abban sem voltak biztosak, hogy kötnek-e még aratókoszorút a Trianon után megcsonkított ország területén, ezért a gyűjtés igencsak aktuálissá vált.[763]

Az 1930-as évekre az aratóünnepek olyan eseményekké váltak, amelyeket a politikai élet vezetői a magyarságtudat kifejezésére alkalmasnak tekintettek. Egyre több politikus, országgyűlési képviselő, pártvezető jelent meg rajtuk és mondott beszédet. Ez azzal a következménnyel járt, hogy az erre az időszakra egyházi jellegűvé vált ünnepség politikai fórummá változott. Ekkor figyelhető meg az is, hogy

---

759 Madarassy L. 1928. 84.

760 Idézi: Madarassy L. 1928. 168.

761 Madarassy 1928. 168.

762 A Szabad Egyetem az angol BBC-ben elhangzó Szabad Egyetem előadásainak mintájára jött létre, de megosztotta a politikusokat és a Magyar Rádió vezetőségét is. Tertinszky E. 1998. 358–359.

763 A gyűjteményben megmaradt darabokat Madarassy az 1928 után bekerültekkel kiegészítve tipizálta. Madarassy L. 1931. 161–167.

az augusztus 20-ai ünnepségek menetébe egyre többször épültek be az aratóünnep elemei is, de nem tudtak a nemzeti ünnep szerves részévé válni.[764]

Amerikás magyarok aratóünnepei

A 19–20. század fordulóján, főleg 1880 és 1926 között,[765] nagy számban Amerikába vándorolt magyarok emlékezetében is élt az egykori aratóünnepek hagyománya.[766] A kivándorlók főleg a mezőgazdasági munkások közül, Magyarország északnyugati megyéiből (Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Abaúj-Torna), a Nyugat-Dunántúlról (Vas, Győr és Veszprém megye), valamint a Székelyföldről kerültek ki. Sokan a század végén az agrárválság, a filoxéravész miatt váltak munkanélkülivé, és keresték a megélhetés új lehetőségeit.[767]

A kivándorlók nem tekintették Amerikát végleges hazájuknak, így nem váltak a hosszútávú letelepedést igénylő földművelőkké, inkább gyárakban, bányákban kerestek munkát. Legtöbbjük hazatérését az első világháború, majd a gazdasági világválság akadályozta meg.[768] Az első magyarok Toledoban (Ohio) telepedtek le, amely a nehézipar és hajógyártás központja volt. Az 1920-as években nagy számú magyar közösség Abaúj, Zemplén, Heves és Gömör megyék területéről származott.[769] Hazai műveltségüket, folklórjukat vitték magukkal, ragaszkodtak saját hagyományaikhoz, amely az új környezet, az angol nyelv tanulásának hatására sokat változott. Erre a folyamatra Nagy Dezső is rávilágít, és felhívja a figyelmet az amerikai magyarok sajátos folklórjára.[770]

---

764 Kovács Á. 2002. 23–24.

765 1926 azért jelent fordulópontot, mert 1927-től évente csak ötszáz főnek engedélyezték a kivándorlást. Nagy D. 1987. 87.

766 Amerikába több hullámban vándoroltak ki magyarok. Az emigránsok első tömegei a 19–20. század fordulóján érkeztek meg. Ezt követően a második világháború, majd az 1956-os forradalom után emigráltak tömegesen. Balogh B. 2015. 393.

767 A Székelyföldet sok iparos hagyta el, akik a magyar–román vámháború miatt végképp ellehetetlenültek. Kósa L. 1977. 98.

768 Kósa L. 1977. 99.

769 A kivándorlók első hullámát nem erre a vidékre követték a többiek, így a terület fokozatos nyelvvesztésen ment keresztül. Balogh Balázs kutatásaiból kiderül, hogy a toledoi magyar közösség minden évben magyar fesztivált tartott, működött a magyar klubja és az abaúji eredetű magyar nyelvű betlehemest adták elő karácsonykor. Balogh Balázs felhívja a figyelmet az Amerikai Magyarok Református Egyesületének főkönyvére, amelynek első könyve 1897-től 1918-ig tartalmazza a magyar kivándorlók nevét, lakcímét, vallását, továbbá születési helyét. A dokumentumból kiderül, hogy a toledoi magyarok 32 abaúji faluból vándoroltak ki. Balogh B. 2015. 394–395.

770 A dalokban a honvágy motívuma tér vissza, amelynek oka az otthon elhagyása miatti lelki megrázkódtatásokra vezethető vissza. A dalok 100–150 alapszövegre, témára

Az 1931. február 9-én kezdődő, a toledoi Convention Hallban[771] bemutatott *Auto Show* nemzetközi kultúrversenyen az aratóünnep-jelenetet bemutató magyar csoport sikere volt a legnagyobb. Az *Auto Show*-n minden évben a toledoi nemzetiségek jellegzetes táncaiból, népviseleteiből rendeztek előadásokat, amelyeket a közönség több napon keresztül láthatott. A *Toledoi Híradó* is beszámolt a magyarok sikeréről és közölte annak a rendezvényen elhangzott aratódalnak a refrénjét is, amelyből a magyarságtudat hangsúlyozása és az óhaza elismerése iránti vágy is kitűnik: „Magyarok halljátok, Horthy Miklós nagyon büszke ti rátok."[772] A kultúrversenyen valószínűleg a már a millenniumi ünnepségeken is bemutatott aratóünnepből állíthattak színpadra egy jelenetet. A februári dátumból látható, hogy a bemutató a kultúrprogramhoz alkalmazkodott, így nem érvényesült az aratás valós időpontja. Az aratóünnep bemutatása már egy új térbe került, de alkalmasnak tartották arra, hogy a hazai elképzelésekhez hasonlóan, a magyar nemzetiség legfontosabb szokásaként állítsák színpadra.

Gyöngyösbokréta mozgalom

A Gyöngyösbokréta mozgalom hatására színpadra állított népi kultúrának a nemzeti önreprezentációban volt nagy szerepe, és azáltal, hogy színpadra állította a paraszti réteg hagyományait és alkalmasnak találta azok bemutatását és megőrzését, elindított egy olyan folyamatot, amit ma „örökségesítésnek" nevezünk. E mozgalom a népi hagyományápolás és -alkotás tökéletes példája, hatása máig kimutatható.[773]

A Gyöngyösbokréta működése során egy kimerevített népi kultúra képét, az *élő magyar népművészet*et közvetítette a külföldi és belföldi közönség felé. Állami támogatást élvezett, mivel a paraszti szokások és néptáncok ideális reprezentációs eszköznek bizonyultak a kultúrfölény-elmélet népszerűsítésére, a magyarságtudat megerősítésére és felhasználhatóak voltak a nemzetépítési törekvések során.[774] A Gyöngyösbokrétának vitathatatlan szerepe volt az országimázs megteremtésében egy olyan időszakban, amikor a falusi társadalom nehézségei, nyomora nyilvánvaló volt. A mindennapok „cifra nyomorúságával" szemben ott találjuk

és ezek változataira oszthatók. Nagy Dezső a dalok mellett a lakodalom menetéhez kapcsolódó szövegek, a Miatyánk, a tízparancsolat, adomák, szólások, közmondások, valamint átokformák változatait közli. Nagy D. 1978. [I.], 1979. [II.], 1987. 87–113.

771 Ma: *SeaGate Convention Centre*

772 Magyar Távirati Iroda Napi Hírek MNL-OL-K-428-f-1372-1931-03-05.

773 A mozgalom történetét és jellemzőit elsősorban az aratóünnepek aspektusából vizsgálom és nem részletezem a Gyöngyösbokréta történetét. Ehhez lásd: Pálfi Cs. 1969–1970. 115–161.; Andor A. K. 2020. 209–230.

774 Andor A. K. 2020. 210.

a díszesen felöltöztetett csoportokat, amelyek a még élő hagyományokat mesterséges formában adják elő a városi színpadokon egy olyan időszakban, amikor a nemzeti kultúra megújulására a népművészetet tartották legmegfelelőbbnek. A Gyöngyösbokréta egyik legfőbb mozgatórugója az volt, hogy a paraszti szokások alkalmasnak tűntek arra, hogy nemzeti hagyományokat teremtsenek belőlük. Ez hozzájárult a két világháború közötti magyaros divat kialakulásához, de ami ennél sokkal fontosabb volt, hogy a határon túli magyarokkal való összetartozás megerősítésére is megfelelőnek mutatkozott.[775]

A mozgalomnak nagy hatása volt a vidéki közösségekre; sokan kihasználták annak lehetőségét, hogy a bokrétás bemutatók alkalmával utazhattak, fellépésükért napidíjat is kaptak, vagyis „szerepeltek." De olyan települések is előfordultak, mint a Nógrád megyei Diósjenő, ahol a fiatalok közül már ekkor alig léptek be a Gyöngyösbokréta táncosai közé.[776]

A Gyöngyösbokréta történetét azért szükséges részletesebben felidézni, mert az 1945 utáni folklórmozgalmaknak is mintaként szolgált, ugyanakkor a fordulat évei után hatalomra kerülő MDP kultúrpolitikai céljait a Gyöngyösbokrétával szemben is megfogalmazta: Rákosi 1949-ben külön kiemelte, hogy „a múltban a falu és a város egymással szemben állottak. A falunak a városi kultúrából csak a szemét, a salak jutott, a falu kultúrája legfeljebb a Gyöngyösbokréta korcs vonalán juthatott el a városba."[777] A Gyöngyösbokréta így egy olyan előzményként maradt meg a későbbi politikai vezetés számára, amellyel szakítani akartak. Minden törekvés ellenére a Gyöngyösbokréta hatása a kommunista hatalomátvétel utáni években is kimutatható volt, ami a Népművészeti Intézet már korábban említett írásaiból is kitűnik.

Az első Gyöngyösbokréta bemutató a Szent István-napi ünnepségen a főváros támogatásával zajlott le, amelyre idegenforgalmi vonzereje miatt a magyar kultúra egyik megmentőjeként tekintettek.[778] A Gyöngyösbokréta bemutatókat minden évben augusztus 14-e és 24-e között tartották a Városi Színházban, de vidéken is rendszeresek voltak a bokrétások előadásai a Bokréta Ünnepségek, Bokréta Napok, valamint Bokréta Estek keretei között. Utóbbiak időpontjai az augusztusi bemutatók elé vagy után estek, de egyes ünnepi alkalmak, vidéki rendezvények során is rendszeresen léptek fel bokrétás csoportok.[779]

---

775 Szabó Z. 1938.; Pálfi Cs. 1969–1970. 125., 127.; Andor A. K. 2020. 210.

776 Gönyey S. 1938. 426.; Pálfi Cs. 1969–1970. 128.

777 Rákosi 1949-es beszédét idézi: Balassa I. 1952. 444.

778 Az 1920-as években Edvi Illés Jenő tájképfestő olaszországi utazásai során figyelt fel arra, hogy milyen idegenforgalmi vonzereje van a néptánc- és dalbemutatóknak. Volly I. 1976–77. 343.

779 A közönség legnagyobb örömére a fellépő csoportok és előadások száma évről évre nőtt. Az utolsó teljes bemutatót 1941-ben a Városi Színházban és a Margitszigeti

A Gyöngyösbokréta keretei között megvalósított népszokás- és néptáncbemutatók nem voltak előzmény nélküliek. Az 1920-as években Európa több országában, és vidéken már korábban is tartottak népviselet, néptánc- és szokásbemutatókat, amelyekre Gönyey Sándor is felhívta a figyelmet.[780] Ezeknek a sikere erősítette meg a főváros vezetőségét abban, hogy Budapesten is érdemes lenne hasonló rendezvényeket megvalósítani.[781] Ez a folyamat összefüggött a Horthy-korszak politikai vezetésének azzal a szándékával is, hogy a trianoni béke után elszakított országrészeken élő magyarok kulturális egységét népművészetük bemutatásával kell erősíteni. Nádai Pál iparművész, író 1920-ban a következőképpen fogalmazta meg ezt a kezdeményezést:

> „ősi konzerváló erő munkált évezredeken át a mi népművészetünkben is dacolva a gép, a nagyváros megsemmisítő hatásával. Elég ama szigetekre utalni, amelyeket annyiszor csodál még ma is az erre járó külföldi: Kalotaszeg ősi népviseletére, a matyók színektől párás falvaira, a sokácok tarka csoportjaira és legfőképpen a Sárközre, a magyar ornamentika tündérföldjére."[782]

A hagyományőrzés hirdetésére, népszerűsítésére a rádiót is felhasználták. Ez a folyamat a „magyar ruha" kialakításának programjához is kapcsolódott, amelynek előzményei már a 19. században is megjelentek. A 20. század elején pedig az aratóünnepek, szüreti mulatságok alkalmával egyre sűrűbben tűntek fel a piros-fehér-zöld szalagos díszítésű szoknyák, pruszlikok, párták. A későbbi évtizedek során a különböző nőegyletek, divatlapok támogatásával, és nyilvános események során hirdették a magyar ruha viselését a nemzeti tudat megerősítésének szándékával. A népművészet reprezentációs szerepét a falusi élet idilli világát bemutató népszínművek, színpadi művek csak tovább erősítették. A sárközi népművészet különösen kedvelt témája volt az 1920–30-as évek magyar stílusának, a terület pedig egyre kedveltebb célponttá vált a magyar népművészet iránt érdeklődő külföldi turisták számára.[783]

Szabadtéri Színpadon tartották. 1942-ben a háború és Horthy Miklós halála miatt már nem sikerült a programot teljes egészében megvalósítani, az utolsó Szent István-napi ünnepségre pedig 1943-ban került sor. Dóka K. 2011. 59. A vidéki bemutatók listáját lásd: Pálfi Cs. 1969–1970. 140.

780 Gönyey S. én. 1. E folyamat bemutatását Dóka Krisztina a táncbemutatók felől végzi el. Dóka K. 2011. 52–53.

781 Gönyey S. én. 9. 1934. szeptember 2-án Sopronban, a Rábaközi Bokrétán a kapuváriak aratóünnepet és páros verbunkot mutattak be. 1935. február 3-án Gyöngyösön Magyar farsang néven rendeztek bokrétás bemutatót, amelyen Gyöngyöshalász aratóünneppel szerepelt. Volly I. 1976–77. 345–346.; Dóka K. 2011. 60.

782 Idézi: Balázs Kovács S. 2007. 388.

783 Balázs Kovács S. 2007. 390.

Ebben az időszakban a Magyar Néprajzi Társaság szervezésében is érkeztek vidéki csoportok a fővárosba, akik a Társaság ülésén mutatták be hagyományaikat a szakemberek és az érdeklődők előtt. A Néprajzi Múzeum pedig vidéki gyűjtőutak alkalmával rendezett hagyománybemutató előadásokat azzal a céllal, hogy a későbbiek során majd szakszerűen mutathassák be a paraszti hagyományokat.[784]

Az eredetileg újságíró Paulini kezdettől fogva fontosnak tartotta, hogy a bokrétások műsorát hitelesnek fogadják el, így felvette a kapcsolatot a Néprajzi Múzeummal. Györffy Istvántól kért tanácsot arra vonatkozóan, hogy az ország melyik részén élnek még olyan formában a néptáncok, amelyek a fővárosban színpadképes formában bemutathatók.[785] Györffy Gönyey Sándorhoz irányította Paulinit, aki a már korábban említett népszokás- és néptáncbemutatókról is tudott, így vált Gönyey a Gyöngyösbokréta tudományos tanácsadójává.[786] Ennek folytán az 1920-as évek népművészeti bemutatói és a Gyöngyösbokréta mozgalom több szálon keresztül is összekapcsolódott.

A Gyöngyösbokréta gondolata tehát egy, a folklorizmus szempontjából is igen mozgalmas időszakban született. A mozgalom atyjának tekintett Paulini Béla már az 1920-as évektől élénken érdeklődött a paraszti hagyományok színpadi bemutathatósága iránt. 1926-ban Harsányi Zsolttal együtt megírták és kiadták Garay János *Obsitos* című művéből a *Háry János* című daljátékot, amelyhez Kodály Zoltán saját gyűjtéséből népdaljátékot komponált. 1929-ben Paulini szülővárosában, Csákváron a református esperes, Varga Sándor támogatásával a helyi műkedvelő parasztcsoport sikerrel be is mutatta az előadást. A csákvári szereplők saját, jelmezzé alakított viseletükben, Csőváry Dezső evangélikus lelkész, tanító és Bozory Endre vendéglős instrukcióival, Fejér megyei tájszólásban, egy hegedű kísérete mellett énekelték el a nagyotmondó vitéz történetét.[787] A bemutatóra maga Kodály Zoltán is elment, és a darab sikerén felbuzdulva a rádió is műsorára tűzte a csákváriak Háry előadását 1929. július 27-én. Másnap délután a rádió egy aratásvégi gazdaköszöntőt is közvetített Csákvárról, amelyet Paulini kérésére, a rádió kedvéért elevenítettek fel apja, a csákvári Esterházy uradalom ispánja segítségével. A kastélyparkban megrendezett „tősgyökeres magyar ünnepen”[788] az uradalom csákvári és gesztesi aratói vonultak fel saját népviseletükben, aratókoszorúval a kezükben. Paulini rövid előadása után az aratógazda köszöntötte

---

784 Györffy I. 1937. 97.

785 Gönyey S. én. 5–6. Paulini Béla életéhez lásd: Gönyey S. én. 19.

786 Pálfi Cs. 1969–1970. 118. Dóka Krisztina utal arra, hogy a Gyöngyösbokréta a táncfolklorisztikai gyűjtések megindulására is hatással volt. Erről részletesen lásd: Dóka K. 2011. 54–61.

787 Patkós Gy. 1934. 6.

788 Sz.n. 1929b. 15.

Esterházy Móricot, majd a csákváriak magyarul, a gesztesiek németül énekelték el a Ferencsik János, az Operaház karmestere által kiválasztott dalokat.[789]

Az 1931. augusztus 18-a és 20-a között tartott első bemutató sikerének országos híre lett, így egyre több község gyűjtötte össze régi táncait és szokásait, amelyeket bemutathatónak talált a nagyközönség számára. Születtek természetesen félreértett produkciók is, amelyek a látványra helyezték a hangsúlyt a hagyományos elemek helyett. A néprajzi szakemberek ellenőrzésére kezdettől fogva nagy szükség lett (volna). 1933. augusztus 27-én és 29-én a *Magyarság* című lapban felvetették a Gyöngyösbokrétával kapcsolatban, hogy annak szervezésében nem lenne szabad Paulinit magára hagyni, és a néprajzos szakmának is közre kellene működnie a bemutatók rendezése során. A cikk írója hangsúlyozta, hogy a pesti nagyközönség avatatlan szemének nem tűnnek fel a bemutatott elhajlások, de a szakértők vagy a helyeik egyből felfigyelnek a viseletek, a dalok és a táncok torzulására.[790]

A megjelent írásokra Bátky Zsigmond reagált, aki hangsúlyozta, hogy a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya az indulásától kezdve támogatta a Gyöngyösbokrétát, majd első műsorát is összeállította, de Paulini a megvalósításban már nem kérte ki a szakemberek véleményét. Bátky – már ekkor – a hibák kiküszöbölésére egy tanácsadó bizottság felállítását javasolta.[791]

Az 1935-ben, a Vallás- és Közoktatásügyi, Belügy- és Kereskedelemügyi Minisztériumok segítségével megalakult Bokréta Szövetség (később Magyar Bokréta Szövetség) együttműködött a Magyar Néprajzi Társasággal,[792] amit az is indokolt, hogy Paulini már a korábbi években is inkább művészeti szempontból nézte az előadásokat, így nem tűntek fel számára a helyi értelmiség és a lelkes tanítók által felélesztett és látványossá tett hagyományok.[793] Gönyey Sándor és Györffy István azonban kitértek arra, hogy az ellenőrzést nem tudták a maga

789 Kenyéri K. 1998. 61–63.

790 Milotay I. 1933. 1–2.; Sz.n. 1933. 8.

791 Bátky 1933. 179–180.

792 A mozgalom lapja *Bokrétások Lapja* később *Hagyomány Szava* néven jelent meg. Gönyey S. én. 9. A Magyar Bokréta Szövetség megalakulására 1934. XI. 15-én adták ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletét, amelyet 1935-ben módosítottak (160716-1935. VII/B.M.). A rendelet értelmében a korábban alkalmi csoportokként funkcionáló helyi Bokréták szervezett formában működtek tovább, szereplésükhöz pedig a Magyar Bokréta Szövetség engedélyére volt szükség. Dóka K. 2011. 58–59.

793 Dömötör Sándor juhász – aki Somogy megyéből költözött Váraljára – *hátravágós* táncát eredeti váraljai hagyományként mutatták be. A kínos tévedéshez az vezetett, hogy sem Jánosi György, a váraljai református lelkész, sem a helyi Bokréta vezetője, sem a juhász közvetlen környezete nem rendelkezett kellő ismerettel. Balázs Kovács S. 2007. 398.

teljességében megvalósítani, mert az előadásokat a fővárosban már csak a Szent István-napi bemutatók próbáin látták, így tényleges változtatást nem kezdeményezhettek. A sorra alakuló bokrétás csoportok teljes ellenőrzése 1936-ig anyagi okok miatt is nehézségekbe ütközött. Bár a szakmai véleményeknek jó hatása volt a bemutatókra, de sok hibát így sem lehetett megakadályozni. A néprajzkutatók felismerték ennek veszélyét, és jól látták, hogy a hagyomány átmentésének ez a formája a jövőre nézve nagyon káros, és a „mondvacsinált jelenségek" a jövő néprajzkutatóit téves irányba vezetik majd. A Társaság széleskörű néprajzi ellenőrzést kezdeményezett, és terve szerint csak azok a számok kerülhettek volna színpadra, amelyek hitelességét a néprajzkutatók megerősítették. További lépésként pedig a már meglévő bokrétás produkciók ellenőrzését sürgették, kivéve belőlük a nem hagyományos elemeket. Györffy István szerint mindez nemcsak szakmai szempontból, hanem az idegenforgalom miatt is szükséges volt, így a szakmai munkát az Idegenforgalmi Tanács anyagilag is támogatta.[794]

A felhívásnak annyi eredménye lett, hogy a Bokréta Szövetség néhány településre néprajzkutatókat küldött, akik egy-egy szokást a lehető legalaposabban dokumentáltak, de az összes bokrétás csoport ellenőrzésére már nem volt lehetőség.[795] Ez a kezdeményezés egy év múlva kifulladt, és az 1938. évi Gyöngyösbokréta értékelése során Gönyey Sándor már azt hangsúlyozza, hogy a szakemberek bírálatai nem érték el céljukat, és a bokrétás csoportok sok hibát nem javítottak.[796]

Jó példa volt erre a mezőkövesdiek aratóünnepe, amely azért is különösen érdekes, mert Mezőkövesden nem volt hagyománya az ünnepnek. A bemutatott formájában sosem rendezték meg, hiszen a településnek nem volt földesura, akinek koszorút adhattak volna, és lakói évtizedek óta summásmunkából éltek. Valószínűleg a summássággal került be a szokás, amely bemutatása során rokon vonásokat mutatott az 1910-ben, a budapesti operabálon bemutatott matyó lakodalommal.[797]

---

794 A Bokréta Szövetség megalakulását az is sürgette, hogy vidéken egyre több csoport szerepelt Gyöngyösbokréta néven anélkül, hogy bármi közük lett volna Paulini irányításához. Györffy I. 1937. 98. A hitelesség szempontjából Domanovszki György és Györffy István is javasolták a svédeknél bevált módszert, hogy egy szabadtéri múzeum keretei között tartsanak népi bemutatókat. Gönyey S. én. 8.; Pálfi 1969–1970. 122.

795 1937. március 20-a és 24-e között Gönyey Sándor és Szendrey Ákos a Heves megyei Makoncán és a Nógrád megyei Kazáron jártak. (Gönyey S. – Szendrey Á. 1937. 303–307.) 1937. március 20-án Kovács László és Fél Edit a Csanád vármegyei Apátfalván a Gyöngyösbokréta számára a lakodalom egyes jeleneteit és táncait tartották bemutatásra alkalmasnak. (Kovács L. – Fél E. 1937. 307–309.) 1937. április 3-a és 5-e közt Gönyey Sándor a Hasznosi Bokrétával kapcsolatos tapasztalatait összegezte, majd 1937. május 9–10-én a Diósjenői Bokréta működéséről írt. Gönyey S. 1938. 426–427.

796 Gönyey S. 1938. 427–428.

797 Gönyey S. 1938. 428.; Kovács Á. 2002. 26–27.; Barabás E. 1933. 9.

A mezőkövesdieknek ekkorra már volt rutinja az aratóünnep programjának összeállításában, mert Hans Schwartz *Magyar rapszódia* című filmjében is sikerrel szerepelt a mezőkövesdiek kitalált hagyománya. Sikerükhöz az is hozzájárult, hogy ez volt az az időszak, amikor a matyó népművészet a külföldi és belföldi turisták számára a magyar népművészettel volt azonos.[798] A mezőkövesdiek tehát gyakorlottan állítottak színpadra egy sosem volt hagyományt, amellyel kapcsolatban Gönyey Sándor kiemelte, hogy gyökértelensége miatt túl szegényes, és érdemesebb lenne a lányok betlehemjárását bemutatni helyette, aminek valóban volt náluk hagyománya.[799]

A Gyöngyösbokréta éveiben Paulini hatására sorra alakultak a bokrétás csoportok, amelyek a helyi agilis lelkészek, tanítók, zeneértők segítségével állították színpadra vélt vagy valós hagyományukat. A fővárosi és vidéki bemutatók mellett a bokrétás csoportok külföldön is rendszeresen szerepeltek, ahol néptáncbemutatók alkalmával léptek fel.[800]

A mezőkövesdiek mellett számos bokrétás csoport illesztette be repertoárjába az aratóünnepet a későbbi évek során: 1934-ben Báta és Kazár,[801] 1935-ben Hosszúhetény, 1936-ban Nagybaracska és Gombos,[802] 1937-ben Galgahévíz, Kalocsa, valamint Somogyudvarhely, 1938-ban Nagylóc és Tura, 1941-ben Kéménd (Csehszlovákia), 1942-ben Kraszna (Románia), továbbá 1943-ban Garampáld (Csehszlovákia).[803] A felsorolásból látható, hogy a bécsi döntések során visszacsatolt területeken is megalakultak a bokrétás csoportok.[804]

---

798 Sz.n. 1928d. 1.; Sz.n. 1937. 4.; Kunt E. 1987. 31.

799 Gönyei S. 1938. 428.; Gy. Gömöri I. 2007. 327.

800 Pálfi Cs. 1969–1970. 140.; Dóka K. 2011. 60–61. A Gyöngyösbokréta franciaországi szerepléséről a Filmhíradó is beszámolt *Gyöngyösbokréta a francia Riviérán* címmel: https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2282 (Utolsó megtekintés: 2025. április 10.)

801 1937-ben Gönyey Sándor és Szendrey Ákos a Maconkai és Kazári Bokréta felülvizsgálata után a kazári aratóünnep helyett a lakodalmi szokások bemutatását javasolták. Gönyey S. – Szendrey Á. 1937. 303.

802 A Vajdasági bokrétás csoportok később a gombosi mintájára alakultak meg Bezdán, Csantavéren, Topolyán, Temerinben, Pacséron, Moravicán, Muzslán, valamint Székelykévén. A Gombosi Gyöngyösbokréta születése Tamaskó József gombosi méhészhez kapcsolódik, aki hivatalosan méhésztanfolyamokat rendezett, ahol valójában tánctanítás folyt. A szerb hatóságok többször figyelmeztették Tamaskót, de ő nem hagyott fel tevékenységével, így a Gombosi Bokréta híres lett, és a hat párból álló csoport előadásaival bejárta nemcsak a Bácska és a Bánság magyarok lakta településeit, de Belgrádban is sikeresen szerepelt. Jakobovics J. 1938. 9.; Sz.n. 1941a. 5.; Szőke A. 2013. 13.

803 Pálfi Cs. 1969–1970. 147–154.

804 Pálfi Cs. 1969–1970. 147–157.

Jól illusztrálja ezt az 1941. június 13-án Kéménden megrendezett Bokréta Ünnepség, amelyen a Porubszky Géza plébános így foglalta össze a Gyöngyösbokréta jelentőségét:

> „mi a csehek alatt ismertük fel a Gyöngyös Bokréta nemzetet egységesítő voltát. 1935-ben megrendeztük az első néma bokréta-ünnepélyt, amikor a környék magyarsága felvonult és bebizonyította a sorainkba tolakodott idegeneknek, hogy ezen a földön mi nem vagyunk jött-mentek, mi vagyunk az őslakók. A népviselet nem jelent maradiságot, de hűséget jelent a magyar néphez. Ahhoz a néphez, amely akkor is megőrizte a csengő magyar nyelvet, mikor intelligenciánk nyelve a német volt. A kéméndi viselet nem színpadi ruha: templomi ruhája ez az én népemnek. Boldog vagyok, hogy hordják, mert hiszem és tudom, hogy ahol a nép kivetkőzött az ősi viseletből, ott nem egyszer kivetkőzött már erkölcsiből is."[805]

A kéméndi ünnepségen a helyi bokrétások mellett vendégként szerepeltek a barti, a galgahévízi és a kunszentmiklósi fiatalok is, akik bemutatták táncaikat, szokásaikat „az előkelő, pesti közönségnek." Az ünnepség politikai jelentőségét bizonyítja, hogy részt vett rajta Zsindely Ferenc miniszter és felesége, valamint özv. Darányi Kálmánné is.[806] 1939-ben Kassán, 1941-ben Szabadkán Bokréta Napokat tartottak, 1943-ban délvidéki, erdélyi és felvidéki csoportok több állomásból álló turnékat szerveztek. Az 1941. évi fővárosi Szent István-napi ünnepségeket a már visszacsatolt erdélyi, felvidéki és a felszabadított délvidéki községek Bokrétáival kiegészülve szervezték meg.[807]

A második világháború után a bokrétás csoportok megpróbálták újjáéleszteni tevékenységüket, de a mozgalom irányítását már nem Paulini végezte. 1945 után elszórtan szerveztek Bokréta Napokat, alakultak Bokréta Szövetségek, de a mozgalom utolsó eseménye az 1948. március 20-án, Volly István rendezésében színpadra állított *Felszállott a páva* című műsor volt a budapesti vármegyeházán. Ugyanebben az évben a Gyöngyösbokrétát az 1945 előtt alakult egyesületekhez hasonlóan belügyminiszteri rendelet útján feloszlatták[808]

Annak ellenére, hogy 1948 után a Gyöngyösbokréta mozgalomról nem lehet beszélni, hatása a későbbi évtizedek során is megfigyelhető volt. A mozgalom a két világháború közötti Magyarországon a népi kultúra, azon belül az aratóünnepek színpadra állításával fontos szerepet töltött be a nemzeti identitás és önreprezentáció megkonstruálásában. Számos olyan táncot, szokáselemet és népdalt hagyott

---

805 Lakatos 1941. 5. *Bokréta nap Kéménden* https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4278 (Utolsó megtekintés: 2025. április 10.)

806 Sz.n. 1941b. 6.

807 Dóka K. 2011. 61.; Sz.n. 1941c. 6.

808 Paulini Béla ekkorra már nem élt, feleségével Bajon 1945. január 1-jén öngyilkosok lettek. Pálfi Cs. 1969–1970. 129–130.

örökségül, amelyek a későbbi évtizedek során is állandó elemei maradtak a nemzeti ünneplés menetének.

Aratóünnepek a második világháború után

Néhány héttel a második világháborús harci események megszűnése után az ország több településén is aratóünnepek szervezésére került sor, amelyek eszmei tartalmának kisajátításáért a Magyar Kommunista Párt, a Kisgazda Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt között folyt a küzdelem.[809]

A különböző pártok politikájának jegyében rendezett ünnepségek közös jellemzője az volt, hogy tartalmi elemeik a munkás–paraszt szövetség propagálására épültek. A megrendezett aratóünnepek sorában voltak olyanok, amelyek egy-egy politikai gyűlés kultúrprogramjának látványos műsoraként szerepeltek, de többségüket önálló „népünnepként" szervezték meg az ország számos településén. Ebben az időszakban is látható, hogy az aratóünnepek az augusztus 20-ai Szent István-nappal is kapcsolatba kerültek, továbbra is hol aratóünnepként, hol az új kenyér ünnepeként jelentek meg.[810]

Az aratóünnepek sorsa a második világháborút követően is az aktuálpolitikai változások függvényében alakult. Szervezésükhöz segítséget nyújtottak az előző évek gyakorlatai, de az évről évre kiadott, rövid útmutatófüzetek is. Ezek tartalmazták a meghívók mintáit, a beszédek javasolt szövegét, az aratóünnepek részletes, egész napos programját.[811] Az ünnep MDP által történő végleges kisajátításáig rövid, de annál mozgalmasabb évek következtek, amelyek bemutatására a következőkben kerül sor.

Először Veres Péter, a Nemzeti Parasztpárt elnöke vett részt az 1945. június 28–29-én, Péter-Pál napján, Mezőkövesden megtartott gyűlésen, ahol beszédet mondott a parasztság jövőjét illetően. Verest június 28-án, a városi moziban elmondott beszéde után, a helyi iskolák énekkarának tagjai, táncosok és versmondók köszöntötték, az est fénypontja a „tomboló sikert aratott gyönyörű népviseletben előadott színpompás matyó aratótánc" volt. Másnap délután a gimnázium udvarán, a Szózat eléneklését és a tornabemutatót követően, a „mezőkövesdi fiatalság gyönyörű népviseletében remek aratóünnepet tartott népi táncokkal, énekekkel és a népi szokások, versek felelevenítésével." A Gyöngyösbokréta hagyományaira

---

809 Kovács Á. 2004. 70–71.

810 Erre jó példa az MKP augusztus 20-ára rendezett aratóünnepe, és Szent Istvánra mint országalapító forradalmárra történő hivatkozása. Nagy I. 1946. 1.

811 Erről részletesebben lásd: Sz.n. 1945b.; Sz.n. 1946d.; Volly I. 1947.

épülő előadás után Veres ünnepi beszéde következett, amelyben a munkás–paraszt szövetség megteremtésének fontosságát emelte ki.[812]

Július 8-án, a Szeged melletti Nagyszéksóson a Szociáldemokrata Párt helyi szervezete rendezett aratóünnepet, amelyen az ünnepi beszédet Kéthly Anna tartotta.[813] Egy héttel később, július 15-én vasárnap, a Magyar Kommunista Párt vezetője, Rákosi Mátyás Miskolcra látogatott, ahol egy népünnepély keretében a borsodi parasztság „első szabad aratóünnepét", az ipari munkásság pedig az újjáépítési verseny díszszemléjét tartotta meg a népkerti sportpályán, ahol a gyárak, a vasút, a posta, a bányák, az üzemek és a hivatalok dolgozói mellett a földhöz jutott parasztság küldöttei is felvonultak.[814]

A Darányi-féle aratóünnepek az 1940-es évekig, a nagybirtokrendszer felszámolásáig divatban voltak. Ez volt az oka annak, hogy a politikai vezetés az 1945-ös földosztás után, a frissen földhöz juttatott gazdák szimbolikus összetartozásának megerősítésére is, a „legősibb és a legszebb paraszt ünnepet", az aratóünnepet tartotta legmegfelelőbbnek. Ezért július 29-ét az országos aratóünnep napjának nyilvánították, majd országszerte ünnepségeket rendeztek e napon. A megváltozott társadalmi körülmények eredményeként, az ünnepre készített aratókoszorúkat már nem a földesurak kapták meg, hanem a Földosztó Bizottság tagjai elé kerültek annak kifejezéseként, hogy az „ősi föld újra a nép tulajdonába" került.[815] Az MKP a szegedi ünnepségre nagygyűlést szervezett, amelyen Rajk László és Rákosi Mátyás is részt vett, ez utóbbi ünnepi beszédet is mondott. Az Alföld fővárosába Orosházáról, Makóról, Szentesről, Békéscsabáról és a környékbeli tanyákról különvonatokkal érkeztek az érdeklődők, de az ünnepséget a rádióban is közvetítették. Az új gazdák nevében érkezett küldöttség egy tízkilós kenyeret nyújtott át Rákosinak, mint az első „szabad aratás első gyümölcsét".[816]

Az MKP helyi szervezetei a következő hónapban az „első szabad aratás" alkalmából megrendezett és népgyűléssel egybekötött kenyérünnepeket, aratóünnepeket szerveztek, amelyek óriási tömegeket mozgattak meg. Érdemes röviden bemutatni a makói eseményt, amely során az „aratási népünnepély" programja a május elsejéhez kötődő ügyességi próbákkal gazdagodott. A zászlós felvonulással indított vasárnapi gyűlésen Kállai Gyula és Rajk László mondtak beszédet, majd délután, a Petőfi parkban megtartott népünnepély alkalmával a résztvevők borhorgászás, ökölvívás, kacsavadászat, szabadtéri előadások, fánksütés, lepényevés, zsákban futás és rúdmászás során mérhették össze ügyességüket.[817]

---

812 Oszip I. 1945. 3.
813 Dr. A. Gy. 1945. 1.
814 Sz.n. 1945c. 1.; Sz.n. 1945d. 1.
815 Sz.n. 1945e. 2.; Sz.n. 1945f. 7.; Sz.n. 1945g. 1.
816 Sz.n. 1945h. 4.; Sz.n. 1945i. 1.; Sz.n. 1945j. 2.
817 Sz.n. 1945k. 2.

Az augusztusi programok sorában a debreceni volt a legnagyobb, amelyet a szegedihez hasonlóan az MKP helyi szervezetei rendeztek, és ahol az MKP prominens tagjai közül Farkas Mihály tartott beszédet. Szintén a szegedi ünneppel rokon vonása volt, hogy Debrecenbe is különvonatokkal érkeztek Bihar és Szabolcs megyéből a díszmagyar ruhába öltözött ünneplők. Az aratókoszorúk, Lenin, Sztálin, Kossuth és Rákosi arcképeivel ellátott táblák kíséretében vonulók menetét lovasbandériumok, fúvószenekar és népzenészek vezették a Bika Szálló elé. A Himnusszal indított, politikai beszédekkel tagolt ünnepség alkalmával fellépett a Munkásdalárda, amely egy burját-mongol aratódalt adott elő, a lelkesítő politikai szónoklatok után az összegyűlt tömeg pedig az *Internacionálé*t énekelte el. A debreceni ünnep, amelyen nyíltan elhangzott, hogy a munkásság és a parasztság egysége Rákosi vezetésével valósítható meg, a Nagyerdőben közös énekléssel és mulatsággal zárult. Külsőségeiben és tartalmában a parasztság és a munkásság legnagyobb ünnepeinek tartott aratóünnepek és május elsejék jegyeit sűrítette magába.[818]

Egy évvel később, június 29-én Szegeden a Kisgazdapárt tartott aratóünnepet, amelyet már májusban mint a „magyar kenyér", a „magyar munka" vagy az „aratás napja" emlegettek a különböző hosszabb-rövidebb újságcikkekben.[819] Az ünnepség előtt két héttel, Dr. Pálfy György főispán értekezletet tartott a nap programjával kapcsolatban, majd az ünnepség lebonyolítására több bizottságot is alapítottak. Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Kisgazdapárt rendezvénye jóval látványosabbra sikerült, mint egy évvel korábban a kommunistáké.[820] Az ünnep előkészületei előző este kezdődtek, este nyolc óra után térzene és szerenád volt a Dóm téren. Másnap reggel hat órakor zenés ébresztőt adtak a különböző zenekarok, majd nyolc órakor hálaadó szentmise volt a Fogadalmi templomban, amelyen Tildy Zoltán és Nagy Ferenc is részt vettek. Kilenc órakor az ünneplők zászlókkal, búzakoszorúkkal és búzakoronákkal díszített szekereken a Széchenyi térre vonultak, ahol fél 11-kor kezdődött az aratóünnepség. Az elnöki emelvényt a tér közepén állították fel, mellette a külföldi és helyi előkelőségek számára fenntartott helyekkel. A kétórás felvonulás a lovasbandérium, a katona- és a cigányzenekar muzsikájára a Dugonics tér felől indult. Utánuk Szeged Felsőközpont népe következett magyar zászlókat lengetve, majd a környékbeli települések lakói búzakalászokkal díszített kocsikon. Őket kerékpárosok és motorosok csoportja, a cserkészek díszmenete, majd a gazdaküldöttségek gyalogos felvonulása követte. Szerepelt a Tápéi Gyöngyösbokréta, az ifjúság tábora, valamint az Ipartestület vezetősége, akiket a kalaposok, asztalosok, faiparosok, festőiparosok, bognárok, szabók, kovácsok, fémiparosok, cipészek, papucsosok, bőrösök, cukrászok, sütő- és húsiparosok népes csoportja követett kezükben céh-

818 Sz.n. 1945l. 1.; Sz.n. 1945m. 3.; Sz.n. 1945n. 1–2.; Sz.n. 1945o. 3.

819 Sz.n. 1946e. 2.

820 Sz.n. 1946f. 1.; Kovács Á. 2004. 68.

tábláival. A felvonulók menetét a postások, a vasutasok és a konzervgyári munkások küldöttsége zárta. Az ünnep során az elnöki emelvény előtt álló kocsikon jelképesen bemutatásra kerültek a mezőgazdasági termeléshez szükséges eszközök, úm. az eke, a borona, a vetőgép, a malomkő, a vendégek sorában helyet foglalt a gazda, a gazdaasszony és a molnár. Az utolsó kocsi, a sárga kalászokkal és virágokkal díszített, népviseletbe öltözött lányokat hozta, akik a fehér cipót tartották kezükben. Az új kenyér mellett egy üveg vörösbor és egy vaskos imakönyv volt, így téve teljessé a népi életképet bemutató jelenetet. Az ünnep egyik fontos programja a kenyéráldás volt, amit Hamvas Endre megyéspüspök végzett el. A megáldott új kenyeret Tildy Zoltán szelte fel, közben az egyházi énekkar hálaadó éneket énekelt.[821] Nagy Ferenc ünnepi beszédet mondott, ezt követően a Vasutas Stadionban sportünnepély, a Nemzeti Színházban díszelőadás volt.[822] Nagy Ferenc ünnepi beszédében, amelyben Nyugaton tett látogatásáról is beszámolt, megragadta az alkalmat, és az új pénznem, a forint bevezetését is kihirdette. Nagy ekként fogalmazott: az „új kenyérrel együtt jelenik meg az új pénz, a forint is" augusztus elsején. A gazdákat a beszolgáltatásra bíztatta, akik így már megtapasztalhatják azt is, hogy „mit ér a kezükben lévő pénz a következő napon."[823] Természetesen nem a szegedi ünnepség volt az egyetlen ebben az évben, amelyet a Kisgazdapárt helyi bizottsága szervezett. Az ország számos településén került sor a szegedihez hasonló megmozdulásokra.[824] Az aratóünnepekhez kapcsolódó aktuálpolitikai tartalom nem merült ki a forint bevezetésére történő reflexiókkal. Erre utal a Kisgazdapárt által Mendén megszervezett aratóünnep esete is, amelyen Gyöngyössi János külügyminiszter vett részt, és ünnepi beszédében a magyar-csehszlovák lakosságcsere kérdését állította középpontba.[825]

A Kisgazdapárt hatalmi törekvéseit támogatták a Magyar Parasztszövetség égisze alatt 1946-ban szervezett aratóünnepek is. A Szövetség Borsod Vármegyei Központja felhívást tett közzé, amelyben Péter és Pál napjára aratóünnepek szervezésére buzdította helyi szervezeteit. A rendezők munkájának megkönnyítése érdekében a felhívás után az ünnepi műsor összeállításához tájékoztatásul egy programterv is megjelent:

---

821 Sz.n. 1946g. 1–2.

822 Sz.n. 1946h. 2. A Kisgazdák ünnepét a Szociáldemokrata Párt több szempontból is kifogásolta. Szerintük szándékosan június 29-én, szombaton, vagyis munkanapon tartották meg azért, hogy se a munkások, se az értelmiségiek ne tudjanak rá elmenni. Kovács Á. 2004. 68–69.

823 Sz.n. 1946i. 1–2.

824 Türei F. 1946. 2.; Sz.n. 1946j. 3.; Sz.n. 1946k. 2.

825 Sz.n. 1946l. 5.; Sz.n. 1946m. 1.

„délelőtt tábori mise, istentisztelet, utána a búzakeresztek (learatandó búzatábla) megáldása. Délután olyanféle felvonulást kell rendezni, amilyen a szüreti mulatságok alkalmával szokásos, – nemzeti viseletbe öltözve, legények lóháton stb. Arató koszorúról ne feledkezzünk meg! Este műsoros tábortűz, utána tánc. A műsort a helyi szokások szerint kell összeállítani, kidomborítva azt, hogy a kenyér az élet ünnepe, áhítatos hálaadás a Mindenhatóhoz."[826]

A szüreti mulatság mintaként történő megemlítése nem volt véletlen, hiszen a két ünnep azonos társadalmi funkciót töltött be, történetük egymással párhuzamosan formálódott. Mindkét ünnep lényeges része volt a társas szórakozási eseményen túl a közösségi kohézió, a nemzettudat megerősítése, a hazafias érzelmek kinyilvánítása. A két ünnep látványvilágának egységesüléséhez a Faluszövetség két világháború közötti intenzív munkája is hozzájárult. A szövetség lapjában, *A Falu*ban 1929-ben a budapesti Nemzeti Ruhatár Jelmezüzem elsőként hirdette kifejezetten a szüreti mulatságokra, aratóünnepekre, bandériumokra korhűnek szánt jelmezek kölcsönzését, készítését és tervezését.[827] A két ünnep közt fennálló kapcsolat látható módon majd két évtizeddel később is éreztette hatását, és ahol nem volt hagyománya az aratóünnepeknek, ott a szüreti mulatságok elemeit vették át megrendezésük során.

A Kisgazdapárt impozáns szegedi ünnepe után, az MKP augusztus 20-ára Kecskemétre, Új Kenyér ünnepet szervezett, így a párt Péter-Pál napjáról e napra tette át a kenyér ünnepét. Az MKP a már korábban említett Országos Nemzeti Szövetségtől vette át és valósította meg a két ünnep összekapcsolásának gondolatát. Rákosi számára Kecskemét nem volt ismeretlen helyszín. Az első világháború végén többször is járt a városban, ahol akkor még illegális, de élénk agitációs munkát végzett. Az 1945. augusztus 20-ára meghirdetett Munkás–Paraszt Napra már ünnepelt pártvezetőként tért vissza, és vett részt a második világháborút követő első, nagy tömegeket megmozgató ünnepségen. Mivel Dél-Pest megye, elsősorban kisgazda befolyás alatt álló, legnagyobb városának meghódítása különösen fontos volt az MKP számára, ezért szerepelhetett az 1946-os Új Kenyér ünnep helyszíneként.[828] Az MKP ezzel a lépéssel az ünnepek világában is nyílt összecsapást hirdetett meg a Kisgazdapárttal szemben.

Az ünnep előkészítésére agitációs munka kezdődött, a nap programjaként gyűlést, felvonulást, majd népünnepélyt terveztek, amelyet különböző szórakoztató

826 Sz.n. 1946n. 4.

827 Idézi: Illés P. 2008. http://www.vasiszemle.hu/2008/06/illes.htm (Utolsó megtekintés: 2025. április 2.)

828 Tánczos-Szabó Á. 2012. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_5_5 (Utolsó megtekintés: 2025. február 8.); Sz.n. 1946o. 1–2.

műsorszámokkal egészítettek ki. Az MKP vezetésének szándéka ekként jelent meg a sajtóban:

> „ha már feledésbe mentek volna: tanuljuk el az öregektől ősi arató-dalainkat, szemet-lelket gyönyörködtető népi táncainkat. Tanuljunk be verseket, rövid jól csattanó jeleneteket. Mutassuk meg, hogy nemcsak a munkában, de az igazi népi kultúra terjesztésében és fölelevenítésében is élen jár a Magyar Kommunista Párt."[829]

Mivel a naphoz kapcsolódó egyházi szokások a kommunista párt számára nem voltak vállalhatók, Szent Istvánból országépítőt, forradalmárt csinált, aki „erélyes kézzel számolt le Koppány és Ajtony urakkal, az ellenforradalom vezéreivel". Az MKP a „nemzeti hagyományok ápolójaként" lépett fel, de kenyérünnepeik a háború előttiekkel mutattak rokonságot és a munkás–paraszt szövetség propagálását célozták.[830]

Ugyanezt a szerepet töltötte be például az augusztus 20-ára, az Új Kenyér ünnepére, Nagymányokra szervezett bányász–paraszt találkozó, amely az aratóünnep és a munkáshagyományok keveredésének sajátos képét mutatta. A reggel zenés ébresztővel indult, amit a bányászzenekar szolgáltatott. A templom előtti téren ünnepi nagygyűlés volt, ahová feldíszített, fellobogózott kocsikon érkezett meg a bátaapáti parasztküldöttség, akik az új búzából sütött kenyeret átadták a bányászoknak, ezzel erősítve meg szövetségüket.[831]

A belpolitikában bekövetkezett fordulópontot jól mutatja, hogy egy évvel később, 1947. Péter-Pál napjára a Kisgazdapárt huszonkilenc aratóünnepet szervezett azzal a céllal, hogy a párt összetartását, erejét és befolyását demonstrálja a sorozatos politikai támadások után.[832] Bicskén és Szegeden a Szociáldemokrata Párt aratóünnepét tartották meg,[833] de a kommunisták hatalmának erejét mutatta, hogy ebben az évben a magát a „nemzeti hagyományok leghűbb ápolójának" kinevezett MKP *Aratóünnep* műsort állított össze, ami a Magyar Szabadszínjátszók Országos Szövetségének kiadásában jelent meg. A kiadvánnyal kapcsolatban meghagyták a falusi pártvezetőknek, hogy az abban szereplő műsortervet a helyi hagyományokkal egészítsék ki, majd állítsák színpadra. Ez a gesztus a következő évek gyakorlatát is előrevetítette, amely arra épült, hogy a műsorterveknek megvoltak azok a határozott részei, amelyek a közvetíteni kívánt mondanivalót sulykolták. A párt elképzelései szerint a politikai tartalom átadása akkor lehetett eredményes, ha helyi hagyományokkal színesítik azokat. Ezzel lényegében el-

829 Sz.n. 1946p. 3.
830 Sz.n. 1946b. 7.
831 Sz.n. 1946q. 3.
832 Sz.n. 1947c. 1.
833 Kisbán Gy. 1947. 5.

kezdődött a formájában népi, tartalmában szocialista eszméket hordozó programok összeállítása.

Az 1947-es aratóünnepektől különösen sokat vártak a kommunisták, mert a háború utáni aszályos, rossz termésű éveket követően a kedvező időjárás végre bő terméssel kecsegtetett. Bár ez az MKP-tól teljesen független természeti körülmény volt, mégis saját céljai elérése érdekében próbálta felhasználni.[834]

Amikor a következő évben, 1948 nyarán immár MDP néven megszerezte a politikai hatalmat, az ünnep eszmei tartalmának kisajátításáért folytatott küzdelem tulajdonképpen lezárult. Ennek ellenére az országban megrendezett több mint nyolcvan aratóünnepre a többi párt is küldött szónokokat, jelezve, hogy még igényt tartanak az ünnepre. Azonban az MDP augusztus 20-án, Kecskeméten megrendezett Új Kenyér ünnepén bejelentette, hogy ez a nap már nem Szent Istvánnak, az országalapító forradalmárnak a napja, hanem a Magyar Népköztársaság alkotmányának ünnepe. Ezzel a lépéssel a szakrális tartalmú nemzeti ünnep átpolitizálása, jelentéstartalmának átformálása is megtörtént, amely a következő évi augusztus 20-ára időzített új alkotmány bevezetésével érte el tetőpontját.[835]

Az MDP hatalomra kerülésével az aratóünnepek tartalmát is a szocialista eszmék propagálására használták fel. Az ünnep átalakításának megvoltak a lépcsőfokai, de az egyértelmű volt, hogy ezeknek is az új rendszer igényeit kell kiszolgálniuk, amely szándék az ünnep tartalmi és formai elemeinek változásában is megmutatkozott. A következő fejezetben ennek illusztrálására teszek kísérletet egy 1948-ban kiadott, aratóünnepre szánt műsorkönyvben olvasható színdarab elemzésével.

Egy aratóünnepre szánt színdarab tanulságai

1948-ban már körvonalazódott annak az ellenségnek a képe, aki koholt vádak alapján pellengérre állítható, megalázható, felelősségre vonható és büntethető. A fordulat éveit követően így jelent meg a napi sajtóban és a propagandában a *bűnös zsírosparaszt*, *basaparaszt* alakja, aki akadályozza a beszolgáltatást, majd a szövetkezesítést, kerékkötője a gazdaságot, a társadalmat érintő átalakulásoknak. Ellenük minden fronton fel kellett venni a harcot, így egy aratóünnepi műsoranyagba is szükségszerű volt már 1948-ban olyan műsorszám beiktatása, amely bűnösségüket, a politikai, társadalmi, gazdasági intézkedéseket akadályozó magatartásukat hangsúlyozta és nevetségessé tette őket.

Az 1948-ban Almássy János neve alatt, a Magyar Művelődési Szövetség támogatásával kiadott *Aratóünnep Ünnepi műsor* című kiadványban olvasható,

---

834 Sz.n. 1947d. 5.

835 Kovács Á. 2004. 71–72., 104–105.; Tánczos-Szabó Á. 2012. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_5_5 (Utolsó megtekintés: 2025. február 8.); Simó T. 1948. 11.

Joós F. Imre[836] nevével megjelent *Segíts magadon, az Isten is megsegít!* című színdarab is a hatalom propagandacéljait szolgálta.[837]

Fontos hangsúlyozni, hogy ez nem az MDP politikájának specialitása volt, mert az aratóünnepeket a korábbi évtizedek során is alkalmasnak tartották arra, hogy azok keretei között a társadalom ellenségeinek kikiáltott személyeket kifigurázzák, megalázzák. 1941-ben, amikorra a zsidók ellen már több diszkrimináló törvényt is elfogadtak, a Hercegkúton megrendezett aratóünnepen a felvonulók menetének végén haladó maskarások között „főérdekesség[ként]: rozoga szekérben négy pajeszes, szakállas, kaftános szereplő" vonult fel,

> „a szekér névtábláján pedig kifejező egyszerűséggel: terménykereskedő. De nem olyan közönséges szekér ám ez, mint gondolná az ember. Először is a hátsó kerekeket kicserélték az elsőkkel s így a zsidók bizonytalan egyensúlyi helyzetben kapaszkodnak, ijedt arccal. A legérdekesebb pedig: a szekérnek nincs egyetlen tengelyszöge sem. Minden húsz méter után kiesik valamelyik kerék, és a zsidók kipotyognak a nézők határtalan kacagása közben."[838]

A zsidók elleni propaganda német mintát követett, ahol az 1933-ban hatalomra került Nemzetiszocialista Német Munkáspárt is saját képére formálta az aratóünnepeket. Nemcsak terménybetakarítási hálaünnepeket szerveztek, de a háború legnehezebb éveiben az aratóünnepeken elhangzott politikai beszédekben a népélelmezési válság sikeres megoldását és a zsidók elleni faji háborút propagálták.[839]

Maguknak a színdaraboknak az ünnepi programba történő beillesztése sem volt újdonság. Szórakoztató funkciójukat már a század elején felismerték, és már ekkor megjelentek az aratóünnepekre írt egyfelvonásos darabok.[840] A kommu-

---

836 Joós F. Imre (1913–1991) tipográfus, riporter, a *Kecskeméti Közlöny*, a *Szabad Szó*, majd a *Magyar Hírlap* munkatársa.

837 A *Magyar Művelődési Szövetség* 1948-ban az aratóünnepi műsoranyag mellett a május 1-ei, a 48-as tavaszi ünnepélyek, a 48-as centenáriumi ünnepségek, valamint a karácsonyi előadások műsorainak összeállításában is részt vett, majd az ünnepi alkalmak szervezését segítő műsorfüzetek kiadását is felvállalta. A *Színjátszók könyve* című kiadványával pedig az 1947 novemberében megindult Országos 48-as Kultúrverseny színjátszó csoportjainak próbált segíteni. Erről részletesen lásd: Sz.n. 1948c.; Sz.n. 1948d.; Sz.n. 1948e.

838 N. Z. 1941. 11.

839 Sz.n. 1942. o.n. Magyar Távirati Iroda Napi Hírek MNL-OL-K-428-f-1426-1935-10-08, MNL-OL-K-428-a-356-1935-10-05, MNL-OL-K-428-a-403-1937-10-04.

840 Ilyen volt például Vajas József népköri elnök egyfelvonásos darabja, az *Aratás*, amelynek cselekménye szintén nagyon egyszerű: az aratóünnepen a gazda és családja szomorúan gondol az idegen földön harcoló fiukra, aki váratlanul betoppan, és az aratóünnep vidám kézfogóval végződik. Kovács Á. 2002. 17.

nisták hatalomra kerülésével a szórakoztató funkció az agitációval és a politikai neveléssel egészült ki.

Az 1948-ban megjelent *Aratóünnep Ünnepi műsor* című kiadvány egy lelkesítő hangvételű, metaforákban gazdag *Bevezető*vel indult Komoly Péter tollából. Az alig kétoldalas szöveg szóhasználata, fogalmazásmódja arra utal, hogy az ünnepi műsor rendezésére szánt rövidke kötetnek nem titkolt célja volt az 1948-ban hatalomra kerülő MDP propagandacéljainak kiszolgálása. Nyelvhasználata, stílusa a későbbi évekből is jól ismert nyelvi fordulatokra alapozott, így a paternalizmus és a katonai nyelv szókészletének kifejezései már itt is feltűntek, ahogyan a Szovjetunió „baráti" támogatásának hangsúlyozása is:

> „[e]lkövetkezett ismét a gazda legszentebb ünnepe. Reggel, még alig pitymallik, megcsörren a kamra falán a kasza... Míg az a mag kikelt és szárbaszökkent, miénk lett immár nemcsak a föld, hanem az ország is. Parasztok, munkások, dolgozó emberek tartják már kezükben az ország sorsának mindenik gyeplőjét. Akadnak még feketelelkűek, akik virágos, kalászos kedvünket a félelem és a szomorúság jégverésével szeretnék elpusztítani. De mi már nagyon erősek és nagyon biztosak vagyunk. Nem félünk az ő átkaiktól, ahogy nem félünk a tengerentúlról jövő fenyegetésektől sem. Szabad népek között itt, a Dunamedencében, szabadon élünk. Messzi országok hódító étvágya meg nem sérthet miket, mert a mi erőnket a munkánk, szomszédaink és a baráti nagy Szovjet-Únió adja (sic!)."[841]

A *Bevezető* szerzője egy erős, öntudatos ország képét láttatja, ahol már „a termelési versenyekben minden gazda ügyességét, találékonyságát feszítette szembe a sokszor mostoha földdel és természettel a több termésért, a kövérebb gabonáért, a kaszák vidámabb suhanásáért a sárga szárak között", ahol „[a] hároméves terv sikerei is lehetővé tették, hogy nagyobb kedvvel arathassunk az idén."[842] Komoly Péter bevezető írásában hangsúlyozta, hogy készül az ötéves terv, amelyben a Magyar Dolgozók Pártja és annak programja mutatja majd az utat, és amely ahhoz is erőt ad, hogy legyőzve a természet szabta akadályokat, a szárazságot és az aszályt, a következő években még dúsabb gabonát arathassanak. „Ezt segítik elő a parasztság több százezreket magukba foglaló szervezetei, az újgazdák és földmunkások szövetségei, és az egyre kiterjedtebb keretek között fejlődő, a termelést és értékesítést megkönnyítő szövetkezesítés."[843]

---

841 Komoly P. 1948. 3.

842 Komoly P. 1948. 3–4. Már az 1940-es évek végétől szerveztek begyűjtési versenyeket, amelyeket megfelelő agitációs és propagandamunkával népszerűsítettek. A begyűjtési osztályok mellett a Népművelési Osztály is fontos szerepet vállalt a propagandamunkában. Kitüntették a begyűjtésben jól teljesítőket, a mozit és a kultúrelőadásokat a kultúragitáció szolgálatába állították. Tóth J. 2007. 212.

843 Komoly P. 1948. 4.

A szövetkezesítés lett tehát a kulcsszó, amely az ünnepi alkalom felépítését, programjait is meghatározta, és amelynek szolgálatába műsorszámok sorozatát állították. A bevezető sorok után az útmutató füzetben szovjet mintára írt verseket (pl. Alexandr Kolcov: *Szántóvető dala*,[844] Barát Endre: *Suhogj újbúza*)[845] és dalokat olvashatunk, valamint tánckoreográfia leírásokat, amelyek a Komoly Péter által is hangsúlyozott sikeres aratás, betakarítás utáni aratóünnepség programsorába illeszthetők. A lírai alkotásokon és tánckoreográfiákon túl azonban olyan színpadra szánt rövid jeleneteket is közöltek, amelyeket további politikai propagandacélokra szántak. Ezek a következők: Joós F. Imre: *Segíts magadon az Isten is megsegít! (Falusi történet egy felvonásban)*, Bihari Klára: *Andris házasodik (Vidám játék egy felvonásban)*,[846] Marton Tiborné: *Többet ésszel, mint erővel (Bábjáték)*.[847]

---

[844] Alexandr Kolcov (Koltsov) (1809–1842) orosz költő, több versét is lefordították magyar nyelvre. Az itt említett verse *Szántóvető éneke* címmel is megjelent. A fordulat éveit követően minél hamarabb igyekeztek lefordítani azoknak az orosz költőknek, íróknak a munkáit, akik a kommunista párt által képviselt irányvonalnak megfeleltek. A kiemelt vers kapcsán most csak utalni szeretnék arra, hogy az irodalmi élet szovjetizálása, átpolitizálása is fokozatosan történt meg. Erről bővebben lásd: Standeisky É. 2004. 48–81.

[845] Barát Endre (1907–1976) költő, író, szerkesztő. A *Szabadság* (1945 –50), *Néphadsereg* (1957–59), *Tükör és Ország Világ* (1959-től haláláig) című lapok munkatársa volt. Élete során több versgyűjteménye, regénye, novellája, riport- és útikönyve jelent meg. Nála is találkozhatunk népies ihletésű és munkás témájú művekkel.

[846] Bihari Klára *Andris házasodik* című egyfelvonásos vidám játékának öt szereplője van: Sárika, Julcsa néni, Andris, Jóska és Szabó István. Cselekménye szintén egyszerű, de a történet egyes jelenetei között kevés összefüggést lehet felfedezni: Andris az életerős, ügyes fiatalember megnyeri az aratóversenyt. Jóska, aki a szomszéd faluban lakik, nem féltékeny rá, példaképének tekinti Andrist, eltökéli, hogy jövőre bizony ő fogja versenyre hívni. Miközben az udvaron vita folyik Julcsa nénivel, Sárika anyjával azon, hogy kinek mikor illik házasodni, mikor illendő bálba menni; megérkezik a 25 évvel azelőtt Amerikába vándorolt nagybácsi, Szabó István. Mulatságos figuráját azzal érzékelteti a darab szerzője, hogy Szabó István töri a magyar nyelvet, és folyamatosan csodálkozik a helyiek gazdagságán. Amerikában ő azt a hírt hallotta, hogy az országban mindenki koldus és éhezik, ezért konzerveket hozott ajándékba. Mikor megvendégelik, nem hisz a szemének. Andris, Julcsa néni és Sárika egy-kettőre bőséges lakomát tesz a nagybácsi elé és tökéletesen rácáfolnak minden „vádra", hogy bárki is éhezne az országban. Nem csoda hát, hogy az emigrált nagybácsi nem is igen akar visszamenni, és ott helyben elhatározza, hogy ő bizony Andris esküvőjén, majd gyermekei keresztelőjén degeszre fogja enni magát. Bihari K. 1948. 21–27.

[847] A *Többet ésszel, mint erővel* című bábjátékot Marton Tiborné írta Móricz Zsigmond meséje nyomán. A történet szerepeltetésének oka az lehetett, hogy a gyerekek szórakoztatására is alternatívát ajánljanak, de a tanító szándék is meghúzódott mögötte.

A későbbiek során Joós F. Imre egyfelvonásos falusi történetét szeretném bemutatni és elemezni abból a szempontból, hogy a fordulat éveit követően a népi kultúra újraszerveződése hogyan érhető tetten. A színdarab elemzése lehetőséget ad annak bemutatására, hogy miként használták fel a paraszti társadalom egyik ünnepét, az aratóünnepet arra, hogy általa politikai és ideológiai célokat is kifejezésre juttassanak.

A Joós F. Imre nevéhez fűződő színdarab szépen illusztrálja, hogy a kultúra frontján milyen eszközökkel vehették fel a harcot a nagygazdákkal szemben és miként küldték háborúba a rendszer ellenségének minősített *zsírosparasztok*, *basaparasztok* ellen egy ünnep szövegvilágát. Ebben a fejezetben arra a kérdésre is keresem a választ, hogy az állam és az állampolgárok közötti közvetítő csatornát képviselő ünnepi alkalom során milyen lehetőségek álltak rendelkezésre a rendszer ellenségeinek pellengérre állításához és ennek eléréséhez milyen hangulatot teremtettek egy-egy színdarab előadása során. Mivel azonosították a bűnös *kulákokat* egy színdarabban, és milyen összefüggésben állt ez az aktuális politikai intézkedésekkel? Egyelőre nincsenek információim arról, hogy az adott színdarabot mikor, hol, melyik aratóünnep során használták fel, hogyan teremtették meg a színdarab légkörét, kik személyesítették meg a szereplőket, ezért az írott dokumentum nyelvi világa felől közelítek az ellenségkép megkonstruálására tett szándék elemzése felé. Ez felveti a kérdést, hogy pusztán szövegek[848] szintjén nagy vonalakban megismerhetjük-e egy adott korszak kultúraformáló konstrukcióit. Amellett szeretnék érvelni, hogy igen, ugyanakkor azzal is tisztában vagyok, hogy teljes képet nem kaphatunk pusztán az írott források alapján, de

A bábjáték cselekménye a vicces fordulatokra alapozott. Nyelvezete igazán élvezhető, csupa rím és humor. A szegény ember kineveti a medvét, miközben az a nyulat kergeti. Ezen a medve roppant mód felháborodik és meg akarja enni a szegény embert. A furfangos, ravasz róka szövetséget köt a szegény emberrel és huszárként trombitálva megtéveszti a medvét. A medve a szegény ember egyik szenes zsákjába bújva akarja elkerülni, hogy a huszárok megtámadják, és amikor ép bőrrel megússza, életben hagyja a szegény embert. Akit a róka sem ingyen húzott ki a pácból, arra kényszeríti a főhőst, hogy hat tyúkot és hat kappant adjon neki cserébe. A szegény ember, amikor a róka megérkezik a jutalmáért úgy tesz, mintha a házban három nagy kopó ugatna, amikor megérzi a rókaszagot. A róka persze megijed, így a szegény ember már másodszor jön rá arra, hogy inkább ésszel kell érnie, mint erővel. Marton T-né 1948. 29–37.

[848] Jobst Ágnes több írásának középpontjában a nyelv erőszakos átalakítása, politikai célok alá rendelése áll. Azt vizsgálja, hogy a társadalom ellenségeinek kirekesztésére tett kísérletek hogyan öltenek testet különböző nyelvi eszközök formájában. Ezáltal a nyomtatott szövegek elemzése közelebb vihet bennünket az ellenségképek előállítására tett kísérletek nyelvi rétegeinek elemzése felé. Jobst Á. 2010.

értelmezésük és kutatásuk fontos, mert az adott hatalmi-ideológiai nyomás alatt születettek, így az adott rendszer ideológiai követelményeiről adhatnak képet.[849]

A vizsgált színdarabban már körvonalazódik a beszédmód kerete, amely legitimmé vált a szövegben a bűnbakkal, a nagygazdákkal kapcsolatban, ahogyan az is, hogy egy színdarab milyen nyelvi és viselkedési sémákat ajánl a társadalmi konfliktusok „kezelésére".

A színdarab címéül választott közmondás 1948-ban többször szerepelt a napi sajtóban. Maga Rákosi is szívesen élt vele beszédei során, olyan jelszóként hangsúlyozta, amely követendő annak érdekében, hogy megkülönböztethessük magunkat a nyugati országoktól. „Segíts magadon, az Isten is megsegít! ez volt a jelszó és ennek köszönhetjük, hogy nálunk más a helyzet, mint a nyugati országokban. (taps)"[850] Nem meglepő tehát, hogy kedvelt frázissá vált. Ugyanez év júniusában megjelent a *Friss Újság* című lapban egy rövidke cikkben is ez a közmondás, amelyben az iskolák államosítása és a reakció elleni harcra szólították fel az olvasókat:

> „De alkalmazzák ezt az elvet is – segíts magadon, az Isten is megsegít. Mi felülről minden támogatást megadunk, de önök végezzék el lent a falvakban azt a felvilágosító munkát, amellyel meg tudják mutatni az összefüggést az iskolák államosítása és a reakció elleni harc között."[851]

A felülről jött „támogatás" mellett a falvakban is fontos „felvilágosító" munkára szólított fel a rövid részlet, amely így párhuzamba állítható az elemzett színdarab céljával, mondanivalójával is.

Az állami intézkedések mellett, amelyek nyelvezete és tartalma kevésbé lehetett érthető a széles nyilvánosság számára, egy könnyedebb műfaj – jelen esetben egy egyfelvonásos színdarab – nagyobb hatást érthetett el az ellenségkeresés terén. Az egyfelvonásosoknak – rövidségükből adódóan – tömören és lényegre törően kellett kifejezniük üzenetüket. Nem volt idő bonyolult cselekményszálak bemutatására, a szereplők jellemvonásainak árnyalására. Ez az egyszerűsített beszédmód jellemzi Joós F. Imre színdarabját is.

A színdarabról már az elején megtudjuk, hogy 1948-ban játszódik, egy faluban. Azzal, hogy a szerző a darab földrajzi dimenzióit nem jelölte ki, megadta a szervezőknek a lehetőséget arra, hogy a saját településük keretei közé formálják, képzeljék el a leírtakat, de azt is sugallta, hogy a reakció elleni fellépésnek földrajzi korlátok nélkül is fontos feladattá kell válnia.

---

849 Erre a kérdésre keresi a választ Tompos Krisztina, a néprajztudományban Kálmány-vita néven ismert konfliktus kapcsán. Tompos K. 2014. 154–183.

850 Sz.n. 1948f. 3.

851 Sz.n. 1948g. 2.

Az egyfelvonásos történetnek öt szereplője van: Kocsis Péter újgazda, szövetkezeti elnök, Cifra-Farkas Gábor nagygazda, Sutus-Szabó István húszholdas gazda, Elek Gáspár húszholdas gazda, valamint Rozika a cseléd. Mindnyájan egy-egy társadalmi csoportot jelenítenek meg. A szerző tipikus alakokat formál, a hatalom által elfogadott és hangsúlyozott jellemvonásokkal látja el a darab szereplőit. Így a műben választ találunk azokra a korszakban nyilván sokakat érdeklő kérdésekre, hogy milyen sorsra kárhoztatott az, akit kuláknak minősítettek, vagy hogy milyen feladatai voltak egy kisgazdának, egy cselédlánynak. A színdarab ezért alkalmasnak tűnik a szocializmusban követendő elvek és ideálok hangsúlyozására, hiszen a szövetkezesítés, a nagygazdák kérdése a korabeli nyilvánosságban is taglalt és frekventált témák voltak, és a róluk alkotott beszédmódot a politika szabta keretek határozták meg. A cenzúra által meghúzott határok jelölték ki a téma lehetséges, akár irodalmi, akár nyilvános térben elfogadott ábrázolását, bemutatását is. A kulákokat egyértelműen elítélte a hatalom, a társadalom tagjaitól is ilyen magatartást vártak el, így a színdarab üzenete nem lehetett más, mint a velük való szimbolikus leszámolás. Sajátos utópia húzódik meg a darab sorai között, amelyben a kapitalizmust támogató, a magántulajdonához görcsösen ragaszkodó egyének pusztulásra vannak ítélve.

A darab nyelvezete, filozófiája nagyon egyszerű, a propagandacélra szánt frázisok világosan, egyértelműen fogalmazódnak meg. A szerző nyilvánvalóan figyelt erre, és ez a szövegalkotási módszer azt a célt szolgálta, hogy a történet lényegét azok is megértsék, akik kevésbé követték a napi sajtót, illetve nem vagy alig voltak jártasak a politikában. Az egyszerű, könnyen befogadható nyelvezete segítette a szövegtanulást is, megkönnyítve ezzel az amatőr színjátszók helyzetét. Hiszen nyilvánvaló, hogy nem színházi színpadra írt jelenetről beszélhetünk – már csak rövidsége, egyszerűsége miatt sem – sokkal inkább olyanról, amely egy ünnepi alkalom során felhasználható volt a szocialista propaganda terjesztésének érdekében. Csupán akkor jelenik meg az érzelmekre ható, metaforikus szövegalkotás, amikor a szövetkezesítés mellett áll ki a színdarab egyik hőse, Kocsis Péter:

> „KOCSIS PÉTER: Ha kátyuba kerül a rakott szekér és a kocsis egymaga nem bír vele, segítséget hív. Pipagyujtásnyi idő sem kell hozzá és a három-négy ember kirántja a sárból a szekeret, amelyet egy ember maga meg sem bírt mozdítani. Ilyesféle valami a szövetkezet is, de ott nemcsak megköszönik a segítséget, hanem pénzt is adnak, mert a munka eredménye, a búza, vagy a pénz is közös. [...] A szövetkezetben mindenki dolgozik és a haszon is közös."[852]

A színdarab üzenete egyértelmű: a jövőben a szövetkezesítés az egyedüli járható út, a közös munka közös hasznot hoz. A közös tulajdon ideálja és a magántulaj-

[852] Joós F. I. 1948. 16.

don kritikája jelenik meg a szövegben, az új politikai irányvonalnak megfelelő *reformer* világszemlélet, amely a társadalom tagjait is *reformra* buzdítja. Az új élet utópiája áll a darab középpontjában.

A történet cselekménye rendkívül egyszerű: Cifra-Farkas Gábor nagygazda azzal vádolja meg Kocsis Péter újgazdát, a szövetkezet elnökét, hogy ellopta a lovát, ezért bűnhődnie kell. Cifra-Farkas házánál megjelenik a két húszholdas gazda, Elek Gáspár és Sutus-Szabó István, akik azzal a szándékkal érkeznek, hogy meggyőzzék Cifra-Farkast arról, vonja vissza Kocsis Péter elfogatását, mert már a szövetkezeti parasztok is lázadoznak az elnök gyanúsítása miatt. A darab végére természetesen fény derül az igazságra, hogy maga Cifra-Farkas és Elek Gáspár vezették el a lovat, majd adták el azt. A valódi tetteseket pedig nem más, mint Rozika az agilis cselédlány buktatja le. Joós F. Imre így a népmesékből is ismert fordulatokra helyezi a hangsúlyt, azok narrációját követi, aminek következtében az egyszerű, de furfangos cselédlány győzedelmeskedik a régi világ sárkánya, a nagygazda felett.

A szüzsé egyszerűsége arra is következtetni enged, hogy a színdarab szerzője tisztában lehetett azzal, hogy akár aratóünnep, akár falunap alkalmával kerül előadásra a műve, nem biztos, hogy gazdag díszletek, pompás jelmezek és kitűnő világítás segítségével adják majd elő darabját. Valószínűleg mindezektől függetlenül akart egy hatásos szöveget írni, amely az egyszerű körülmények között is megfelelő hatást érhet el pusztán a narratíva szintjén.

Színdarabról lévén szó, szerzője meghatározza hogyan kell a színpadot átalakítani, milyen díszlet alkalmas arra, hogy a darab mondanivalóját erősítse. Azon ritka leírások közé tartozik ez a néhány sor, amely a rendezőknek, a díszletek tervezőinek nyújthatott segítséget.[853] A rövid jelenet a következő színen zajlik:

---

[853] A mindenkori rendezők nem voltak könnyű helyzetben. Számukra és az amatőr színjátszók számára azonban az ugyancsak 1948-ban kiadott *Színjátszók könyve* nyújtott segítséget. Az eredetileg a 48-as Országos Kultúrversenyre kiadott kötet számos olyan utasítást tartalmazott, amelyet az amatőr színjátszó csoportok tagjai és rendezői is haszonnal forgathattak. A Bojan Danovszki *Színjátszók könyve* alapján készült fordítás részletes utasításokat ad a színdarab kiválasztására, a darab tolmácsolására, színpadi megjelenítésére, valamint a színpad építésére vonatkozóan. Alapos leírást nyújt a maszkokkal, jelmezekkel, díszletekkel kapcsolatban is. Különösen érdekes a kiadványnak az a része, amely az előadható és az előadásra szánt darabok jegyzékét tartalmazza. Nem meglepő, hogy az orosz művek voltak többségben ebben az esetben is. A kötet előszavában már jelzi, hogy célja szerint nagy hatással lesz a színjátszók teljesítményére, és sem ösztönző erejét, sem a benne közölt tanácsok hasznosítását nem szabad csupán a 48-as Országos Színjátszóversenyre korlátozni. Sz.n. 1948. Továbbá a szabadtéri előadások színpadjának elkészítésére vonatkozóan már a *48-as Tavaszi Ünnepélyek* rendezését segítő kis füzetből is meríthettek ihletet. Sz.n. 1948c. 9–11.

„Cifra-Farkas Gábor portája. A balsarokban tornácos ház bejárata, egy ablakszem a nézőtérre tekint, a tornác és a ház bejárata a színpadra. A házzal szemben a jobbsarokban az istálló ajtaja látszik. A nézőtérrel párhuzamosan házsor fut. Ezt alacsony kerítés választja el a portától. Az udvaron asztal a diófa alatt. Idő vasárnap délután."[854]

Idilli környezet, paraszti miliő, az olvasó szinte a légyzümmögést is hallani véli a diófa alatt ücsörögve, egy kellemes nyári vasárnap délután. Ezzel szemben az első szereplő, aki megjelenik előttünk minden kétséget kizáróan megzavarja a fenn leírt pozitív légkört. Ő nem más, mint Cifra-Farkas Gábor, akit a szerző az alábbi módon képzel el:

„Hatvan felé járó pirosarcú, kövér, gutaütésre hajlamos zsírosparaszt. Hosszúszárú fényes csizmát visel. Ingujjban ül, ezüstgombos kék ünneplője az egyik székre akasztva. Hosszúszárú hatalmas tajtékpipából eregeti a füstöt A pipa szárán zöld bojt fityeg. Ebéd után van. Nagyokat fúj. Szuszog. A pipához beszél!"[855]

Már a neve is beszédes. Vezetéknevének egyik tagja utal a díszes, úrias megjelenésére, a másik tagja pedig vehemens, támadó magatartására, ingerlékeny természetére.

Joós F. Imre bizonyára a korabeli sajtóból is meríthette az ihletet szereplőjének megformálásakor, hiszen színdarabjának *zsírosparasztja* erőteljes hasonlóságot mutat a – korszakban kiemelt ideológiai elveket közvetítő – *Ludas Matyi* című országos terjesztésű lap oldalain megjelenő basáskodó, ellenszenves Reakczy Jóskával, Sötét Ödönnel, Zsíros Péterrel, Sonkás Vendellel, majd amikor a kulák kifejezés is közismertté válik, Kulák Kelemennel.[856]

Az említett mintákhoz hasonlóan, Cifra-Farkas is indulatos, dühös, folyton fújtat, durva és erőszakos. Egyre csak arról sopánkodik, hogy „Semmi se a régi...".[857] Egyértelműen a régi, megszüntetni kívánt világ képviselője, aki minden erejével ellenáll a változásoknak, saját privát világa pusztulásának drámáját éli. Alakja nem más, mint a múltban ragadt nagygazda karikatúraszerű figurája. Cselédjének, Rozinak durván parancsol.

A fiatal Rozi, aki „öntudatos, nem egy hebrencs lány, értelmes ember",[858] akinek a „viselkedése magabiztos"[859] bosszantja Cifra-Farkast, aki csak a pipájával

---

854 Joós F. I. 1948. 10.

855 Joós F. I. 1948. 10.

856 Kresalek G. 1985. 265–291.; Takács R. 2003. https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/03_nevelni_es_felkelteni (Utolsó megtekintés: 2025. április 18.)

857 Joós F. I. 1948. 10.

858 Joós F. I. 1948. 10.

859 Joós F. I. 1948. 10.

képes hadonászni és üvölteni haragjában. Az ellenségek, a nehézségek felnagyítása, akik felett igazi dicsőség győzelmet aratni, jól ismert és bevált irodalmi eszköz, éppen ezért Cifra-Farkas alakja is tele van túlzásokkal, szélsőséges karakterjegyekkel, semmi esélyt nem teremt a darab szövegvilága arra, hogy esetleg szimpátia is kialakuljon iránta. Rozi alakja teljesen szemben áll a korábbi korszakokból ismert cselédek képével: nem tűri tovább az elnyomást, bátran, határozottan áll ki a saját véleményéért. Alakjában egy új szocialista hős karakterjegyei körvonalazódnak: öntudatos, határozott, képes szembeszállni az ellenséggel. Közöttük már a darab elején heves szóváltás kerekedik, mivel Cifra-Farkas nem tűri, hogy cselédje tiszteletlenül beszéljen vele, feleseljen. Rozi csípős megnyilvánulásaira csak a következőt tudja reagálni: „CIFRA-FARKAS: Elhallgass, mert menten szalonnává puhítom a satnya csontjaidat. Nem féled az Istent, hogy így mersz beszélni a kenyéradó gazdáddal?”[860] Cifra tehát tudja, milyen puha lehet a szalonna – amilyen kövér, nagyhasú ez egészen biztos – ha mérgében egyből ez a kifejezés jut eszébe. Rozi ettől sem esik kétségbe, és „visszafordul a tornácról, ahová éppen megérkezett. Büszkén, határozottan: Gazdája ám kend az ángya térdinek. Nekem a munkám ad kenyeret.”[861] A magabiztos cselédlány így megalázza gazdáját, fellép a munkáltatója kizsákmányolásával szemben – ami az új rendszer egyik társadalmi-ideológiai alapja –, aki „felpattan a székről. Pulykavörös, fújtat, szuszog, mint egy gőzmozdony” majd elzavarja Rozit a háztól.[862]

Ezzel a jelenettel kezdődik el Cifra-Farkas lejáratása, amely a darab során csak fokozódik, végül a leleplezés után éri el tetőpontját. Cifra-Farkas vendégei, akik ezen a nyári vasárnap délutánon meglátogatják, Elek Gáspár és Sutus-Szabó István húszholdas gazdák, akiknek teljesen eltérő jellemvonásokat szán a szerző:

> „Elek Gáspár farizeus jellemű, megalázkodó, megalkuvó természet, aki mindig a hatalomhoz húz és oda, ahol nagyobb a haszon. Sutus-Szabó a bizonytalan, de jószándékú, tájékozatlan, középparaszt típusa. Elekkel ellentétben fejlődőképes, egyenes, becsületes ember, keresi helyét az új világban.”[863]

A leírásból is kitűnik, hogy Elek alakja inkább Cifra-Farkaséhoz húz, Sutus-Szabó viszont a darab pozitív hőseinek egyike lesz. Azzal a céllal látogatják meg Cifra-Farkast, hogy meggyőzzék róla, vonja vissza a szövetkezet elnöke, Kocsis Péter elleni feljelentését. Cifra azonban nem tágít, a zavarba ejtő kérés hallatára csak „köhög, vörösödik, szuszog”,[864] és szóhoz sem jut. Sutus-Szabó észérvekkel

860 Joós F. I. 1948. 11.
861 Joós F. I. 1948. 11.
862 Joós F. I. 1948. 11.
863 Joós F. I. 1948. 11–12.
864 Joós F. I. 1948. 12.

próbál hatni Cifrára, Elek pedig egyre inkább tanúbizonyságot tesz köpönyegforgató jelleméről: hol Sutus-Szabó, hol Cifra-Farkas pártját fogja. Utóbbival közös vonása, hogy ájtatoskodik, vallásos tartalmú szófordulatokkal Cifra-Farkas lelkére kíván hatni, hiszen „ELEK: A falu tudja, hogy Cifra-Farkas uram hívő lélek. Az igaz is százszor megbotlik. A mi urunk Jézus Krisztus a keresztfán is megbocsátott a latornak."[865] Ezzel Cifra-Farkas alakját a rendszer másik ellenségének titulált pap alakjával is összefüggésbe hozhatjuk, hiszen mondandója olyan elemeket tartalmaz, amelyet inkább egy vallásos prédikációban tudnánk elképzelni, mint egy magánbeszélgetésben. Az ájtatoskodó magatartás semmilyen szempontból nem ébreszthet szimpátiát. Cifra-Farkas áhítatos jellemét a néző, olvasó számára a szerző úgy próbálja tovább fokozni, hogy Cifra kizárólag a Mindörökké! vagy Aggyon Isten! köszönéseket használja. Cifra-Farkas alakja a színdarab közepén – ha még nem váltott volna ki kellő ellenszenvet az olvasókból, majd a nézőkből – további negatív tulajdonságokkal bővül. Miközben Cifra-Farkas Rozi engedetlensége, viharos távozása miatt dühöng, fontos mondat hagyja el a száját: „CIFRA: A szövetkezet bolondította meg az egész falut. Ezt is a szövetkezeti parasztok csinálták. [...] Nem kell szövetkezet, nem lesz szövetkezet, nem lesz népbolondítás, mert én nem akarom."[866]

Cifra-Farkas ellenszenve a szövetkezettel szemben egyértelmű. Mindent megtesz annak érdekében, hogy a felszámolásáért indítandó harc élére álljon, működésének akadálya legyen. Cifra-Farkas mohó, kapzsi, csak a saját tulajdonához képes ragaszkodni, alakja a kapitalizmus romboló hatásának igazi példája. Azt testesíti meg, ami ellen Piros László belügyminiszter is felemelte szavát: „a kulák az év minden napján aktív ellenséges munkát fejt ki."[867] Ennek ékes példája Cifra-Farkas is, aki egyszerű népbolondításnak nevezi a szövetkezeti mozgalmat, és ha már megalakult a szövetkezet, személyes céljának érzi működésének akadályozását. Ha egy-két évvel később íródott volna a színdarab szövege, bizonyára nem úszta volna meg Cifra egyszerű dorgálással, hiszen 1949-től akár tíz évig terjedő börtönnel is büntethetővé vált az a személy, aki megnehezítette vagy meghiúsította a termelőszövetkezeti csoport alakulását.[868] Sutus-Szabó ezt a rendszerellenes magatartást igazán nem tűrheti, és minden addigi ismeretét latba vetve érvel a szövetkezesítés mellett. A színdarab közepén az ő személye a rendszer szócsövévé válik. Miközben Cifrának az a sérelme, hogy a szövetkezet miatt alig kap napszámost, Sutus annak ellenére, hogy nem tudja pontosan mi a szövetkezet, annyiban biztos: „ha magá-

[865] Joós F. I. 1948. 12.
[866] Joós F. I. 1948. 13.
[867] Gyarmati Gy. 2013. 416.
[868] 2.560/1949. sz. Korm. rendelet. *Magyar Közlöny*, 1949. március 19. Idézi: Farkas Gy. 2008. 94.

nak rossz és nem kell, akkor annyit már tudok, hogy az jó és nekem kell."[869] Döntése annak illúzióját kelti, hogy a szövetkezetbe lépés egyéni döntés eredménye, nem felülről szervezett folyamat és kényszer hatására történik, mint valójában. Azon szívós munka első lépéseinek lehetünk tanúi a színdarabban is, amely azt akarta elhitetni, hogy mindenki, aki a szövetkezetbe belép, és ezzel lemond földtulajdonáról, saját akaratából teszi. Ennek az emelkedett hangulatnak a közepén lép a színpadra Kocsis Péter „28–30 éves, jóvágású, öntudatos parasztember", aki „határozott, megfontolt. Tudja, hogy mit akar és tudja, hogy mit mond. Az esze olyan, mint a beretva."[870] A szerző olyan karakterjegyeket társít a szereplőhöz, ami mindenkire hatással van. Cifra dühös lesz, Elek megszeppen, Sutus pedig azt a nemes feladatot kapja, hogy kihirdetheti, Kocsis Péter ártatlan, mivel a lólopás napján a városban tartózkodott traktorvásárlás céljából. Az igazságra rövidesen fény derül, a valódi tetteseken egyre nagyobb zavar lesz úrrá a színpadon. Cifra érzi a vesztét, így a kibékülés szándékával lép fel, amiben újra szóvá teszi a szövetkezesítés elleni tiltakozását is: „CIFRA: Itt a kezem, békességgel nyújtom Kocsis Péter felé, csak egyet kell megígérnie. Szövetkezet nincs és nem is lesz. No hát ez csak nem sok."[871] Kocsis nem lenne a szövetkezet jelenlegi elnöke, szavahihető, megbízható és megfontolt ember, ha erre rábólintana. Egy nagyon hatásos metaforát kreál a szerző az ő számára, így érvel a szövetkezet szükségessége mellett:

> „KOCSIS: Ha kátyúba kerül a rakott szekér és a kocsi egymaga nem bír vele, segítséget hív. Pipagyújtásnyi idő sem kell hozzá és a három-négy ember kirántja a sárból a szekeret, amelyet egy ember maga meg sem bírt mozdítani. Ilyesféle valami a szövetkezet is, de ott nemcsak megköszönik a segítséget, hanem pénzt is adnak, mert a munka eredménye, a búza, vagy pénz is, közös."[872]

Kocsis érvelése olyannyira sikeres, hogy Sutus menten belép a szövetkezetbe, pozitív példát állítva így a nézők és az olvasók elé. Kocsis Péter így – Rozin, a cselédlányon kívül – a darab másik szocialista hősévé válik, és a szocializmusban elérni kívánt közös tulajdon propagálójaként fölényes győzelmet arat a maradi Cifra-Farkas felett. A színdarab így a magántulajdon és a földkérdés szocialisták számára elfogadott értelmezésének ad teret, így üzenete a múlttal való leszámolás elkerülhetetlensége.

A színdarab nem érhet véget anélkül, hogy ki ne derülne, ki volt az igazi tettes, ki vétkes a lólopás ügyében. Ennek hirdetője nem lehet más, mint Rozi, aki

---

869 Joós F. I. 1948. 14.
870 Joós F. I. 1948. 14–15.
871 Joós F. I. 1948. 15.
872 Joós F. I. 1948. 16.

„lélekszakadva rohan be" a színpadra. Eleket nyomban leteremti álságos viselkedése miatt, majd büszkén lobogtatva a lopott ló passzusát – melyet ő maga Cifra almáriumából lopott el – büszkén közli a nézőkkel: „ROZI: Cifra-Farkas és Elek szomszéd együtt vezették ki a lovat az istállóból. El is adták a szomszéd faluban."[873] Ezzel Cifra és Elek végképp nevetségessé válik, lelepleződnek, hiszen a rendszer számára két ellenséges szereplő esetében nem lehet más befejezés, mint a megaláztatás. Persze Rozi is hibát követ el azzal, hogy lop, de őt felmenti az a tény, hogy az igazságért tette. Az agilis cselédlány ezzel a darab fő cselekvőjévé válik, akinek problémamegoldó képessége, éleslátása, furfangossága az események aktív irányítójává emeli személyét. Túllép saját helyzetének korlátain, és azzal, hogy túljár a kapzsi, saját tulajdonához makacsul ragaszkodó Cifra-Farkas eszén, egy új életvilágot, új élethelyzetet kínál mintaként a nézők számára. Cifra-Farkas és Elek bármennyire titkolóztak, konspiráltak kevésnek bizonyulnak ahhoz, hogy megakadályozzák a szövetkezet működését, túljárjanak a mindig éber, öntudatos hősök eszén. A színpadon egy rövid jelenet erejéig egymással össze nem egyeztethető nézetek, magatartásminták jelennek meg, és a darab végén csak azok arathatnak erkölcsi győzelmet, akik megfelelnek a szocialista eszménynek. Végül tehát Kocsis Péter, Rozi és Sutus-Szabó kerekedik felül a maradinak, megrekedtnek minősített Cifra-Farkas és Elek felett. Úgy gördül le a függöny, hogy egyértelművé válik, hogyan kell fellépni azokkal szemben, akik nem támogatják a szövetkezesítést: nyíltan és határozottan. A színdarab tehát nagyon tömören és lényegre törően fejezi ki azt a tényt, hogy a szövetkezettel szemben azért nem érdemes tiltakozni, mert kizárólag pozitív hatása lehet.

A színdarab ugyan nem foglalkozik azzal, hogy mit reagál Cifra a körülötte kialakult helyzetre, hogyan alakul a sorsa a későbbiek során, de ellenállását bizonyára, ha a rábeszéléssel nem is, keményebb eszközökkel sikerül megtörni.

1948-ra a nagygazdákra úgy tekintettek, mint egy olyan deviáns létforma megtestesítőire, akik megzavarják a társadalomban elképzelt rendet, ezért kontroll alatt kell őket tartani.[874] Fokozatosan alakították ki azokat a normákat, amelyek megszabták annak kereteit is, hogy kik tartoztak a potenciális bűnbakok közé. A *zsírosgazdák*, *basaparasztok*, *kulákok* fogalmi keretei eddigre körvonalazódtak. A sajtót, a rádiót, az oktatást, az ünnepi alkalmakat stb. felhasználták annak érdekében, hogy nevetségesnek, a régi rendszerhez ragaszkodónak, az új, szocialista világ ellenségének mutassák be őket. Alakjuk egyre változatosabb negatív tartalmú jelzős szerkezetekkel gazdagodott, karakterüket úgy fogalmazták meg, hogy kétségkívül ártalmas csoportként tűnjenek fel. 1948-ra már világos lett, hogy ki az ellenség, ki ellen kell a nyilvánosság minden eszközét latba vetve fellépni.

---

873 Joós F. I. 1948. 17.

874 Kitzinger Dávid morális pánikról írt tanulmánya hívja fel erre a folyamatra a figyelmet. Kitzinger D. 2000. 23–48.

A szövetkezesítés és a kulákkérdés a korabeli sajtóban, médiában kiemelt témának számított, a róla elfogadott és meghatározott beszédmód kereteit a politikai propaganda jelölte ki. Természetesen a korszak cenzúrája által meghúzott határok hatással voltak a frekventált témák irodalmi, nyilvánosság elé tárható ábrázolására is. Azok a szerzők, akik írásra adták a fejüket sok esetben alkalmazták a korabeli beszédmód elemeit, a hatalom által elfogadott narratívákat. Szerepet kellett vállalniuk egy új műveltségeszmény kialakításában, amely merőben eltért a korábbi korszakokban megszokottaktól. A fordulat éveit követően tehát a bűn, a bűnös, a bűnözés mint társadalmi konstrukció kerete változott meg, így ezeknek a fogalmaknak az értelmezését társadalmi és kulturális közegükben érdemes vizsgálni. Ugyanakkor a bűn, bűnözés természetéből adódik az is, hogy az állam vagy a társadalom egyes csoportjai is eltérően értelmezhették azokat, változó értéktartalmak mentén jelölhették ki annak kereteit. A bemutatott színdarab egy, a szocializmusban hangsúlyos és elfogadott viselkedési mintát ajánl a befogadók számára.

1948-ig az aratóünnepek menete az előző évekből ismert mintákat követte; sokat merített a Darányi-féle rendelet hatására kitalált ünnepségekből, de még inkább a Gyöngyösbokréta hagyományaiból. Majd a hatalomra került MDP ateista pártpolitikájának megfelelően, a Szent István-napi ünnepségekből átvett vallásos elemei eltűntek, helyette a beszolgáltatás, a kollektivizálás propagálására, a munkásság és a dolgozó parasztság szoros együttműködésére helyeződött a hangsúly. Az ünnep tárgyi világa is megváltozott: az addig egyszerű aratókoszorúk kiszínesedtek, formailag is változáson estek át. Egyre többször fordult elő a búzakalászból készített ötágú csillag, de Rákosi Mátyás arcképe is szinte rögtön helyet kapott az aranysárga búzakoszorúk közepén. A színpadokat kötelező volt Lenin, Sztálin és Rákosi képeivel díszíteni. Fontosak voltak a nagy tömegeket megmozgató sportesemények, és a kultúrpolitika által előírt, követendőnek tartott elképzelések határozták meg az ünnepi eseményt. Nagy hangsúlyt fektettek a zenés-táncos előadásokra, a beszolgáltatásban élen járók és a sztahanovista élmunkások kitüntetésére. A földesurak helyét a párttitkárok vették át, a munkások-parasztok ajándékait és köszöntéseit ők fogadták. Az esti ünnepségek során, a bál előtt a tanácselnök visszaadta a koszorúkat a párt- és a tömegszervezetek képviselőinek, amely gesztus azt szimbolizálta, hogy a társadalom visszakapja az államtól, amit ő adott neki. Az ünnepek fellépői direkt ezekre az alkalmakra írt csasztuskákkal, rigmusokkal szórakoztatták a közönséget.[875]

---

[875] Erről tanúskodnak az ünnepekről készült felvételek, híradórészletek. Stefány J. 1987. 46. Most nem tárgyalom, hogy kiket tekintettek kulákoknak és hogyan változtak meg 1948-re az ország földbirtokviszonyai. A kulák fogalomtörténeti vázlata: Bolgár D. 2008. 50–93. A birtokviszonyok átalakulásáról lásd: Závada P. 1991.; Varga Zs. 2006. 222–239.; Baráth M. 2011. 42–72. Rákosi „kecskeméti beszédéről" bővebben: Tánczos-Szabó Á. 2012. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_5_5 (Utolsó megtekintés: 2025. február 8.)

Mivel a Magyar Népköztársaság 1949-ben elfogadott alkotmánya „a munkások és dolgozó parasztok államát”[876] mondta ki, így a szocializmus nép fogalma is ezekre az osztályokra korlátozódott. Az ünnepi események során ők voltak a két kiemelt osztály, akikre az aratóünnepek menetét alapozták, és akik az ellenségeknek tekintett kizsákmányoló nagytőkésekkel, a kulákokkal álltak szemben.

Minta-aratóünnepek – 1951

1951-ben, a mintaünnepek évében, az ország hét megyéjének nyolc településén, Baracskán, Karcagon, Tatán, Nagyivánon, Nádudvaron, Porcsalmán, Rábahidvégen és Zalaváron minta-aratóünnepségek megrendezésére került sor a Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának munkatársai segítségével.[877] Ők a már ismert módon gyűjtéseket végeztek, majd azok alapján kialakították az aratóünnepek új koreográfiáját, pontos forgatókönyvét, amely a következő volt:[878] az ünnepség az aratás befejezését követő vasárnap, reggel hat órakor, a tanácsház előtt zenés ébresztővel kezdődjön. Ezt követően a tömegszervezetek tagjaiból álló énekkarok, nagyobb éneklő csoportok tömegdalokat és népdalokat énekeljenek, majd a nagyobb településeken lovaskísérettel, feldíszített kocsikon járják be a falut és annak határát. A reggeli ébresztő után a tanács tagjai köszöntsék az élenjáró dolgozókat, akik munkájuk érdemeként egy-egy kalászkoszorút kapjanak. Az ünneplő csoportok délelőtt tíz órakor, a tanácsház előtt találkozzanak, ahová egy-egy aratókoszorút vigyenek magukkal a tanácstagok számára. A koszorúvivő csoportokat feldíszített lovasok, kocsik kísérjék, és menet közben ének, tánc, zene élénkítse a felvonulást. A találkozó helyéről lovashírnökök induljanak a koszorúátadás helyszínére, és az ott várakozó tanácstagoknak jelentsék be a csoportok érkezését. Ezután a lovasok a menetben résztvevőknek is adják hírül, hogy a tanács tagjai várják őket. A menet elején a gépek vonuljanak, majd három lovas vezetésével a csoportok, végül a feldíszített kocsik következzenek. A menetben részvevők ruháját, kalapját, a lányok haját kalásszal, virágokkal díszítsék, de a lovak, a kocsik, a gépek és a felvonulók kaszái, gereblyéi szintén kapjanak kalász-, virág-, zöldág-, pántlika- vagy kendődíszt. Több férfi a kaszát nyél nélkül vigye – „mint régebben a tisztek a kardot, annak jelképeként, hogy a termést és az addigi eredményeket megvédelmezik.” Az átadás helyén a csoportok érkezési sorrendben, rövid vers kíséretében adják át koszorúikat a tanács tagjainak, akik ezután áldomásra hívják a menet résztvevőit. A koszorúk átadása közben zenével kísérjék az aratók táncát,

876 *Magyar Népköztársaság Alkotmánya* 1949. évi XX. törvény I. 2§ (1)

877 A tatai mintaünnepre nem találtam adatot.

878 EA 14819 Morvay Péter: *Beszámoló a Népművészeti Intézet részére a Porcsalmán tartott minta aratóünnepségről. Helyszíni jegyzetek (főként tánc és viselet).* Porcsalma, 1951.; Stefány J. 1987. 46.; Halász Cs. 2013. 65–67.

majd az elnök beszéde után közös, rövid zárótánc következzen. Délután rövid műsort, majálist, sportversenyt, lóversenyt tartsanak. Az aratóbál kora este vegye kezdetét, amikor a tanácselnök a legszebb koszorút átadja a párttitkárnak, a többit a legjobban dolgozó tömegszervezetek, üzemek kapják meg. A bált a párttitkár nyissa meg, majd az aratásban élen végzett fiatalok járják el a megnyitó táncot. Ezt a közös tánc és a vacsora kövesse, a programok sorát pedig az öregek tánca zárja, amit a reggelig tartó aratóbál követ. Az esti mulatság alkalmával a lányok saját készítésű, kisebb kalászkoszorúkat adjanak a legényeknek.[879]

Az Intézet-féle programot később országszerte igyekeztek megvalósítani, de jól látható, hogy az lényegében a Darányi-féle aratóünnepek programját vitte tovább. A mintaünnepségek értékelésére a Népművészeti Intézet munkatársai egy kérdéssort is összeállítottak, amelyben az ünnepségeket dokumentáló szakembereknek reflektálniuk kellett az előkészületekre, az ébresztőre és annak menetére, az abban résztvevő zenekarra és énekesekre, a felvonulás és a koszorúátadás programjára, a délutáni ünnepségben szereplő műsorra, majd az esti ünnepségre. Ki kellett térniük arra is, hogy voltak-e egyéni kezdeményezések az ünnep megvalósítása során és hogy mennyire kerültek bele a helyi hagyományok a műsorba.[880]

---

879 EA 14819 Morvay Péter: *Beszámoló a Népművészeti Intézet részére a Porcsalmán tartott minta aratóünnepségről. Helyszíni jegyzetek (főként tánc és viselet).* Porcsalma, 1951.

880 1. *Előkészület*: Kik vettek leginkább részt a szervezésben? Mennyire járult hozzá a közösség a rendezéshez saját javaslataival? Hogyan várták az ünnepet? Voltak-e rendszeres próbák és kik vezették azokat? 2. *Ébresztő*: Hány tagú zenekar ébreszt és milyen összetételű? Milyen létszámú az éneklő közösség? Kikből áll? Nem és kor szerint. Milyen dalokat énekelnek? Pontosan 6 órakor kezdődött-e az ébresztő? Kocsin mentek-e vagy gyalog? Hány helyen álltak meg a községben? Milyen volt az ébresztés hangulata, lelkessége? A közös éneklésről mi az éneklők, mi az ébresztők véleménye? 3. *Felvonulás*: Koszorúátadás: Hány koszorút vivő csoport van? /A koszorúkat fényképezni/ Kik viszik és hogyan a koszorúkat? Hány főből áll egy csoport és milyen összetételű? Hogyan díszíti magát és eszközeit? Miket dalolnak, táncolnak felvonulás közben? Koszorúátadás rigmussal vagy prózában történt? Ki az átadó, milyen korú? Saját rigmus, vagy betanított verset ad elő? Ki vagy kik táncolják az arató táncot és mit táncolnak? Hogy zajlik le az áldomás, követi-e a csoporttánc és mit táncolnak? Kik fonták a koszorúkat, hagyomány alapján, vagy kapott kép, vagy rajz alapján? A lányok fontak-e a kaszásoknak bokrétát vagy egyéb aratási díszt? Milyen hatással volt a koszorú átadásnak a nézőkre, résztvevőkre? Nézők létszáma? A felvonulás hangulata, spontánsága? A kiváló dolgozók mikor kapták és milyen koszorúkat? Hány ilyen koszorú volt? 4. *Délutáni ünnepség*: A műsor rövid leírása. Kik adják elő, kik mutatják be, kor és nem szerint? Külön a helyi számok és külön a vidékiek által előadott. Mi ebből a helyi anyag és mi a kapott? A közönség létszáma. 5. *Esti ünnepség*: Mikor kezdődik? A tanácselnök milyen szervezeteknek ad koszorút? Az ünnepség hatása a résztvevőkre? Mennyien vettek részt az esti ünnepségen?

A mintaünnepek sorában az első „nagyszabású aratási ünnepséget” július elsején, vasárnap, a Vas megyei Rábahídvégen rendezték meg. A „békearatás győzelmének” ünnepén a téesz kultúrcsoportja és a szombathelyi kultúrcsoport lépett fel, akik ének- és táncbemutatókat tartottak. A rábadhídvégi ünnepséget négy nappal korábban tartották, mint ahogyan a Népművészeti Intézet programtervét dátumozták (július 5.), és nem is marad fent e napról részletes leírás. Ezekért némileg kárpótolnak Erdős Lajos operatőr fotói, aki részt vett az ünnepségen és több felvételt is készített. Így nyerhetünk egy kis betekintést a főtéren felállított színpadra, az átadott koszorúkra, és egy-két felvétel erejéig az ünnepi hangulat is felsejlik a fényképeken.[881]

Erdős dokumentálás szándékával készített felvételei *bárhol* készülhettek volna a megvalósult ünnepről. Fotói egy erőteljes és gyors társadalmi átalakulás jelképei, egyben annak a korszaknak a lenyomatai, amely politikai okból és célból az életmód, a gazdálkodás és a szokások gyökeres megváltoztatását tűzte ki maga elé.

A következő mintaünnepre július 15-én, vasárnap Szabolcs megyében, Porcsalmán került sor, amelyről Morvay Péter közölt beszámolót.[882] Az ünnep-

Megértik-e a koszorú visszaadásának jelentőségét? Kik nyitják meg a bált, hány pár? Mit táncolnak? Miből áll a közös vacsora? Azon hányan vesznek részt? Hogy folyik le? Összeadták a vacsorát, vagy külön beszerezték, mi volt az ára? Mennyi bor jutott egy főre? A közös vacsoráról mi a véleménye a résztvevőknek. Mondanak köszöntőt az egyes fogások előtt? Hányan táncolnak, kik és mit? Szívesen vállalták-e az öregek a táncot? Megértették-e a hagyományozás jelentőségét? Hogy fogadták a résztvevők az öregek táncát és maradt-e nyoma a fiatalságban? Esti mulatságon kik vettek részt? Milyen a zenekar összetétele és milyen számokat játszik? Mit csinálnak a szünetekben, milyen a mulatság hangulata? Lányok adtak-e legényeknek kis koszorút, jelvényt? Meg kell figyelni a munkatervtől eltérő, egyéni kezdeményezéseket, mely részei hatottak spontán az ünnepségnek. Melyek voltak rendezésszerűek és mi hatott bensőségesen és mi külsőségesen? Mennyire kerültek a helyi hagyományok, énekek, táncok felszínre? Mennyire válhatott az egész ünnepség mozgósító erejűvé a begyűjtés fokozására és a kultúrmunka javítására. Mivel lehetne jobbá tenni az ünnepséget? EA 14819 Morvay Péter: *Beszámoló a Népművészeti Intézet részére a Porcsalmán tartott minta aratóünnepségről. Helyszíni jegyzetek (főként tánc és viselet).* Porcsalma, 1951.

881 Sz.n. 1951k. 4.; Sz.n. 1951l. 2.

882 K. Kovács László irányításával hangfelvétel készült a település zenei anyagából, a táncokat pedig Lugossy Emma koreográfus és Erdős Lajos operatőr filmezte. Július 14-én, szombaton egy rögtönzött táncalkalom során az öregek táncának dokumentálása történt meg. Másnap délelőtt Lugossy Emma az öregek táncát és a hozzá tartozó tánczenét is megörökítette, délután két cigány botostánc is lefilmezésre került. Az ökörítói tánccsoport vendégszereplése során hallott előadás zenei anyagát és két ökörítói cigánytánc dallamát is sikerült rögzíteni. EA 14819 Morvay Péter: *Beszá-*

ség előtt egy hónappal Morvay gazdag népszokásanyagot gyűjtött Porcsalma és Ököritó községekben, amelyek a későbbi mintaünnep alapját adták. Fontos hozzátenni, hogy a mintaünnepség helyszíneként kiválasztott településen élők ekkorra mozgalmas időszakon voltak túl: a csengeri járásban, ahová Porcsalma is tartozott, tizenhat szövetkezeti községet hoztak létre 1951-ben, amelyek között ott találjuk Porcsalmát is. Itt és a szomszédos Tyukodon azonban a téeszszervező agitátorok elvonulása után tüntetések robbantak ki, és a téeszek bomlásnak indultak. A hatalom alkura kényszerült a két településsel, és taktikai húzásként az I. típusú tszcs létrehozását engedélyezték, amelyet III. típusúvá akartak alakítani. A gazdák fellépése 1951 márciusában és áprilisában a nyílt ellenállásig fajult, és a lázadó családok közül többeket a Hortobágyra telepítettek.[883] Alig több mint két hónappal a gazdák tüntetése és annak leverése után érkeztek meg a Népművészeti Intézet munkatársai és kezdtek hozzá a gyűjtéshez, majd a mintaünnep megszervezéséhez.[884]

Miután Morvay megállapította, hogy az aratóünnepet a „helyi hagyományoknak megfelelően sikerrel meg lehet rendezni", több javaslatot is tett arra, hogy mely szokásokat tartja érdemesnek beépíteni az ünnepség menetébe annak érdekében, hogy a lokális jellemzők is érvényesüljenek. Morvay szerint a „hagyományos szokásnak jobban megfelelne", ha az élenjáró dolgozóknak készített kisebb koszorúkat a zenés ébresztő alkalmával adnák át. Mivel a vidéki aratóünnepeken a zenés bandával vonulva nem volt szokás táncolni, ellenben a lakodalmi menetben igen, így ennek az elemnek a beiktatását a lakodalmi szokások mintájára javasolta. Azt ajánlotta, hogy a gyülekezőhelyről elinduló koszorúvivőket zenekar kísérje az átadás helyszínére, és a koszorúk átadása során, mivel aratótánc nincs divatban, a csoportok egy rövid párostáncot járjanak. Morvay következő tanácsa az volt, hogy a közös vacsorán elhangzó borköszöntők elmondására vőfélyeket kérjenek fel, akiknek már van tapasztalata ebben a műfajban. A lakodalmi szokások beépítése mellett Morvay azt is tanácsolta, hogy azokat a koszorúkat, amelyeket a fiatalok egymásnak készítettek, az aratóbál szünetében egy, a „vidéki hagyományban régóta szereplő farsangos pl. drótostót ossza szét tréfás versek kíséretében." Azt is szorgalmazta, hogy a mulatság záróprogramján szereplő „öregek táncának" fellépőit lássák vendégül a közös vacsorán, hiszen ők adják majd a mintaünnep legfontosabb műsorszámát, és Morvay úgy vélte, hogy ezzel a tiszteletteljes gesztussal a tánccsoport megalakulásához is hozzájárulnak. Látható, hogy a mintaünnepre felülről kialakított menetrend megtartása mellett, Morvay

moló a Népművészeti Intézet részére a Porcsalmán tartott minta aratóünnepségről. Helyszíni jegyzetek (főként tánc és viselet). Porcsalma, 1951. 10.

883 Porcsalma a csengeri járás egyik legnépesebb települése volt. Az 1949. évi népszámlálás adatai alapján 2931 fő élt a községben. Farkas Gy. 2016. 111–192.; Sz.n. 1951m. 3.; Sz.n. 1951n. 10.; Sz.n. 1951o. 1.

884 A gyűjtésről a sajtó is tudósított: Kovács L. 1951. 4.

valóban arra törekedett, hogy a helyi szokások hangsúlyosak legyenek az ünnepség során. Javaslatait közölte a szervezőkkel, és kifejtette, hogy „a fentiek alapján remélhető, hogy a porcsalmai ünnepség egyike lesz a legjobban sikerült mintaaratóünnepségeknek", és a helyi kultúrélet fejlődéséhez is hozzá fog járulni.[885]

A terv és a javaslatok tehát elkészültek, most pedig lássuk, hogy hogyan sikerült az útmutatás alapján megszervezni magát az ünnepi eseményt. Erről szintén Morvay összegzéséből tájékozódhatunk: az előkészületek legnagyobb részét Révész Ferenc helyi tanító, népművelő végezte, akinek a munkáját megnehezítette, hogy a tanácstól nem kapott kellő támogatást és nem volt elég szervezői gyakorlata. Révész mellett Virág Endre párttitkár a szabadtéri színpad felállításánál, Molnár József helyi vb. titkár a bor és hús beszerzésénél, Bélteki Menyhértné MNDSz titkár a kézimunka-kiállítás és a vacsora megszervezésénél, valamint az énekes csoport összeállításában segített. A világításért Sőrés Sándor és Kósa Gyula voltak a felelősök. A helyiek érdeklődéssel figyelték az előkészületeket, amihez a korábban végzett néprajzi gyűjtés is hozzájárult. Az ünnep előtt a fellépők Révész vezetésével rendszeresen próbáltak a napi munkájuk befejezése után, de felkészülésüket megnehezítette, hogy az ígért műsorfüzetet nem kapták meg időben. A zenés ébresztőt a hattagú cigányzenekar (első és második hegedű, kontra, brácsa, klarinét, bőgő), az MNDSz tizenkét tagú daloscsoportja és a húsztagú úttörőcsoport végezte, akik ugyanazokat a mozgalmi dalokat és népdalokat énekelték, mint a néprajzi gyűjtés alkalmával is. A lelkes hangulatú ébresztő hat órakor vette kezdetét, ami a nyári időszakban igen későinek bizonyult. Ezt felvonulás követte, amely során az ünnepség résztvevői három oszlopba tömörülve érkeztek a falu különböző részeiből. Elöl a lovas legények haladtak zsinóros fekete mellényben, lobogó ujjú ingben, fekete csizmanadrágban, árvalányhajas kalapban, akik mint menetindítók és mint futárok egyaránt jól szerepeltek. A lovak kantárját sallangok és papírszalagok díszítették. A búzakoszorúkat a csoportok elején magasra tartott rúdon egy-egy legény vagy keresztbe fektetett rúdon egy legény és egy leány vitte. A koszorúk alakja a hagyományos formákat követte, de volt közöttük csillag alakú is, a közepén Rákosi arcképével. A menetben vonulók díszes ruhában voltak, a kaszák, a gereblyék egyaránt fel voltak virágozva. A felvonulókat, akik menet közben mozgalmi és helyi aratódalokat énekeltek, cigányzenekar kísérte. Tánc azonban nem volt. Az ünnepi felvonulásban Porcsalma mind a tíz szövetkezeti csoportja részt vett, de koszorút csak kettő hozott. Koszorút kötöttek viszont a helyi kendergyár és a helyi gépállomás dolgozói is, és a menetben egy búzakoszorúval és virágokkal feldíszített vontató és egy gabonát szállító szekér is haladt. A koszorú átadására a kultúrház udvarán

[885] EA 14819 Morvay Péter: *Beszámoló a Népművészeti Intézet részére a Porcsalmán tartott minta aratóünnepségről. Helyszíni jegyzetek (főként tánc és viselet).* Porcsalma, 1951. 10–11.

felállított színpadon került sor. Morvay kiemelte, hogy a felvonulás nem volt jól megszervezve, mivel mindenki egyszerre érkezett meg a színpadhoz, és ez elterelte a figyelmet a koszorúk átadásának ceremóniájáról. A helyzetet csak tovább rontotta, hogy az átadás műsor keretében történt, és a műsorszámok között elveszítette jelentőségét. Az ünnepi műsor hibájának Morvay azt tartotta, hogy több pontjában is oda nem illő volt, és a párttitkár beszéde miatt politikai gyűlés jelleget öltött. A koszorúk átadása rigmusok és köszöntők kíséretében történt meg, majd azok visszaadására is ekkor került sor. A Morvay által javasolt párostánc elmaradt, helyette ünnepélyes terménybeadás történt meg. Más formában zajlott le a kiváló dolgozók kitüntetése is, amire nem reggel, hanem a koszorúátadó ünnepség keretében került sor; a színpad előtt felsorakozott hét dolgozónak a helyi tanácselnök nyújtotta át a koszorúkat és a fonott díszeket. A mintaünnep alkalmával megszervezett kézimunka- és könyvkiállítást a kultúrház egyik helyiségében rendezték meg. A lelkes rendezők annak ellenére, hogy későn értesültek erről a feladatról, így vasárnap hajnalban szedték össze a kézimunkaanyagot és a könyveket, a koszorúátadás idejére már el is készültek. Noha a gazdag hímzett és szőtt textilek nagy része nem került kiállításra, a sebtében összeállított anyagnak nagy sikere lett. A délutáni kultúrműsor az elhúzódó „football mérkőzés után" nagy késéssel vette kezdetét. A helyiekből álló színjátszócsoport műsorfüzetből tanult meg két egyfelvonásos darabot (*Édesanyám, Sándor bácsi meghajlik*), valamint egy szavalatot, amit az MNDSz csoportjának helyi népdalszámai és az öregek tánca követett. Az öregek tánca keretében fellépő három táncospár páros- és szóló produkciókkal szerepelt, amik nagy sikert arattak. A porcsalmai ünnepségre a szomszédos településekről is érkeztek vendégek és fellépők egyaránt. A műsorokból kimaradt viszont a cigányság páros botolótánca, amelyet ők maguk is nehezményeztek. Ezt követte a közös vacsora elfogyasztása, majd az esti mulatság, ami megnyitó nélkül kezdődött el. Morvay szerint a rendezőség nem használta ki eléggé az öregek táncát a helyi kultúrélet fejlesztésére. A zenét a helyi cigányzenekar, a vendég pátyodi és a tyukodi fúvószenekar szolgáltatta, akik főleg csárdást, keringőt, foxot és tangót játszottak. Morvay az értékelésben leírta, hogy „általánosságban sikerült az ünnepség, de korántsem olyan mértékben, amennyire erre számítani lehetett volna." A legnagyobb problémát az időpont kiválasztása okozta, hiszen az ünnep annyira közel volt az aratás időpontjához, hogy a résztvevőkön még érződött az aratás fáradtsága. Másrészt a szervezés körül is sok hiányosságot tapasztalt, ezért azt tanácsolta, hogy az ünnep időpontja előtt egy héttel a Népművészeti Intézet munkatársainak érdemes lenne meggyőződnie arról, hogy a legfontosabb előkészítő munkálatok megtörténtek-e. Azt is hozzátette, hogy az Intézetnek az ünnepséget megelőző napokban is célszerű lenne tanácsadókat küldenie a településekre, hogy a rendezőknek segítségére legyenek, és minden részlet a mintaünnepség menetének megfelelően valósuljon meg. Morvay úgy találta, hogy az előzetes néprajzi kutatás, a felhasználható ha-

gyományanyag minél részletesebb feltárása, az ünnepséggel és az előkészületekkel párhuzamos gyűjtés a helyi kultúréletre is ösztönzőleg hat. Hangsúlyozta, hogy az ünnep társadalmi hatásának elérése érdekében azokra a mozzanataira – például a felvonulás, ébresztő, koszorúátadás a kiváló dolgozók házainál – kell figyelni, amelyek alkalmasak a szélesebb érdeklődés felkeltésére.[886] Megfigyelhető, hogy Morvay javaslatai közül, amelyek a lakodalmi és farsangi hagyományokban ismert szokáselemek beépítésére irányultak, egyik sem került be végül az aratóünnep menetébe, így az megváltozott szereplőkkel és tartalommal ugyan, de a korábbi évek gyakorlatát követte.

Porcsalma után 1951. július 29-én Nádudvar (Hajdú-Bihar m.),[887] augusztus 4-én Karcag (Szolnok m.) és Nagyiván (Hajdú-Bihar m.) is helyszínei voltak egy-egy mintaünnepnek. Valószínűleg azért esett rájuk a választás, mert a nagyüzemi gazdálkodás mintatelepülései, azaz termelőszövetkezeti városok lettek, ezért a minta-aratóünnepeket rendező községek sorából is kihagyhatatlanok voltak.[888] A Fejér megyei Baracska és a Zala megyei Zalavár a terménybegyűjtésben nyújtott kiemelkedő teljesítménye miatt kapott sajtóvisszhangot és került be a mintaünnepeket rendező települések sorába.[889] Zalavár kiválasztásához a mellette található, és az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó bencés apátság közelsége is hozzájárult, a szocialista tartalommal megtöltött ünnep szimbolikus csapás volt a „régi művészi hagyományokra."[890] Tata pedig minden bizonnyal az iparban betöltött szerepe miatt lett volna fontos, de nem találtam arra adatot, hogy ott is tartottak volna minta-aratóünnepet ebben az évben.[891]

Sztálinváros – ópentelei aratóünnep 1952–1954 között

1952 nyara sem múlhatott el aratóünnepek nélkül, amelyeknek továbbra is intenzív szerepük volt az agitációs munkában, a munkás–paraszt szövetség propagálásában, a formájában népi, tartalmában szocialista kultúra demonstrálásában.

886 EA 14819 Morvay Péter: *Beszámoló a Népművészeti Intézet részére a Porcsalmán tartott minta aratóünnepségről. Helyszíni jegyzetek (főként tánc és viselet).* Porcsalma, 1951. 3–5.

887 A minta-aratóünnepen a Magyar Rádió hangfelvételt, a Filmgyár filmeket készített. A nádudvari korsókból népművészeti kiállítást rendeztek, és az ünnepen Széll Jenő is részt vett. Sz.n. 1951p. 3.; Sz.n. 1951q. 3.; Sz.n. 1951r. 10.

888 Stefány J. 1987. 46.

889 Sz.n. 1950s. 7.

890 Vö. Varga D. 1951b. 13–14.

891 A *Művelt Nép*ben és a *Népművelési Híradó*ban Tura szerepel minta-aratóünnep helyszíneként, de egy évvel később, 1952-ben. Kovács 1952. 17. A *Népművelési Híradó*ban olvasható az ünnep leírása, ami valóban a Népművészeti Intézet által összeállított forgatókönyv szerint zajlott le. Simon J-né 1952. 14.

Ezért ebben az évben a „szocialista álomvárosként” emlegetett, és még javában épülő Sztálinváros sem maradhatott ki azoknak a településeknek a sorából, ahol aratóünnepek megrendezésére került sor.

Sztálinváros építése az ötvenes évek legnagyobb beruházásának számított. A korabeli sajtóban, propagandafüzetekben valóságos „csodaként” számoltak be a város építéséről, imázsát pedig a politikai rendszer megítélése határozta meg. Az állam szerepe a városról alkotott kép megformálásában óriási volt, olyan ideális településként ábrázolták, amelyet a közös erő és akarat hozott létre, a modernitás szimbóluma, a vágyait valóra váltó új szocialista embertípus otthona.[892]

Sztálinváros esete speciális volt a térségben lejátszódó urbanizációs folyamatok miatt. Építése a Duna jobb partján lévő Dunapentele határában a vasművel párhuzamosan vette kezdetét 1950-ben. A települést 1951 áprilisában nyilvánították várossá, első utcája 1951. május 1-jére készült el. Sztálin nevét 1951. november 7-én vette fel, a vasművet pedig Dunai Sztálin Vasműre nevezték át.[893]

Az építkezés konfliktusokkal terhelt volt; 1950 januárjában kezdetét vette a pentelei határ felmérése a falu déli részén lévő löszfennsíkon, és itt jelölték ki az 1200 katasztrális hold területet a vasmű és a város számára. 1950. május 2-án elkezdődtek a földmérések, az egyéni gazdák bevetett földjein pedig a munkálatok. A gazdák a kisajátított földekért minimális kárpótlást kaptak, azokat a családokat pedig, akiknek a földjei leginkább akadályozták az építkezéseket, Püspökladányba költöztették a kuláknak minősített és kitelepített gazdák házaiba. A monumentális építkezés a Dunapentele melletti búza- és kukoricaföldeken indult el, és szívta fel a képzett- és képzetlen munkaerőt, fiatalok ezreit, akik az iskolai nyári szünetben építőtáborokban vettek részt az ország különböző részeiről.[894]

---

892 Horváth A. 2007. 502.

893 Az aratóünnep évében Sztálinváros a hagyományos városdefiníciók értelmében nem számított városnak, azonban a falvakból, mezővárosokból oda áramlók tömege annak tarthatta. Gazdasági, kulturális vagy kereskedelmi központnak is csak azok gondolhatták, akik ott kaptak munkát vagy oda jártak bevásárolni. Horváth S. 2004. 11., 208–209.

894 A vaskohászati kombinát telepítésére eredetileg Győrt, majd Mohácsot jelölték ki. A Győrben kijelölt területet 1944 áprilisában szőnyegbombázás érte, így Mohácsra esett a választás, ahol 1949 elején az MDP PB szovjet tanácsadók segítségével eldöntötte, hogy a jugoszláv határtól 11 km-re kell felépíteni a vasművet. A Duna, a feketeszénben gazdag pécsi és a komlói bányák közelsége mindenképpen a város mellett szóltak. 1949 végére viszont megromlott a két ország közötti viszony, és katonai támadástól tartva abbahagyták a mohácsi építkezéseket. Így a vasipari kombinátot Mohácstól északra, Dunapentelére tervezték, majd építették meg. A szén rendelkezésre állt ugyan, de ebből is importra szorult, a vasércet pedig teljes egészében az ukrajnai ipari központból, Krivoj Rogból vízi úton szállították a pentelei kikötőbe. Borvendég Zs. – Palasik M. 2015. 31–38.

A tipikusan szocialista módon végbement urbanizáció és iparosítás felduzzasztotta a település lakosságát. Itt mindenki bevándorló volt, és nem létezett egy olyan városi értékrend, amihez alkalmazkodni lehetett vagy kellett volna. A város építésében résztvevők, a beköltözöttek nagy része a környező falvakból vagy az ország különböző területeiről származott, és Sztálinvárosban vált első generációs városlakókká. Bár a hivatalos közbeszédre a városban élő civilizált lakosság és a falusi, civilizálatlan réteg folytonos szembeállítása volt jellemző, a Sztálinvárosba áramlók nem szakadtak el a falutól, nem váltak „gyökértelenné", őrizték hagyományaikat, ami az életmódjukra is hatással volt.[895] Mindezek sajátos társadalmi kontextust teremtettek az 1952. július 27-én, vasárnap megtartott aratóünnepnek is. A későbbiek során ennek bemutatására kerül sor.

Sztálinvárosban a Népművészeti Intézet segítségével megkezdődtek az előkészületek, így 1952. június 14–15-én Jakab Ilona, Tóth Mihály és Berkes Eszter, az Intézet munkatársai két napos gyűjtőmunkát végeztek Sztálinvárosban. Nemcsak táncleírást, nótaszövegeket közöltek, hanem terjedelmes szokáslejegyzéseket is, így a lakodalmi, a karácsonyi, az újévi és a húsvéti szokások mellett gyermekjátékokat, farsangi és aratáshoz kapcsolódó szokásokat, valamint az egykori aratóünnepek menetét is dokumentálták. Gyűjtésükből kiderül, hogy az ünnepnek Dunapentelén is volt hagyománya, mivel a község lakosságának jó része a helyi nagybirtokokon részesaratóként dolgozott.[896]

1952 júniusában az akkor 89 éves Naszvadi Jánosné és a 47 éves Tillinger Julianna a következőképpen mondták el a pentelei aratás lezárását kísérő szokáscselekvések egymásutánját:

> „Mikor vége vót az aratásnak, ebédet kaptak. Zászlót kaptak a lányok, rudra vót akasztva, piros, fehér, ződ kendőket kötöttek a rudra, ez vót a zászló. Kettőző lányok készítették a koszorúkat, ezt bevitték az uraságnak, amiért ajándékot kaptak, rendszerint piros kendőket. Cigányzenekar játszott, az úr adta az ennivalót, gulást, meg bort is adott a gazda, oszt ivott mindenki, meg evett, amennyi jól esett. Uraséghoz menet is muzsikáltak, énekeltek. Elől ment a zászlót vivő legény vagy ember meg a kosár vivő. Ez a kosár ha búzát arattak, búzából, ha zabot, akkor zabból vót. A kosarat kezibe vette a leány, nem szoktak akkorát készíteni, hogy azt rudon kelljen vinni. Minden uraságnál egyforma vót az aratási ünnep. Mindenféle nótát énekeltünk, nem vót külön aratási nótánk. Nemcsak aratási ünnepen énekeltünk, táncoltunk, hanem minden szombat este nótaszóval jött haza az arató banda. Az uraságnak mikor a kosarat átadta a kettőző leány, akkor köszöntőt is mondott, ekkor kapták a lányok a piros keszkenőt. Az uraságtul az arató gazdához men-

[895] Horváth S. 2004. 210.

[896] EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952. A legtöbb munkást foglalkoztató nagybirtokosok: Dóra Szilárd, Franki Zsigmond, Sigray Béla és Szávits Miklós voltak.

tek oszt ott mulattak reggelig. Amelliknek jól esett, mindig az kezdte a táncot. Koszoru ill. kosár mindig az uraságnál maradt. Aratási ünnepen éppen olyan táncokat szoktunk táncolni, mint máskor (sic!).”[897]

Az aratóbálról Farkasné Tóth Ágnes, akkor 73 éves adatközlő a következőket mesélte el:

„Mikor először jött ki az uraság az aratókhoz, akkor megkötötte három szál búzával az első vagy második sorban dolgozó kettőző lány, és azt mondta: Isten éltesse a nagyságos urat! Ekkor 1–2 forintot adott az uraság. Kosarat vittünk mikor vége vót az aratásnak, ment mindenki az arató gazdához, az uraság adott levest, húst, bort, kalácsot. Az uraságnál mindig egy arató gazda vót, néha 15–20 évig is nála szolgált, arató banda 5–6 is. Faháferkába ettünk, olyan, mint a cserép sajttál, csak kicsi füle vót. Zászlót vittek a menetbe, mikor az urasághoz mentek, és bécsi kendőt kaptak a lányok. Bocskorba arattunk, rossz csizmaszáról vették le a javát, abból csinálták a bocskort a csizmadiák.”[898]

Az adatközlők életkorából kitűnik, hogy több évtizeddel korábbi élményeikre emlékeztek vissza. A Naszvadi Jánosné és Tillinger Julianna által elmondott szokások a Darányi-féle rendelet hatását mutatják, annál is inkább, mert a 20. század elején Dunapentele is azok közé a helységek közé tartozott, ahol aratósztrájkok robbantak ki.[899] Az aratóünnepségeket az első világháborúig rendszeresen megrendezték, de 1914 után megszűntek, és csak 1952-ben elevenítették fel őket újra.[900] Az akkor 70–80 éves adatközlők még emlékezhettek a 19. század végi – 20. század eleji eseményekre, láthatták az első világháború előtti ünnepeket, de akár a szüleik ünnepi részvételét is felidézhették. Tudásuk nagy segítség volt az ünnep visszatanítása, felelevenítése során.

A Népművészeti Intézet munkatársai a gyűjtést követően Sztálinvárosban is részt vettek a szokások színpadra állításában. Ennek eredményeként alig egy hónappal a gyűjtés után, 1952. július 18-án, a *Sztálin Vasmű Építője* című helyi lap olvasói a következő felhívásra lehettek figyelmesek:

„Arató-ünnepély
Városunkban folyó [1952 július] hó 27-én egésznapos műsoros Arató-ünnepséget rendez a Sztálinvárosi Tanács a termelőszövetkezetekkel karöltve. A mű-

[897] BTK ZTI Akt. 0313. Berkes Eszter – Jakab Ilona – Tóth Mihály gyűjtése 1952. június 14–15.

[898] BTK ZTI Akt. 0313. Berkes Eszter – Jakab Ilona – Tóth Mihály gyűjtése 1952. június 14–15.

[899] Sz.n. 1906c. 13.; Sz.n. 1906d. 14.

[900] EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952. 2.

> sort az ó-városi kultúrbrigád tagjai és a városi fiatalok szolgáltatják. Azokat a dolgozó parasztokat, akik legjobban teljesítették beadásaikat és a termelőszövetkezetek legjobb dolgozóit a sztálinvárosi építőmunkások felköszöntik és megajándékozzuk. Az Aratóünnepség keretén belül este a Szigeten tüzijáték és műsorral összekötött vacsora lesz. Napközben lovas ünnepség, népi zenekarok szórakoztatják a munkás-paraszt szövetség jegyében lezajló nagyszabású Aratóünnepség résztvevőit."[901]

A hetilap következő számában már részletes programot közöltek az 1952. július 27-én megrendezésre kerülő eseményről, amelyben a korszak narratívájának és mintáinak megfelelően hangsúlyos szerepet kapott az ötéves terv, a béke iránti hűség és odaadás, valamint a mindennapokban jellemző ellenségkeresés jegyében az egykori földesurak negatív példája. Kiemelt szerepet szántak viszont a dolgozó parasztoknak, akik beszolgáltatási kötelezettségüket időben teljesítették, valamint a vasmű dolgozóinak, akiknek énekes és táncos produkciójára külön kétórás intervallumot jelöltek ki a nap során. A település minden dolgozóját ünneplésre szólították fel, ahol olyan népi dalok szólalnak meg, olyan táncok kerülnek színpadra, amelyek „a falu életéből születettek és kifejezik gondolataikat, szokásaikat, a művészeten át mutatják meg érzéseiket."[902] Sztálinvárosban a munkás–paraszt szövetség ideális megvalósulását remélték az ünneptől, akiket a helyi pártbizottság nevében Földes László[903] köszönt majd, és a földesurak szerepét átvéve fogadja „a dolgozó parasztok ajándékait."[904] Az ünnepet egy olyan fórumnak szánták a szervezők, amely lehetőséget ad a részvevők közötti tapasztalatcserére, hogy az eddigi sikereket túlszárnyalva még „jobb és sikeresebb legyen a következő évi begyűjtés."[905]

A felhívás következő részében az ünnep részletes programját közölték. Eszerint, az ünnepség reggel hatkor, zenés ébresztővel vette kezdetét, délelőtt tizenegykor köszöntötték a pártbizottságot és a tanács vezetőit. A városi pártbizottság titkára, Földes László elmondta ünnepi köszöntőjét, ezt követően a vasmű építőinek énekes-táncos bemutatóját, népi sportjátékokat, majd a lovasversenyt és annak minden izgalmát élvezhették a résztvevők. Egész nap autóbuszjáratot biztosítottak a rendezvény helyszíneként szolgáló sziget és a város között. Ételről-italról, zenéről a rendezőség gondoskodott. Este ingyenes szabadtéri mozi várta a látogatókat. A vacsorajegyeket és az aratóünnepi emlékérmet elővételben

---

901 Sz.n. 1952d. 4.

902 Sz.n. 1952d. 4.

903 Földes László (1914–2000) volt az MDP Sztálinvárosi (Dunapentelei) Bizottságának titkára 1951. július – 1954. augusztus között. Életét bővebben lásd: https://www.neb.hu/asset/phpc4755n.pdf (Utolsó megtekintés: 2025. április 18.)

904 Sz.n. 1952d. 4.

905 Sz.n. 1952d. 4.

vásárolhatták meg a tanács óvárosi kirendeltségénél, a Szabadság Filmszínház pénztáránál, a közönségszervező irodában és kultúrfelelősöknél. A programterv ismertetése a következővel zárult: „A munkásság és a dolgozó parasztság szoros szövetségével építjük a Sztálin Vasművet, hazánk békeművét!”[906]

A sztálinvárosi ünnep szervezésénél különösen fontos volt, hogy a város ipari munkásságát is bevonják az ünnep előkészítésébe és lebonyolításába, mivel a szokás feleleventésének legfontosabb célja „a munkás–paraszt szövetség megerősítése és *haladó hagyományok* meggyökeresítése” volt.[907]

Néhány nappal később beszámoltak az ünnepről a *Sztálin Vasmű Építőjé*ben, amelyben (természetesen) egy nagy sikerrel lezajlott eseményként ábrázolták, amelyen „nótásajkú, mosolygó tekintetű fiúk és lányok, férfiak és asszonyok vonultak fel szekereiken a Néphadsereg útján a pártbizottság épülete elé.” Felhangzottak a pentelei nóták, rigmussal köszöntötték Földes és Berecz elvtársakat, akikre átragadt a részvevők boldogsága. Öreg és fiatal egyaránt elégedett és vidám volt, hiszen a dolgozó parasztok és az építkezés sztahanovista élmunkásainak hősies munkáját hálálták meg – tudósított lelkesen a cikkíró. Az ünnep tárgyi anyaga Sztálinvárosban is változáson esett át. Az addig egyszerű aratókoszorúk színesek lettek. Megjelent közöttük a búzakalászból, gyönyörűen, művészien elkészített ötágú csillag Rákosi Mátyás arcképével, és ezzel az „újstílusú” aratókoszorúval vonultak fel. Állandó tapsvihar és „*Éljen Rákosi! Éljen a párt!*” felkiáltások „zendültek a résztvevők ajkain”, akik közös mulatsággal, aratóbállal zárták a nap eseményeit.[908]

Az ünnepről a *Művelt Nép* számában is hasonló, lelkes hangvételű, idilli jelenteket idéző írás került az olvasók elé. Ahogy a sztálinvárosi lapban, itt is vidáman nótázó, táncos kedvű közönségről számoltak be. A cikk írója kiemelte, hogy a vasmű építői és a dolgozó parasztok az üdvözlő beszédeket és az áldomást követően együtt köszöntötték az *új kenyer*et és a *szocialista város*t, vagyis megvalósult a munkás–paraszt egység, akik a régi pentelei népdalok éneklése során találtak egymásra.[909]

A sajtóban megjelent leírást kiegészíti, pontosítja az a filmfelvétel, amelyet Erdős Lajos és Szőts István, a Népművészeti Intézet két munkatársa készített az ünnepi alkalomról. Az ő nevükhöz kapcsolódnak az 1951-es aratóünnepekről készített felvételek is. Egyedülálló dokumentumai ma ezek a filmek az ünnepekkel kapcsolatos kutatásoknak, hiszen a részvevőket mozgásukban, a helyszíneket, tárgyakat használatuk során figyelhetjük meg. A felvétel nagyjából nyolc

906 Sz.n. 1952d. 4.

907 EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952. 1.

908 Sz.n. 1952e. 2.

909 Sándor A. 1952. 26.

perc hosszúságú, és az előkészületektől kezdve dokumentálta az eseményeket. A filmen egy vidám társaság képe elevenedik meg, akik énekelnek, táncolnak, majd a következő képkockák a lovas sportversenyt mutatják be, rövid ideig az éppen aratást végző kombájn látható, amely az emberek helyett végzi a munkát. Az éppen koszorút fonó asszonyok, valamint a színpad építésének folyamata is dokumentálásra került, amelyet a feldíszített szekerek és az azokon nótázó, zenélő banda megörökítése követett. Népviseletbe öltözött lányok tánca, majd az ünnepi felvonulás után a pártbizottság épülete elé (ma múzeum) érkezők csoportját köszöntötték a sztálinvárosi tanács tagjai. A közös pálinkázást követő táncot és mulatságot megörökítő részleteket is láthatunk. Különböző formájú, fazonú öltözékbe bújt emberek tarka forgataga szerepel a képeken, akik szekerekre ülve vonultak végig az épülő Sztálinváros főutcáján a sziget irányába. A felbokrétázott szekerek mellett az éppen épülő panelházak tornyosulnak, autók, a felvonulást irányító rendőr képe is feltűnik pár másodperc erejéig. Néhány képkockán az egykori pentelei házak is felsejlenek, így a film megteremti a régi és az új elemek keveredésének egészen izgalmas sztálinvárosi világát. Képet kapunk az éppen akkor épülő ünnepi színpadról, az ételkészítés folyamatáról, majd az aratási ünnep résztvevőinek csoportjai vonulnak a következő képkockákon. Feldíszített kaszák, gereblyék, népviseletbe öltözött öregek és fiatalok szerepelnek a filmben, akiket a koszorúátadás ceremóniája követ. Izgalmas mozzanatai ezek az ünnepnek, mert a filmfelvétel alapján rekonstruálhatjuk a koszorúk formáját és díszítettségét. A következő jelenet egy vidáman vonuló tömeget láttat velünk, amelyet egy fehér lovon ülő, öltönyös férfi vezet fel, aki a lovasbandérium, a hírvivő szerepét tölti be. A koszorúk átadása során jól láthatók a pártbizottság tagjainak, valamint a koszorúk átadóinak gesztusai. Hol pentelei viseletbe öltözött asszonyok, hol már az újabb divatot követő konfekcióipar termékeit viselő dolgozó nők adják át a koszorúkat. Láthatóvá válik a színpad is, amelyet Sztálin és Rákosi képe díszít A film az ünnepi beszédet tartó Földes László bemutatásával ér véget.[910] A felvétel sokkal többről árulkodik, mint az ünnepről készült egyszerű leírások. Bepillantást nyújt az ünnepi alkalmak változásán túl a változó viseletek, öltözetek világába, ahogyan az éppen átalakuló tér és építészet elemeit is megörökíti.

Az ünnepen a Népművészeti Intézet munkatársa, ebben az esetben Boross Marietta vett részt. Beszámolója árnyalja a sajtóban, a filmfelvételen és a fotókon megjelent ünnep képét, hiszen annak ellenére, hogy a korszakban elvárt narratíváknak eleget téve kiemelte az ünnep egyediségét és nagyszerűségét, mégis közölt olyan információkat, amelyek ellentétben állnak a korábban bemutatott leírásokkal. Boross Marietta szerint, noha a Népművészeti Intézet szakmai segítséget nyújtott az ünnep lebonyolításához, „[a] Tanács, annak ellenére, hogy lelkesen részt vett a tömegek mozgósításában, nem sikerült neki sem Sztálinváros dolgozó ipari mun-

[910] BTK ZTI Ft 185. Erdős Lajos, Szőts István felvétele, Sztálinváros, 1952.

kásságát, sem pedig az egyénileg dolgozó parasztok tömegeit megmozgatni."[911] Ehhez bizonyára az is hozzájárult, hogy 1952-ben a sztálinvárosi építkezések kezdeti szakaszukban jártak. Munkásbarakkok, ideiglenes szállások, segéd- és betanított munkások nyüzsgő látványa fogadhatta a városba látogatókat.[912]

A szervezett ünnep és a precíz programismertetés látszat volt csupán, mert Boross beszámolt arról, hogy „a műsorszámok gyakran több órás késéssel kezdődtek (...) ez nyilván sokat rontott az egyébként is gyér közönséghangulaton. Feltűnő volt, hogy a szombati rendezvénynél kizárólag csak a felkért szereplők vettek részt."[913] A hangulaton nem enyhítettek a programszerű köszöntések, néhány spontán jelenet is alig-alig oldotta a feszültséget. Boross jelentéséből az is megtudható – ami a programból egyáltalán nem derül ki –, hogy valójában kétnapos rendezvényről volt szó. Az esti köszöntések már jobban sikerültek, oldottabb volt a hangulat, a „Vasmű kiküldöttje köszöntéssel és ajándékkal lepte meg az aratásban, beszolgáltatásban kitűnt falusi dolgozókat."[914] Boross Marietta beszámolója szerint a vasárnapi koszorúátadó ünnepség volt a két nap kiemelkedő eseménye. „Ez a rendezvény sűrítette magába mindazt a régit, ami a dunapentelei hagyományban föllelhető volt – és mindazt az újat, amelyet a szocialista tartalomként benne életre lehetett kelteni." A legfőbb különbség az volt a korábbi ünnepekhez képest Boross Marietta szerint, hogy „[a] földesúr meghívását a Tanács és a Pártbizottság meghívása helyettesítette" és ebben a gesztusban fejeződött ki „az az új helyzet, amikor a nép a dolgozó parasztság a föld gazdája és a dolgozók igazi képviseletét a Párt és a Tanács látják el."[915]

Kiemelt szerep jutott az aratókoszorúk átadásának, amelyeket „a termelőszövetkezet, az állami gazdaság, az egyénileg dolgozó parasztok élenjáró dolgos asszonyai vittek" a hatalom képviselői elé. A koszorúk átadása során különböző rigmusok csendültek fel a Rákóczi, a Kossuth, az Alkotmány, a Vörös Csillag Tszcs, valamint az Állami Gazdaság képviselőitől. Mivel Boross Marietta az elhangzott rigmusokat is feljegyezte, így megfigyelhető, hogy a köszöntőkben milyen sokszínű szöveganyag élt tovább. A rigmusok alkotói bizonyára a korábbi aratóünnepek köszönőiből is meríthettek ihletet, hiszen az 1946-ban kiadott *Aratóünnep műsoranyag*ának javasolt koszorúátadó szövege és az Alkotmány tszcs-t képviselők ál-

911 EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952.

912 Erről bővebben lásd: Horváth S. 2004.

913 EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952.

914 EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952.

915 EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952.

tal elmondott rigmus között több hasonlóság is megfigyelhető. Ugyanez a szöveg a Népművészeti Intézet által kiadott *Köszöntőkönyv*ben megjelent koszorúátadó rigmus folklorizálódását is mutatja:

1946-os variáns	1952-es sztálinvárosi variáns	Köszöntőkönyvi variáns
„Tisztelt gyülekezet, Ünnep van ma, tudják, Néhány szavaim hát Szívesen fogadják	„Jó munkatársaink Ünnep van ma tudják A mi köszöntőnket Szívesen fogadják	„Jó munkás, társaink! Ünnep van ma, tudják A mi köszöntőnket Szívesen fogadják.
A mi ünnepünk ez, Legyen víg a kedvünk, Hiszen a munkának Nagyjával végeztünk	A mi ünnepünk ez Azért víg a kedvünk, Hiszen a munkának Nagyjával végeztünk	A mi ünnepünk ez, Legyen víg a kedvünk, Hiszen a munkának Nagyjával végeztünk
Kezdtük ahogy pirkadt, Tettük amig láttunk De kenyérnek valót Magunk földjén vágtunk.	Elmondhatjuk büszkén Jó munkát végeztünk, Amit tőlünk vártak, Annak megfeleltünk.	Elmondhatjuk büszkén, Jó munkát végeztünk, Amit tőlünk vártak, Annak megfeleltünk.
Bátran elmondhatjuk: Jó munkát végeztünk. Áldás volt munkánkon, Hát vígan lehetünk.	Alkotmány Tszcs Koszorúját hoztuk. Pártnak és Tanácsnak, íme felajánljuk.”[916]	Szavát államunknak Megértettük szépen, Nem maradt el nálunk Senki a begyűjtésben.
Ezért azt mondom, Felejtsünk bajt és bút! fogadják szívesen Ezt a szép koszorút.”[917]		Nem marad el egy sem, Fölösen is bead, Hiszen szép országunk Így előre halad.
		Tudjuk, hogy a békét Így fogjuk szolgálni, Szép szabadságunkban Jó erősen állni.
		Tudjuk, iparunknak Erőt adunk evvel, Így jutunk előbbre Az ötéves tervvel.”[918]

916 EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952.
917 Sz.n. 1946d.
918 Népművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 31.

A Rákóczi tszcs dolgozóit képviselő csoport a vőfélyversek világát idéző köszöntő kíséretében adta át koszorúját:

„A Rákóczi tszcs nevében beszélek,
Köszöntőt mondani engedelmet kérek,
Minden támogatást megköszönünk máma,
mellyel elértünk a boldog aratásra.
Vezetett a Pártunk segített a Tanács
Így jut mindenkinek foszlós fehérkalács.
Ennek örömére koszorúnkat végye.
Jövő ilyenkorig emlékbe eltégye."

A Kossuth tszcs egyforma kékpöttyös ruhába öltözött asszonyai pedig ezekkel a szavakkal nyújtották át koszorújukat:[919]

„Kossuth Lajos nevét viseli csoportunk
Ennek a nevében szép koszorút hoztunk.
Fogadja szívesen Pártunk és Tanácsunk,
Hiszen idén is lesz kenyerünk, kalácsunk.

A Vörös Csillag tszcs átadó rigmusa a következő volt:

Mi a Vörös Csillag dolgozói vagyunk,
Aratómunkánkról szép emléket hoztunk.
Szeretettel adjuk csillagkoszorúnkat
Ezzel köszöntjük ma Pártunk és Tanácsunkat.

Amilyen szorosra fontuk minden szálát,
Oly szoros egységbe végeztük a munkát.
Ígérjük jövőre még jobb eredménnyel
Építjük jövőnket gazdagabb terméssel."

Az Állami Gazdaság átadó rigmusa a névnapi köszöntők hagyományait idézte:[920]

---

919 Az ünnepről készült híradásában a *Művelt Nép* is ezt a rigmust közölte. Sz.n. 1952f. 19.

920 A *Köszöntőkönyv*ben megjelent névnapi köszöntővel azonos formulákkal találkozunk:
„Serkenj fel, dolgos nép, Mert most jön a hajnal,
Repdes, mint a madár, Aranyszál tollakkal.
Ingó-bingó fűszál cifrán felöltözik,
Liliom-rózsába meg is törölközik.
Amennyi fűszál van a tarka mezőben,
Annyi csepp víz van a tenger medrében,
Annyi öröm szálljon ……fejére,
Szívesen kívánjuk neve ünnepére."

„Amilyen sok hal van a széles Dunában,
Annyi áldás szálljon népünk nagy Pártjára.
Kérjük az Állami Gazdaság nevében,
Hogy minden munkában tovább vezérelje.

Pártunk tanítása, tanácsa segítsége,
Visz előre minket, az 5 éves tervbe
Munkánk eredményét, jelképét itt hoztuk.
Fogadják el tőlünk, szeretettel fontuk."

Végül az egyéni gazdálkodók átadó rigmusa következett:

„Megfeleltünk annak, amit tőlünk vártak,
Lesz bőven kenyere minden dolgozónak.
Ezért arra kérem Tanácsunk, Pártunkat,
Vegye át kezünkből e szép koszorúnkat.
Tiszta szívvel adjuk kalász koszorúnkat,
Dolgozó népünknek, a mi államunknak."

Az ünnepi menetben az egykori pentelei szokásokhoz hasonlóan, színes papírokkal, virágokkal díszített kaszákat, gereblyéket mint az elvégzett munka jelképeit vitték magukkal a felvonulók.[921]

Tehát, új tartalommal elevenedtek meg az egykori pentelei szokások, amelyek a Népművészeti Intézet munkatársának beszámolója szerint, a rossz szervezés miatt sajnos nem jutottak el minden sztálinvárosihoz. Boross Marietta így fogalmazott:

„amelyen [aratóünnepen] a Tszcs, az Állami Gazdaság és a helyi Gépállomás és az egyénileg dolgozó parasztok alkották az ünneplők zömét, (...) és csak sajnálni lehet, hogy az erőtlen agitáció következtében és a rossz időpont megválasztása miatt a Vasmű dolgozói és a dolgozó parasztság zöme nem vett részt."[922]

A sztálinvárosi aratóünnep azon túl, hogy aktuálpolitikai célokat közvetített, fontos szerepet kapott a közösségi összetartozás és a lokális identitás megteremtésében.[923] Kiemelt feladata volt a munkásság és a parasztság közötti szoros kapcsolat hangsúlyozása, amely az 1954. augusztus 20-án megrendezett Alkotmány ünnepén is markánsan megmutatkozott.

1954-ben, a szocialista alkotmány beiktatásának ötödik évfordulójára, az auguszNépművészeti Intézet (összeáll.) 1952. 70.

921 EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952. 2.

922 EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952. 2.

923 Sándor A. 1952. 27.

tus 20-ai ünnepségekhez kapcsolódva országszerte ünnepi vásárokat, kulturális- és sportműsorokat, munkás–paraszt találkozókat szerveztek. Ennek szellemében készültek a sztálinvárosi Alkotmány ünnepére is, amelynek két látványos programja, a Martin-acélmű felavatása és az aratóünnep voltak. Az ünnepség előző nap a már ismert „hivogatással" vette kezdetét. Az óvárosiak, vagyis az egykori Dunapentele lakói ellátogattak az újvárosba, azaz Sztálinvárosba és a környékbeli falvakba, majd az ott élőket, valamint a pártbizottság tagjait és a vasmű üzemrészeinek dolgozóit meghívták a másnapi ünnepségre. Az ünnephez tartozó sportműsorok már ezen a napon elkezdődtek, majd a Bartók Béla kultúrházban közös mulatság következett. Augusztus 20-án reggel a szomszédos településekről lovaskocsikkal, teherautókkal, autóbuszokkal érkeztek meg a „dolgozó parasztok" Sztálinvárosba, a *vas és acél városá*ba. Ott a vasmű dolgozói fogadták őket, majd közösen indultak el a gyár felé. Az avatási ünnep az új Martinmű előtt vette kezdetét. Az elhangzott köszöntő- és politikai beszédek után kitüntették az élmunkásokat, akiknek a dolgozó parasztok nevében Márkus János pusztaszabolcsi tanácselnök adta át az adonyi járás búzakoszorúját. Pontosan délben beindították a kemencét, a martinászok csapoláshoz készültek, majd a munkások és a parasztok láthatták, hogy elindult a sztálinvárosi Martin-acélmű. A munkás–paraszt találkozó következő programja délután három órakor kezdődött. A Sztálin úton feltűnt egy lovas hírnök, aki bejelentette, hogy élükön a tanácselnökkel, a lóháton érkező Csavajda Györggyel, megérkeztek az óvárosiak és a környező falvak dolgozó parasztsága. Őket is a sztálinvárosi munkások köszöntötték, akikkel közösen vonultak fel a szabadtéri színpadhoz, az aratóünnep helyszínére.[924]

Megfigyelhető, hogy az 1954-ben megtartott ünnepség a régi és új elemek egészen izgalmas keveredését mutatja: továbbra is megtartotta népünnepély jellegét, de olyan új vonásokat is magába foglalt, amelyek a koszorúkészítés és -átadás körül manifesztálódtak. Úgy tűnik, hogy az ünnepnek ez a programja tűnt a legalkalmasabbnak arra, hogy hagyományos elemeit új, szocialista tartalmakkal dúsítsák fel: a tanács, a pártbizottság, a sztahanovista élmunkások koszorúkkal való köszöntésében az *új ünnep* sajátosságai fejeződtek ki. Az *új ünnep* a munkásság és a parasztság ünnepi hagyományait foglalta magába, és egy olyan sajátos eseménnyé vált, amely az Alkotmány ünnepének is más arculatot adott. A sztálinvárosi példa is jól mutatja, hogy az ötvenes években megrendezett augusztus 20-ai ünnepségekhez is az új kenyér ünnep jellege folytán szervesen hozzákapcsolódtak az aratóünnepek, a régi vásárok, búcsúk világa és a majálisok szabadtéri szórakozási formái úm. a sport- és kultúrműsorok, társas szórakozások.[925]

---

924 Sz.n. 1954a. 3.; Sz.n. 1954b. 1. A sztálinvárosi Martin-mű avatása a filmhíradóba is bekerült: *Acélt ad Sztálinváros* https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=12507 (Utolsó megtekintés: 2025. április 12.)

925 Simon J-né. 1955. 437–439.

Aratóünnepek az ötvenes évek második felétől

Az 1950-es évek második felétől, különösen az 1956 után megrendezett aratóünnepek eszmei tartalma továbbra is aktuálpolitikai szempontok szerint alakult, és a Kádár-korszak évtizedeiben is jellemző volt, hogy a hatalom ekkor is a népi kultúra látványos elemeinek felhasználására törekedett, amellyel saját legitimitását próbálta meg alátámasztani. Az aratóünnepek történetében is fontos változást hozott az SZKP XX. kongresszusa, amely a személyi kultusz felszámolását is hirdette, ennek hatására az aratóünnepeken felállított színpadokról, az aratókoszorúk közepéről eltűntek Sztálin és Rákosi fényképei.

Az aratóünnepek és augusztus 20-a között a szoros kapcsolat továbbra is megmaradt, és a két ünnep tartalmát egyaránt meghatározó *új kenyér* motívuma 1958-tól ismét fontos szerepet kapott. Ekkor augusztus 20-a, programjában az aratóünnepi felvonulásokkal, az 1948 előtti ünnepségek politikai üzenetéhez nyúlt vissza. A kenyérátadás aktusának a Kádár-korszak első évtizedeiben már inkább csak reprezentatív szerep jutott, majd a korszak második felére végképp kiüresedett. Megmaradtak azonban a naphoz kapcsolódó munkás–paraszt találkozók, kirándulások, mulatságok, felvonulások, előadások, vásárok, amelyek továbbra is fontos szerepet töltöttek be, és az esemény népünnepély jellegét erősítették.[926]

A Kádár-korszak évtizedeiben elinduló folklór- és népművészeti revival mozgalom hatására megélénkült az érdeklődés az aratóünnepek helyi hagyományai iránt. Az ebből a kezdeményezésből született adatgyűjtések a Gyöngyösbokréta mozgalom búvópatak-szerű tovább élését és ünnepre gyakorolt hatását is bizonyítják.[927] Az egykori aratások tárgyi emlékei, az aratókoszorúk pedig szobadíszként, dekorációként éltek tovább, vagy a múzeumok gyűjteményeibe kerültek.[928]

---

926 Béke Gy. 1957. 1.; Sz.n. 1958. 3.; Kovács Á. 2004. 75.

927 Kovács Á. 2004. 76.

928 Illés P. 2008. http://www.vasiszemle.hu/2008/06/illes.htm (Utolsó megtekintés: 2025. április 2.)

ÖSSZEFOGLALÁS

Munkám célja a munkásfolklór minél többirányú bemutatása volt, amihez az országos ünnepeket hívtam segítségül. Egy olyan összetett jelenségnek a megismerésére vállalkoztam, amelyre – mind sokrétű szöveganyagának kialakulását, mind annak kutatását tekintve – erőteljesen hatott a második világháborút követő gazdasági-, társadalmi-, kulturális- és tudományos életre nehezedő politikai nyomás.

Az 1940-es évek második felétől kialakult új hatalmi körülmények között a néprajztudomány számára is új feladatként jelent meg a munkásfolklór, a városi munkásság kultúrájának kutatása. Egy olyan hiányt igyekeztek ezzel az akkori kutatók pótolni, amelyet tulajdonképpen a politikai vezetés kért rajtuk számon. Az aktuális és prioritást élvező téma kutatására létrehozott Munkásfolklór Munkaközösség, majd Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösségek fennmaradt anyaga viszont megmutatta, hogy a főleg falusi terephez szokott kutatók – néhány esetet kivéve – a falut keresték a városban: olyan témakörök gyűjtését végezték el, amelyek a vidéki városok vagy a főváros peremterületeinek falusias közegében még megfigyelhetők voltak. Ennek több oka volt: egyrészt a városi terep kutatásának módszertana még kiforratlan volt, másrészt a hazai vidéket járó gyűjtők látták egy rohamos tempóban eltűnő paraszti világ értékeit, amit ezek megmentésének szándékával is dokumentálni akartak. Gyakorlatilag minden olyan jelenséget megpróbáltak feljegyezni, amelyet az akkor rendkívül heterogén társadalmi réteg, a munkásság körében megfigyeltek. A kutatásnak pozitív hozadéka lett, hogy az ipari munkásság és a bányászság is bekerült a néprajzi érdeklődés fókuszába, a nép és a folklór fogalmai lazultak, a kutatások új terepeként a város, a gyár, az üzem is feltűnt. A gyűjtött anyag arról árulkodik, hogy minden olyan szöveget, amely a munkásság körében élt, *munkásfolklór* cím alatt archiváltak. Ily módon nem a szöveg formája, hanem a tartalma volt a fő szempont, ami miatt munkásfolklórként tekintettek rá. Nagy Dezső később megjelent szintézise, az 1987-ben kiadott *Magyar munkásfolklór* című kötet is ezt a szemléletmódot támasztotta alá.[929]

[929] Nagy D. 1987.

A gyűjtőutak első állomásai Csepelen, a Rákosi Mátyás Vas- és Fémművekben, a salgótarjáni szénmedence több településén, valamint az ötvenes években épülő Sztálinvárosban voltak, majd a kutatók lehetőségeihez mérten alakultak. A kutatás mintájaként emlegetett szovjet kutatások kevésbé éreztették hatásukat, noha a téma vizsgálata a Szovjetunióban is elvárás és kötelező volt. Összességében elmondható, hogy a munkásfolklór tanulmányozására a hazai keretek között nem alakult ki egységes módszertan, és az ideológiai elvárásoknak megfelelni akaró néprajztudomány nem tudott hosszú távú sikereket elkönyvelni. A parasztság kutatására alkalmazott kérdésfelvetések és rendszerezési kísérletek éltek tovább a munkásság kutatása során is, a gyűjtött anyag rendszerezése a klasszikus műfaji felosztást követte.

Az 1960-as években látható a téma iránti érdeklődés ismételt megjelenése, ami alapvetően a munkásdal és a munkásmozgalmi hagyományok megismerése iránti igényből fakadt. A Nemzetközi Munkásdal Bizottság megszűnése, amely ezekben az években a gyűjtés és a kutatás intézményi hátterét adta, újabb fordulópontot hozott: az 1970-es évektől főleg laikus gyűjtők, zenetanárok, valamint művelődési házak alkalmazottai fordultak a munkásfolklór gyűjtése és kutatása felé. Ezt követően már csak elszórtan jelentek meg munkásfolklórral foglalkozó tanulmányok, az elmúlt harminc-negyven évben nem tartozott a népszerű témák közé.

Az 1950-es években megkezdett gyűjtések hatására fennmaradt egy komplex és szövegvilágát tekintve heterogén anyag, amely tartalmában több szálon kapcsolódik a szocializmus időszakában megfigyelhető társadalmi, gazdasági és kulturális változásokhoz. Dolgozatom során arra törekedtem, hogy ezt bemutassam, amit az ünnep mint összetett jelenség segítségével véltem megvalósíthatónak. A szocialista időszakban kialakított új ünnepstruktúra és a köré épült infrastrukturális háttér lehetővé tette, hogy a munkásfolklórt a maga összetettségében ragadjam meg.

Abból indultam ki, hogy azt a társadalmi réteget szeretném először megismerni, amely a szocialista időszakban a munkásfolklór társadalmi bázisát adta, vagyis a munkásságot. Egy olyan társadalmi réteget, amely a 20. század második felére a magyar társadalom legnagyobb számú és legösszetettebb csoportjává vált. Ez volt az az időszak, amikor az egyébként is erősen tagolt és rétegzett munkásság a mezőgazdaságot súlyosan érintő intézkedések hatására egy újmunkás réteggel bővült. Közéjük azok tartoztak, akik a paraszti létből kikerülve az iparban vállaltak munkát, ezáltal kiszakadtak az addig megszokott közösségekből, amelyhez korábbi megélhetésük is kapcsolódott. Az életformaváltás nemcsak kemény próbatételt, hanem számos, addig ismeretlen jelenséggel való találkozást is eredményezett. Az új közeg, a város és a gyár a kulturális jellemzők cseréjét tette lehetővé, de új közös szórakozási alkalmakat és helyszíneket is kínált, ami a folklórra is hatással volt. A munkás és a paraszt folklór között kialakult egy sajátos viszony, amelyet ideológiailag a munkás–paraszt szövetség erősített meg,

amely az MDP hatalomra kerülésétől kezdve hangsúlyos volt a társadalmi ünnepek megrendezése során is.

A politikai vezetés legfontosabb célja a kulturális forradalom megvalósítása volt, amelyre egy teljeskörű társadalmi átalakulás részeként tekintett. Szoros kapcsolatban állt a népműveléssel, amely a kultúrforradalom ideológiai alapjaira épült. Az MDP az iskolán kívüli oktatás és művelődés kereteit az 1949-ben létrehozott Népművelési Minisztériumon keresztül jelölte ki, ami magába foglalta a kultúrotthonok hálózatának megszervezését, az ismeretterjesztő előadásokat, a kultúrversenyeket, a színházak, a mozik szocialista reformját, az újság- és könyvkiadást, valamint egy új ünnepstruktúra kialakítását. Ezzel párhuzamosan a kulturált szocialista ember alakja is körvonalazódni látszott, aki paraszti életmódjának jellemzőit a városi mintákhoz igazítja. Ennek része volt a művelődés, az olvasás, a kulturált viselkedés stb., ezek reprezentációjára az ünnepi alkalmak is jó lehetőséget biztosítottak. A városi lét nemcsak a jobb megélhetés lehetőségével kecsegtetett, hanem a kulturált élet alternatívájával, a régi szokások és viselkedésminták átalakulásával is, ezek reprezentációi a folklórszövegekben is megjelentek.

A kultúrforradalom megvalósítására az új, szocialista kultúra terjesztésére a művelődés és a kommunikáció minden ágát felhasználták, amelyek közül számomra a sajtó anyagának feldolgozása számos tanulsággal szolgált. A propagandacélokat szolgáló lap, a *Művelt Nép* és a népművelés szerveinek íródott *Népművelési Híradó* segítségével az országos ünnepségek formálódását figyelhettem meg. A fordulat éveit követően az MDP az ünnepek eszmei tartalmát is kisajátította, saját céljai propagálásának rendelte alá. Az ünnepek menete, tartalma sokat változott az évek alatt, és annak ellenére, hogy a Rákosi-rendszer az ünnepekkel kapcsolatban is a múlttal való radikális szakítást fogalmazta meg, sokat merített az elmúlt évtizedek ünnepi eseményeiből. Ez különösen jól megfigyelhető az aratóünnepek esetében is, amelyek talán a leglátványosabban sűrítették magukba a munkás–paraszt összetartozás eszmei hátterét.

A fordulat évei után kialakult új ünnepek menete, szöveganyaga, tárgyi világa mellőzött minden szakralitást. A racionalizmus és a materializmus volt a két kulcsfogalom, amelyek köré a formájában népi, tartalmában szocialista kultúra megteremtése épült. A vizsgált időszakban az ünnepek új rendszerét az állam és a párt kezdeményezte, helyüknek a városokat jelölte ki, ahová a munkás–paraszt egység megteremtésének víziójából adódóan számos olyan szokást ültetett át, amelyek korábban falusi keretek között éltek. Ez a legnagyobb sajtóvisszhangot kapott országos ünnepek esetében is megfigyelhető, amelyek meghódítása, tartalmuk átírása 1946 és 1950 között érte el csúcspontját. Ekkor kezdtek el kiépülni a szocialista ünnepekhez fűződő rituálék és forgatókönyvek, amelyek kezdetben bizonytalanok és képlékenyek voltak.

A szocialista ünnepstruktúra kialakítása 1950-re ért véget. 1951 és 1956 között pedig az az időszak zajlott, amikor a mintaünnepek rendezésével, a különböző út-

mutatók kiadásával az ünnepségek hosszú távú menetrendjének és cselekvésstruktúrájának kialakítása és megszilárdítása volt a cél. A Rákosi-rendszerben az ünnep fogalma a társadalmi és az állami ünnepekkel volt azonos, a történelmi események és a szocialista eszmék ünneplése elnyomta a magánélet ünnepeit. Részletes forgatókönyvek születettek a már nevükben is a szocialista eszmét megerősítő ünnepnapok megvalósítására. Felszabadulás ünnepe, Munka ünnepe, Alkotmány ünnepe, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ünnepe már elnevezésükben is a szovjet blokk országainak elképzelt közösségéhez való tartozást erősítették.

Az új ünnepek részletes forgatókönyvének kidolgozása és műsorterveinek összeállítása az 1951-ben, a szovjet Népi Alkotások Háza mintájára létrehozott Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának munkatársaira várt. Az Intézet feladata volt a kulturális forradalom művészeti irányítása, a kultúrműsorok terveinek összeállítása, valamint a mintaünnepek menetének kialakítása. Noha az Intézetnek ideológiai szerepet szántak, a valóságban rendkívül összetett és komoly munkát látott el. Kiváló szakemberei voltak, akik a paraszti kultúra jelenségeinek dokumentálására törekedtek és olyan kutatómunkát végeztek, amely elméleti és módszertani kérdések terén is segítette az amatőr művészeti csoportokat. Munkatársai az 1951-ben megrendezett mintaünnepek előkészítésében és a megvalósított rendezvények dokumentálásában is részt vettek, azokról jelentéseket és összefoglalókat írtak, amelyeknek mára óriási forrásértékük van, hiszen kidomborodik belőlük a közösségi elvek mentén szerveződő ünnepek társadalomban, lokális közösségekben betöltött szerepe. A mintaünnepek célja az lett volna, hogy olyan egységes formát és tartalmat kapjanak az ünnepi alkalmak, amelyek a későbbi évek során is könnyen megszervezhetők. Ezzel az ünnepek spontán módon szerveződő eseményeit akarták elnyomni, ami minden igyekezet ellenére sem sikerült.

Az Intézet munkatársai vidéki kiszállásaik alkalmával megfigyelték, hogy az ünnepek menetébe erőltetett új tartalom és a korábbi hagyományok milyen viszonyban álltak egymással. Feljegyzéseikből kiderül, hogy a megvalósított ünnepek valójában az egységes szempontok alapján összeállított forgatókönyvek lokális változatai voltak. Kirajzolódott belőlük az 1950-es évek elején megrendezett ünnepek tragikus társadalmi háttere, a második világháború, a kitelepítések, a kollektivizálás súlyos terhe, amelyek az ünnepek esetében is éreztették hatásukat. Látható, hogy azoknak az ünnepeknek állították össze a mintáit, amelyeknek voltak korábban hagyományai vagy a korábbi politikai berendezkedés is saját céljainak rendelte őket alá: úm. május 1-je, augusztus 20-a, szüreti mulatságok, aratóünnepek. Az 1950-ben állami ünnep rangot kapott április 4-e, és november 7-e már nem igényelt új mintát, hiszen azoknak az MDP teremthette meg eszmei hátterét és ünnepi világát. Az áttekintett ünnepek menetrendje egységes forgatókönyveket követett a városokban és vidéken egyaránt, funkciójuk a politikai eszmék terjesz-

tése volt. Ehhez a rendkívül egyszerű menetrendjük is hozzájárult, valamint azok a külsőségek, amelyek szándékuk szerint a mondanivalót erősítették.

Az ünnepek tartalmának túlzó mértékű kisajátítása 1956-ig tartott. A Kádár-korszak ünnepeinek mintái és menetrendjei 1958 és 1960 között alakultak ki. Továbbra is fontosak maradtak a társadalmi és állami ünnepek, de a családi ünnepeknek is megteremtették a feltételeit. Az egyházi befolyást ezután is megpróbálták féken tartani, de olyan mértékű elnyomására, mint a Rákosi-rendszer évei alatt, már nem került sor. Több ünnep esetében az 1945 és 1947 közötti jellemzőkhöz nyúltak vissza, és a szekularizálódási folyamatokat a reszakralizálódás váltotta fel.

Az ünnepek eszmei tartalmának kisajátítása nem tekinthető csupán a Rákosi-rendszer sajátjának, hiszen minden diktatúra hasonló elvek és elképzelések mentén próbálta megszilárdítani hatalmát és megnyerni a tömegeket. A szocialista út a szovjet minta másolását tűzte ki maga elé, céljaként a szocialista embertípus megteremtését, a munkásság és a parasztság közötti kapcsolat megerősítését, egy új világrend kiépítését fogalmazta meg. Ehhez fontos fórumnak számítottak az ünnepek, amelyek átnevezése, eltörlése, valamint újak létrehozása nyíltan a fennálló rendszert és annak politikáját támogatta. Ebben a folyamatban a népi kultúrának is speciális szerep jutott, az új szocialista kultúra alapjának tekintették, amelyet formáját tekintve, és a megfelelő tartalmi átalakítások után alkalmasnak tartottak az ideológia terjesztésére. A különböző népművészeti bemutatók során színpadra állított népi kultúra nem a hagyományápolást célozta, hanem egyértelműen politikai céloknak rendelődött alá, azok elérésének eszközévé alakult. A nyilvános események, az ünnepek egyforma forgatókönyvek szerint játszódtak le, tele voltak unalomig ismételt jelszavakkal, sablonokkal. Az ünnepek és a néprajz esete is mutatja, hogy bármennyire is hangsúlyos volt a szovjet minta másolása, azt teljes egészében nem lehetett megvalósítani.

BIBLIOGRÁFIA

A M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya

1898 A Néprajzi Múzeum kérelme. *Ethnographia* XIX. (4) 332.

Az Országos Néprajzi Múzeum Adattára, Népművészet Intézet Néprajzi Osztálya (szerk.)

1953 *Az országos társadalmi néprajzi gyűjtés tájékoztatója*. Művelt Nép, Budapest.

Ács Kató – Major Ervin (összeáll.)

1948 *1848 népek hajnalcsillaga. Műsorfüzet.* A Szociáldemokrata Párt Kultúrosztályának kiadása, Budapest.

Alabán Péter

2017 Munkásság-kategóriák és munkáslét. Kutatások és fogalmi keretek az ipari munkásság történeti kutatásában az észak-borsodi iparvidék vizsgálatának példáján. In: Bartha Eszter – Bezsenyi Tamás (szerk.): *Egy másik Kelet-Európa. Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 29–53.

Aldridge, Alan

2000 *Religion in the Contemporary World. A Sociological Introduction*. Polity Press, Cambridge.

Andor Anna Klára

2020 A Gyöngyösbokréta és az örökségvédelem. Egy két világháború közötti kulturális mozgalom örökségvédelmi elvei és hatása. In: Lászlófi Viola – Mravik Patrik Tamás – Oláh Gábor – Sidó Anna (szerk.): *Atelier 30. Műhelytanulmányok.* Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék, Budapest, 279–302.

Andorka Rudolf

1982 *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Andrejev, Nikolaj Petrovic
1960 *N. P. Andrejev az orosz mesetípusok Aarne-rendszerű mutatója.* (A Magyar Népmesekatalógus füzetei, 1.) Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, Budapest.
Andrle, Vladimir
1988 *Workers in Stalin's Russia: Industrialization and Social Change in a Planned Economy*. St. Martin's Press, New York.
Applebaum, Anne
2014 *Vasfüggöny. Kelet-Európa megtörése, 1944–1956*. Európa Kiadó, Budapest.
Apor Balázs
2022 *Láthatatlan tündöklés. Rákosi Mátyás kultusza a sztálinista Magyarországon (1945–1956).* Jaffa Kiadó, Budapest.
Apor Balázs – Apor Péter – Rees, E.A. (eds.)
2008 *The Sovietization of Eastern Europe: new perspectives on the postwar period*. New Academia Publishing, Washington.
Apor Péter
2008 A mindennapi élet öröme. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 13–49.
Artymyshyn, Pavlo
2020 New Songs for a New Life: Sovietization and Emergence of the Socialist Folklore in Western Ukraine. In: Krogzeme-Mosgorda, Baiba – Grinvalde, Rita (eds): *Socialist Folkloristics: a disciplinary heritage*. Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia, Riga, 10.
Assmann, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
B.F.P.
1947 Negyvennyolcas országos kultúrverseny. *Művelt Nép* I. (7) 2.
Balassa Iván
1952 A szocialista élet falun történő építése néprajzi kutatásának néhány kérdése. *Ethnographia* LXIII. (3–4) 434–446.
1972 A Néprajzi Falu az Ezredéves Kiállításon. *Ethnographia* LXXXIII. (4) 572–591.
1985 *Az aratómunkások Magyarországon 1848–1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
2001 Az elmaradások pótlása (1945–1989). In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században* V. (Tudomány, 2. Társadalomtudományok) Babits Kiadó, Szekszárd, 136–157.

Balázs Anna
1950 DISZ kultúrmunka a Ganz Villamosságiban. *Művelt Nép* I. (9) 10–11.
Balázs Géza
1991 Nagy Dezső: Magyar munkásfolklór. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. *Ethnographia* CII. (1–2) 190.
Balázs Kovács Sándor
2007 Pilissy Elemér tevékenysége a sárközi népművészet megújítása érdekében. *Ethnographia* CXVIII. (4) 387–438.
Bali János – Deáky Zita – Vámos Gabriella (szerk.)
2022 *Családok a kitelepítések árnyékában*. ELTE BTK, Budapest.
Bálint Mihály – Makra Sándor – Sonkoly István
1948 *1848. március 15. Irodalmi és történelmi anyag március 15-i iskolai és társadalmi ünnepélyek rendezéséhez.* Tanügyi Könyvesbolt, Nyíregyháza.
Balogh Balázs
2015 A kivándorlók „apoteózisa". Festmény az amerikai magyar emigránsokról egy midwesti iparváros közkönyvtárában. In: Fülemile Ágnes (szerk.): *Ethno-Lore* XXXII. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest, 393–414.
Barabás Endre
1933 Ezrek tapsoltak a Gyöngyös bokréta ünnepi előadásán. *Magyarság* XIV. (185) 9.
Barabás Jenő
1955 Néprajzi munka 1954-ben. *Ethnographia* LXVI. (1–4) 600–605.
Baráth Magdolna
2011 Az állambiztonság célkeresztjében. In: Rainer M. János (szerk.): *A felügyelt (mozgás)tér. Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 42–72.
Barna Gábor
2017 A vallási és nemzeti ünnepek megtartó ereje. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – Erdélyi Magyarok Egyesülete, Kolozsvár, 419–429.
Bartha Eszter
2003 A sztálinizmus a régi és új historiográfiában. A jelenség meghatározásnak elméleti és módszertani problémái. In: Krausz Tamás (szerk.): *Tanulmányok és dokumentumok a sztálinizmus történetéből.* Tankönyvkiadó, Budapest, 15–39.
2013 Történetírás és ideológia: vita a totalitarizmusról. *Múltunk* LVIII. (3) 6–38.

2015 Konstrukciók vonzásában. Kelet-Európa mint identitás. *Múltunk* LX. (4) 206–220.

Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.)

2020 *Munkás – Kultúra – Örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon*. Kronosz Kiadó, Pécs.

Barton, David

1991 The Social Nature of Writing. In: Barton, David – Ivanič, Roz (eds.): *Writing in the Community*. (Written Communication Annual, 6.) Sage, Newbury Park.

Barton, David – Papen, Uta

2010 What is 'the anthropology of writing'. In: Barton, David – Papen, Uta (eds.): *The Anthropology of Writing. Understanding Textually Mediated Worlds*. Continuum, London, 3–32.

Bátky Zsigmond

1933 „Gyöngyösbokréta." *Ethnographia* XLIV. (3–4) 179–180.

Bausinger, Hermann

1983 A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia* XCIV. (3) 434–440.

1995 *Népi kultúra a technika korszakában.* Osiris – Századvég, Budapest.

Bednárik János

2016 Miért és hogyan néprajz a történeti kutatás? Újabb német javaslatok a „történeti terep" elméletéhez és módszertanához. In: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore* XXXIII. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest, 191–222.

Béke György

1957 Bort, búzát, békességet. Aratóünnep Érsemlyénben. *Előre* XI. (3033) 1.

Belényi Gyula

2009 *Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965*. Belvedere Meridionale, Szeged.

Belitzky János et al. (összeáll)

1948 *1848 a költészetben. A szabadságharc 100 év verseiben.* Dolgozók Kultúrszövetsége, Budapest.

Bendix, Regina

2009 *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. University of Wisconsin Press, Madison – Wiskonsin.

Béres Katalin

1987 Születésnapok anatómiája. *História* IX. (5–6) 27–29.

Berkovits György

1976 *Világváros határában*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.

Bihari Klára

1948 Andris házasodik. In: Almássy János (összeáll.): *Aratóünnep. Ünnepi műsor*. Magyar Művelődési Szövetség, Budapest, 21–27.

Binns, Christopher A. P.
1979 The Changing Face of Power: Revolution and Accommodation in the Development of the Soviet Ceremonial System: Part I. *Man* XIV. (4) 585–606.
1980 The Changing Face of Power: Revolution and Accommodation in the Development of the Soviet Ceremonial System: Part II. *Man* XV. (1) 170–187.
Bíró Zoltán
1947 Az első nagy magyar mű a Szovjetunióról. *Szabad Nép* V. (57) 6.
Bodó Julianna
1998 A magánszféra ünnepe a szocializmus korszakában. In: Uő (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakából.* KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 211–221.
2004 *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években*. Scientia Humana, Budapest.
Bódy Zsombor
2010 *Az ipari munka társadalma – Szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig*. Argumentum Kiadó, Budapest.
Bognár Gyula
1967 Kettős fejezet a jászágói új házak történetéből. *Jászkunság* XIII. (2) 64–72.
Boldizsár Iván
1951 Tánccal, énekszóval, játékkal a kulturális forradalom győzelméért. *Művelt Nép* II. (4) 13–17.
1953 Tizennégy a tizennégyezerből. *Művelt Nép* IV. (4) 13–15.
Bolgár Elek (szerk.)
1946 *Szovjetunió* I. Athenaeum Kiadó, Budapest.
Bolgár Dániel
2008 A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 50–93.
Bolvári-Takács Gábor
2002 Révai József és a Népművelési Minisztérium létrehozása. *Zempléni Múzsa* II. (8) 14–26.
2011 Művészetpolitika a Rákosi-korszakban. *Zempléni Múzsa* XI. (4) 31–48.
Borovszky Samu
1896 Abauj-Torna vármegye és Kassa. In: Uő. *Magyarország vármegyéi és városai* I. Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 393.

Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária
2015 *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon 1948–1956.* Napvilág Kiadó, Budapest.
Botiková, Marta – Deáky Zita
2022 *Lányok, asszonyok Szlovákiában és Magyarországon (1955–1989)*. ELTE BTK, Budapest.
Bottoni, Stefano
2015 *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
Buchanan, Kelly
2016 Christmas, Soviet Style. https://blogs.loc.gov/law/2016/01/christmas-soviet-style/ (Utolsó megtekintés: 2025. március 18.)
Bullock, Ross Philip
2013 The Pushkin Anniversary of 1937 and Russian Art-Song in the Soviet Union. *Slavonica* XIII. (1) 39–56.
Csák Tibor
1951 Bányásznap. *Népművelési Híradó* III. (8) 15.
Csák Zsófia
1994 1848 és Kossuth Lajos emlékének őrzése 1945–1948 között. *Vasi Szemle* XLVIII. (2) 239–255.
Cséby Géza
1998 A Keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 1817–1819-ig. In: Szabolcs András (szerk.): *Az ifjúság Helikoni Ünnepségei Keszthelyen*. Czupi Kiadó, Nagykanizsa, 9–26.
Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.)
2017 *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.
Csillag Miklós
1951 Népművészeti hagyományaink – mai mondanivalója. A berlini VIT néhány tanulsága. *Művelt Nép* II. (10) 6–7.
Dancs Istvánné (összeáll.)
1988 *Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez, 1945–1949.* (Források a magyar népi demokrácia történetéhez, 7.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Darányi Ignác
1901a Az aratási ünnepek fölelevenítése. *Kecskeméti Friss Ujsag* II. (134) 1–2.
1901b Az aratók ünnepe. *Vásárhely és Vidéke* XIX. (56) 56.

Darvas József
1953a Népművelési munkánk feladatai. *Művelt Nép* IV. (11) 2–5.
1953b A pedagógusnap elé… *Művelt Nép* IV. (6) 4–5.
1953c Pedagógusnaphoz. *Népművelési Híradó* V. (3) 3–4.
Deáky Zita
2016 Maglódi néphagyományok gyűjtése 1951–1952-ben. In: Deáky Zita – Koltay Erika (szerk.): *Maglódi hagyományok*. (Maglódi Füzetek, 2–3.) MagHáz Centrum Nonprofit Kft., Maglód, 5–19.
Deáky Zita – Koltay Erika (szerk.)
2016 *Maglódi hagyományok*. (Maglódi Füzetek, 2–3.) MagHáz Centrum Nonprofit Kft., Maglód.
Dégh Linda
1947a A munkásság és a népköltészet. In: Szendrő Ferenc (szerk.): *A munkásműveltség könyve.* Munkás Kiadó, Budapest, 250–271.
1947b Beszámoló az 1848-as néphagyománygyűjtés eddig tapasztalatairól. *Ethnographia* LVIII. (1–2) 230–235.
1949 Sokolov Iouri: Le Folklore Russe. *Ethnographia* LX. (1–4) 292–298.
1952a A munkásság néprajzi kutatása. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományos Osztályának Közleményeiből* II. (3–4) 283–323.
1952b Csasztuska és rigmus. *Művelt Nép* III. (12) 28–29.
1953 *Útmutató a munkásosztály néprajzi vizsgálatához*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.
Demeter Csanád
2012 A szocialista embertípusról. In: Botházi Mária (szerk.): *[Me.dok]*. Kolozsvári Kommunikáció- és Médiakutató Intézet, Kolozsvár, 67–72.
Dobó János
1948 *1848–49. A magyar történelem dicsőséges napjai.* Az Országos 48-as Ifjúsági Bizottság, Budapest.
Dobos Piroska
1950 Eredmények és feladatok a budapesti könyvtármunkában. *Művelt Nép* I. (6) 20.
Dóka Krisztina
2011 *A magyar táncfolklór alakulása (1896–1945).* Doktori disszertáció. Kézirat.
2017 „Népünnep” és nemzeti ünneplés (1896) Népszokás- és néptáncbemutatók az Ezredéves Országos Kiállításon. *Tánctudományi Közlemények* IX. (2) 34–51.

Dóka Krisztina – Felföldi László – Fügedi János – Karácsony Zoltán – Máté Zsuzsanna – Varga Sándor
2016 Az MTA BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Archívuma. In: Fügedi János (szerk.) *Néptánc Tudástár*. MTA BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Archívuma, Budapest, 2–12.
Dombi Lajos
1901 A szeretet hatalma. *Békés* XXXIII. (33) o.n
Dorson, Richard
1963 Current Folklore Theories. *Current Anthropology* IV. (1) 93–112.
1976 *Folklore and fakelore: Essays toward a discipline of folk studies*. University Press, Cambridge – London.
Dömötör Ákos
1991 Nagy Dezső: Magyar munkásfolklór. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. *Ethnographia* CII. (1–2) 190–191.
Dömötör Sándor
1947 Urali folklore-hírek. *Ethnographia* LVIII. (3–4) 349.
Dömötör Tekla
1953 A magyar munkásfolklórkutatás eddigi eredményei. *Művelt Nép* IV. (12) 9–10.
1954 A magyar munkásfolklórkutatás eddigi eredményei. *Művelt Nép* V. (1) 34.
1955 Beszámoló a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség 1954. évi munkájáról. *Ethnographia* LXVI. (1–4) 605–607.
1958 A Nagybudapesti Néprajzi Munkaközösség 1956–1957. évi munkája. *Ethnographia* LXIX. (1) 157–158.
Dr. A. Gy.
1945 Dózsa György kaszás népe ünnepel. Kéthly Anna és Papdi György beszéde a nagyszéksósi aratóünnepen. *Szegedi Népszava* I. (18) 1–2.
Drabancz M. Róbert – Fónai Mihály
2005 *A magyar kultúrpolitika története 1920–1990*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
E. Kovács Kálmán
1952 A rigmus a népköltészetben. *Művelt Nép* III. (10) 29.
Edmunds, Neil
2000 Music and Politics: The Case of the Russian Association of Proletarian Musicians. *The Slavonic and East European Review* LXXVIII. (1) 66–89.
Egey Tibor
1990 Az állami (törvényhatósági) népművelés Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei szervezete a két világháború között. In: Uő. (szerk.): *Fejezetek*

Pest megye történetéből. Tanulmányok. (Pest megye múltjából, 7.) Pest Megyei Levéltár, Budapest, 457–499.

Eitler Ágnes

2018 Arany János életének és műveinek „áthangolása" az 1950-es évek népművelésében. In: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore* XXXV. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, 105–136.

Ember György

1953 Kultúragitáció a Rákosi Mátyás Művek Nagytömegárugyárában. *Művelt Nép* IV. (2) 18–19.

Endrődy Boldizsár

1950 Május 1. Zalaszentmártonban. *Népművelési Híradó* II. (5) 4.

Erdélyi Mónika

2000 Egy nemzeti ünnep születése. 1849. március 15. *Belvedere* XII. (1–2) 44–62.

Erdész Sándor

1988 Szüreti népszokások kialakulása a hegyaljai mezővárosokhoz. In: Bencsik János – Viga Gyula (szerk.): *A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza*. (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai, 22.) Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 86–93.

Erdmann Gyula

1992 *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon (1945–1956).* Tevan Kiadó, Békéscsaba.

Eszterág Albert

1951 1848. március 15., 1919. március 21., 1945. április 4. *Népművelési Híradó* III. (3) 6.

Fábián Kata

1953 Rigmusvita. *Művelt Nép* IV. (11) 30.

Faragó József

1978 A szerves (organikus) és szervezett (organizált) folklór. In: Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklór – Társadalom – Művészet* 4–5. Népművelési Intézet, Kecskemét, 29–36.

Faragó József (szerk.)

1954 *Rajta rajta, proletárok! Munkásdalok az elnyomatás éveiből.* Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest.

Farkas Gyöngyi

2008 A moziban sok szépet láttam a termelőszövetkezeti csoportról, és mégis a II. r. vádlottnak hittem. Egy „kulák-per" és szereplői 1950-ből. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 94–115.

2016 *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon 1951–1956*. Korall, Budapest.

Fazekas Zsuzsanna

2012 November 7-e és a szocialista identitás: egy nemzetközi ünnep „honosítása". *Új Forrás* XLIV. (9) 15–31.

Fehér György

2017 Darányi Ignác, az agrárpolitikus. In: Szirácsik Éva (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum közleményei* 23. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 7–13.

Fejér István – György László – Volly István (összeáll.)

1950 *Alkotmányunk ünnepe. Egész estét betöltő szabadtéri keret-játék az augusztus 20-i ünnepségekre*. Szikra Nyomda, Budapest.

Fejős Zoltán

2012 „Rákosi elvtárs élete" – egy hatvan évvel ezelőtti sztárkiállítás rétegei. *Ethnographia* CXXIII. (1) 1–47.

Fejős Zoltán – Niedermüller Péter

1982 *Tájékoztató bibliográfia a városok néprajzi-antropológiai kutatásához*. Népművelési Intézet, Budapest.

Fitzpatrick, Sheila

2003 Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times. In: Hoffmann, David L. (ed.): *Stalinism: The Essential Readings.* Blackwell Publishing, United Kingdom, 179–210.

Forrai Kálmán

1953 A Sztálin Vasmű Gépgyár tánccsoportjának április 4-i felajánlása. *Művelt Nép* IV. (4) 32.

Földényi Ervin

1951 Tavaszi vasárnap. *Művelt Nép* II. (6) 22.

Földes Mihály

1953 A szentesi vidám vásár. *Művelt Nép* IV. (9) 18–19.

Földiák András (összeáll.)

1996 A Magyar Művelődési Intézet ötven évének öt korszakából. *Szín* I. (2) 2–7.

Frolova, Alexandra

2013 Modern Holiday Calendar of the Russians. *Etnoantropološki problemi* VIII. (1) 239–257.

Fügedi János – Szélpál-Bajtai Éva (szerk.)

2015 *Maácz*. L'Harmattan – MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest.

Gál György Sándor

1948 Egy kultúrverseny margójára. *Művelt Nép* II. (6) 2.

Gál Kálmán
1896 Nyárádmelléki népszokások. *Ethnographia* VII. (2–3) 186–189.
Galambos István – Horváth Gergely Krisztián
2019 *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.
Garros, Veronique et. al. (eds.)
1995 *Intimacy and Terror: Soviet Diaries of the 1930s.* The New Press, New York.
Gazdag Ervin
1951 A Téli Falusi Kultúrverseny néhány eddigi tapasztalata. *Művelt Nép* II. (2) 3–4.
Geldern van James
1993 *Bolshevik Festivals 1917–1920.* University of California Press, Berkeley – London.
Gelléri Péter
1977 *A vándorló munkások*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Germuska Pál
2004 *Indusztria bűvöletében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. 1956-os Intézet, Budapest.
2012 Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950–1975. *Századok* CXLVI. (1) 47–78.
Gerő András
1998 *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Új Mandátum, Budapest.
Glózer Rita
2006 *A diskurzuselemzés módja és értelme.* http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index8dbc.html?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0 (Utolsó megtekintés: 2025. március 12.)
Gönyey Sándor
1938 Az 1938-iki Gyöngyösbokrétáról. *Ethnographia* XLXIX. (3–4) 426–428.
é. n. *A Gyöngyös-bokréta története*. K.n., H.n.
Gönyey Sándor – Szendrey Ákos
1937 A maconkai és kazári „bokréta”. *Ethnographia* XLVIII. (2–3) 303–307.
Guszev, Viktor Jevgenevics
1983 A folklorizmus tipológiája. *Ethnographia* XCIV. (4) 440–442.

Gy. Gömöri Ilona
2007 „Koszorúba fontuk, amit Isten adott" Aratási hálaünnepek Hevesen. In: Veres Gábor (szerk.): *Agria* 43. Dobó István Vármúzeum, Eger, 327–338.
2010 Az aratás szokásai, az aratóünnepek funkcióváltásai Dél-Hevesben. In: Veres Gábor (szerk.): *Agria* 46. Dobó István Vármúzeum, Eger, 275–299.
Gyáni Gábor
[2001] 2006 Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 167–356.
2008 Levéltári kánon és történetírói tapasztalat. *Levéltári Szemle* LXVII. (3) 4–9.
Gyárfás Miklós
1950 Egy nap a Rákosi Mátyás Kultúrház életéből. *Művelt Nép* I. (2) 10–11.
Gyarmati György
1998 *Március hatalma. A hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből*. Paginarum Kiadó, Budapest.
2011 *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. MTA Doktori értekezés.
Györffy István
1937 Néprajzi Hírek. *Ethnographia* XLVIII. (1) 97–98.
1939 *A néphagyomány és a nemzeti művelődés.* Egyetemi Intézet, Budapest.
H. Sas Judit
1963 *A magyar népművelés története 1920–1948.* ELTE BTK. Budapest.
Hadnagy László
1952 Népművészeti bemutató Zala megyében. *Művelt Nép* III. (5) 29.
Hála József
1987 *A Börzsöny-vidéki kőbányászat és kőhasznosítás a XIX–XX. században*. (Dissertationes Ethnographicae, 6.) ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest.
Halasi Mária
1951 A SzFTE megnyitása Zalacsányban. *Művelt Nép* II. (11) 6.
Halász Csilla
2013 *A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején*. (Pest Megye Múltjából, 16.) Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest.

Halász Péter
2006 Hatvan éves a Magyar Művelődési Intézet. *Szín* XI. (6) 22–26.
Hanula István
1952 Táncélet a Rákosi Mátyás Kultúrházban. *Művelt Nép* III. (1) 31.
Harangi László
1997 A Népművészeti Intézet és Széll Jenő (1951–57). In: Maróti Andor – Rubovszky Kálmán – Sári Mihály (szerk.): *A magyar felnőttoktatás története című konferencia dokumentumai*. K.n., Budapest, 112–113.
Harsányi István
1988 *A Magyar Népi Művelődési Intézet 1946–1948. Történet és dokumentum*. Országos Közművelődési Központ, Budapest.
Hellbeck, Jochen
2003 Working, Struggling, Becoming: Stalin-Era. Autobiographical Texts. In: Hoffmann, David L. (ed.): *Stalinism: The Essential Readings*. Blackwell Publishing, United Kingdom, 181–209.
2006 *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin*. Harvard University Press, Cambridge.
Herrmann Antal
1895 Az idő varázslás a magyar s egyéb hazai népek hitében. *Ethnographia* VI. (3) 198–205.
Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence
1983 *The invention of tradition*. Cambridge University Press, London.
Hofer Tamás (szerk.)
1984 *Történeti antropológia*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.
Hoffmann, David L.
2003 Introduction. Interpretations of Stalinism. In: Uő. (ed.): *Stalinism.* Blackwell Publishing, Cornwall, 1–7.
Holmes, E. Larry
1999 *Stalin's School: Moscow's Model School No. 25, 1931–1937*. University of Pittsburgh, Pittsburgh.
Horváth Attila
2007 A hatalom ünnepe – az ünnep hatalma. Ünnepek Magyarországon a szovjet típusú diktatúra korában. *Jogtörténeti Szemle* 9. 42–49.
2013 *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Médiatudományi Intézet, Budapest.
Horváth Gergely Krisztián (szerk.)
2018 *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években* 1. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.

2019 *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években* 2. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.

Horváth Márton

1950 *Lobogónk: Petőfi*. Szikra Könyvkiadó, Budapest.

Horváth Sándor

2004 *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 34.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

2006 A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához. *Századvég* XI. (40) 3–30.

Huhák Heléna

2014a A pártakarat vizualizálása. Szemléltető agitáció a Rákosi-korszakban. *Valóság* LVII. (8) 61–74.

2014b Népnevelők a Rákosi-korszakban. „Ahol a kommunisták elalszanak, ott az ellenség dolgozik". *Múltunk* LIX. (2) 148–188.

2015 „Mutasd a faliújságod, megmondom, ki vagy!" Vizuális meggyőződés a Rákosi-korszakban. *Médiakutató* XVI. (3) 7–20.

Ignácz Ádám

2015 A populáris zene helye Maróthy János esztétikai gondolkodásában. *Magyar zene* LIII. (3) 323–334.

Illés Péter

2008 *Vasi aratóünnepek és aratókoszorúk*. (Vasi Népművészeti Tár, 6.) http://www.vasiszemle.hu/2008/06/illes.htm (Utolsó megtekintés: 2025. április 2.)

Ilyés Sándor

2013 *Kolozsvári munkásklubok az 1950–1960-as években*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Ispán Ágota Lídia

2013 Életmódváltozás a tudomány és az ideológia tükrében. In: Pallai László (szerk.): *Vidék és város: ellentétek és kölcsönhatások a 20. századi Magyarországon*. Kapitális Kiadó, Hajdúnánás, 141–156.

2019 A kulturált életmód sajtóreprezentációi a szocializmus első évtizedében. *Ethnographia* CXXX. (3) 464–485.

2020 *A város vidéke. A falusi lakosság életmódváltása az urbanizáció hatására*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest.

Istvánffy Gyula

1894 Felvidéki tót babonák. *Ethnographia* V. (5) 338–350.

Jääts, Indrek

2019 Favourite Research Topics of Estonian Ethnographers Under Soviet Rule. *Journal of Ethnology and Folkloristics* XIII. (2) 1–15.

Jakab Albert Zsolt – Vajda András
2018 Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In: Uők. (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. (Kriza Könyvek, 43.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–28.
Jakobovics Jenő
1936 A „Gyöngyösbokréta" diadalútja a Vajdaságban. *Ellenzék* LVII. (230) 9.
Jankó János
1896 Adatok a bács-bodroghmegyei sokaczok néprajzához. *Ethnographia* VII. (2–3) 132–165.
1897 Az Ezredéves Országos Kiállítás Néprajzi Faluja. In: Matlekovits Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezredéves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredményei* V. Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.
Jobst Ágnes
2009 A HARC metafora szerepe az '50-es évek politikai köznyelvében. *Magyar nyelvőr* CXXXIII. (4) 433–446.
2010 *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal.* Tinta Kiadó, Budapest.
Joós F. Imre
1948 Segíts magadon, az Isten is megsegít! In: Almássy János (összeáll.): *Aratóünnep. Ünnepi műsor*. Magyar Művelődési Szövetség, Budapest, 10–17.
Juhász Katalin
2012 Kultúrház a város peremén – az OTI-telep közösségi-kulturális színtere. In: Uő. (szerk.): *Falu a városba: az angyalföldi OTI-telep*. (Documentatio Ethnographica, 28.) L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézete, Budapest, 111–143.
2018 „Nomád nemzedék": táncház- és a népművészeti mozgalom – oral history archívumokban. A táncházmozgalom – ellenkultúra? In: Apor Péter – Bódi Lóránt – Horváth Sándor – Huhák Heléna – Scheibner Tamás (szerk.): *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 273–293.
2020 Néprajzi kutatások hasznosulása a néptánc- és népzenei folklorizmustevékenységekben. In: Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Borsos Balázs (szerk.): *Számvetés és tervezés. A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században*, L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézete, Budapest, 145–182.

K. F.
1955 Szóval: Kultúr? – Kodály Zoltán cikkének margójára. *Népművelés* II. (9) 576.
Kalkun, Andreas
2017 From the Estonian Folklore Archives to the Folklore Department of the State Literary Museum: Sovietisation of Folkloristics in Late Stalinist Estonia. In: Bula, Dace – Laime, Sandis: *Mapping the History of Folklore Studies: Centres, Borderlands and Shared Spaces.* Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 132–154.
Kalkun, Andreas – Oras, Janika
2018 "Stalin is a wise man, Lenin was a little bird." On Creating Soviet Folklore in the Seto Region during the Stalin Era. In: Pappel, Kristel – Uusma, Hannaliisa (eds.): *Res Musica* 10. Musicological Department of the Estonian Academy of Music and Theatre – Estonian Musicological Society, Tallinn, 41–62.
Kalmár Melinda
1995 Megőrzött és átalakított ünnepek. *História* XVII. (9–10) 58–60.
2014 *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer (1945–1990).* Osiris Kiadó, Budapest.
Kamarás Rezső
1952 A művészeti együttesek II. országos versenye. *Művelt Nép* III. (10) 2–3.
Kaposi Ferenc
1949 Paraszti hozzászólás a falu népnevelési ügyéhez. *Népművelési Híradó* I. (1) 3.
Karnoouh, Claude
1983 A folklór felhasználásáról, avagy a „folklorizmus" átváltozásairól. *Ethnographia* XCIV. (3) 442–447.
Katona Imre
1957 *A magyar kubikusok élete.* Hazafias Népfront, Budapest.
1994 *A helyzet reménytelen, de nem komoly. Politikai vicceink 1945-től máig.* Móra Kiadó, Budapest.
Katona Imre – Maróthy János – Szatmári Antal (szerk.)
1968 *A parasztdaltól a munkásdalig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kelly, Catriona – Volkov, Vadim
1998 Directed Desires: Kul'turnost' and Consumption. In: Kelly, Catriona – Shepherd, David (eds.): *Constructing Russian Culture in the Age of Revolution: 1881–1940*. Oxford University Press, Oxford – New York, 291–313.

Kemény István
1972 A magyar munkásosztály rétegződése. *Szociológia* 1972/1. 36–48.
Kenyéri Kornélia
1998 Háry János kalandozásai Csákváron. *Honismeret* XXVI. (1) 61–64.
Keresztes Mihályné
1952 Az őszi-téli oktatási évad. *Művelt Nép* III. (10) 6–7.
Keszeg Vilmos
2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár.
Kisbán György
1947 A faluval együtt a jobb életszínvonalért. Szociáldemokrata aratóünnep Bicskén. *Népszava* LXXV. (161) 5.
Kisőrsi Zsófia
2021 *Az államszocializmus ingázóinak társadalmi helyzete és megítélése Vas megyében (1960–1990).* Doktori Disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest.
Kiss Áron
1891 Tornyos-Pálczai babonák. *Ethnographia* II. (2) 249–254.
Kitzinger Dávid
2000 A morális pánik elmélete. *Replika* 40. 23–48.
Klemperer, Victor
1984 *A Harmadik Birodalom nyelve.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
Koczkás Sándor
1953 A lélek mérnökeinek mestere. Megemlékezés Gorkijról. *Művelt Nép* IV. (4) 26–27.
Kocsis Piroska
2007 Sztálin 70. születésnapja Magyarországon. *ArchívNet* VII. (6) https://archivnet.hu/politika/sztalin_70._szuletesnapja_magyarorszagon.html?oldal=4&page=12 (Utolsó megtekintés: 2025. március 20.)
Kohut Tamás
2008 „Erkölcsi téren ma már a szállókon rend van" Mindennapi élet a szocialista korszak munkásszállásain. *Korall* 9. (32) 60–77.
Koltai Gábor – Rácz Attila (szerk.)
2008 *A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei II. 1957. április 1. – 1957. május 27.* (Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai, 10.) Budapest Főváros Levéltára, Budapest.

Koltay Erika
2016 Jakab Ilona „tudományos segéderő” munkássága. In: Deáky Zita – Koltay Erika (szerk.): *Maglódi hagyományok.* (Maglódi Füzetek, 2–3.) MagHáz Centrum Nonprofit Kft., Maglód, 21–29.
Kolumbán Samu
1895 A hosdáthiak. *Ethnographia* VI. (3) 213–219.
Komoly Péter
1948 Előszó. In: Almássy János (összeáll.): *Aratóünnep. Ünnepi műsor*. Magyar Művelődési Szövetség, Budapest, 3–4.
Koncz Gábor
2002 Művelődési otthonok: komplex elemzés, 1945–1985. *Szín* VII. (1–2) 15–54.
Kotkin, Stephen
1995 *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization.* University of California Press, Berkeley.
2003 A bolsevik Magnyitogorszk. In: Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapjai*. *Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 92–151.
Kovács Ákos
2002 Az Új Kenyér Ünnepe I. *Mozgó Világ* XXVIII. (2) 3–29.
2004 Az Új Kenyér Ünnepe. *Beszélő* IX. (7–8) 57–107.
2006 *A kitalált hagyomány*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
Kovács Bálint
1895 A zágoni nép szokásai és babonái. *Ethnographia* VI. (3) 396–398.
Kovács Béla
1950 A pankaszi kultúrház építése. *Népművelési Híradó* II. (1) 5–6.
Kovács Gyula
1896 A néprajzi kiállítás. *Ethnographia* VII. (4) 253–272.
Kovács László
1951 Népdalgyűjtés. Porcsalmai napló. *Néplap* VII. (16) 4.
1952 A turai népi együttes útja. *Művelt Nép* III. (8) 17.
Kovács László – Fél Edit
1937 Az apátfalvi „bokréta”. *Ethnographia* XLVIII. (2–3) 307–309.
Kovács Zoltán
1956 V. Birjukov Az Urál élő költészete. *Irodalmi Figyelő* II. (1) 145–146.
Kósa László
1977 Amerikai magyarok. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. A–E. Akadémiai Kiadó, Budapest, 98–99.
1982 Táj- és Népkutató Központ. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. Sz–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest, 146–147.

1989 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Osiris Kiadó, Budapest.

Kovalcsik József
1985 A közösségi művelődés színterei a felszabadulás után. *Kultúra és Közösség* XII. (2) 14–37.
1987 *A kultúra csarnokai* I–III. Művelődéskutató Intézet, Budapest.

Kozák Péter
2023 *Széll Jenő, dukai és szentgyörgyvölgyi*. https://www.nevpont.hu/palyakep/szell-jeno-41636 (Utolsó megtekintés: 2025. február 15.)

Kozintsev, Alexander
2009 Stalin Jokes and Humor Theory. *Russian Journal of Communication* II. (3–4) 199–214.

Körmendi Judit
1950 Szatmárököritő, egy falu, amely még nem heverte ki a fasiszta „kultúrmunka" nyomait. *Művelt Nép* I. (6) 12.

Krausz Tamás
1993 Niederhauser Emil Kelet-Európa koncepciójáról. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 431–443.
2011 A magyar történetírás és a marxizmus. Megjegyzések a „keleteurópaiság" problémájához. In: Krausz Tamás – Bíró Zoltán (szerk.): *Vitás kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében.* (Ruszisztikai Könyvek, 33.) Russica Pannonicana, Budapest, 219–290.

Kresalek Gábor
1985 Humor és politikum. A Ludas Matyi 1948-as és 1953-as évfolyamainak elemzése. In: Szekeres József (szerk.): *Budapest Főváros Levéltára Közleményei.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 256–291.

Kriza Ildikó
1989 A változó karácsony. In: Németh Péter (szerk.): *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* XXIV–XXVI. Jósa András Múzeum, Budapest, 181–186.

Kulasalu, Kaisa
2017 From the Estonian Folklore Archives to the Folklore Department of the State Literary Museum: Sovietisation of Folkloristics in Late Stalinist Estonia. In: Bula, Dace – Laime, Sandis (eds.): *Mapping the History of Folklore Studies: Centres, Borderlands and Shared Spaces.* Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 132–154.

Kunczik, Michael
2001 A demokratikus újságírás. *Médiakutató* (3) 7–21.

Kunt Ernő
1987 Nép-rajz és foto-antropológia. Vizuális antropológiai jegyzetek paraszti használatú fényképekről. *Ethnographia* XCVIII. (1) 1–47.
Kuromiya, Hiroaki
1988 *Stalin's Industrial Revolution: Politics and Workers, 1928–1932*. Cambridge University Press, Cambridge.
Kusnyer, P. I.
1953 A Szovjetunió népei szocialista kultúrájának és életmódjának néprajzi tanulmányozásáról. *Ethnographia* LXIV. (1–4) 1–19.
Lakatos Vince
1941 Magyar ünnep a Garam partján. *Nemzeti Ujság* XXIII. (133) 5.
Langer, Kaisa
2021 Becoming a Folklorist in Early Soviet Estonia: Learning the Rhetoric of the Socialist Research. *Cultural Analysis* XIX. (2) 6–33.
László Gyula
1953 Boldog ifjúság. *Művelt Nép* IV. (5) 4.
Lauchlan, Iain
2010 Laughter in the Dark: Humour under Stalin. In: Duncan, Alastair (ed.): *Le rire européen*. Perpignan University Press, Perpignan, 257–273.
Létay Miklós
1996 A Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség története. In: Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából* 25. Budapesti Történeti Múzeum – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 315–324.
Losonczy Géza
1950 Népművelési munkánk feladatiról. *Művelt Nép* I. (1) 3–5.
Lukács Imre
1955 Kazincbarcika – az ünnep előtt. *Művelt Nép* VI. (34) o.n.
Lukácsy Sándor
1951 „Április 4-ről szóljon az ének." *Művelt Nép* II. (4) 10.
M. F.
1947 A 48-as centennáriumi év országos kultúrversenye. *Művelt Nép* I. (6) 4.
M. L.
1950 A keret-játékokról. Kísérlet a társas rendezés megvalósítására kultúrcsoportjaink műsorában. *Művelt Nép* I. (6) 16.
Maácz László
1953 A művészeti verseny néhány tanulsága. *Művelt Nép* IV. (6) 18–19.
Madarassy László
1928 Magyar aratószokások. *Ethnographia* XXXIX. (2) 83–93.
1931 Az aratókoszorú. *Ethnographia* XLII. (4) 161–174.

Magyar–Szovjet Társaság (összeáll.)
1949 *Ünnepi műsorkönyv Sztálin hetvenedik születésnapjár*a. Magyar Szovjet Társaság, Budapest.
1951 *„A béke útja biztos út…” műsoranyag a Nagy Októberi Szocialista forradalom évfordulójának ünnepére*. Szikra Nyomda, Budapest.
Makai Géza
1951 Szabad Föld Vasárnapok. *Népművelési Híradó* III. (4) 14.
Manga János
1952 A népi demokráciánk néprajzi irodalma. Az 1950–51. évben megjelent csehszlovák könyvek és folyóiratok. *Ethnographia* LXIII. (1–2) 250–252.
Márkus Dezső (szerk.)
1899 *Magyar Törvénytár 1000–1895. 1000–1526. évi törvényczikkek*. (Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás, 1.) Franklin-Társulat, Budapest.
Marosi Sándor
é. n. Bulla Béla emlékezete. http://tef.elte.hu/hu/tanszek/tanszek-tortenet.html?id=163 (Utolsó megtekintés: 2025. március 9.)
Maróthy János
1966 *Zene és polgár – zene és proletár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
1980 *Zene és ember*. Zeneműkiadó, Budapest.
Marton Tiborné
1948 Többet ésszel, mint erővel. In: Almássy János (összeáll.): *Aratóünnep. Ünnepi műsor*. Magyar Művelődési Szövetség, Budapest, 29 –37.
Mátyus Aliz
1977 „Végtelen óta folynak a percek…” Lányok a munkásszálláson. *Valóság* XX. (8) 77–87.
Mátyus Imre
2015 Terepcsere. A terep fogalmának átértékelődése a virtuális etnográfiában. *Replika* 90–91. 27–37.
Méhész Katalin
1951 Kultúrautó Bánhalmán. *Népművelési Híradó* III. (5) 4–5.
Mesterházi Lajos
1950 „Beszélő számok”. *Népművelési Híradó* II. (8) 4.
1951a Kicsiben – hazánk. *Művelt Nép* II. (7) 10–12.
1951b Boldogabb élet – szaporább munka. *Művelt Nép* II. (7) 14–16.
Mikszáth Kálmán
1928 Március 15. *Reggeli Hírlap* XXXVII. (62) 1.
Miller, Fank J.
1990 *Folklore for Stalin: Russian folklore and pseudofolklore of the Stalin era*. M. E. Sharpe, New York.

Milotay István
1933 Gyöngyösbokréta. *Magyarság* XIV. (194) 1–2.
MNDSZ
1950 A béke terve. *Miről beszélgessünk? – Falun* I. (1) 2–3.
Molnár Csenge
2020 „Ez a lakótelep is kiüresedik, mint a kommunizmus." Életstratégiák, elvándorlás és egy Tarna menti lakótelep esete a rendszerváltás után. In: Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.): *Munkás – Kultúra – Örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon*. Kronosz Kiadó, Pécs, 215–238.
Molnár Dániel
2012 Cirkusz és pártállam, 1947–1954. Államosítás és központosítás Magyarországon. *Zempléni Múzsa* XII. (1) 61–70.
2013 Szocialista bohóckáderek. Kísérlet a bohóctréfák sematizálására, 1949–1953. *Sic Itur ad Astra* 63. 179–192.
Mozhegov, Vlagyimir
2017 *The untold story: Why Stalin created a cult of Alexander Pushkin*. https://www.rbth.com/arts/literature/2017/02/14/pushkin-soviet-god_701618 (Utolsó megtekintés: 2025. március 18.)
Muharay Elemér
1953 Versenyben a népi együttesek. *Művelt Nép* IV. (4) 12–13.
Müller Gabriella
2018 A szovjet kulturális propaganda eszközei az Orosz Föderáció Állami Levéltárában. *Levéltári Szemle* LXVIII. (3) 66–68.
N. Szabó József
2019 A Magyar Kommunista Párt és a népművelés a háború után (1945–1946). *Valóság* LXII. (12) 94–103.
2021 A politika szolgálatába állított népművelés kialakítása (1946 ősze–1948). *Valóság* LXIV. (5) 70–81.
N. Z.
1941 Aratóünnep. *Magyarság* XXII. (154) 11.
Nagy Dezső
1954 Adatok a Csongrád megyei munkásfolklórhoz. *Ethnographia* LXV. (1–2) 120–141.
1956 T. Szerémi Borbála (szerk.): Magyarországi Munkásdalok. *Ethnographia* LXVII. (3–4) 656–657.
1962 *A munkásdal és a munkásfolklór magyar szakirodalma*. K.n., Budapest.
1978 *Az amerikás magyarok folklórja* I. (Folklór archívum 10.) ELTE Folklore Tanszék, Budapest.

1979 *Az amerikás magyarok folklórja* II. (Folklór archívum 11.) ELTE Folklore Tanszék, Budapest.
1987 *Magyar munkásfolklór*. Gondolat Kiadó, Budapest.
1988 Munkásfolklór. In: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Népköltészet*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 5. Folklór 1.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 749–772.

Nagy Imre
1946 Az új kenyér ünnepére. *Szabad Föld* II. (33) 1.

Nagy József
1891 Árvamegyei tót népszokások. *Ethnographia* II. (2) 81–85.

Nagy Péter
2016 *A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Nánay Mihály
2022 Augusztus 20. A Szent István-nap története. *Rubicon Online* https://rubicon.hu/hu/cikkek/augusztus-20-a-szent-istvan-nap-tortenete (Utolsó megtekintés: 2025. március 31.)

Nemes Dezső
1950 Hazánk felszabadulása és a kulturális forradalom. *Művelt Nép* I. (2) 1–2.
1951 Egy tanulmányút tapasztalatairól. *Művelt Nép* II. (9) 9–10.

Németh Imre
1980 Májusfa. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 506–508.

Németh Imre – Gergely Katalin
1980 Május elseje. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 506.

Németh Imre – Tárkány Szücs Ernő
1980 Legényavatás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 426–428.

Népművészeti Intézet (összeáll.)
1952 *Köszöntőkönyv. Rigmusok, serkentőversek, köszöntők.* Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.

Niederhauser Emil
1990 Előhang 1989 Kelet-Európájához. *Eszmélet* II. (5) 24–42.

Oinas, Felix J.
1971 The Problem of the Aristocratic Origin of Russian Byliny. *Slavic Review* XXX. (3) 513–522.
1973 Folklore and Politics in the Soviet Union. *Slavic Review* XXXII. (1) 45–58.

1975 The Political Uses and Themes of Folklore in the Soviet Union. *Journal of the Folklore Institute* XII. (2–3) 157–175.

Ónody György

1953 Sárköz kultúrmunkásai aratási munkára készülnek. *Művelt Nép* IV. (7) 31.

Országos Népművelési Bizottság

1950 Felhívás a falvak és mezőgazdasági városok kultúrcsoportjaihoz. *Éneklő Nép* III. (11) 5–6.

Ortutay Gyula

1949 A magyar néprajztudomány elvi kérdései. *Ethnographia* LX. (1–2) 1–24.

1951 Néprajz és kulturális forradalom. *Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalom-történeti Tudományok Osztályának Közleményei* I. (2) 191–207.

1956 Mark Konsztantinovics Azadovszkij (1888–1954). *Ethnographia* LXVII. (1–2) 180–181.

Osvári László

1950 Tapasztalatok a Rákosi Mátyás kultúrház életéből. *Népművelési Híradó* II. (4) 6–7.

Oszip István

1945 „Felekezeti villongásoknak, faji harcoknak nincs többé helyük" Zászlóavatás, ünnepi gyűlés Szentistvánon. *Szabad Magyarország* II. (145) 3.

Oszlányi Zoltán

1953 Egy új kultúrotthon megdöbbentő története. *Művelt Nép* IV. (9) 32.

Ö. Kovács József

2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák, 3.) Korall, Budapest.

2017 Földindulás. A leleplezett diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 19–65.

Paládi-Kovács Attila

2000 Ipari munkásság. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Társadalom*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 8.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 239–308.

2007 *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Pálfi Csaba
1969–1970 A Gyöngyösbokréta története. *Tánctudományi Tanulmányok* 7. 115–161.
Pálinkás József
1962 Nemzetközi munkásdal-konferencia. *Énektanítás* V. (1) 14–15.
Palkó László András
2018a A fellegekben jártunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a második világháború végétől az 1956-os forradalom és szabadságharc kitöréséig 1945–1956. október 22. (1. rész) *Valóság* LXI. (7) 59–83.
2018b A fellegekben jártunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a második világháború végétől az 1956-os forradalom és szabadságharc kitöréséig 1945–1956. október 22. (2. rész) *Valóság* LXI. (8) 9–36.
Pápai Károly
1893 A palócz faház. *Ethnographia* IV. (1–3) 1–31.
Papp Árpád
2016 A horvát, német és magyar népies viselet kialakulása és identitásformáló szerepe a múlt század harmincas éveiben a Bácskában. *Museion* 14. 13–28.
Patkós György
1934 Mi is az a Gyöngyösbokréta? *Szabadság* VII. (34) 6.
Pennetier, Claude – Pudal, Bernard
2001 A kommunista embertípus. *Rubicon* 4–5. 48–51.
Pesoldt Ferenc
1950 Nógrádmegyei bányász kultúrotthonok. *Népművelési Híradó* II. (14) 6.
1951 A kultúrotthonépítés 1951-es terve elé. *Népművelési Híradó* III. (1) 3.
Petrone, Karen
2000 *Life Has Become More Joyous, Comrades: Celebrations in the Time of Stalin.* Indiana University Press, Bloomington.
Pogány Mária – Rádics József
1958 *Malteroslányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Pogány Péter
1980 Kisfaludy Társaság. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 208–209.
Popély Gyula
2001 [1999] Adalékok a „csehszlovák demokrácia" arculatához az impériumváltás után. *Irodalmi Szemle* XLIV. (6) 74–85.
Póth Piroska
1985 A koalíciós pártok kultúrpolitikája 1945–1948 között. *Századok* CXIX. (2) 498–517.

Prónay Gábor
1855 *Vázlatok Magyarhon népéletéből*. Geibel Armin, Pest.
Rainer M. János
1998 A magyarországi fordulatok és a szovjet politika 1944–1948. In: Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949*. 1956-os Intézet, Budapest, 17–39.
Rákosi Mátyás
1948 *Építjük a nép országát.* Szikra Kiadó, Budapest.
1950 *A fordulat éve*. Szikra Kiadó, Budapest.
Réső Ensel Sándor
[1862, 1867] 2000 *Magyarországi népszokások*. Osiris, Budapest.
Révai József
1950 A Művelt Nép megjelenése. *Művelt Nép* I. (1) 1–2.
1950 Petőfi. *Művelt Nép* I. (1) 9–11.
1952 *Kulturális forradalmunk kérdései*. Szikra Kiadó, Budapest.
Richter Magyar István
1898 Évi szokások, babonák és szólás-mondások Német-Prónán és vidékén. *Ethnographia* IX. (3) 221–232.
Risch, William
2014 A Soviet West: nationhood, regionalism, and empire in the annexed western borderlands. *Nationalities Papers* XLIII. (1) 63–81.
Rolf, Malte
2009 A Hall of Mirrors: Sovietizing Culture under Stalinism. *Slavic Review* LXVIII. (3) 601–630.
Romsics Ignác
2010 *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
Rózsa István
1951 Néhány szó bányász kultúrcsoportjaink munkájáról. *Művelt Nép* II. (2) 31.
Rudas Béláné
1952 A Népművészeti Intézet dokumentációs munkája. *Művelt Nép* III. (4) 28.
Rydel, Jan
2017 Európa és a Gulág. In: Kiss Réka – Simon István (szerk.): *Gulag–Gupvi. A szovjet fogság Európában*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 29–36.
S. Dobos Ilona
1958 *Szegény ember vízzel főz. Életrajzi vallomások („igaz történetek”)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

1964 Az igaz történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia* LXXV. (2) 198–217.

Saarlo, Liina

2018 *Evaded Politics. Self-censorship in Estonian Folkloristic Fieldwork Diaries in the 1950s.* https://bragelaboratorium.com/2018/12/18/evaded-politics-self-censorship-in-estonian-folkloristic-fieldwork-diaries-in-the-1950s/ (Utolsó megtekintés: 2025. április 29.)

Sándor András

1952 A kultúra-alkotó népről. *Művelt Nép* III. (9) 26–27.

Scheibner Tamás

2014 *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953*. Ráció Kiadó, Budapest.

Sebő Ferenc

2007 A Népművészeti Intézettől a Hagyományok Házáig. *Szín* XII. (6) 19–21.

Siegelbaum, Lewis H.

1988 *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR, 1935–1941.* Cambridge University Press, Cambridge.

Simó Tibor

1948 Hogyan rendezzük meg az „Új kenyér ünnepét?" *Pártmunkás* IV. (11) 11.

Simon Attila

2016 *Magyar Nemzeti Párt 1.* https://adatbank.sk/lexikon/magyar-nemzeti-part-1/ (Utolsó megtekintés: 2025. április 8.)

Simon Józsefné

1952 Aratóünnepség Turán. *Népművelési Híradó* IV. (8) 14.

1955 Készülődés az Alkotmány ünnepére. *Népművelés* II. (7) 437–439.

Simon Zsuzsa

1950 Üzemi és színházi dolgozók tapasztalatcseréje. *Művelt Nép* I. (5) 18.

Sipos Gyula

1951 Szabad Föld Téli Esték. *Művelt Nép* II. (11) 5–6.

1952 Jó kultúrmunkával a nagyobb termésért. *Művelt Nép* III. (7) 1–2.

Sisa József

2001 Az 1896-os ezredéves kiállítás néprajzi faluja és a magyar állam önreprezentációja. *Korunk* III. (7) 46–50.

Slobin, Mark

1997 Thoughts on Zemtsovsky's and Kunanbaeva's „Communism and Folklore". In: Porter, James (ed.): *Folklore and Traditional Music in the Former Soviet Union and Eastern Europe. Proceedings of a One-Day Conference, May 16, 1994.* Department of Ethnomusicology, UCLA, Los Angeles, 24–26.

Šmidchens, Guntis
1999 Folklorism Revisited. *Journal of Folklore Research* XXXVI. (1) 51–70.
Solymár István
1951 A Néprajzi Múzeum felfedezése. *Művelt Nép* II. (12) 11.
Somlósy Sándor
1953 Rigmus, Falutérkép, Békefa a vasvári járásban. *Művelt Nép* IV. (8) 30.
Somogyvári Lajos
2019 „Tudjuk azt, hogy május 1-je nagyon jelentős kérdés…" Vizuális propaganda az ötvenes-hatvanas években. *Per Aspera ad Astra* VI. (1) 99–120.
Soós Pál
1981 A művelődéspolitikus Révai József portréjához. In: Uő.: *Művelődéselméleti és művelődéspolitikai tanulmányok*. (Acta Andragogiae et Culturae, 3.) KLTE, Debrecen, 91–92.
Standeisky Éva (szerk.)
1998 *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*. 1956-os Intézet, Budapest.
2004 A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között. *Múltunk* XLIX. (1) 48–81.
Starks, Tricia
2008 *The body Soviet: propaganda, hygiene, and the revolutionary state.* The University of Wisconsin Press, Wisconsin.
Stefány Judit
1987 „…öltözzetek fehérbe" Felülről szervezett népi kultúra. *História* IX. (5–6) 44–46.
Straub J. Bruno
1953 A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatról. *Művelt Nép* IV. (2) 5.
Strausz Adolf
1896 Bolgár ünnepi szokások. *Ethnographia* VII. (6) 465–474.
Sulyok Katalin – Ember Mária
1976 Messze lát a falu szeme. Szociográfiai riport vidékről feljött, munkásszállón élő textilgyári munkásnőkről. *Forrás* VIII. (9) 34–41.
Sz. Morvay Judit
1951 Munkaközösségek és munkacsoportok. *Ethnographia* LXII. (1) 226–229.
Sz.n.
1890 Május elseje. *Pesti Hírlap* XII. (120) 3–4.

Sz.n.
1895a A vörös zászló. *Népszava* XXIII. (51) 4.
Sz.n.
1895b A készülő kiállítás. *Nemzet* XIV. (4735) o.n.
Sz.n.
1895c Aratás. *Nemzet* XIV. (4629) o.n.
Sz.n.
1901a Az élet koszorúja. *Budapesti Hírlap* XXI. (189) 5.
Sz.n.
1901b Az áldomás vége. *Pesti Napló* LII. (204) 7.
Sz.n.
1901c Aratóünnep. *Ethnographia* XII. (4) 335–336.
Sz.n.
1901d A földművelésügyi miniszter a szüreti ünnepekért. *Vásárhelyi Hiradó* II. (68) o.n.
Sz.n.
1901e Ottó kir. herceg fia Budapesten. *Budapesti Hírlap* XXI. (193) 5.
Sz.n.
1901f Ottó királyi herceg fia Budapesten. *Budapesti Hírlap* XXI. (194) 5.
Sz.n.
1901g József kir. herceg szemleútja. *Budapesti Hírlap* XXI. (195) 6.
Sz.n.
1901h Arató-ünnep Dobozon. *Budapesti Hírlap* XXI. (196) 5.
Sz.n.
1901i A dobozi arató ünnep. *Békés* XXXIII. (30) o.n.
Sz.n.
1901j Tűz. *Budapesti Hírlap* XXI. (191) 8.
Sz.n.
1901k Ottó főherceg fia aratóünnepen. *Alkotmány* VI. (171) 5.
Sz.n.
1901l Károly főherceg az arató-ünnepélyen. *Alkotmány* VI. (172) 5.
Sz.n.
1901m Aratóünnep Dobozon. *Köztelek* XI. (56) 1174.
Sz.n.
1901n Ottó főherceg fia aratóünnepen. *Magyar Nemzet* XX. (181) 4.
Sz.n.
1901o Károly főherczeg fia az arató-ünnepélyen. *Magyar Nemzet* XX. (182) 4.
Sz.n.
1901p Aratási ünnep Gyulavári ban. *Békés* XXXIII. (31) o.n.
Sz.n.
1901q Ami a legfőbb. *Népszava* XXIX. (81) 2.

Sz.n.
1901r Az első arató-ünnep. *Népszava* XXIX. (84) 2.
Sz.n.
1901s Fogynak a hű cselédek. *Népszava* XXIX. (96) 2.
Sz.n.
1901t Aratási ünnepek. *Alkotmány* VI. (178) 1–2.
Sz.n.
1901u Megjutalmazott cselédek. *Magyarország* VIII. (185) 6.
Sz.n.
1901v Aratási ünnepek. *Köztelek* XI. (61) 1277.
Sz.n.
1901w Aratási ünnepek. *Köztelek* XI. (68) 1414.
Sz.n.
1901x A Szegedi Gazdasági Egyesület. *Köztelek* XI. (60) 1252.
Sz.n.
1901y Arató-ünnep. *Pesti Napló* LII. (200) 6.
Sz.n.
1901z Az aratás. *Vasárnapi Ujsag* XLVIII. (29) 461–462.
Sz.n.
1901aa A Népszínházban. *Budapest* XXV. (312) 4.
Sz.n.
1902a A VI. országos gazdakongresszus. *Budapest* XXVI. (247) 3.
Sz.n.
1902b Arató ünnep. *Magyar Polgár – Kolozsvár* XXV. (173) 5.
Sz.n.
1902c Aratási ünnep a karádi uradalomban. *Vasárnapi Ujság* XLXIX. (35) 566–567.
Sz.n.
1905a Arató ünnepek. *Pesti Hírlap* XXVII. (205) 18.
Sz.n.
1905b Az aratás. *Dunántúl* V. (157) 2.
Sz.n.
1906a Az arató-sztrájk. *Budapesti Hírlap* XXVI. (185) 13.
Sz.n.
1906b Arató munkások sztrájkja. *Friss Újság* XI. (159) 5.
Sz.n.
1906c A mezőgazdasági munkások sztrájkmozgalma. *Pesti Hírlap* XXVIII. (151) 13.
Sz.n.
1906d Az aratósztrájk veszedelme. *Budapesti Hírlap* XXVI. (151) 14.

Sz.n.
1906e Arató-ünnep Andrássy Gyula gróf birtokán. *Köztelek* XVI. (76) 1677.
Sz.n.
1907 Hétezer aratómunkás. *Vásárhely és Vidéke* XXV. (148) o.n.
Sz.n.
1908a Színésznők a vidéken. *Pesti Hírlap* XXX. (184) 12.
Sz.n.
1908b Péter Pál napja. *Budapest* XLII. (150) 7.
Sz.n.
1912 Az aratók sztrájkmozgalma. *Pesti Napló* LXIII. (167) 13.
Sz.n.
1913 Gyurkovicsék Biharban és a politikában. *Pesti Hírlap* XXXV. (180) 4.
Sz.n.
1914 A vasárnapi munkaszünet felfüggesztése. *Munkásügyi Szemle* V. (19–21) 551.
Sz.n.
1915 Az aratás. *Dunántúl* V. (157) 2.
Sz.n.
1919a Hivatalos rész. 1919. évi néptörvény a magyar népszabadság ünnepnapjairól. *Budapesti Közlöny* LIII. (50) 1.
Sz.n.
1919b Pirosbetűs május 1. Az ünnepségek részletes programja. *Miskolczi Napló* XIX. (101) 2.
Sz.n.
1919c Május elseje ünnepi programja. *Népszava* XLVII. (103) 6.
Sz.n.
1920a A Faluszövetség és Tanítószövetség. *Néptanítók Lapja* LIII. (40–43) 33.
Sz.n.
1920b Tünetek és tűnődések. *Vasárnapi Ujság* LXVII. (16) 184.
Sz.n.
1920c A „Falu” Országos Szövetség balatonfüredi nagygyűlése. *Köztelek* XXX. (34) 631.
Sz.n.
1921 Vasárnap befejezték a helikoni ünnepet. *Az Est* XII. (145) 4.
Sz.n.
1922a Aratóünnepélyek. *Szegedi Friss Újság* XXIII. (169) 1–2.
Sz.n.
1922b A gömöri magyarság ünnepe. Aratóünnep – Ipari kiállítás. *Prágai Magyar Hírlap* I. (75) 4–5.

Sz.n.
1922c Aratóünnepélyek. *Szegedi Friss Újság* XXIII. (169) 1–2.
Sz.n.
1922d Arany János, Reményi Ede eddig ismeretlen levelei – Tompa Mihályhoz. – Vándorkiállítás Gömörben. *Néptanítók Lapja* LV. (12–15) 40–46.
Sz.n.
1926a Aratóünnep. *Magyarság* VII. (161) 8.
Sz.n.
1926b Kultúrház épül a tiszasülyi tanyákon. *Körösvidék* VII. (166) o.n.
Sz.n.
1926c Az aratóünnepek meghonosítása. *Budapesti Hírlap* XLVI. (140) 9.
Sz.n.
1927a Aratóünnep Bábolnán. *Budapesti Hírlap* XLVII. (177) 9.
Sz.n.
1927b A felsőtanyai aratóünnepélyen leleplezték Lázár György arcképét. *Délmagyarország* III. (163) 4.
Sz.n.
1927c II. További intézkedést igénylő általános jellegű rendeletek. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja* XXV. (27) 355–356.
Sz.n.
1928a A m. kir. minisztériumnak 700/1928. M. E. számú rendelete. *Belügyi Közlöny* XXXIII. (9) 158.
Sz.n.
1928b Május végén szállítják keresztül Magyarországon a 48-as Bem tábornok porrészeit. *Kecskeméti Közlöny* X. (62) 1.
Sz.n.
1928c Március tizenötödikének megünneplése. *Magyarság* IX. (62) 7.
Sz.n.
1928d Hatvani, lőrinci és mezőkövesdi fiatalság megmutatja a világnak hogyan kell csárdást táncolni. *Friss Ujság* XXXIII. (166) 1–2.
Sz.n.
1929a Magyar arató ünnep a Felvidéken. *Pesti Hírlap* LI. (170) 15.
Sz.n.
1929b A csákvári „Háry János” és az aratóünnep. *Nemzeti Ujság* XI. (168) 15.
Sz.n.
1933 Gyöngyösbokréta. *Magyarság* XIV. (195) 8.
Sz.n.
1937 Látogatás Matyóföldön és az egri Országzászlónál. *Budapesti Hírlap* LVII. (180) 4.

Sz.n.
1938 Faluszövetség. In: Sz.n. (szerk.): *Új idők lexikona* IX–X. Singer És Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, Budapest, 2284.
Sz.n.
1941a Hogyan született meg a bácskai Gyöngyösbokréta? *Magyarság* XXII. (128) 5.
Sz.n.
1941b Táncos, lobogós ünnepséget rendezett a kéméndi Bokréta. *Függetlenség* XIX. (133) 6.
Sz.n.
1941c Két baranyai község bokrétásai az idei Szent István-heti játékokon. *Dunántúl* XXXI. (174) 6.
Sz.n.
1942 GÖRING: Legyőzhetetlenek vagyunk, míg a német népközösség szikláját alkotjuk. *8 Órai Újság* XXVIII. (226) o.n.
Sz.n.
1945a Az ideiglenes nemzeti kormány 1.390/1945. M.E. rendelete. *Magyar Közlöny* (19) 1.
Sz.n.
1945b *Aratóünnep*. Munkás Kultúrszövetség, Budapest.
Sz.n.
1945c Nagy-Miskolc és vidéke dolgozói! *Szabad Magyarország* II. (154) 1.
Sz.n.
1945d Rákosi Mátyás. *Szabad Magyarország* II. (157) 1.
Sz.n.
1945e 10.000 ember vett részt a kisvárdai aratóünnepen. *Magyar Nép* II. (96) 2.
Sz.n.
1945f Aratóünnepre készül az ország. *Szabad Nép* III. (91) 7.
Sz.n.
1945g Aratóünnep. *Szabadság* I. (149) 1.
Sz.n.
1945h A július 29-i aratóünnepélyek. *Szabad Nép* III. (99) 4.
Sz.n.
1945i Arató ünnepély. *Vásárhely Nép* II. (172) 1.
Sz.n.
1945j Még ez történt a politikában. *Népszava* LXXIII. (154) 2.
Sz.n.
1945k Ma: Aratási ünnep! *Makói Népújság* I. (158) 2.
Sz.n.
1945l Farkas Mihály belügyi államtitkár: Minden erőnkkel támogatjuk Vörös Jánost… *Kossuh Népe* I. (82) 1.

Sz.n.
1945m Megmozdul az egész Hajdúság. *Néplap* II. (169) 3.
Sz.n.
1945n „A vezérkari tisztek 80–90 százalékát ki kell csapni a hadseregből”. *Néplap* II. (175) 1–2.
Sz.n.
1945o Ennyi ember még nem látott a Nagyerdő. *Néplap* II. (175) 3.
Sz.n.
1946a Hivatalos rész. A kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter 22.000/1946. K.Sz.M. számú rendelete. *Magyar Közlöny* (145) 1–2.
Sz.n.
1946b Aratóünnep régen és most. *Szabad Föld* II. (33) 7.
Sz.n.
1946c A székesfőváros szolgálatában álló bérfizetéses alkalmazottak munkaidejének és járandóságainak újabb szabályozása. *Fővárosi Közlöny* LVII. (42) 1061–1066.
Sz.n.
1946d *Aratóünnep: műsoranyag*. Szikra Kiadó, Budapest.
Sz.n.
1946e A szegedi aratóünnepen részt vesz és beszél a köztársasági elnök. *Kis Ujság* LX. (105) 2.
Sz.n.
1946f Nagy Ferenc miniszterelnök Szegeden számol be nyugati útjáról. *Szegedi Kis Ujság* I. (72) 1.
Sz.n.
1946g Tildy Zoltán: A munkakerülőket kirekesztik a kenyér áldásából. *Kis Újság* LX. (145) 1–2.
Sz.n.
1946h Tildy Zoltán köztársasági elnök a szegedi aratóünnepen. *Szegedi Népszava* II. (132) 2.
Sz.n.
1946i Tildy Zoltán: Békét, új és szabad világot akarunk… *Kossuth Népe* II. (129) 1–2.
Sz.n.
1946j Aratóünnep Debrecenben. *Kis Újság* LX. (133) 3.
Sz.n.
1946k Aratóünnep Nagykátán. *Kis Újság* LX. (140) 2.
Sz.n.
1946l Gyöngyös János a magyar béke kérdéseiről. *Magyar Nemzet* II. (155) 5.

Sz.n.
1946m Nagy Ferenc miniszterelnök Baján nagy beszédet mondott az időszerű bel- és külpolitikai kérdésekről. *Szegedi Kis Újság* I. (95) 1.
Sz.n.
1946n A Parasztszövetség hírei. *Miskolci Hirlap* II. (126) 4.
Sz.n.
1946o Rákosi Mátyás a magyar parasztsághoz. *Szabad Föld* II. (34) 1–2.
Sz.n.
1946p Augusztus 20: az új kenyér ünnepe! *Szabad Föld* II. (31) 3.
Sz.n.
1946q Bányász-paraszt találkozó Nagymányokon. *Szabad Föld* II. (35) 3.
Sz.n.
1947a Versenyek. *Művelt Nép* I. (2) 2.
Sz.n.
1947b A 48-as Országos Kultúrverseny első hónapja. *Művelt Nép* I. (11) 2.
Sz.n.
1947c Aratóünnep lesz. *Kecskeméti Lapok* LXXX. (111) 1.
Sz.n.
1947d Minden falu készülődjön a péter-páli arató ünnepségre! *Szabad Föld* III. (24) 5.
Sz.n.
1948a A dolgozó parasztság a szövetkezés útját választja. *Szabad Föld* IV. (35) 1–2.
Sz.n.
1948b A magyar köztársaság kormányának 3. 180/1948. Korm. számú rendelete. *Magyar Közlöny Rendeletek Tára* (66) 656.
Sz.n.
1948c *48-as Tavaszi Ünnepélyek*. Magyar Művelődési Szövetség, Budapest.
Sz.n.
1948d *Május 1. Májusi műsor a magyar falu számára*. Magyar Művelődési Szövetség, Budapest.
Sz.n.
1948e *Színjátszók könyve*. Magyar Művelődési Szövetség, Budapest.
Sz.n.
1948f A nemzetközi helyzet. *Makói Népújság* IV. (97) 3.
Sz.n.
1948g Dinnyés Lajos miniszterelnök: Az iskolák államosítása nem érinti a kötelező vallásoktatást. *Friss Újság* LI. (128) 2.
Sz.n.
1949a C.n. *Népművelési Híradó* I. (1) 1.

Sz.n.
1949b A dolgozó parasztság művelődéséért. *Népművelési Híradó* I. (1) 5.
Sz.n.
1949c Lángoló szeretettel és káprázatos ünnepségekkel köszönti a világ dolgozó népe a 70 éves Sztálint. *Kecskeméti Újság* LXXXII. (297) o.n.
Sz.n.
1949d Joszif Visszárionovics Sztálin. *Vásárhely Népe – Viharsarok* VI. (295) 5.
Sz.n.
1950a Új folyóiratunk – a Szovjet Kultúra. *Népművelési Híradó* II. (2) 8.
Sz.n.
1950b Versenyek a Művelt Nép terjesztésére. *Népművelési Híradó* II. (4) 3.
Sz.n.
1950c Művelt Nép Kör. *Népművelési Híradó* II. (5) 8.
Sz.n.
1950d A Művelt Nép. *Népművelési Híradó* II. (6) 5.
Sz.n.
1950e Minta működési szabályzat falusi kultúrotthonok részére. *Népművelési Híradó* II. (7) 9–10.
Sz.n.
1950f A Láng-gyár üzemi kultúrotthonának munkájáról. *Népművelési Híradó* II. (10) 8.
Sz.n.
1950g Munkaterv kultúrotthonok számára 1950. december. *Népművelési Híradó* II. (13) 11–12.
Sz.n.
1950h A kultúrotthon mozgalom elé. *Népművelési Híradó* II. (1) 3.
Sz.n.
1950i C.n. *Népművelési Híradó* II. (14) 12.
Sz.n.
1950j Április 4. megünneplése. *Népművelési Híradó* II. (3) 1.
Sz.n.
1950k Itt épülnek a kultúrházak, másutt roskadoznak – ahol gondjukat viselik és ahol nem. *Népművelési Híradó* II. (1) 8.
Sz.n.
1950l Új folyóiratunk – a Szovjet Kultúra. *Népművelési Híradó* II. (2) 8.
Sz.n.
1950m A türjei traktorosok kultúrházat avattak Sztálin 70. születésnapjára. *Népművelési Híradó* II. (1) 11.
Sz.n.
1950n Új cirkuszok járják a vidéket. *Népművelési Híradó* II. (6) 5.

Sz.n.
1950o A kulturális tömegmozgalom hírei. *Művelt Nép* I. (9) o.n.
Sz.n.
1950p Hírek április 4. megünnepléséről. *Népművelési Híradó* II. (4) 2.
Sz.n.
1950q A kulturális tömegmozgalom hírei. *Művelt Nép* I. (6) 32.
Sz.n.
1950r Új kenyér ünnepet. *Művelt Nép* I. (7) o.n.
Sz.n.
1950s Az eddigi legnagyobb teljesítmény. *Szabad Nép* VIII. (184) 7.
Sz.n.
1951a Új emberek kovácsa. *Szabad Ifjúság* II. (142) 1.
Sz.n.
1951b Program kultúrotthonok számára. 1951 február. *Népművelési Híradó* III. (1) 15–16.
Sz.n.
1951c A nádudvari kultúrotthon programja június 30-től július 8-ig. Mintahét. *Népművelési Híradó* III. (8) 15.
Sz.n.
1951d A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei. *Magyar Közlöny* (101) 684.
Sz.n.
1951e A kultúrverseny kérdései. *Népművelési Híradó* III. (1) 6–7.
Sz.n.
1951f Az országos kultúrverseny. *Művelt Nép* II. (1) 32–33.
Sz.n.
1951g Kaposvárott. *Művelt Nép* II. (3) 24.
Sz.n.
1951h A kultúrotthonok és a DISZ szervezetek. *Népművelési Híradó* III. (12) 9.
Sz.n.
1951i A munkaidő. *Magyar Közlöny* (17–18) 68.
Sz.n.
1951j Karácsonyi ünnepek. *Népművelési Híradó* III. (13) 3.
Sz.n.
1951k Nagyszabású aratási ünnepség lesz július 1-én Rábahidvégen. *Vasmegye* VII. (131) 4.
Sz.n.
1951l Aratóünnepség Rábahidvégen. *Vasmegye* VII. (169) 2.

Sz.n.
1951m Sok termelőszövetkezeti község alakult az MDP kongresszusának első napján. *Kis Ujság* V. (49) 3.
Sz.n.
1951n A hibák feltárásával és kijavításával erősítsük TSZCS-jaikat! *Falu és Város – Tanácsok Lapja* II. (11) 10.
Sz.n.
1951o Lendületesebb, lelkesebb, szervezettebb munkát a begyűjtés, tarlóhántás, másodvetés sikeréért! *Szabad Nép* IX. (165) 1.
Sz.n.
1951p „Együtt jártuk a „Félfordulóst" az aratóünnepen…" *Hajdú Bihari Napló – Néplap* VIII. (174) 3.
Sz.n.
1951q Vidám aratóünnep Nádudvaron. *Hajdú Bihari Napló – Néplap* VIII. (176) 3.
Sz.n.
1951r Begyűjtési agitáció a püspökladányi járásban. *Népművelési Híradó* III. (10) 10.
Sz.n.
1952a Népművészeti bemutató Miskolcon. *Művelt Nép* III. (6) 17.
Sz.n.
1952b A kaposvár megyei könyvtár. *Művelt Nép* III. (11) o.n.
Sz.n.
1952c Tömegéneklés. *Művelt Nép* III. (3) 10.
Sz.n.
1952d Arató-ünnepély. *Sztálin Vasmű Építője* III. (56) 4.
Sz.n.
1952e Vidámak és erősek vagyunk, mert bölcs vezérünk van, Rákosi elvtárs! *Sztálin Vasmű Építője* III. (59) 2.
Sz.n.
1952f Aratóünnepség Sztálinvárosban. *Művelt Nép* III. (8) 19.
Sz.n.
1953a Lenin és Sztálin alakja a békés építés korszakának népköltészetében. *Irodalomtudományi Értesítő* III. (2) 269–276.
Sz.n.
1953b A Szovjetunió népei szocialista kultúrájának és életmódjának néprajzi tanulmányozásáról tartott egyeztető értekezlet határozatai. *Ethnographia* LXIV. (1–4) 20–23.
Sz.n.
1953c Értelmiségünk fontos hivatása. *Művelt Nép* IV. (3) 4–5.

Sz.n.
1953d A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.014/1953. (III. 16.) számú határozata húsvét hétfőjének rendes munkanappá nyilvánításáról. *Magyar Közlöny* (8) 70.
Sz.n.
1954a Baráti találkozók, ünnepi vásárok, gazdag kulturális és sportműsorok országszerte az alkotmány ünnepén. *Szabad Nép* XII. (231) 3.
Sz.n.
1954b Felavatták a Sztálinvárosi Martinacélművet. *Szabad Nép* XII. (233) 1.
Sz.n.
1955a Ünnepségek Budapest felszabadulásának tizedik évfordulóján. *Művelt Nép* VI. (6) o.n.
Sz.n.
1955b József Attila és Bartók Béla hagyatékának szellemében. *Művelt Nép* VI. (6) 1.
Sz.n.
1955c Igazság könyve. *Művelt Nép* VI. (11) o.n.
Sz.n.
1956a A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 12/1956. (XII. 19.) számú rendelete a munkaszüneti napokról. *Magyar Közlöny* (104) 602.
Sz.n.
1958 TSZ-aratóünnep harminc új belépővel. *Magyar Nemzet* XIV. (166) 3.
Sz.n.
1976 Lenin oratórium bemutatója. *Dolgozók Lapja* XXIX. (48) 3.
Sz.n.
1981a Demeter Imre. In: Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon* 3. *Kiegészítő kötet* A–Z. Akadémiai Kiadó, Budapest, 146–147.
Sz.n.
1981b Darvas József In: Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon* 3. *Kiegészítő kötet* A–Z. Akadémiai Kiadó, Budapest, 139–140.
Sz.n.
1982a Révai József. In: Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon* 2. L–Z. Akadémiai Kiadó, Budapest, 509–510.
Sz.n.
1982b Péczely Attila In: Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon* 2. L–Z. Akadémiai Kiadó, Budapest, 384.
Sz.n.
1994a Magyar Bábjátékosok Szövetsége. In: Székely György (főszerk.): *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 474.

Sz.n.
1994b Erdei Sándor. In: Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 222.
Sz.n.
1994c Mesterházi Lajos. In: Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 614–615.
Sz.n.
2015 Losonczy Géza. https://neb.hu/hu/losonczy-geza (Utolsó megtekintés: 2025. március 12.)
Sz. Nagy Gábor
2017 A koalíciós korszak sajtójogi szabályozása 1945–1949 között. *Múltunk* LXII. (4) 190–213.
2021 A papírválság mint politikai fegyver a koalíciós időszakban. *Médiakutató* XXII. (3–4) 117–123.
Szabó Ferenc
1952 *Zúgva száll dalunk. Tömegdalok, népdalok április 4 és május 1 ünnepélyeire. Egy-két és háromszólamú karra*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.
Szabó Róbert
1987 Jelszavak, politikai ünnepek. *História* IX. (5–6) 15–17.
1998 Politikai propaganda és történelmi ünnep. Adalékok az 1948. márciusi centenáriumi ünnepségek történetéhez. *Történelmi Szemle* XL. (3–4) 215–227.
Szabó Zoltán
1938 *Cifra nyomorúság*. Cserépfalvi, Budapest.
Szántó Miklós
1952 A szovjet film ünnepe. *Művelt Nép* III. (2) 7.
Szász János
1981 Beszélgetés Martin Györggyel az új folklórhullám és néptáncmozgalom előzményeiről. *Kultúra és Közösség* (4) 46–47.
Szegő Júlia
1957 Munkásfolklór–parasztfolklór. *Korunk* XVI. (2–3) 313–316.
Szendrő Ferenc
1947 Az öntevékeny kultúra. *Művelt Nép* I. (2) 2.
Szentkirályi János
1950 Szabad Föld Téli Esték. *Művelt Nép* I. (1) 17.
Szilágyi Sándor
1988 A Nagy Imre-kormány sajtófőnöke voltam. *Beszélő* I. (26) http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-nagy-imre-kormany-sajtofonoke-voltam (Utolsó megtekintés: 2025. március 22.)

Szőke Anna
2013 A Gyöngyösbokrétáról sokadszor. *Bácsország* III. (66) 13–14.
Sztálin, Joszif Visszarionovics
1952 *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*. Szikra Könyvkiadó, Budapest.
T. Szerémi Borbála (szerk.)
1955 *Magyarországi munkásdalok.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
T. T.
1947 A 48-as kultúrverseny hírei. *Művelt Nép* I. (10) 15.
Takács Róbert
2003 Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. *Médiakutató* 2003 tavasz. https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/03_nevelni_es_felkelteni (Utolsó megtekintés: 2025. április 18.)
Tánczos-Szabó Ágota
2012 Rákosi Mátyás négy beszéde Kecskeméten. *Múltbanéző* V. (5) https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_5_5 (Utolsó megtekintés: 2025. február 8.)
Tanner József
1949 Központi feladataink. *Népművelési Híradó* I. (1) 2.
Tar Ferenc
2004 Helikon 1921-ben. *Hévíz* XII. (1–4) 26–32.
Tárnok János
1950 Falusi mozihálózatunk kiépítése. *Művelt Nép* I. (1) 14.
Tasiné Csúcs Ildikó
2015 Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk. Jegyzetek a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnöksége alatti működéséhez. *Aetas* XXX. (2) 154–171.
Tenigli László
1950 Május 1. Szabolcs-Szatmár megyében. *Népművelési Híradó* II. (5) 3.
Tertinszky Edit
1998 A Magyar Rádió hőskora (1925–1932). In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században* III. Babits Kiadó, Szekszárd, 353–362.
Thurston, Robert
1996 *Life and Terror in Stalin's Russia 1934–1941*. Yale University Press, New Haven.
Tokaji András
1992 A harc és a győzelem zenéje. A zenei élet a totalitarista pártok hatalomért folytatott harca idején és a diktatúra konszolidációja után. *Mozgó Világ* XVIII. (2) 36–43.

Tompos Krisztina
2014 Néprajztudomány és ideológia az 1950-es években. A Kálmány-vita elemzése. In: Bárth Dániel (szerk.): *Vetésforgó* I. *Egyetemi dolgozatok az ELTE BTK Néprajzi Tudományos Diákköréből*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 154–183.
2020 A centenáriumi gyűjtés. A néprajztudomány kihívásai az 1848–49-es forradalom és szabadságharc századik évfordulóján. In: Havay Viktóra – Veress Dávid (szerk.): *Varietas delectat. Az ELTE BTK Magyar és Összehasonlító Folklorisztika és Európai Etnológia doktori programok hallgatóinak tanulmánykötete*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 25–44.
Tóth Eszter Zsófia
2007 *„Puszi Kádár Jánosnak". Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben.* Napvilág Kiadó, Budapest.
2010 *Kádár leányai. Nők a szocialista időszakban.* Nyitott Könyvműhely, Budapest.
Tóth Judit
2007 A beszolgáltatásban bekövetkező változások hatása Pest megyére 1953–1956. In: Halász Csilla – Tóth Judit (szerk.): *Tanulmányok Pest megye múltjából* II. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 195–217.
Türei Ferenc
1946 Az újév küszöbén. *Ceglédi Kisgazda Ujság* I. (17) 2.
Ujfalussy József
1950 Csasztuskák és alkalmi rigmusok. *Művelt Nép* I. (3) 15.
Valuch Tibor
2005 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Budapest.
2012 Munkás – társadalom – történet. Közelítések és fogalmi kérdések. *Korall* 13. (49) 5–16.
2020 Munkások az átmenetben Magyarországon és Kelet-Közép Európában. Értelmezési kísérletek és közelítések. In: Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.): *Munkás – Kultúra – Örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon*. Kronosz Kiadó, Pécs.
Vámos Gabriella
2024 The Search for Workers' Folklore in Hungary. In: Kencis, Toms – Bronner, Simon J. – Seljamaa, Elo-Hanna (eds.): *Folklore and Ethnography in the Soviet Western Borderlands. Socialist in Form, National in Content.* Lexington Books – Rowman and Littlefield, Lanham, 251–265.

Varga Domonkos
1951a November 7. Kalocsán. *Művelt Nép* II. (12) 8–9.
1951b Ünnep Zalavárott. *Művelt Nép* II. (8) 13–14.
1952 Öreg Szabóék. *Művelt Nép* III. (1) 20.
Varga Éva
1994 Munkaverseny, élmunkások, munkabrigádok. *Limes. Komárom-Esztergom megyei Tudományos Szemle* VII. (18) 35–52.
Varga Imre
1952 Rigmusköltészetünkről. *Művelt Nép* III. (11) 18–19.
Varga Zsuzsanna
2006 A falusi társadalom feszültséggócai az 1950-es évek közepén. *Múltunk* LI. (4) 222–239.
2012 Mit ér a munkás, ha paraszt (is)? A falusi munkásság és a hatalom a Kádár-korszakban. *Korall* 13. (49) 37–57.
2021 *A magyar parasztság esete a szovjet kolhozzal. Átalakuló életvilágok falun az ötvenes-hatvanas években*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
Várkonyi-Nickel Réka
2017a *Rimaiak a gyárak völgyében. Egy salgótarjáni munkáskolónia társadalma az államosítás előtt.* (Néprajzi Értékezések, 6.) Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.
2017b Munkás és munkáltató kapcsolata a salgótarjáni acélgyárban a korai kapitalizmus időszakában. In: Bartha Eszter – Bezsenyi Tamás (szerk.): *Egy másik Kelet-Európa. Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 81–108.
Vastag József
1996 A közelmúlt 1919-től máig. In: Péter László (szerk.): *Röszke földje és népe*. Magánkiadás, Szeged, 204.
Vatcharadze, Anton – Kartsivadze, Megi
2020 *Stalin's 70th Anniversary in the Soviet Socialist Republic of Georgia.* http://www.idfi.ge/archive/?cat=read_topic&lang=en&topic=150 (Utolsó megtekintés: 2025. április 8.)
Verebélyi Kincső
2019 *Nép – Ipar – Művészet.* Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.
Vészi Endre
1950a Kultúrház. *Szabad Nép* VIII. (13) 11.
1950b Építsük ki az üzemi kultúrotthonok széles hálózatát. *Művelt Nép* I. (1) 11–12.

Viola, Lynne
1987 *The Best Sons of the Fatherland. Workers in the Vanguard of Soviet Collectivisation*. Oxford University Press, New York – Oxford.
Voigt Vilmos
1968 A munkásdalkutatás válogatott nemzetközi bibliográfiája. In: Katona Imre – Maróthy János – Szatmári Antal (szerk.): *A parasztdaltól a munkásdalig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 497–520.
1978 Május elseje jelei. *Világosság* XIX. (8–9) 525–532.
1979 A magyarországi folklorizmus jelen szakaszának kutatási problémái. *Ethnographia* XC. (2) 219–236.
1980 Munkásfolklór. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 658–660.
1987 *Modern magyar folklorisztikai tanulmányok*. (Folklór és etnográfia, 34.) KLTE, Debrecen.
1990a *A folklorizmusról.* KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen.
1990b A nemzetközi folklorisztika ma. *Helikon* XXXVI. (1) 3–36.
1994 Éljen és virágozzék… (A budapesti május elsejékről). *Budapesti Negyed* II. (1) 166–186.
1998a Hősepika. In: Uő. (szerk.): *A magyar folklór*. Osiris, Budapest, 149–183.
1998b Folklorisztika és a folklorisztikai kutatás története. In: Uő. (szerk.): *A magyar folklór*. Osiris Kiadó, Budapest, 38–67.
1998c „Kossuth nem volt kormányzó, hanem király!" A szabadságharc népköltészetének utóélete napjainkig. *Irodalmi Szemle* XLI. (3–4) 126–136.
2007 Nagy Dezső (1920–2006). *Néprajzi Hírek* XXXVI. (1–2) 93–96.
2014a Azadovszkij, Mark Konsztantyinovics. In: Uő.: *A folklorisztika alapfogalmai*. Argumentum Kiadó, Budapest, 31.
2014b Munkásfolklór. In: Uő.: *A folklorisztika alapfogalmai*. Argumentum Kiadó, Budapest, 256–260.
Volkov, Vadim
2000 The Concept of Kul'tumost'. Notes on the Stalinist civilizing process. In: Fitzpatrick, Sheila (ed.): *Stalinism. New Directions.* Routledge, London – New York, 210–230.
Volly István
1947 *Aratóünnep*. Magyar Szabadszínjátszók Országos Szövetsége, Budapest.
1952 Világvárosunk népművészete. *Művelt Nép* III. (9) 10–11.
1976–77 A Gyöngyösbokréta indulása (Adalékok). *Tánctudományi Tanulmányok* 7. 343–360.

White, Hayden
1997 A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In: Uő.: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó, Budapest, 68–102.
[Y.s.]
1946 A Szovjetunió. I. kötet. Szerkesztette dr. Bolgár Elek. Athenaeum, Budapest, 1946. *Ethnographia* LVII. (1–4) 100–101.
Závada Pál
1991 *Kulákprés. Család-és falutörténeti szociográfia. Tótkomlós 1945–1956*. Szépirodalmi, Budapest.
Zemtsovsky, Izaly – Kunanbaeva, Alma
1997 Communism and Folklore. In: Porter, James (ed.): *Folklore and Traditional Music in the Former Soviet Union and Eastern Europe. Proceedings of a One-Day Conference, May 16, 1994.* Department of Ethnomusicology, UCLA, Los Angeles, 3–23.
Ziolkowski, Margaret
2013 *Soviet Heroic Poetry in Context: Folklore or Fakelore*. University of Delaware Press, Newark.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum Kézirattár

EA 2128 Györffy Györgyné: *Legény- és leányélet.* Szendrő, 1949–1950.

EA 2429 K. Kovács Péter: *Vegyes néprajzi gyűjtés, gazdálkodás, népi hitvilág*. Tiszacsege, 1951.

EA 2512 Csermák Géza: *Sztálinváros ópentelei részén végzett halászat, vízimolnárság és hajóvontatás gyűjtés*. Dunapentele (Sztálinváros), Fejér vm., 1951.

EA 2530 Kresz Mária: *Ruházkodás*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1951.

EA 2533 Boross Marietta: *Földművelés, állattartás*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1951.

EA 2536 Morvay Judit: *Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg táplálkozás, kenyérsütés, halételek.* Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1951.

EA 2537 Csilléry Klára: *Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg házberendezés, bútorzat.* Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1951.

EA 2654 Morvay Péter: *Beszámoló a rajkai (Moson) május 1-i ünnepségekkel kapcsolatos megfigyeléseimről és néprajzi gyűjtéseimről.* Rajka, 1951.

EA 2659 Szoboszlai Istvánné (Raffay Anna): *Jelentés az 1951. november 7-i Kalocsán tartott mintaünnepségről.* Kalocsa, 1951. XI. 7.

EA 2722 Szoboszlainé Raffay Anna: *Jelentés május 1-i népszokásokról, más vegyes népszokás.* Doboz, Békés vm., 1952.

EA 2725 Király Péterné: *Jelentés a május 1-i szokásokról.* Sióagárd, 1952. V.

EA 2726 Nagy Dezső: *Jelentés a váci május 1-ről.* Vác, 1952. V.

EA 2728 Domonkos Ottó: *Május elsejei ünnepség szakmai értékelése*. Mezőcsát, 1952.

EA 2740 Pesovár Ernő: *Munkásfolklór gyűjtés*. Csepel, 1951.

EA 2742 Pesovár Ernő: *Bányászat, bányász szerszámok, bányász élet, munkásfolklór*. Etes, Nógrád vm. – Kishartyán, Nógrád vm., 1951.

EA 2744 Pesovár Ernő: *Munkásfolklór (tánc, mese, hiedelem, szokás)*. Kishartyán, Nógrád vm., 1951.

EA 2758 Dömötör Tekla: *Munkásfolklór*. Kishartyán, Nógrád vm., 1951–1952.
EA 2760 Boross Marietta: *Aratóünnepség*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952.
EA 3027 Deisinger Margit: *Néphit és szokások, családi élet, jeles napok*. Dunapentele (Ópentele), Fejér vm., 1952.
EA 3029 Deisinger Margit: *A délszláv néphit, szokások*. Ercsi, Fejér vm., 1952.
EA 3046 Deisinger Margit: *Jelentés a máj. 1-i mintaünnepségről*. Pomáz, 1952.
EA 3778 Dömötör Sándor: *Ünnepi vásár Alkotmányunk ünnepén*. Sárvár, Vas vm., 1952.
EA 3918 Dömötör Tekla: *Munkásfolklór (életmód, folklorizáció).* Dunapentele, 1953.
EA 3919 Dégh Linda: *Munkásfolklór (életmód, folklorizáció).* Dunapentele, 1953.
EA 4010 Solymos Ede: *Halászati gyűjtés*. Dunapentele, Fejér vm. – Bogyiszló, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., 1953.
EA 4021 Deisinger Margit: *Május 1-i szokások, gyermekjátékok*. Kiskunhalas, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., 1953.
EA 4058 G. Veress Éva: *Vegyes néprajzi gyűjtés*. Dunapentele, Fejér vm., 1951.
EA 5572 Nagy Dezső: *Május elsejei népszokások. Májusfa az irodalomban*. Magyarország, 1950–1955.
EA 5992 Sergő Erzsébet: *Pásztorkodás, pásztorművészet*. Dunapentele (Ópentele), 1955.
EA 5993 Sergő Erzsébet: *Családi élet változása, hiedelem*. Dunapentele (Ópentele), 1955.
EA 5999 Sergő Erzsébet: *Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg gazdálkodás, viselet, életmód.* Dunapentele (Ópentele), 1955.
EA 6074 Sergő Erzsébet: *Vegyes néprajzi adatok, főleg karácsonyi szokások, luca stb*. Dunapentele (Ópentele, Dunaújváros), Fejér vm., 1955.
EA 14819 Morvay Péter: *Beszámoló a Népművészeti Intézet részére a Porcsalmán tartott minta aratóünnepségről. Helyszíni jegyzetek (főként tánc és viselet)*. Porcsalma, Szatmár vm. – Csongor, Bereg vm. – Ököritófülpös, Szatmár vm. – Mátészalka, Szatmár vm. – Polgár, Szabolcs vm. – Ajak, Szabolcs vm., 1951.
EA 30654 Dégh Linda: *Május 1. ünneplése (A Népművészeti Intézet által szervezett kutatás; szempontok a kutatáshoz; jelentések)*. Budapest, 1951.

Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum Fotótár

NM F 103533 K. Kovács Péter: Traktoros leány a május 1-jei felvonuláson. Tiszacsege, 1951.

NM F 100470 Kresz Mária: Május 1-jei felvonulás. Tiszaigar, 1951.
NM F 102967–102997 Morvay Judit: Május 1. ünnepség. Mágocs, 1952.

MTA Néprajzi Kutató Csoport Kézirattára
L.sz. 901 Jankovits Ilona: *Munkáshagyományok, tréfás történetek, szokások (lakodalom).* Békásmegyer, 1956.
L.sz. 1135 Dömötör Tekla – Katona Imre – Dégh Linda – Bródi Dániel: *Mozgalmi dalok*. Budapest, 1955.
L.sz. 1061 Tiboldi József: *Munkásdalok*. Pesterzsébet, 1956, 1958.

BTK Zenetudományi Intézet
BTK ZTI Akt. 0313. Berkes Eszter – Jakab Ilona – Tóth Mihály gyűjtése 1952. június 14–15.
BTK ZTI Ft. 185. Erdős Lajos, Szőts István felvétele, Sztálinváros, 1952.

Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár Oral History Archívum
Interjú Széll Jenővel. Az interjút készítették: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona. 1981–82.

Filmhíradók
1848–1948. http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6675 (Utolsó megtekintés: 2025. március 18.)
A Művelt Nép folyóirat újraindítása. https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=10312 (Utolsó megtekintés: 2025. március 25.)
Gyöngyösbokréta a francia Riviérán. https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2282 (Utolsó megtekintés: 2025. április 10.)
Bokrétanap Kéménden. https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4278 (Utolsó megtekintés: 2025. április 10.)
Acélt ad Sztálinváros. https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=12507 (Utolsó megtekintés: 2025. április 12.)

Levéltári források – Magyar Távirati Iroda Napi Hírek
MNL-OL-K-428-a-205-1929-06-27.
MNL-OL-K-428-f-1372-1931-03-05.
MNL-OL-K-428-a-005-1920-12-12.
MNL-OL-K-428-f-1426-1935-10-08.
MNL-OL-K-428-a-356-1935-10-05.
MNL-OL-K-428-a-403-1937-10-04.

MELLÉKLETEK

1. kép: Aratóünnep, Karcag, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05616)
Fotó: Erdős Lajos

2. kép: Aratóünnep, Karcag, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05619)
Fotó: Erdős Lajos

3. kép: Aratóünnep, Karcag, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05622)
Fotó: Erdős Lajos

4. kép: Aratóünnep, Karcag, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05620)
Fotó: Erdős Lajos

5. kép: Aratóünnep, Nádudvar, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05610)
Fotó: Erdős Lajos

6. kép: Aratóünnep, Rábahídvég, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05554)
Fotó: Erdős Lajos

7. kép: Aratóünnep, Rábahídvég, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05555)
Fotó: Erdős Lajos

8. kép: Aratóünnep, Rábahídvég, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05556)
Fotó: Erdős Lajos

9. kép: Aratóünnep, Rábahídvég, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05573)
Fotó: Erdős Lajos

10. kép: Aratóünnep, Rábahídvég, 1951. BTK Zenetudományi Intézet. (Tf. 05566)
Fotó: Erdős Lajos

SUMMARY

Folklore under Socialism
The Content and Form of National Festivals in the Early 1950s

This volume presents the various forms of workers' folklore, with national holidays as a starting point. The author has sought to explore a complex phenomenon, whose development and diverse textual material are closely connected to political pressures that affected economic, social, cultural, and scientific life in the aftermath of World War II.

In the latter half of the 1940s, new power dynamics prompted a shift in ethnographic research – toward exploring the culture of the urban working class, particularly its folklore. Researchers at the time aimed to address a gap that political leaders were also recognising. However, the materials preserved by the Workers' Folklore Research Group – which was established to study this vital subject – as well as those from the Greater Budapest Ethnographic Research Group revealed that many researchers, who were accustomed to rural settings, sought primarily to find rural characteristics within urban environments. They focused on topics that still existed in the countryside or the outer areas of the capital. Several factors contributed to this trend. Firstly, the methodology for studying urban landscapes was still underdeveloped. Secondly, collectors who travelled to rural areas were drawn to the quickly diminishing values of the peasant world and aimed to document these as a means of preservation. They attempted to record various phenomena observed among the diverse social strata within the working class. A positive outcome of this research was including industrial workers and miners in the domain of ethnographic interest. This broadened the understanding of what constituted 'folk' and 'folklore', thereby expanding research to new environments such as cities, factories, and industrial sites. The collected materials demonstrate

that all texts from the working class were categorised as workers' folklore. Thus, it was not the form of the texts that defined them as workers' folklore but rather their content.

The initial stops along the collection routes were in Csepel, an industrial district of Budapest, Hungary's capital. They included the Rákosi Mátyás Iron and Metal Works, several settlements in the Salgótarján (Nógrád County) coal basin, and Stalin City (Fejér County), which was constructed in the 1950s. The routes evolved based on the researchers' capabilities. Although Soviet research was often cited as a model, it had a limited impact in this context, even though studying this subject was both expected and mandatory in the Soviet Union. Ultimately, no unified methodology for studying workers' folklore was developed domestically. Ethnography, which aimed to meet ideological standards, failed to achieve long-term success. The questions and systematic approaches used to study the peasantry continued to be applied to research on the working class, and the classification of the collected material adhered to traditional genre classifications.

The 1960s experienced a renewed interest in studying the labour movement and its traditions. This resurgence was primarily driven by a desire to understand workers' folklore. However, the decline of the International Workers' Song Committee – which had served as an institutional foundation for collecting and researching this material – marked a significant turning point. From the 1970s onward, lay collectors, music teachers, and cultural centre employees gathered and studied workers' folklore. Consequently, research on this topic became fragmented and has not been widely pursued in the last thirty to forty years.

As a result of the collections started in the 1950s, a complex and diverse body of material has been preserved. This content reflects the social, economic, and cultural changes during the socialist period. The author aimed to illustrate this in this book, focusing on holidays as a multifaceted phenomenon. The new celebration structure developed during this time, and the infrastructure built around it, allowed for the capture of the intricacies of workers' folklore.

The author's starting point was first to explore the social stratum that was the foundation of workers' folklore during the socialist period, specifically the working class. By the second half of the 20th century, this group had become Hungarian society's largest and most complex segment. This era saw the already fragmented and stratified working class expand with a new layer of workers significantly affected by measures impacting agriculture. These individuals had transitioned from peasantry to industry, thereby severing ties with the communities that had been their source of livelihood. This lifestyle change posed significant challenges and introduced them to previously unknown phenomena. The new environments – cities and factories – facilitated the exchange of cultural traits and provided new forms of entertainment and social venues, influencing folklore in various

ways. A special relationship emerged between worker and peasant folklore, ideologically supported by the worker–peasant alliance. This connection was further emphasised in the organisation of social festivals following the rise to power of the Hungarian Workers' Party (HWP).

The primary goal of the political leadership was to achieve a cultural revolution, which they viewed as an essential part of a complete social transformation. This initiative was closely associated with popular education, grounded in the ideological principles of the Cultural Revolution. The Ministry of Popular Education, established in 1949, outlined the framework for out-of-school education and cultural initiatives. This included organising a network of cultural clubs, educational lectures, cultural competitions, the socialist reform of theatres and cinemas, newspaper and book publishing, and developing a new holiday structure. During this time, the concept of the cultured socialist individual began to emerge, evolving by integrating characteristics of peasant life with urban norms. This transformation encompassed education, reading, and cultivated behaviour, all well-represented during festive occasions. Urban life promised better living conditions and a pathway to a cultured existence. This shift involved changing old habits and patterns of behaviour, which were subsequently reflected in folklore.

All branches of culture and communication were utilised to implement the cultural revolution and promote the new socialist culture. The author gained valuable insights through press materials and tracked the evolution of national celebrations through propaganda newspapers like *Művelt Nép* (Educated People, 1950–1956) and *Népművelési Híradó* (Popular Education News, 1949–1953), which catered to popular culture. After the regime change, the HWP appropriated the ideological significance of these celebrations and aligned them with its propaganda objectives. Over the years, the nature and content of these celebrations underwent significant changes. Although the Rákosi regime claimed to break radically from the past concerning these events, it drew heavily from the festive traditions of previous decades. This was especially evident in the harvest festivals, vividly representing the ideological foundation of worker–peasant solidarity.

The new festivities that emerged after the years of the turnaround were characterised by a lack of specialisation in their celebration, texts, and themes. Rationalism and materialism became the foundation for creating a popular culture in its form, socialist in its content. During this period, the state and the party initiated a new system of festivals, primarily in urban areas. This shift was influenced by the vision of the worker–peasant alliance, which led to the adaptation of many customs that had previously been practised in rural settings. This transformation is particularly evident in the case of national festivals, which received extensive media coverage. The redefinition and reclamation of these

festivals peaked between 1946 and 1950. During this time, the rituals and scripts for socialist celebrations, initially vague and flexible, began to take shape.

The socialist holiday structure was completed by 1950. From 1951 to 1956, the focus was establishing and solidifying a long-term schedule and framework for celebrations and activities. This involved organising model events and issuing various guidelines. During the Rákosi regime, celebrations were primarily associated with social and public festivities; the commemoration of historical events and socialist ideals took precedence over personal celebrations. Detailed plans were developed to execute holidays which, in name alone, reinforced the socialist ideal. Events such as Liberation Day (4th April), Labour Day (1st May), Constitution Day (20th August), and the October Revolution Day (7th November) were deliberated to promote a sense of belonging to the imagined community of Soviet bloc countries.

The Ethnographic Department of the Folk Art Institute was responsible for developing the detailed script and programme for the new celebrations. Established in 1951, the Institute was modelled after the Soviet Folk Art Institute and played a significant role in the artistic management of the Cultural Revolution. It undertook the preparation of cultural programmes and the planning of model festival programming. Although the Institute was designed to serve an ideological purpose, its work was complex and profound. It comprised highly skilled specialists dedicated to documenting aspects of peasant culture and conducting research supporting amateur artistic groups in theoretical and methodological areas. These professionals actively organised the model festivals held in 1951 and documented the events that occurred, producing reports and summaries that are now highly valuable. Their work underscores the importance of festivals in society and local communities, which were organised according to community principles. The primary goal of the model festivals was to provide a coherent structure and content for the celebrations, making them easy to replicate in future years. Despite these efforts, the spontaneous organisation of festive events continued – a goal that ultimately went unfulfilled.

During their visits to the countryside, the Institute's staff observed the connection between the new content imposed on the festive season and traditions. Their notes indicate that the celebrations implemented were essentially local variations of scenarios created from a single perspective. The tragic social context of the early 1950s, including the aftermath of World War II, deportations, and the heavy burdens of collectivisation, deeply affected these celebrations and left their mark. The festivities were modelled on traditions that had either been maintained or adjusted to serve the goals of the previous political regime. For example, events like 1st May, 20th August, and various harvest festivals were examples of this adaptation. The holidays of 4th April and 7th November, which

were designated as public holidays in 1950, did not require a new format, since the HWP had already established their ideological framework and festive context. The holiday schedule followed a uniform script in urban and rural areas, primarily to disseminate political ideas. This was facilitated by a straightforward timetable and the external elements these celebrations aimed to reinforce.

The excessive appropriation of holiday content continued until 1956. The patterns and schedules for Kádár-era celebrations were established between 1958 and 1960. While social and public holidays remained significant, conditions for family celebrations were also created. Efforts were still made to limit the influence of the Church, but this repression was not as severe as it had been during the Rákosi era. For many holidays, there was a return to the characteristics of the period from 1945 to 1947, and secularisation was replaced by resacralisation.

The appropriation of the ideological content of holidays cannot be solely attributed to the Rákosi regime; rather, it is a common characteristic of all dictatorships, which attempt to consolidate their power and win over the masses using similar principles and ideas. The socialist path aimed to imitate the Soviet model and sought to create a socialist type of person, strengthen the relationship between the working class and the peasantry, and build a new world order. To achieve these goals, holidays served as essential platforms, with their renaming, abolition, and creation visibly supporting the existing system and its policies. Popular culture played a crucial role in this process, as it was seen as the foundation of the new socialist culture. It was considered suitable for disseminating ideology with appropriate alterations to its content. Instead of preserving tradition, folk culture – showcased in various folk-art performances – was subordinated to political objectives and used to achieve these ends. Public events and festivities followed a predictable script filled with tired slogans and clichés. Although there was a strong emphasis on mimicking the Soviet model, it is evident that it could not be fully implemented in practice.

Translated by Gabriella Vámos
Proofread by Adam Hamilton (Villámfordítás Kft. | VILLAM Language Solutions)